

पाँचौं राष्ट्रिय कर दिवस

स्मारिका

२०७३

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय
आन्तरिक राजस्व विभाग
लाजिम्पाट, काठमाडौं

पाँचौ राष्ट्रिय कर दिवस स्मारिका, २०७३

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
आन्तरिक राजस्व विभाग
लाजिम्पाट, काठमाडौं

फोन नं. ०१-४४९५८०२, ४४९५८०३, ४४९९७९९

website: www.ird.gov.np

पाँचौं रात्रिय कर दिवस रक्षारिका, 2063

प्रकाशक : आन्तरिक राजस्व विभाग
लाजिम्पाट, काठमाडौं।
फोन नं. ०१-४४९५८०२, ४४९५८०३, ४४९९७९९
website:www.ird.gov.np

संरक्षक : चुडामणि शर्मा
महानिर्देशक
आन्तरिक राजस्व विभाग

स्मारिका प्रकाशन व्यवस्थापन उप समिति:

निर्देशक	श्री देवनारायण पौडेल	संयोजक
निर्देशक	श्री खिमबहादुर कुवर	सदस्य
निर्देशक	श्री मोहनप्रसाद वाग्ले	सदस्य
निर्देशक	श्री प्रकाश पौडेल	सदस्य
प्रमुख कर अधिकृत	श्री गोपाल घिमिरे	सदस्य
प्रमुख कर अधिकृत	श्री नारायण ढकाल	सदस्य
प्रमुख कर अधिकृत	श्री केदारनाथ शर्मा	सदस्य
प्रमुख कर अधिकृत	श्री हरिश्चन्द्र ढकाल	सदस्य
प्रमुख कर अधिकृत	श्री ढाकाराम तिवारी	सदस्य
शाखा अधिकृत	श्री गोपाल प्रसाद शर्मा	सदस्य सचिव

कमर/ले आउट : दीपक अधिकारी

सर्वाधिकार : आन्तरिक राजस्व विभाग
लाजिम्पाट, काठमाडौं

छपाई गरिएको प्रति: २००० थान

पाँचौ राष्ट्रिय कर हिता स्कारिका, 2063

कृष्ण बहादुर महरा
उप-प्रधानमन्त्री तथा अर्थमन्त्री

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

शुभकामना

‘गौरवका साथ तिराँ कर, समृद्ध राष्ट्र हाम्रो रहर’ भन्ने मूल नाराका साथ मनाउन लाग्निएको पाँचौ राष्ट्रिय कर दिवस, २०७३ को अवसर पारेर आन्तरिक राजस्व विभागले स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेकोमा मलाई खुसी लागेको छ । यस अवसरमा म आन्तरिक राजस्व विभाग परिवारलाई हार्दिक बधाई ज्ञापन गर्दछु । आन्तरिक राजस्व परिचालनमा आन्तरिक राजस्व विभागबाट भएका सुधार कार्यहरूबाट राजस्व प्रशासनमा सकारात्मक प्रभाव देखिएको अनुभूत भएको छ ।

अति कम विकसित मुलुकबाट सन् २०२२ सम्ममा विकासशील मुलुकमा स्तरोन्नति हुने लक्ष्य लिएको अवस्थामा सो लक्ष्य प्राप्तिका लागि उच्च आर्थिक वृद्धि आवश्यक छ । संविधानको सफल कार्यान्वयन तथा भूकम्पपछिको पुनःनिर्माणको लागि ठूलो स्रोतको आवश्यकता रहेको सवैमा विदितै छ । नेपालको संविधान जारी भैसकेको र नेपाल संघीयतामा प्रवेश गरिसकेको सन्दर्भमा तदनुरूपका भौतिक संरचनाका निर्माण, प्रदेश र स्थानीय सरकारको निर्माणका लागि आन्तरिक राजस्व परिचालन अभ प्रभावकारी हुन जरूरी छ । तसर्थ, आन्तरिक राजस्व विभाग र अन्तर्गतका निकायहरूको भूमिका थप सशक्त र प्रभावकारी हुन आवश्यक छ । त्यसतर्फ आन्तरिक राजस्व विभाग रणनीतिक सुधारका साथ अगाडि बढ्नु पर्दछ ।

देशमा संविधान जारी भैसकेपछिको प्राथमिकता भनेको आर्थिक समृद्धि र विकास नै हो । यस दिशामा सवै राजनीतिक दल, निजी क्षेत्र, नागरिक समाज, विकास साफेदारहरू, उद्योगी, व्यवसायी, कर्मचारी एवं सरोकारवाला सवै पक्षहरूसित हातेमालो गरी सहयोग गर्ने प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दै ‘पाँचौ राष्ट्रिय कर दिवस, २०७३’ को पूर्ण सफलताको कामना गर्दछु ।

धन्यवाद

१ मार्ग, २०७३

कृष्णबहादुर महरा

उप-प्रधानमन्त्री तथा अर्थमन्त्री

नेपाल सरकार

कार्यालयको ठेगाना :
सिंहदरबार, काठमाडौं,
नेपाल

टेलिफोन नं. :
+९७७-१-४२११८०९ (का.)
+९७७-१-५५९२५५८ (नि.)

फ्याक्स. नं. :
+९७७-१-४२११८३९

वेब साईट :
www.mof.gov.np

पाँचौ राष्ट्रिय कर हिता स्कारिका, 2063

पत्र संख्या :-
च. नं. :-

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल।

शुभकामना

पाँचौं राष्ट्रिय कर दिवस, २०७३ का अवसरमा आन्तरिक राजस्व विभागले विभिन्न लेखहरू संगालेर स्मारिक प्रकाशन गर्न लागेकोमा मलाई खुसी लागेको छ ।

मुलुकको समृद्धि र विकासका लागि राजस्व परिचालन एउटा बलियो आधार स्तम्भ हो । राजस्व परिचालनको सबलीकरणबाट मात्र राज्यले नागरिकका लागि अवलम्बन गरेका लोककल्याणकारी कार्यहरूका अतिरिक्त समावेशी, समन्याधिक र सन्तुलित आर्थिक-सामाजिक विकासका कामहरू सञ्चालन गर्न सक्षम । तसर्थ राजस्व परिचालनमा प्रभावकारिता त्याउन राजस्व नीति, कर कानून र राजस्व प्रणालीमा समसामयिक सुधार गरिदै लगिएको छ । राजस्व प्रणालीमा गरिएका सुधारले सकारात्मक नतिजा दिएका छन् । अप्रत्यक्ष करको तुलनामा प्रत्यक्ष करको अंशमा बढोत्तरी हुँदै गएको छ । सरकारको खर्चमा राजस्वले गर्न योगदान बढ्दै गएको छ भने कर राजस्वमा आयकरको हिस्सा उल्लेख्य रूपले बढेको छ । कर प्रशासन करदातामैत्री एवं लगानीमैत्री हुँदै गएको छ र कर प्रशासनप्रतिको करदाताको विश्वास बढ्दै गएको छ । तथापि, आम नागरिक र करदाताहरूको बढदो अपेक्षाका कारणहरूले राजस्व प्रशासन समक्ष चुनौतीहरू पनि रहेका छन् जसलाई आगामी दिनमा सम्बोधन गर्नु जरूरी छ । मूलतः संविधानले निर्दिष्ट गरेको आर्थिक समृद्धिको आधार सिर्जना गर्न अधिकतम राजस्व परिचालन हुनु जरूरी छ । राष्ट्रिय विकासका लक्ष्यहरू समयमा नै हासिल गर्न, संघीय संरचना अनुरूप गठन हुने संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको सरकारको खर्च व्यवस्थापन गर्न र राजस्व नीति र क्रियाकलापहरू मार्फत आर्थिक गतिविधिहरूलाई थप उत्प्रेरणा प्रदान गर्न तर्फ राजस्व प्रशासनले आफ्नो समग्र गतिविधिलाई केन्द्रित गर्नु अपरिहार्य छ ।

आन्तरिक राजस्व तर्फ अझै पनि न्यून कर सहभागिता, करदाता शिक्षा र चेतनाको कमी, सूचना प्रणालीको उपयोगको कमी र प्रभावकारी कर अनुसन्धान र परीक्षणको अभाव जस्ता समस्या विद्यमान छन् । राजस्व परिचालन गर्दा एकातिर राजस्व प्रशासनले उच्च सदाचारिता साथ स्वच्छ व्यवहार प्रदर्शन गर्न जरूरी छ भने करदाताले पनि समयमा कर विवरण बुझाउने, विल विजक जारी गर्ने र कर चुक्ता लगायतका आफूले निर्वाह गर्नु पर्न राज्यप्रतिको दायित्व पूरा गरी कर सहभागिता अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक छ । आन्तरिक राजस्व विभागले आगामी दिनमा यी विद्यमान समस्या र चुनौतीहरू समाधान गर्न बजारमा प्रभावकारी उपस्थिति देखाउँदै सरकारले निर्धारण गरेको वार्षिक राजस्वको लक्ष्यभन्दा बढी राजस्व परिचालन गर्न सक्षम रहने छ भन्ने मैले विश्वास लिएको छु ।

कर प्रशासनमा संलग्न कर्मचारीहरू र करदाताहरूको आफ्नो विचार र कर सम्बन्धी जानकारीहरू समावेश गरी प्रकाशन हुन लागेको यस स्मारिकाको राजस्व सम्बन्धी सूचना जानकारी तथा सन्देश प्रवाह गर्न सहयोगी हुनेछ भन्ने मैले विश्वास लिएको छु । अन्त्यमा, पाँचौं राष्ट्रिय कर दिवसको पूर्ण सफलताको शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

२०७३ मंसिर १, बुधवार

२०७३
डा. शान्तराज सुवेदी
सचिव

टेलिफोन नं. :- बजेट म. ४२११८०९, प्रशासन म. ४२११७४८, स.स.म. ४२११९९३, राजस्व व्य. म. ४२११८६७, अ.आ.स.स.म. ४२११८३७
आ.नि.वि.म. ४२११८२६, अनुगमन तथा म.म. ४२००४९८, कानून तथा प.म. ४२११८१३, वि.के.व्य.म. ४२११७७०

फैक्टरी नं. ४२११९६४, ४२११३४८ (बजेट म.), ४२११९६५, (अ.आ.स.स.म.)

ईमेल : admindivision@mof.gov.np वेब साईट : www.mof.gov.np

पाँचौं रात्रिय कर दिवस स्मारका, 2003

पत्र संख्या :-
च. नं. :-

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल।

शुभकामना

आन्तरिक राजस्व विभागले 'पाँचौ राष्ट्रिय कर दिवस २०७३' को अवसरमा राजस्व प्रशासन सम्बन्धी विषयहरूलाई समावेश गरेर स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेकोमा मलाई खुसी लागेको छ । यस अवसरमा म मुलुकको समग्र कर प्रणालीमा आवद्ध करदाता, कर्मचारी एवं सम्बद्ध सबैलाई शुभकामना दिन चाहन्छु ।

संविधान र संघीयताको कार्यान्वयनका लागि ढूलो मात्रामा स्रोतको आवश्यकता छ । यसको परिपूर्ति आन्तरिक स्रोतबाट गर्न सकिएमा मात्र दिगोपना हासिल हुन सक्दछ । मुलुकको आन्तरिक स्रोत परिचालनमा आन्तरिक राजस्व विभागको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । आन्तरिक राजस्व परिचालनको प्रभावकारिताबाट नै सार्वजनिक वित्त संरचना सुदृढ हुन्छ । वित्तीय सवलीकरणलाई अझ सुदृढ बनाउन फराकिलो कराधार र करको दायरा विस्तार गर्ने, कर संकलनमा नीतिगत तथा कर परिपालनाको अन्तर न्यून गरी कर प्रणालीको सक्षमता अभिवृद्धि गर्ने, करको दायरा विस्तारमा गुणात्मक अभिवृद्धि ल्याउने, विद्युतीय प्रणालीको प्रयोगद्वारा गुणस्तरीय सेवा प्रदान गरी व्यवसायिक लागत कम गर्ने तथा कर छली र चुहावटलाई नियन्त्रण गर्ने लगायतका कर सुधारका कार्यक्रमहरूलाई अघि बढाउने जिम्मेवारी आन्तरिक राजस्व विभागको हो । चालु आर्थिक वर्षको बजेट समयमै पारित भएकोले पूँजीगत खर्च बढ्ने अपेक्षा लिइएको छ । बढदो पूँजीगत खर्चले स्रोतको माग बढाउने मात्र होइन आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार भई राजस्व परिचालनमा समेत सकारात्मक भूमिका खेल्ने हुन्छ । चालु आर्थिक वर्षमा आन्तरिक राजस्व विभागलाई निर्धारित लक्ष्यभन्दा बढी प्रतिशतमा राजस्व संकलन गर्नुपर्ने जिम्मेवारी रहेको छ । यसको लागि राजस्व नीति तथा कार्यक्रम र मन्त्रालयसँग भएका कार्यसम्पादन सम्झौताहरूलाई समयबद्ध कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । यी कार्यहरूमा आन्तरिक राजस्व विभाग सदैव क्रियाशील रहिरहने छ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

मुलुकको समग्र राजस्व प्रशासन सम्बन्धी विषयहरूलाई समावेश गरेर तयार पारिएको स्मारिकामा प्रकाशित लेख रचनाहरूले कर सम्बन्धी विषयलाई जनकारीमा ल्याउन मद्दत पुग्ने विश्वासका साथ 'पाँचौ राष्ट्रिय कर दिवस २०७३' को पूर्ण सफलताको शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

२०७३ मंसिर १, बुधवार

राजन खनाल
सचिव (सजस्व)
अर्थ मन्त्रालय

टेलिफोन नं. :- बजेट म. ४२११८०९, प्रशासन म. ४२११७४८, स.स.म. ४२११९९३, राजस्व व्य. म. ४२११८६७, अ.आ.स.स.म. ४२११८६७
आ.नि.वि.म. ४२११८२६, अनुगमन तथा म.म. ४२००४९८, कानून तथा प.म. ४२११८१३, वि.भे.व्य.म. ४२११७७०

फ्याक्स नं. ४२११६४४, ४२११३४८ (बजेट म.), ४२११६५, (अ.आ.स.स.म.)

ईमेल : admindivision@mof.gov.np वेब साईट : www.mof.gov.np

पाँचौं राष्ट्रिय कर दिवस स्मारिका, 2063

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
आन्तरिक राजस्व विभाग

{ ४४९५८०२
४४९५८०३
४४९९७१९

फ्याक्स नं. : ४४९९७८८
E-mail: hq@ird.gov.np
Web: <http://www.ird.gov.np>
लाजिम्पाट, काठमाडौं

भूमिका

नेपालमा कर प्रणाली सुदृढीकरण र आन्तरिक श्रोतको प्रभावकारी परिचालनद्वारा समृद्ध मुलुक निर्माण गर्न तथा कर राजस्वको मेरुदण्डको रूपमा स्थापित गर्न २०५४ मंसिर १ देखि मूल्यअभिवृद्धि कर कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो । आधुनिक, एकीकृत तथा स्वयंकर निर्धारणमा आधारित यो करले विक्री कर, ठेकका कर, मनोरन्जन कर र होटल करलाई प्रतिस्थापन गरेको हो । हाल मूल्य अभिवृद्धि करको हिस्सा कूल राजस्वमा एक तिहाई रहेको अवस्थामा यसलाई आन्तरिक राजस्वको दीगो श्रोतको रूपमा विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ । विगतमा मूल्य अभिवृद्धि कर लागू गरिएको दिनको संस्मरणमा नेपाल सरकारले हरेक वर्ष मंसिर १ गतेलाई 'राष्ट्रिय कर दिवस' मनाउने गरी निर्णय गरे अनुरूप हामी यस वर्ष पाँचौ राष्ट्रिय कर दिवस, २०७३ मनाउन गैरहेका छौं ।

पाँचौ राष्ट्रिय कर दिवसको अवसरमा यस विभागबाट राजस्व प्रशासनसँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण जानकारीमूलक अध्ययन सामग्रीको रूपमा यो 'स्मारिका' प्रकाशन गरिएको छ । यस स्मारिकामा कर प्रणालीका वारेमा जानकारी राख्ने, सरोकारवाला तथा अन्य सम्बद्ध व्यक्तिका लेख रचना समावेश गरिएका छन् । राजस्व परिचालनका सम्बन्धमा नीति निर्माण गर्ने व्यक्तित्व, करदाता, सरोकारवाला व्यक्ति तथा निकाय एवं समस्त करदाताहरूलाई कर प्रशासनका सम्बन्धमा हासिल गरेको ज्ञानमा अभ बढी थप जानकारी प्रदान गर्न यो स्मारिका सहयोगी हुनेछ भन्ने मैले विश्वास लिएको छु ।

यो स्मारिकामा उल्लिखित विचारहरू लेखकका निजी विचार हुन् । यस स्मारिकामा प्रदान गर्नु भएको आफ्नो सारगर्भित मन्तव्य र मार्गनिर्देशनका लागि माननीय उप-प्रधानमन्त्री तथा अर्थमन्त्री श्री कृष्णबहादुर महराज्यूमा हार्दिक कृतज्ञता जाहेर गर्दछु । त्यस्तै मार्गदर्शन तथा सन्देशका लागि अर्थसचिव डा. श्री शान्तराज सुवेदीज्यू र राजस्व सचिव श्री राजन खनालज्यू प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । साथै स्मारिका प्रकाशन गर्न लेख रचना उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने लेखक महानुभाव एवं प्रकाशनको दौरानमा आवश्यक व्यवस्थापकीय र प्राविधिक पक्षमा सहयोग गर्नु हुने स्मारिका प्रकाशन व्यवस्थापन उपसमितिका सदस्यहरू सबैमा हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

२०७३ मंसिर १, बुधवार

चुडामणि शर्मा
महानिर्देशक
आन्तरिक राजस्व विभाग

ਪਾਂਚੀ ਰਾਤ੍ਰਿਦਿਵਾਨੀ ਕਰ ਦਿਵਸ ਸ਼ਾਮਿਕਾ, 2063

विषय सूची

क्र.सं.	लेखको शिर्षक	लेखक	पेज नं.
नेपाली खण्ड			
१	नेपालमा आन्तरिक राजस्व परिचालन : आवश्यकता, वर्तमान अवस्था र सुधारका क्षेत्र	चुडामणि शर्मा	१
२	कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली र कार्य सम्पादन प्रोत्साहन कोषको अवधारणा	बलराम रिज्याल	१५
३.	राजस्व प्रशासनमा कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली	अर्जुन प्रसाद भट्टराई	२३
४	नेपालको कर प्रणालीमा सुधारको आवश्यकता	डा. भगवान खड्का	३५
५.	नेपालको आर्थिक नीति: वर्तमान अवस्था र गर्नुपर्ने सुधार	बोलराज आचार्य	३९
६.	नेपालको आयकर व्यवस्थामा साना करदाता सम्बन्धी विशेष व्यवस्था	चण्डी प्रसाद घिमिरे	४५
७.	कर सम्बन्धी मुलभूत विषयहरू	चन्द्र कुमार श्रेष्ठ	५१
८.	कर परीक्षण प्रतिवेदनको ढांचा र आवश्यक कागजात	देवनारायण पौडेल	५७
९.	लेखा व्यवसाय र बढ्दो चुनौतीहरू	डोलप्रसाद दाहाल	६७
१०	राजस्व प्रणालीमा देखिएका केही समस्या	गजेन्द्र बुढाथोकी	७३
११	मूल्यअभिवृद्धि करमादर्ता : एक सिंहावलोकन	हेमराज सुवेदी	७७
१२	निजी क्षेत्रको अवेक्षा: उद्यम शिलता मैत्री कर प्रणाली	होमनाथ गैरे	८३
१३	दोहोरो कर मुक्ति समझौता र नेपाल	कपिल प्रसाद सुवेदी	८७
१४	नेपालमा निजीकरण र विधमान अवस्था	कर्ण प्रसाद तिमिल्सिना	९७
१५	निर्णयको सन्दर्भमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको प्रयोग	कोष हरि निरौला सुशिला ज्वाली	१०५
१६	कर प्रणालीमा सहजिकरण र सहभागिता विस्तारः आजको आवश्यकता	कृष्णमान श्रेष्ठ	१०९
१७	नेपालको राजस्व नीति	लक्ष्मी पराजुली	१११
१८	नेपालमा शिक्षा सेवा शुल्क	माधवकुमार बाग्ले	११७
१९	सबै व्यक्ति र निकायले स्थायी लेखा नम्बर लिने (PAN FOR ALL) व्यवस्थाको कार्यान्वयन	मुकुन्द पोखरेल	१२५
२०	अन्तःशुल्कमा जर्ति, नोक्सानी मिन्हा तथा अन्तःशुल्क टिकट व्यवस्थापन	नारायणप्रसाद भण्डारी	१३५
२१	संशोधित कर निर्धारण आदेश र कर निर्धारणको कानूनी व्यवस्था सम्बन्धी सामान्य जानकारी	पदम कुमार श्रेष्ठ	१४५

२२	समृद्ध अर्थतन्त्रका आधारहरु	पार्वती न्यौपाने	१५७
२३	स्वायत्त राजस्व बोर्ड: अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र नेपालमा सम्भावना	प्रकाश शर्मा ढकाल	१६१
२४	बक्यौता अवस्था र सोको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने उपाय	प्रकाश पौडेल	१७३
२५	अन्तःशुल्क क्रेडिट र फिर्ता सम्बन्धमा देखिएका समस्या र समाधानका उपायहरु	राज कुमार खतिवडा	१८३
२६	शिक्षा सेवा शुल्कको अवधारणा र नेपालमा यसको परिचालन	रमेश अर्याल	१८९
२७	करछुट पाउने संस्था: सन्दर्भ आयकर ऐन, २०५८	शरद निरौला	१९३
२८	अन्तःशुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर र शिक्षा सेवा शुल्कको कार्यक्षेत्र व्यवस्थापनका चुनौती र उपायहरु	शालिकराम आचार्य	२०१
२९	कर विवाद समाधान: अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन र नेपालको सन्दर्भ	उत्तम भक्त वाग्ले	२११
३०	अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार र यसका विविध पक्षहरु	युक्त सुवेदी	२१७

अंग्रेजी खण्ड

३१	An overview of Revenue Reform in Nepal	Dhani Ram Sharma	231
३२	The Role of Financial Literacy in Tax compliance	Chet Nath Dahal	239
३३	Tax Incentive: Practices and Effectiveness	Chudamani Dhungana	245
३४	Electronic Cash Register (ECR) – An Overview	Shiba Kumar Pokhrel	253
३५	Value Added Tax: from the perspective of Japan, Korea and Nepal	Keshav Raghuvanshi	263

विविध

३६	Role of Tax in National Building and Responsibility of Taxpayer	Raman Aryal	२६७
३७	कविता : राष्ट्र निर्माणमा कर	सन्देश लामिछाने	२७१
३८	बुढानिलकण्ठ घोषणापत्र, २०७३		२७३
३९	राजस्व शिर्षक संकेत (व्याख्या सहित)		२७६

नेपालमा आन्तरिक राजस्व परिचालन : आवश्यकता, वर्तमान अवस्था र सुधारका क्षेत्र

चूडामणि शर्मा

महानिर्देशक

आन्तरिक राजस्व विभाग

१. पृष्ठभूमि :

सरकारको आम्दानीको प्रमुख र भरपर्दो स्रोत राजस्व हो । सरकारले जनतावाट उठाउने राजस्वलाई कर राजस्व र गैरकर राजस्व गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको हुन्छ । कर भनेको व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाहरूले कुनै प्रत्यक्ष लाभको आशा नगरिकन कानून बमोजिम सरकारलाई तिनुपर्ने अनिवार्य भुक्तानी हो । सम्पत्ति आम्दानी र उपभोगका आधारमा कर लगाउने गरिन्छ । करलाई पनि प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष गरी दुई भागमा विभाजन गर्ने गरिएको पाइन्छ । प्रत्यक्ष करमा करको भार कर तिर्ने व्यक्तिले वहन गर्नुपर्छ । यस्तो करको भार र असर अर्को व्यक्तिमा सार्न सकिदैन । सम्पत्ति, आय, मुनाफा र पूँजीगत लाभमा लाग्ने करलाई प्रत्यक्ष करको रूपमा बुझिन्छ । अप्रत्यक्ष करमा कर तिर्ने व्यक्तिले आफ्नो करको भार अन्य व्यक्तिमा सार्न सक्छ । यस्तो करमा राजस्व करमा कर दाखिला गर्ने व्यक्ति एउटा हुन्छ तर त्यसको भार वहन गर्ने व्यक्ति अर्थात् वास्तविक करदाता अर्कै हुन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार, अन्तःशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर आदिलाई अप्रत्यक्ष करको रूपमा बुझिन्छ ।

करको अवधारणा राज्यको अवधारणासँगै शुरु भएको पाइन्छ । राज्यले नागरिकको हक्कहित तथा सुरक्षा गर्नुपर्ने र सोको बदलामा राज्यलाई कर बुझाउनुपर्ने अवधारणाको विकास भएसँगै करको शुरुवात भएको मानिन्छ । करको उचित व्यवस्थापन गर्न तथा करदातालाई प्रभावकारी सेवाप्रवाह गर्न हरेक देशमा कर प्रशासनको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । नेपालमा आन्तरिक राजस्व विभाग र सो अन्तर्गतका कार्यालयहरूले आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर, शिक्षा सेवा शुल्क जस्ता आन्तरिक राजस्व स्रोतहरूको परिचालन र व्यवस्थापन गर्दै आएका छन् ।

मुलुकको कर नीतिले अपेक्षा गरेका लक्ष्यहरु हासिल गर्न, असल करप्रणालीका आधारभूत मान्यताहरूलाई आत्मसात गर्न, करप्रशासनलाई स्वच्छ, दक्ष, प्रभावकारी, मितव्ययी र स्वचालित सूचना प्रविधियुक्त बनाउदै अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य मान्यता अनुरूप करदातामैत्री र गुणस्तरयुक्त सेवा प्रदान गरी आन्तरिक राजस्वको अधिकतम परिचालन गर्ने उद्देश्यको साथै एकीकृत कर प्रणाली अवलम्बन गर्ने नीति अनुरूप साविकको कर विभाग र मूल्य अभिवृद्धि कर विभागलाई एकीकृत गरी २०५८ सालमा आन्तरिक राजस्व विभागको गठन गरिएको हो । आन्तरिक राजस्व विभागले कर राजस्व अन्तर्गत प्रत्यक्ष कर आयकर (व्याजकर र बहालकर समेत) तथा अप्रत्यक्ष करहरु मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर, शिक्षा सेवा शुल्क जस्ता आन्तरिक करको नीति निर्माण र ती कर नीतिको कार्यान्वयन, प्रशासन, परिचालन र अनुगमन गर्दछ । हाल आन्तरिक

राजस्व विभाग अन्तर्गत एउटा ठूला करदाता कार्यालय, २२ वटा आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाण्डौ जिल्ला भित्र १३ वटा र काठमाण्डौ बाहिर १३ वटा गरी २६ वटा करदाता सेवा कार्यालय छन् । आन्तरिक राजस्व विभाग र अन्तर्गतका कार्यालयमा करिव एक हजार स्थायी जनशक्ति तथा करिव दुई सय जनशक्ति सेवा करारमा कार्यरत छन् ।

नेपालको कर प्रणालीलाई थप आधुनिकीकरण गर्न, करदाताको कर सहभागिता लागत र समय घटाउन, विद्युतीय सुशासन कायम गर्न, करदाता शिक्षा र सेवा बढाउन आन्तरिक कार्य प्रक्रियाको सरलीकरण, जोखिममा आधारित कर परीक्षण, २१ औं शताब्दीलाई सुहाउदो जनशक्ति विकास, नतिजामा आधारित व्यावसायिक संगठन र कार्य विशिष्टिकरणका लागि संस्थागत सुधार गर्ने आन्तरिक राजस्व विभागको सुधारको ध्येय रहेको छ । नेपालको सार्वजनिक व्यवस्थापनको क्षेत्रमा आन्तरिक राजस्व विभाग एक आधुनिक संगठनको रूपमा रहेको छ र क्रमशः आफूलाई पूर्णतः व्यावसायिक बनाउने दिशामा लागिरहेको छ ।

आन्तरिक राजस्व विभागको दीर्घकालीन सोच आन्तरिक राजस्व परिचालन, व्यावसायिक सेवा, नवीन सोच र आर्थिक बृद्धिका लागि सबल संगठनको निर्माण गर्ने रहेको छ भने स्वेच्छकर कर सहभागिताको लागि गुणस्तरीय सेवाको प्रत्याभूति गर्ने र स्वेच्छापूर्वक कर कानूनको कार्यान्वयन गर्ने गन्तव्य रहेको छ । आन्तरिक राजस्व विभागको समग्र उद्देश्य सक्षम र प्रभावकारी कर प्रणालीको प्रवर्द्धन गर्ने रहेको छ । विकासात्मक उद्देश्य अन्तर्गत नीतिगत सुधार र कर कानूनको पालनामा अभिवृद्धि गर्ने, करदाता सेवा र शिक्षाको विस्तार गर्ने, आधुनिक प्रविधिको अधिकाधिक मात्रामा उपयोग गर्ने, सांगठानिक प्रणालीको सुदृढीकरण र सक्षम जनशक्तिको परिचालन गर्ने रहेको छ । कर प्रशासन, राजस्व परिचालन, कर सुधार, कर नीति, करदाता सेवा र शिक्षा, अनुसन्धान र विकास, सूचना प्रविधि व्यवस्थापन, संगठन तथा जनशक्ति व्यवस्थापन, स्रोत साधन व्यवस्थापनलाई आन्तरिक राजस्व विभागको कार्यदिशको रूपमा लिइएको छ । समतापूर्ण व्यवहार, करदाताको सम्मान, सदाचार र प्रतिबद्धता, सहकार्य र नवीन सोचका साथ कार्य गर्ने विभागको मूल्य मान्यता रहेको छ ।

२. आन्तरिक राजस्वको आवश्यकता

सरकारले दैनिक प्रशासन सञ्चालन गर्न, जनतालाई सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्न, कल्याणकारी कार्य गर्न, विकास निर्माणका काम गर्न, रोजगारी बढाउन, समावेशी विकास गर्न, क्षेत्रीय सन्तुलन कायम गर्नका लागि राजस्व संकलन गर्दछ । रक्तसञ्चारको अभावमा मानव शरीर सञ्चालन हुन नसके भैं राजस्वको अभावमा सरकार सञ्चालन हुन सक्दैन । यसैले देशमा नियमन, सेवा प्रवाह र विकासका निम्नित आन्तरिक राजस्वको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ ।

नेपाल एकात्मक शासन प्रणालीबाट संघीय शासन प्रणालीमा रूपान्तरित भएको छ । नेपालको संविधानको धारा ५६ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी ३ तहका शासकीय संरचना रहने उल्लेख छ । संविधानको अनुसूची ४ मा नेपालमा हाल विद्यमान रहेका ७५ जिल्लालाई विभिन्न ७ प्रदेशमा समाहित गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ । स्थानीय तह अन्तर्गत गाउँपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सभा रहने, गाउँपालिका र नगरपालिकामा रहने वडाको संख्या संघीय कानून बमोजिम हुने व्यवस्था छ । संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रहरूको संख्या तथा सीमाना निर्धारण गर्न गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रहरूको संख्या तथा सीमाना निर्धारण आयोगको गठन भई स्थानीय तहको संख्या तथा सीमाना निर्धारण गर्ने कार्य भइरहेको छ । संविधानको अनुसूची - ५

मा संघको अधिकार सूची, अनुसूची-६ मा प्रदेशको अधिकार सूची, अनुसूची-७ मा संघ र प्रदेशको साभा अधिकारको सूची, अनुसूची-८ मा स्थानीय तहको अधिकारको सूची र अनुसूची-९ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साभा सूची उल्लेख गरिएको छ । यसरी संघ, ७ वटा प्रदेश र विभिन्न स्थानीय तहका सरकारको सञ्चालन, व्यवस्थापन र तोकिएका कार्य जिम्मेवारी तथा विकास निर्माणका कार्य गर्ने ठूलो मात्रामा स्रोतको आवश्यकता पर्दछ । यसको लागि आन्तरिक राजस्व परिचालनाई जोड दिनुपर्ने हुन्छ ।

नेपालले सन् २०२२ भित्र अति कम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति गर्ने तथा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै सन् २०३० सम्म मध्यम आम्दानी भएको मुलुकको रूपमा स्तरोन्नति गर्ने लक्ष्य लिएको छ । त्यस्तै २०७२ सालमा गएको विनासकारी भूकम्प पछिको पुनर्निर्माणका लागि करिव ७ खर्ब रुपैया लाग्ने सरकारी अनुमान छ । यी लक्ष्य पूरा गर्ने तथा पुनर्निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्ने विदेशी अनुदान र ऋणले मात्र सम्भव हुन्ने । अतः सरकारले आन्तरिक स्रोत परिचालनमा जोड दिई सरकारलाई स्रोतसाधनको जोहो गर्न बढी भन्दा बढी आन्तरिक राजस्वको संकलन गर्नुपर्ने बाध्यता छ । साथै विदेशी सहायताले देशमा परनिर्भरता बढाउने भएकोले देशको अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर बनाउनका लागि आन्तरिक राजस्वको परिचालनमा जोड दिनुपर्दछ ।

३. नेपालमा आन्तरिक राजस्व परिचालनको अवस्था

(क) राजस्व संकलन : आन्तरिक राजस्व विभागले आयकर, बहालकर, व्याजकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर जस्ता आन्तरिक राजस्वको परिचालन गर्दछ ।

यस विभाग अन्तर्गतका कार्यालयबाट आ.व. २०७२/०७३ मा देहाय बमोजिम रु.२ खर्ब ४ अर्व ४३ करोड राजस्व संकलन भएको पाइन्छ ।

तालिका १ आ.व. २०७२/०७३ को राजस्व संकलनको लक्ष्य र प्रगति (रु. अर्वमा)

शीर्षक	आ.व. २०७१/०७२ को	आ.व. २०७२/०७३ को			बृद्धि दर
		लक्ष्य	असुली	असुली प्रतिशत	
आयकर	७९.६७	९७.६७	१०६.९५	११०	१३४
बहालकर	२.६६	३.२०	३.३३	१०४	१२५
व्याजकर	६.१३	८.१९	८.८४	८४	११२
मू.अ.कर (आन्तरिक)	३९.५६	४८.१८	४९.८२	१०३	१२६
अन्तःशुल्क (आन्तरिक)	३१.०५	३५.९४	३६.१९	१०१	११७
शिक्षा सेवा शुल्क	०.४६	०.६४	०.५६	८८	१२३
स्वास्थ्य सेवा कर	०.४६	०.८२	०.७२	८७	१२८
जम्मा	१६०.०९	१९४.६७	२०४.४३	१०५	१२८

यस तालिका अनुसार आ.व. २०७२/०७३ मा आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गतका कार्यालयहरूबाट रु. १ खर्ब

१४ अर्व ६७ करोड राजस्व संकलन गर्ने लक्ष्य रहेकोमा रु. २ खर्व ४ अर्व ४३ करोड राजस्व संकलन भई लक्ष्यको तुलनामा १०५ प्रतिशत राजस्व उठेको छ। गत वर्षको तुलनामा १२८ प्रतिशत राजस्व बढ्दि भएको छ।

यस विभागबाट पछिल्लो ३ वर्षमा संकलित राजस्व देहाय अनुसार छ :

तालिका २ : पछिल्लो ३ अर्थिक वर्षको राजस्व संकलन (रु. अर्वमा)

शीर्षक	आ..व. २०७०/२०७१	आ..व. २०७१/२०७२	आ..व. २०७२/२०७३
आयकर	६९.३८	७९.६७	९०६.९५
बहालकर	२.३८	२.६६	३.३३
व्याजकर	६.१६	६.१३	६.८४
मू.अ.कर (आन्तरिक)	३४.३९	३९.५६	४९.८२
अन्तःशुल्क (आन्तरिक)	२७.४	३१.०५	३६.१९
शिक्षा सेवा शुल्क	०.४३	०.४६	०.५६
स्वास्थ्य सेवा कर	०.४४	०.४६	०.७२
जम्मा	१४०.५८	१६०.०९	२०४.४३

यस तालिका अनुसार आ.व. २०७०/०७१ मा रु. १ खर्व ४० अर्व ५८ करोड राजस्व संकलन भएकोमा आ.व. २०७२/०७३ मा रु. २ खर्व ४ अर्व ४३ करोड संकलन भएको छ। यसरी ३ वर्षको अन्तरमा राजस्व ६४ अर्व बढ्दि भएको छ।

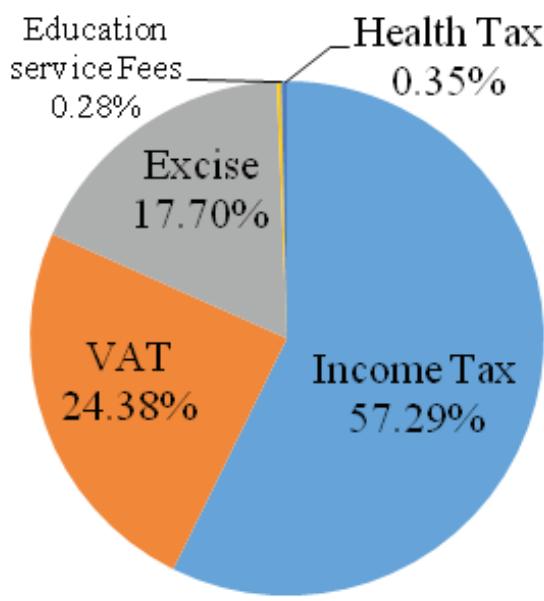
(ख) शीर्षकगत रूपमा योगदान

आ.व. २०७२/०७३ मा आन्तरिक राजस्व संकलनको शीर्षकगत योगदान निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका ३ : आ.व. २०७२/०७३ मा शीर्षकगत रूपमा राजस्व योगदान

शीर्षक	असुली (रु. अर्वमा)	शीर्षकगत योगदान (प्रतिशत)
आयकर	९०६.९५	५२.३१
बहालकर	३.३३	१.६३
व्याजकर	६.८४	३.३५
मू.अ.कर (आन्तरिक)	४९.८२	२४.३८
अन्तःशुल्क (आन्तरिक)	३६.१९	१७.७०
शिक्षा सेवा शुल्क	०.५६	०.२८
स्वास्थ्य सेवा कर	०.७२	०.३५
जम्मा	२०४.४३	१००

चित्र : आ.व. २०७२/०७३ मा शीर्षकगत रूपमा राजस्व योगदान

माथिको तालिका तथा चित्र अनुसार कुल आन्तरिक राजस्वमा आयकर (बहालकर र व्याजकर समेत) को हिस्सा ५७.२९ प्रतिशत, मूल्य अभिवृद्धि करको अंश २४.३८ प्रतिशत र अन्तःशुल्कको अंश १७.७ प्रतिशत रहेको छ। स्वास्थ्य सेवा करको अंश ०.३५ प्रतिशत र शिक्षा सेवा शुल्कको अंश ०.२८ प्रतिशत रहेको छ।

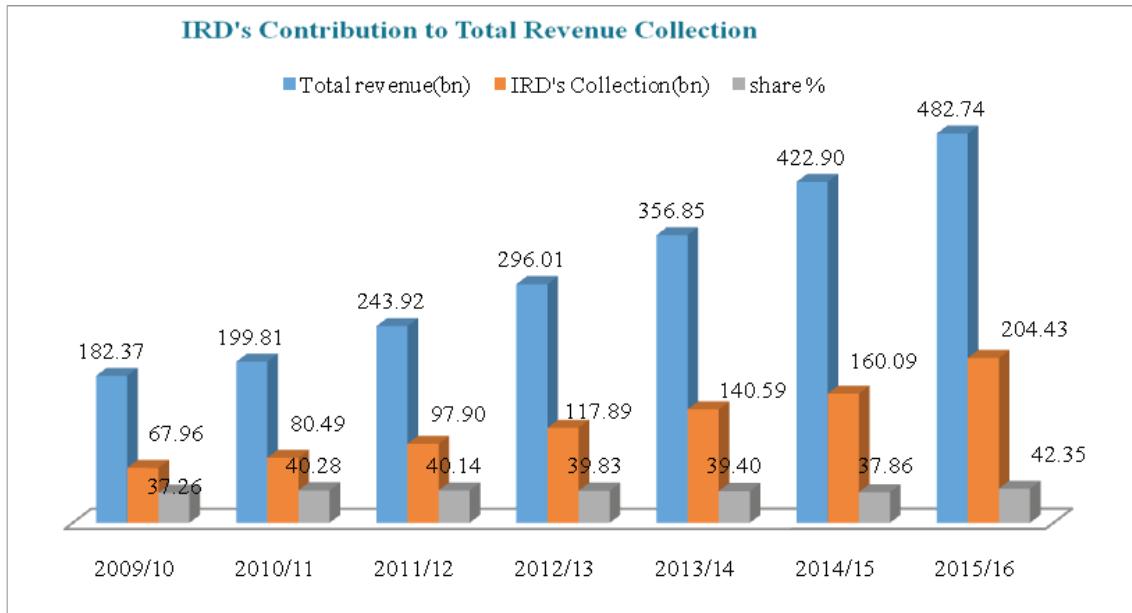
(ग) कुल राजस्वमा आन्तरिक राजस्व विभागको योगदान

आन्तरिक राजस्व परिचालनको जिम्मेवारी पाएको आन्तरिक राजस्व विभागको कुल राजस्वमा महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ।

तालिका ४ : कुल राजस्वमा आन्तरिक राजस्वको योगदान

आ.व.	कुल राजस्व (रु. अर्बमा)	आन्तरिक राजस्व (रु. अर्बमा)	कुल राजस्वमा आन्तरिक राजस्वको योगदान (प्रतिशत)
२०६६/६७	१८२.३७	६७.९६	३७.२६
२०६७/६८	१९९.८१	८०.४९	४०.२८
२०६८/६९	२४३.९२	९७.९०	४०.१४
२०६९/७०	२९६.०९	११७.८९	३९.८६
२०७०/७१	३५६.८५	१४०.५९	३९.४०
२०७१/७२	४२२.९०	१६०.०९	३७.८६
२०७२/७३	४८२.७४	२०४.४३	४२.३५

चित्र : कुल राजस्वमा आन्तरिक राजस्वको योगदान

माथिको तालिका तथा चित्र अनुसार कुल राजस्वमा आन्तरिक राजस्वको योगदान आ.व. २०६६/६७ मा ३७.२६ प्रतिशत, आ.व. २०६७/६८ मा ४०.२८ प्रतिशत, आ.व. २०६८/६९ मा ४०.१४ प्रतिशत, आ.व. २०६९/७० मा ३९.८३ प्रतिशत, आ.व. २०७०/७१ मा ३९.४० प्रतिशत, आ.व. २०७१/७२ मा ३७.८६ प्रतिशत र आ.व. २०७२/७३ मा ४२.३५ प्रतिशत योगदान रहेको छ। पछिल्लो आ.व. २०७२/७३ मा कुल राजस्व रु.४ खर्व द२ अर्व ७४ करोड संकलन भएकोमा आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गतका कार्यालयबाट रु.२ खर्व ४ अर्व ४३ करोड संकलन भै ४२.३५ प्रतिशत हिस्सा रहेको छ। विगत देखिको प्रवृत्तिलाई हेर्ने हो भने कुल राजस्वमा आन्तरिक राजस्व विभागको अंश करिव ४० प्रतिशत रहेको छ।

(घ) कुल गार्हस्थ उत्पादनमा आन्तरिक राजस्व विभागको योगदान

आ.व. २०७१/७२ मा कुल गार्हस्थ उत्पादनमा कुल राजस्वको अंश १९ दशमलव ९ प्रतिशत तथा कर राजस्वको अंश १७ दशमलव ६४ प्रतिशत रहेकोमा आ.व. २०७२/७३ मा कुल गार्हस्थ उत्पादनमा कुल राजस्वको अंश २१ दशमलव ४७ प्रतिशत तथा कर राजस्वको अंश १८ दशमलव ७४ प्रतिशत रहेको छ। आन्तरिक राजस्व विभागको मात्र कुल गार्हस्थ उत्पादनमा आ.व. २०७१/७२ मा ७ दशमलव ५३ प्रतिशत योगदान रहेकोमा आ.व. २०७२/७३ मा ९ प्रतिशत पुगेको छ। यसरी कुल गार्हस्थ उत्पादनमा आन्तरिक राजस्व विभागको योगदान बढौ गएको पाइन्छ।

(ङ) करको दायरामा आएका करदाता

आ.व. २०७२/७३ को अन्त्यसम्म १४ लाख ४२ हजार रु सय १८ (व्यक्तिगत स्थायी लेखा नम्वर लिने ६ लाख २ हजार रु सय १८ समेत) करदाता करको औपचारिक दायरामा आएका छन् जुन कुल जनसंख्याको ५ प्रतिशत भन्दा बढी हुन आँउछ।

(च) अन्य तथ्यांक

- आयकर तर्फ ननफाइलरको संख्या ३८ प्रतिशत र मूअकर तर्फ ननफाइलरको संख्या ३० प्रतिशत छ ।
- मू.अ.करमा डेविट विवरण वुभाउने करदाता १५ प्रतिशत, क्रेडिट विवरण वुभाउने करदाता ५३ प्रतिशत, शून्य विवरण वुभाउने करदाता ३२ प्रतिशत र क्रेडिट डेविट अनुपात (रकम) ५.१ रहेको छ ।
- आ.व. २०७२/७३ मा रु. एक हजार राजस्व संकलन गर्न संकलन लागत ७ रुपैया ७७ पैसा लागेको छ । आ.व. २०६७/६८ मा यस्तो लागत १२ रुपैया ७२ पैसा थियो । यसरी संकलन लागत घट्दै गएको पाइन्छ ।

३. नेपालमा आन्तरिक राजस्व परिचालनका लागि भएका व्यवस्था

नेपालमा आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई प्रभावकारी बनाउन संवैधानिक, कानूनी र नीतिगत तथा कार्यक्रमगत व्यवस्था गरिएको छ । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

(क) संवैधानिक व्यवस्था

नेपालको संविधान, २०७२ मा स्पष्ट रूपमा कर प्रशासनको अलगै व्यवस्था नभएको भए तापनि सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने राज्यको शासन व्यवस्था सम्बन्धी नीतिमा स्पष्ट व्यवस्था भएकोले परोक्ष रूपमा राजस्व प्रशासनको सक्षमता र स्वच्छतामा जोड दिएको पाइन्छ । त्यस्तै कानून बमोजिम बाहेक कुनै कर लगाइने र उठाउने छैन भन्ने उल्लेख छ ।

संविधानको धारा ६० मा राजस्व स्रोतको वाँडफाँड सम्बन्धी व्यवस्था छ, जस अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो आर्थिक अधिकार क्षेत्रभित्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्ने छन तर साभा सूचीभित्रको विषयमा र कुनै पनि तहको सूचीमा नपरेका विषयमा कर लगाउने र राजस्व उठाउने व्यवस्था नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुने प्रावधान छ । संघको राजस्व स्रोतको बाडफाडमा भन्सार, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, संस्थागत आयकर, व्यक्तिगत आयकर, पारिश्रमिक कर, राहदानी शुल्क, भिसा शुल्क, पर्यटन दस्तुर, दण्ड जरिवानालाई समावेश गरिएको छ । प्रदेशको राजस्व अधिकार सूचीमा घर जग्गा रजिस्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, मनोरञ्जन कर, विज्ञापन कर, पर्यटन, कृषि आयमा कर, सेवा शुल्क दस्तुर, दण्ड जरिवानालाई समेटिएको छ । स्थानीय तहको अधिकार सूचीमा स्थानीय कर (सम्पति कर, घर वहाल कर, घर जग्गा रजिस्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर), सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमिकर (मालपोत), दण्ड जरिवाना, मनोरञ्जन कर, मालपोत संकलनलाई समेटिएको छ । त्यस्तै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साभा सूचीमा रहेका विषयहरु सेवा शुल्क, दस्तुर, दण्ड जरिवाना, प्राकृतिक स्रोतवाट प्राप्त रोयलटी, पर्यटन शुल्क रहेका छन् ।

(ख) कानूनी, नीतिगत तथा कार्यक्रमगत व्यवस्था

- नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७२ मा अर्थ मन्त्रालयले सम्पादन गर्ने कार्यमा राजस्व नीति र योजना, राजस्व प्रशासन एवं राजस्व संकलन उल्लेख गरिएको छ ।
- आयकर ऐन, २०५८ तथा आयकर नियमावली २०५९, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२ तथा मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली २०५३, अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ तथा अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ ले कर प्रशासनको समग्र व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी आन्तरिक राजस्व विभागलाई सुम्पेर कर

कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि जोड दिएको छ ।

- आयकर निर्देशिका २०६८, मूल्य अभिवृद्धि कर निर्देशिका २०६९, अन्तःशुल्क निर्देशिका २०६८, शिक्षा सेवा शुल्क निर्देशिका, स्वास्थ्य सेवा कर निर्देशिका, आन्तरिक ओसारपोसार सम्बन्धी निर्देशिका, जग्गा तथा घरजग्गा निसर्गमा पूँजीगत लाभकर सम्बन्धी निर्देशिका लगायतका निर्देशिका एवं कार्यविधि बनाइएको छ ।
- चौधौ योजना (२०७३/०७४ – २०७५/०७६) मा समष्टिगत आर्थिक नीतिहरु अन्तर्गत राजस्व शीर्षकमा आन्तरिक स्रोतको परिचालनबाट वित्तीय सबलीकरण र आर्थिक स्थायित्व गर्ने सोच लिइएको छ भने सार्वजनिक वित संरचनामा मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर र अन्तःशुल्क लगायतका आन्तरिक राजस्वको योगदान बढाई सार्वजनिक विकास खर्चको ठूलो हिस्सा राजस्व बचतबाट पूर्ति गर्ने लक्ष्य लिइएको छ । त्यस्तै स्वच्छ, तटस्थ एवम् पारदर्शी कर प्रणालीको विकास र स्वेच्छिक कर सहभागिताबाट कूल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग कर राजस्वको अनुपात बढाउदै सङ्घीय संरचना अनुसारको राजस्व संरचनाको निर्माण गर्ने उद्देश्य लिइएको छ । सङ्घीय वित व्यवस्था अन्तर्गत आर्थिक समृद्धिको मार्गचित्र बनाउने, राष्ट्रिय कराधारको संरक्षण गरी करका आधार र दायरा विस्तार गर्ने, करका दरहरूलाई प्रतिस्पर्धी एवम् समन्वयिक बनाउने, सङ्घीय संरचना अनुकूल कर तथा गैरकरका क्षेत्रहरूको पुनरावलोकन तथा बाँडफाँड गर्ने रणनीति लिइएको छ ।
- चालु आ.व. २०७३/०७४ को बजेटमा कर प्रणालीलाई समृद्ध राज्य निर्माणको आधार बनाउने गरी राजस्व नीति तथा कार्यक्रम तय गरिएको छ । लगानीमैत्री करनीतिको माध्यमबाट आर्थिक समृद्धिको जग बसाल्ने, आर्थिक क्रियाकलाप मैत्री करप्रणालीको कार्यान्वयनबाट अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउने, भूकम्प र आपूर्ति असहजताबाट क्षति भएका व्यवसायलाई पुनर्जीवन दिन वित्तीय उत्प्रेरणाको नीति लिने, राष्ट्रिय उत्पादन बढाई गरी परनिर्भरता घटाउदै निर्यात प्रबर्द्धन गर्ने, व्यापार सहजीकरण, संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि र प्रकृयागत सुधार गरी स्वेच्छिक कर परिपालनामा बढाई गर्ने, संघीय वित सबलीकरणको लागि कराधारको संरक्षण र आर्थिक पारदर्शितामा जोड दिने राजस्व नीति लिइएको छ ।
- कर प्रशासनलाई सुधार गर्न आन्तरिक राजस्व विभागको पाँच वर्षे रणनीतिक योजना र दोस्रो त्रिवर्षीय सुधार योजना तयार भई कार्यान्वयनको चरणमा रहेको छ । यसमा कर प्रशासनलाई थप गतिशील र प्रगतिशील बनाउने, करदाता सेवा सम्बन्धी क्रियाकलापको विकेन्द्रीकरण गर्ने, कर प्रशासनलाई निष्पक्ष तथा पारदर्शी संगठनको रूपमा विकास गर्ने, आवश्यकता अनुसार संगठन संरचनालाई क्षेत्रीयस्तर तथा स्थानीय स्तरमा विस्तार गर्ने, कर कानूनको समसामयिक सुधार गर्ने, स्वेच्छिक कर सहभागिता अभिवृद्धिको लागि करदाता मैत्री कर प्रशासनको निर्माण गर्ने लगायतका पक्षमा विशेष जोड दिइएको छ ।
- राजस्व परामर्श समितिले प्रत्येक आर्थिक वर्षको बजेट तथा आर्थिक ऐन तर्जुमाका बखत राजस्व परिचालन, व्यापार सहजीकरण, उद्योग व्यापार प्रबर्द्धन, राजस्व सम्बन्धी ऐन नियममा संशोधन परिमार्जन एवं समग्र राजस्व प्रशासनको सुधारका लागि सुझाव दिने गरेको छ ।
- कर कानूनमा समय सापेक्ष सुधार गर्नका लागि अध्ययन तथा विश्लेषण गरी सरकारलाई सुझाव दिन गठित उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोगले २०७२ असारमा नेपाल सरकारलाई

प्रतिवेदन पेश गरी उक्त प्रतिवेदनका सुभाव कार्यान्वयन हुदै गएको पाइन्छ ।

- नेपाल सरकारले १० बटा देशसंग दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता गरिसकेको छ ।
- आन्तरिक राजस्व विभागबाट सेवा प्रवाह निर्देशिका, २०८७ तथा कर्मचारीहरुको आचारसंहिता बनाई कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।
- कम्पनी दर्ता गराउँदा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट स्थायी लेखा नम्बर र आन्तरिक राजस्व कार्यालय तथा करदाता सेवा कार्यालयबाट प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउने गरी काम भएको छ जसले गर्दा करदाताले कम्पनी दर्ता गर्दा पेश गरेका कागजात करमा दर्ता गर्दा पुनः पेश गर्न नपर्ने गरी करदातालाई सुविधा दिइएको छ ।
- करदातालाई शीघ्र सेवा प्रदान गर्न विद्युतीय माध्यमबाट सेवा प्रदान हुदै आएको छ । विद्युतीय माध्यमबाट आय विवरण, कर विवरण तथा अन्य विवरण दाखिला गरी करदाताहरु राजस्व कार्यालयमा आउन नपर्ने भएको छ ।
- कर शिविर, घुम्ती शिविर मार्फत् करदाताको घरदैलोमा गई सेवा प्रवाह गरिदै आएको छ ।
- कर प्रशासनले करदातालाई करदाता शिक्षा मार्फत् आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा करको बारेमा निरन्तर जानकारी गराउदै आएको छ ।
- आन्तरिक राजस्व विभागमा टोल फ्री नम्बरबाट करदाताका जिज्ञाशाहरुको जवाफ दिने गरिएको छ ।
- कार्यालयहरुमा सोधपुछ कक्ष, सहायता कक्ष, नागरिक वडापत्र आदिको व्यवस्था गरी करदातालाई सेवा प्रवाहमा सहजता भएको छ ।
- कार्य प्रक्रियालाई स्पष्ट बनाउन विभिन्न किसिमका सरल कार्यविधि तथा निर्देशिकाहरु निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।
- करदाताको गुनासोको तत्काल सम्बोधन गर्ने प्रणालीको विकास गरिएको छ ।
- Integrated Tax System को माध्यमबाट आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क लगायतका सबै करलाई एकीकृत गर्दै लिगाएको छ ।
- विभागको सूचना प्रविधि प्रणालीमा Risk Engine को विकास गरी तथ्यांक विश्लेषणको माध्यमबाट राजस्वका दृष्टिकोणले जोखिमपूर्ण मानिएका करदाताको कर परीक्षणका लागि छनौट गर्ने प्रविधिको विकास गरिएको छ ।
- लक्ष्य र सूचकमा आधारित कार्य प्रणालीलाई आधार लिई कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको विकास गरिएको छ ।
- e-Monitoring System को व्यवस्था गरिएको छ ।
- कर कार्यान्वयन वर्ष, कर सुधार प्रणाली वर्षको घोषणा गरी कर प्रशासन र आम करदाताको मनोभावना सुधार गरिदै आइएको छ ।

- इमान्दार करदाता तथा उत्कृष्ट कार्य सम्पादन गर्ने कर्मचारीहरुलाई कर दिवसको उपलक्ष्यमा सम्मान गर्ने कार्यको थालनी गरिएको छ ।
- आर्थिक ऐन मार्फत् समय समयमा करदाताहरुलाई विभिन्न कर छुट तथा सुविधा उपलब्ध गराइएको छ ।
- आवश्यक कागजात सहित कर फिर्ताका लागि आवेदन गरेमा ऐन नियममा तोकिएको समयमा कर फिर्ता दिने गरिएको छ ।
- करदातालाई पूर्वादेश मारने अधिकार र प्रशासकीय पुनरावलोकन वा पुनरावेदन सम्बन्धी अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ ।
- वेवसाइटमा वारम्वार सोधिने प्रश्नको उत्तर राखिएको छ भने कर सम्बन्धी जानकारीमूलक व्होसर प्रकाशन गरिएको छ । कर बुलेटिन नियमित रूपमा प्रकाशन गरी कर सम्बन्धी विविध विषयमा जानकारी गराउने गरिएको छ ।
- सूचना अधिकारीको व्यवस्था गरी मागेको सूचना दिने गरिएको छ । त्यस्तै प्रवक्ताको व्यवस्था गरी सम्पादित कामको जानकारी दिने गरिएको छ ।
- अर्थ मन्त्रालय तथा आन्तरिक राजस्व विभागका उच्च पदाधिकारीहरुबाट समय समयमा कार्यालयहरुको अनुगमन एवं सुपरिवेक्षण गर्ने गरिएको छ ।
- प्रत्येक वर्ष व्यवस्थापन गोष्ठी गरी कर प्रशासनका सबल पक्ष, दुर्वल पक्ष र सुधार गर्नुपर्ने पक्षका बारेमा छलफल, अन्तरक्रिया गर्ने गरिएको छ भने घोषणापत्रको माध्यमबाट सुधार गर्न प्रतिबद्धता व्यक्त गर्ने गरिएको छ ।

४. आन्तरिक राजस्व परिचालनका समस्या र सुधारका क्षेत्र

कुल राजस्वमा आन्तरिक राजस्व असुली बृद्धि हुदै गए तापनि नेपालमा आन्तरिक राजस्व परिचालनमा विभिन्न समस्याहरु देखा परेका छन् । कारोबार गर्ने सबै व्यक्ति तथा पेशाविद्हरु करको दायरामा आइ सकेका छैनन् । कारोबार गर्दा विलिङ्जक जारी नगर्ने, जारी गरे पनि कारोबार मूल्यमा नगर्ने प्रवृत्ति बढादो छ । करदाताहरुले कर छली, नक्कली विल विजक प्रयोग गर्ने प्रवृत्तिमा कमी आएको छैन । ननफाइलर (समयमा विवरण नवुभाउने) करदाताको संख्या बढी छ । मूल्य अभिवृद्धि करमा शून्य विवरण र क्रेडिट विवरण बुझाउने संख्या बढादो छ भने डेविट रकमको तुलनामा क्रेडिट रकमको अनुपात बढी छ । स्रोतमा करकटी गर्ने तर समयमै राजस्वमा जम्मा नगर्ने प्रवृत्ति छ । घर बहाल करको परिपालना एकदमै न्यून छ । संस्थागत बाहेक व्यक्तिगत रूपमा घर बहालमा लगाउने मध्ये बहालकर थोरैले मात्र बुझाउने गरेको पाइएको छ । अन्तशुल्क सम्बन्धी प्रणालीलाई आधुनिकीकरण गर्दा नसक्दा बढी मात्रामा राजस्व जोखिम देखिएको छ । करदाताले समयमै बक्यौता र बेरुजु रकम दाखिला नगरेको अवस्था छ । कर प्रशासनमा कार्यरत कर्मचारीलाई लेखा, करपरीक्षण, अनुसन्धान लगायतका विषयमा स्थलगत रूपमा तालीमको कमी महसुस भएको छ । त्यस्तै करदाताहरु कर सम्बन्धी करिपय विषयमा अनभिज्ञ रहेदा कर परिपालनाको अवस्था कमजोर छ ।

समृद्ध राष्ट्र निर्माणका लागि आन्तरिक राजस्वको योगदान महत्वपूर्ण भएकोले आन्तरिक राजस्व परिचालन प्रभावकारी बनाउन करप्रशासन र करदाता दुवैको तर्फबाट देहाय वर्मोजिम पहल एवं सुधार हुनु पर्दछ :

(क) कर प्रशासनबाट गर्नु पर्ने थप सुधार

- उद्योगी र व्यापारी मात्र करदाता हुन भन्ने विद्यमान आम बुझाइलाई परिवर्तन गरी आय आर्जन

गर्ने सबै नागरिक करदाता हुन् भन्ने धारणालाई आम नागरिक र करदातामा सचेतना जागृत गराउन अभै पनि सोचे अनुरूप सफलता प्राप्त गर्न नसकिएकोले करको दायरामा नआउनेलाई दायरामा ल्याउन करदाता शिक्षा, सूचना तथा सञ्चारका कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्नु पर्दछ । अटेर गर्नेलाई कानून अनुसार कारवाही गरी करको दायरामा ल्याउनु पर्छ ।

- विना दर्ता कारोबार गर्ने, दर्ता भएर पनि बिल विजक जारी नगर्ने, बिल विजक जारी गरे पनि कारोबार मूल्यमा जारी नगर्ने, नक्कली बिल विजक जारी गर्ने, समयमा विवरण नबुझाउने, शून्य विवरण बुझाउने, क्रेडिट विवरण बुझाउने, विवरण पेश गर्ने तर कर नतिर्ने, कर बक्यौता राख्ने लगायतका कर कानूनको अवज्ञा गर्नेहरूलाई स्थलगत अनुगमन तथा सुचना प्रविधिको माध्यमबाट अनुगमन गरी कर परिपालना बढाउनु पर्छ ।
- राजस्वका दृष्टिकोणले जोखिमपूर्ण मानिएका करदाताको पहिचान र विश्लेषण गरी कर परीक्षण तथा अनुसन्धान गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिनु पर्छ ।
- स्रोतमा करकट्टी गर्ने तर समयमै राजस्वमा जम्मा नगर्ने प्रवृत्ति न्यून गर्नका लागि स्रोतमा कर कट्टी गर्ने निकायको नियमित अनुगमन र अग्रीम कर कट्टी परीक्षणमा जोड दिनु पर्छ ।
- घरबहाल करको परिपालनाका लागि स्थानीय निकायसँग समन्वय र सहकार्य गरी निरन्तर अनुगमन गर्नु पर्छ ।
- अन्तःशुल्क सम्बन्धी प्रणालीलाई आधुनिकीकरण गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु पर्छ ।
- बक्यौताको लगत अद्यावधिक गरी बक्यौता असुली गर्न संकलन भ्रमण गर्ने, कानूनी कारवाही गर्ने कार्यलाई तीव्रता दिनु पर्छ ।
- कर प्रशासनमा कार्यरत कर्मचारीलाई लेखा, कर परीक्षण, अनुसन्धान, सूचना प्रविधि लगायतका विषयमा समय सापेक्ष रूपमा निरन्तर तालीम दिई क्षमता विस्तार गर्नु पर्दछ ।
- करदाताको सहभागिता वृद्धिका लागि विशेष कार्यक्रमहरु संचालन गर्नु पर्छ ।
- कर अन्तर विश्लेषण (Tax Gap Analysis) गरी सम्भावनाका क्षेत्र पहिचान गर्नु पर्छ ।
- सबै आन्तरिक राजस्व कार्यालय तथा करदाता सेवा कार्यालयहरूमा बैंक काउण्टरहरूको स्थापना गर्ने कार्य प्राथमिकताका साथ गरिनु पर्दछ ।
- करदाताहरूको कम्प्युटर अभिलेखमा देखिने Unused Credit, Unused Payment, Sundry Debit, Sundry Credit लगायतका हिसाब अद्यावधिक गर्नु पर्छ ।
- कर परीक्षण तथा अनुसन्धानलाई जोखिममा आधारित गराई गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु जरुरी देखिएको छ ।
- करसँग प्रत्यक्ष वा परोक्ष संलग्न विभिन्न निकायहरु जस्तै भन्सार विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग, उद्योग तथा वाणिज्यसँग सम्बन्धित निकायहरु, कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालय आदिसँग समन्वय कायम गरी करको दायित्वबाट उम्किन नपाउने वातावरणको सिर्जना गर्नुपर्छ ।
- करदाताको सुविधाको लागि Any Branch Banking System (ABBS) कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्दछ ।
- करदाताहरूको सेवामा सहजताका लागि मुख्य औजार मानिएको विद्युतीय प्रणालीलाई छिटो छरितो

बनाउन कम्प्युटर प्रणालीको क्षमता विस्तार गर्नु पर्दछ तथा कर सम्बन्धी सबै कार्य विद्युतीय सूचना प्रणालीको माध्यमबाट हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

- करदाता शिक्षा सम्बन्धी सामग्री तयार गरी वितरण गरेर प्रभावकारी रूपमा करदाता शिक्षा कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्ने आवश्यकता छ । करदातालाई कर सम्बन्धी विषयमा समय समयमा जानकारी दिन करदाताको इमेल तथा मोबाइलमा कर सम्बन्धी सूचनाहरु सम्प्रेषण गर्ने कार्यलाई सबै कार्यालयमा लागू गर्नु पर्दछ ।
- कार्यालयमा सेवा लिन आउँदा बढी लागत तथा समय लाग्ने भएमा त्यस्ता स्थानमा घुस्ती सेवा मार्फत सेवा प्रवाह गर्ने कार्यलाई व्यापकता दिनु पर्दछ ।
- कार्यालयको कार्य संरचना र कार्य प्रणालीलाई कार्यमैत्री र करदातामैत्री बनाउन थप सुधार र लगानी गर्नु पर्दछ ।
- आयकरको आधार विस्तार गर्नका लागि मुलुकको विकास नीतिमा टेवा पुर्याउने, रोजगारी बढाउने, पिछडिएको क्षेत्रको औद्योगिक विकास गर्ने उद्देश्यले दिइएका छुट बाहेक अन्य छुट हटाउदै जानु पर्दछ ।
- अनौपचारिक आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई करको दायरामा ल्याउनु पर्दछ ।
- मुलुक संघीयतामा गइसकेको अवस्थामा सरिधानले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारलाई दिएको कर उठाउने अधिकारको कार्यान्वयन कसरी गर्ने हो ? र कर्मचारीको व्यवस्थापन कसरी गर्ने हो ? भन्ने विषयमा छिटै प्रष्ट खाका ल्याउनु पर्दछ ।
- करदाताको संख्या, कारोबार र आर्थिक क्रियाकलापको विस्तारका आधारमा आन्तरिक राजस्व कार्यालय र करदाता सेवा कार्यालयको स्तरोन्नति र विस्तार गर्दै संगठन संरचनामा सुधार गर्नु पर्दछ ।

(ख) करदाताबाट हुनुपर्ने सुधार

आन्तरिक राजस्व परिचालन प्रभावकारी हुन कर प्रशासन मात्रै अग्रसर भएर हुदैन, करदाता पनि उत्तिकै अग्रसर हुनुपर्दछ र कर कानूनको परिपालनामा जोड दिनुपर्दछ । करदाताले देहायका विषयमा ध्यान दिनु पर्दछ :

- करदाताले करमा दर्ता भएर मात्र कारोबार गर्नुपर्दछ ।
- व्यावसायिक र पेशागत मर्यादा कायम गरी यथार्थ कारोबार गर्नु पर्दछ ।
- कारोबारको लेखाको अभिलेख अद्यावधिक गरी राख्नुपर्दछ ।
- कारोबार गर्दा बिलविजक जारी गर्नु पर्दछ, बिल विजक जारी गर्दा वास्तविक कारोबार मूल्यमा गर्नु पर्दछ ।
- तोकिएको समय, ढाँचा र स्थानमा आफूले तिर्नुपर्ने करको निर्धारण गरी कर एवं विवरण बुझाउनु पर्दछ ।
- तिर्नु बुझाउनुपर्ने कर बक्यौता र बेरुजु समयमै तिर्नु पर्दछ ।
- सरकारलाई कर सम्बन्धी विषयमा रचनात्मक सुझाव उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।
- कर प्रशासनलाई सेवा प्रवाहका क्रममा सहयोग पुर्याउनु पर्दछ ।

- मौजुदा कर कानूनको विषयमा जानकारी राखी कानूनको पालना गर्नु पर्दछ ।
- अधिकारप्रति सजक भई असल करदाताको दायित्व बोध गर्नु पर्दछ ।
- अधिकार र कर्तव्य एकै सिक्काका दुई पाटा हुन भने बोध गरी आफ्नो कर्तव्य र दायित्वको सदैव पालना गर्नु पर्दछ ।

५. निष्कर्ष

राष्ट्र निर्माणका लागि सार्वजनिक विकास खर्च र प्रशासनिक खर्चको आवश्यकता पूरा गर्न, सङ्घीय वित्तीय प्रणालीलाई सबलीकरण गर्न, सार्वजनिक खर्चको बढ्दो आवश्यकतालाई पूरा गर्न र वैदेशिक सहायता माथिको निर्भरता कम गर्न आन्तरिक स्रोत परिचालनको आवश्यकता पर्दछ । नेपालमा आन्तरिक राजस्व विभाग र सो अन्तर्गतका कार्यालयहरुले आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर, शिक्षा सेवा शुल्क जस्ता आन्तरिक स्रोतहरुको परिचालन र व्यवस्थापन गर्दै आएका छन् । कुल राजस्वमा आन्तरिक राजस्व विभागको मात्रै ४२.३५ प्रतिशत योगदान रहेको छ, भने कुल कर राजस्वमा ४८.५ प्रतिशत योगदान रहेको छ । त्यस्तै कुल गार्हस्थ उत्पादनमा आन्तरिक राजस्व विभागको योगदान करिब ९ प्रतिशत रहेको छ । यसरी देशको अर्थतन्त्रमा आन्तरिक राजस्वको योगदान महत्वपूर्ण छ । भविष्यमा यसको आवश्यकता अझ बढी हुने देखिन्छ । आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन सरकार, कर प्रशासन, करदाता एवं सम्बद्ध पक्षद्वारा यथेष्ट प्रयास गरी आन्तरिक राजस्व मार्फत् देशको अर्थतन्त्रलाई स्वाधीन बनाउदै नेपाललाई समृद्ध, समुन्नत, न्यायपूर्ण र आधुनिक राष्ट्र बनाउन अग्रसर हुनु जरुरी देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

- नेपालको संविधान, २०७२, कानून किताव व्यवस्था समिति, काठमाडौं ।
- आयकर ऐन, २०५८ तथा आयकर नियमावली, २०५९, कानून किताव व्यवस्था समिति, काठमाडौं ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ तथा मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३, कानून किताव व्यवस्था समिति, काठमाडौं ।
- अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ तथा अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९, कानून किताव व्यवस्था समिति, काठमाडौं ।
- खनाल, राजन (२०७१), सार्वजनिक व्यवस्थापनका सामयिक बहस, काठमाडौं : सोपान मासिक ।
- शर्मा, चुडामणि (२०७१ मंसिर), नेपालको आन्तरिक राजस्व प्रशासन : विगत, वर्तमान र भविष्य, आन्तरिक राजस्व स्मारिका, काठमाडौं : आन्तरिक राजस्व विभाग ।
- अर्याल, रमेश (२०७२ मंसिर), आन्तरिक राजस्व परिचालनको अवस्था र सुधारका क्षेत्र, आन्तरिक राजस्व स्मारिका, काठमाडौं : आन्तरिक राजस्व विभाग ।
- चौधौ योजना (२०७३/७४ – २०७५/७६) आधारपत्र, राष्ट्रिय योजना आयोग, काठमाडौं ।
- आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को बजेट वक्तव्य, २०७३, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
- आर्थिक सर्वेक्षण २०७२/७३, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
- उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ को प्रतिवेदन, काठमाडौं ।
- राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन, २०७३, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय

आन्तरिक राजस्व विभागको

मू.अ.कर विवरण साथ खरिद विक्रीको विवरण पेश गर्ने सम्बन्धी सूचना

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भई बार्षिक रु. ५ करोड भन्दा बढी कारोबार गर्ने सम्पूर्ण करदाताहरुले २०७३ श्रावण महिना देखिको कर विवरण बुझाउदा अनिवार्य रूपमा रु. १ लाख भन्दा बढीको खरिद विक्रीको विवरण समेत दाखिला गर्नु हुन मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, (संशोधन सहित) २०५२ को दफा १६ (क) को उपदफा २ बमोजिम सम्बन्धित सबैको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ ।

“समृद्ध राष्ट्र निर्माण र फैसलिलो कराधार, करदाता
गैत्री एवं सुदृढ कर प्रणाली पूर्वाधार”

कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली र कार्य सम्पादन प्रोत्साहन कोषको अवधारणा

बलराम रिज्याल

प्रमुख कर प्रशासक

आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाडौं क्षेत्र नं. ३

विषय प्रवेश:

नेपालको निजामती सेवाका सन्दर्भमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली एक नवीनतम अभ्यास हो । निजामती सेवा ऐन २०४० को दफा २८क. मा “नेपाल सरकारले निजामती कर्मचारीको कार्यसम्पादन, कार्य परिणाम र प्राप्त नतिजाको आधारमा निजलाई प्रोत्साहन गर्न एक कार्यसम्पादन प्रोत्साहन कोषको व्यवस्थापन सम्बन्धमा । उक्त कोषमा रहने रकम, त्यसको सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा अन्य व्यवस्था तोकिएवमोजिम हुनेछ ।” भन्ने व्यवस्था छ । तदनुसार निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ११६ (ग) को उपनियम ६ मा “कार्यसम्पादन कोषको व्यवस्थापन, सञ्चालन र मापदण्ड निर्धारण गर्न नेपाल सरकारले छुटौटै निर्देशिका बनाई लागू गर्न सम्बन्धमा ।” भन्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

सम्पादन गर्नुपर्ने कार्यलाई तोकिएको कार्यजिम्मेवारी र समयसीमाभित्र अतिरिक्त क्षमता, दक्षता, सीप, उम्मेद र प्रयासलाई अभिवृद्धि गरी कार्यसम्पादनलाई बढी जिम्मेवारपूर्ण र नतिजामूलक बनाउन व्यवस्था गरिएको प्रोत्साहन नै कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली हो । यसमा निश्चित मापदण्ड र आधार तय गरी वस्तुनिष्ठ, पारदर्शी र परिणाममुखी ढंगले कामको स्तरलाई बढावा दिने र सोका लागि प्रोत्साहन गर्ने अभिष्ट अन्तरनिहीत हुन्छ । नेपालको निजामती सेवा सम्बद्ध कानूनले यस तथ्यलाई आत्मसात गरेको छ । निजामती सेवामा विद्यमान अभ्यास र व्यवहारलाई विश्लेषण गर्दा केही सरकारी निकायहरूमा नियमावलीमा व्यवस्था भएभन्दा भिन्न तरिकाले कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन भत्ता प्रणाली कार्यान्वयनमा आएको देखिन्छ । विस्तारै यो प्रणाली क्रमशः सामान्यीकरण र अधिकार सिर्जना गर्ने जस्तो विकृत स्वरूपमा परिणत हुन थालेको आभाष हुँदैछ । प्रोत्साहनले कार्य सम्पादनमा विस्तारै नमूना स्थापित गर्नुपर्नेमा भन दैनिक कार्यप्रणाली नै अतिरिक्त सुविधाविना डेक नचले जस्तो हुने आशंका बढैछ । अतएवं कार्यसम्पादन प्रोत्साहन प्रणाली नेपाल सरकारका कार्यालय र त्यहाँ काम गर्ने निजामती कर्मचारीहरूबीच एक आपसमा फाटो, द्वेष र वैमनश्य सिर्जना गर्ने भन्दा पनि निष्पक्षता, दक्षता र निपुणताका साथ काम गरी उत्कृष्ट सेवा प्रवाह गर्ने सरकारी कार्यालय र राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरुको कामको सम्मान गर्दै उनीहरुको कार्य उत्प्रेरणा बनाई राख्न सहयोग पुऱ्याउने व्यवस्थापकीय औजार (Managerial Tool) बन्नुपर्दछ, भन्ने मान्यताबाट आगामी दिनमा यसलाई सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्न आवश्यक छ ।

कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली

नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०६३/६४ को बजेट वक्तव्यमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीलाई

परीक्षणका रूपमा लागू गर्ने प्रथम उद्घोष गरेसँगै मिति २०६३ कार्तिक १ गतेदेखि सुख्खा बन्दरगाह भन्सार कार्यालय, सिर्सिया, वीरगञ्ज र ठूला करदाता कार्यालय काठमाण्डौमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू गरिएको थियो । सोको परिणामस्वरूप उक्त दुवै कार्यालयमा आर्थिक वर्ष २०६३/६४ को राजस्व असुलीमा उल्लेख्य प्रगति हुनाका साथै ती कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीको मनोबलमा पनि उच्च वृद्धि भई आफूलाई तोकिएको जिम्मेवारी दक्षता, चुस्ताना र कुशलतासाथ सम्पादन गर्न ती निकायका कर्मचारीहरु बढी उत्प्रेरित भएको अवस्था थियो । यो उत्साहप्रद नतिजाबाट अभिप्रेरित हुँदै नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा यस्तो प्रोत्साहन भत्ता प्रणालीलाई उल्लिखित दुईवटा निकायमा निरन्तरता दिई आन्तरिक राजस्व कार्यालय, धरान र विराटनगर, भन्सारतर्फ भैरहवा तथा नेपालगञ्जस्थित तीनवटा भन्सार कार्यालय गरी ४ वटा थप सरकारी कार्यालयहरुमा मिति २०६४ कार्तिक १ गतेदेखि लागू हुने गरी निर्णय गरेको थियो । यसबाट खासगरी राजस्व प्रशासनमा कार्यरत कर्मचारीलाई काममा मरमोलाहिजा नगरी निर्दिष्ट कार्य इमान्दारी र पूर्ण लगानकासाथ सम्पादन गर्न र तोकिएको राजस्व असुलीको लक्ष समयमै पूरा गर्न उत्प्रेरित गरेको थियो ।

प्रारम्भिक वर्षहरुमा अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतका भन्सार र आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरुमा लागू गरिएको कार्यसम्पादन प्रोत्साहन प्रणालीलाई पछिल्ला दिनहरुमा राष्ट्रपतिको कार्यालय तथा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय जस्ता केन्द्रीय निकाय र न्यायिक निकायहरुमा पनि क्रमशः लागू गरिएको अवस्था छ । यसर्थ, कार्यसम्पादन प्रणालीलाई व्यवस्थित तबरले लागू गर्न सक्दा यसबाट सेवा प्रवाहमा गुणात्मक सुधार आउनुका साथै काम गर्ने कर्मचारीको मनोबल समेत उच्च राख्न मद्दत पुग्ने कुरा महसुस गरिएको छ । यस प्रणाली लागू भएपछि देखिएका केही सबल पक्षहरुलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्दैः

- राजस्वमा वृद्धि भएको,
- लक्ष्य हाँसिल गर्न सघाउ पुरेको,
- सेवा प्राप्त गर्ने समय घटेको,
- साना साना तहमा भ्रष्टाचारजन्य काम निरुत्साहित भएको,
- सेवा प्रदान गर्नेको लागत घटेको,
- कर्मचारीमा सुरक्षाको भावना बढेको
- कामप्रति सम्मान र समर्पण बढेको,
- कार्यालय समयमा नियमितता,
- अभिलेख व्यवस्थित भएको,
- सेवाग्राहीप्रति शिष्ट र मर्यादित भई समयमै सेवा प्रदान गर्ने परिपाटीको विकास भएको,
- सेवा प्रवाहको क्रममा सेवाग्राहीलाई हतोत्साहित गर्ने वा उनीहरुलाई सेवा प्रवाहको प्रक्रियामा झन्झट दिने विषय न्युन भएको ।

कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली कार्यान्वयनमा आएको प्रारम्भिक वर्षहरुमा यसले राम्रो नतिजा दिए पनि समयक्रममा यसमा क्रमशः शिथिलता आउदै जान थाल्यो । वस्तुनिष्ठ कार्यसम्पादन सूचकको अभाव, उचित अनुगमन मूल्यांकनको अभाव, एकपल्ट शुरु भएपछि काम गरे पनि नगरे पनि सदाका लागि खान पाइहालिन्छ भन्ने कर्मचारीको मानसिकता र प्रोत्साहन भत्तालाई कर्मचारीको व्यक्तिगत कार्यसम्पादनसँग भन्दा पनि अमुक कार्यालय विशेषसँग गाँसेर हेर्ने र तदनुरुप प्रोत्साहन भत्ता दिने प्रवृत्तिले यो प्रणालीप्रति गुनासो बढ्दै गएको पाइन्छ । प्रोत्साहन भत्ता पाइरहेका कार्यालयहरुमा प्रोत्साहन रकमको प्रतिशत पनि घटाउदै लैजानाले पनि यसको प्रभावकारिता नगन्य भएको छ । कतिपय कार्यालयले दैनन्दिन गर्नुपर्ने कार्यका लागि पनि सरकारबाट प्रोत्साहन भत्ताका नाममा अतिरिक्त भत्ता दावी गर्ने तर जटिल र संवेदनशील कार्यप्रकृति भएका कार्यालय र त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीले भने उत्कृष्ट कार्यसम्पादन गर्दा गर्दै पनि यो प्रोत्साहन प्रणालीबाट विमुख हुन परिरहेको वास्तविकताबीच मौजूदा कार्यसम्पादन प्रोत्साहन प्रणालीको उद्देश्य र औचित्यमा गम्भीर प्रश्न खडा भएको छ । यसबाट प्रोत्साहन भत्ता पाउने सरकारी कार्यालय र त्यहाँका कर्मचारी तथा अन्य सरकारी कार्यालय र त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीबीच एक आपसमा द्वेष, ईर्ष्या, सुविधा प्राप्तिका लागि एक आपसमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा तथा सुविधा पाउने र नपाउने कर्मचारीहरुबीच एक किसिमको मनोवैज्ञानिक दूरी समेत सिर्जना हुन पुगेको छ । कतिपय सरकारी कार्यालयबाट प्रवाह हुने सेवा नै प्रभावित हुनपुगेको स्थिति पनि छ ।

विद्यमान कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीका सम्बन्धमा गरिएका विभिन्न राष्ट्रिय र क्षेत्रगत प्रभाव अध्ययन प्रतिवेदनहरूले कार्यसम्पादन प्रोत्साहनलाई समयसूचक, प्रक्रियासूचक तथा नतिजासूचक मापदण्ड तयार गरी लागू गर्नुपर्ने, अग्रस्थानमा रहेका कार्यालयहरुमा मात्र सीमित गर्नुपर्ने, मापन गर्न सकिने किसिमका कार्यमूलक सूचकांक तयार हुन सक्ने र सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई जनमुखी तथा नतिजामुखी बनाउने प्रकृतिका सेवा प्रदायी कार्यालयहरुमा लागू गर्नुपर्ने भनी सिफारिश गरेको पाइन्छ । पछिल्लो समयमा आएर नेपाल सरकारका सबै निकायमा समानता र एकरूपता कायम गर्ने गरी यस प्रणालीको लागू गर्नुपर्ने, अतिरिक्त काम वा जिम्मेवारीका लागि अतिरिक्त सुविधा र असाधारण काम गर्नेका लागि मात्र प्रोत्साहन वा हौसला हुने सुविधा दिने, व्यक्तिगत कार्यगत लक्ष्य वा शाखागत लक्ष्य तोकी प्रोत्साहन भत्ताका लागि प्रत्येक कार्यालयमा बचाउ र वितरण गर (Save and Share) सूत्रका आधारमा बचत हुने रकमबाट कोष स्थापना गरी किटान भएका सूचकका मापन र मूल्यांकन गरेर मात्र सोही कोषबाट भत्ता उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्ने लगायतका सुझाव पनि जोडदार रूपमा आएका छन् ।

प्रभाव अध्ययन र विश्लेषण प्रतिवेदनका सिफारिस समेतलाई हेरी कार्यसम्पादन प्रोत्साहन प्रणालीलाई प्रचलित निजामती सेवा ऐन तथा नियमावली अनुसार तादात्म्यता दिन सकिएमा यसको औचित्य र दीगोपनाको सुनिश्चितताप्रति विश्वस्त हुन सकिन्छ । यसका निम्न निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीमा व्यवस्था भएबमोजिम कार्यसम्पादन प्रोत्साहन कोषको स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्न मापदण्ड तोकी कार्यसम्पादन प्रोत्साहन प्रणाली लागू गर्न वाञ्छनीय देखिन्छ ।

कार्यसम्पादन प्रोत्साहन कोष

कार्यसम्पादन प्रोत्साहन प्रणालीलाई वैज्ञानिक, वस्तुनिष्ठ, पारदर्शी, नतिजाउन्मुखी तथा सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता वृद्धि गर्ने गरी कार्यान्वयन गर्ने कार्यसम्पादन कोषको अवधारणा अगाडी आएको पाइन्छ । यसले प्रोत्साहनका लागि पूर्वानुमान गर्न नसकिने खर्चमा नियन्त्रण गर्दछ । कार्यसम्पादनको स्तर बढाउँछ । समय, जनशक्ति, जाँगरलाई बढावा दिन्छ । सीप, क्षमता र कार्यकौशलतामा अभिवृद्धि गर्दछ ।

कामकारवाही प्रभावकारी हुन्छ । अन्ततः कार्यसम्पादन लागतप्रभावी बन्दछ ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २८क. तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ११६ग. को उपनियम (६) अनुसार कार्यसम्पादन कोषको स्थापना, व्यवस्थापन र सञ्चालनको मापदण्ड तोक्ने व्यवस्था गरिएको छ । यो व्यवस्था सरकारी कार्यालयको कार्यसम्पादनमा सुधार गरी सार्वजनिक सेवालाई बढी चुस्त, गुणस्तरीय, सेवाग्राहीमैत्री, उत्पादनशील, जवाफदेहीपूर्ण र प्रभावकारी बनाउन अत्यन्त सान्दर्भिक छ । यसले निजामती सेवामा कार्यरत कर्मचारीलाई कार्यसम्पादनको उत्कृष्टताका आधारमा प्रोत्साहन गर्न मार्ग प्रशस्त गरेको छ । तसर्थ यस बमोजिम कार्यसम्पादन प्रोत्साहन कोषको स्थापना गरी समुचित रूपमा सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्न सकिएमा नेपाल सरकारका सबै निकायहरुका कर्मचारीहरुलाई कुनै खालको विभेद नगरी नतिजामा आधारित प्रोत्साहन भत्ताको व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थित गर्न सकिने हुन्छ । यसका लागि कार्यसम्पादन कोष स्थापना र सञ्चालन कार्यविधिको तर्जुमा गरी शीघ्र कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ । समग्रमा कार्यसम्पादन कोषको औचित्यलाई निम्नानुसार पुष्टी गर्न सकिन्छ:

- कर्मचारीहरुका बीचमा कुनै विभेद नगरी कार्यसम्पादन प्रोत्साहन प्रणालीमार्फत सेवा प्रवाहलाई थप चुस्त, परिणाममुखी र सेवाग्राहीमैत्री बनाउन,
- कार्यालय र कर्मचारीको मनोबल उच्च राख्न,
- सिर्जनात्मक र गुणस्तरीय ढंगले काम गर्ने कार्यालय र कर्मचारीलाई प्रोत्साहित र थप उत्प्रेरित गर्न,
- काम नगर्ने कर्मचारीलाई काममा अभिमुख गराउन,
- काम गरे पनि नगरे पनि भत्ता खाने प्रणालीलाई निरुत्साहित गर्दै इमान्दार र लगनशील भई काम गर्ने तथा तोकिएबमोजिमको लक्ष्य प्राप्त गर्ने कर्मचारी र कार्यालयलाई कसरी पुरस्कृत गर्न,
- अतिरिक्त कामका लागि अतिरिक्त सुविधा प्रदान गर्नुपर्द भन्ने विश्वव्यापी मान्यतालाई नेपालको निजामती प्रशासनमा पनि कार्यान्वयनमा ल्याउन,
- जटिल, चुनौतीपूर्ण र संवेदनशील कार्यप्रकृति भएका कार्यालय र त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीलाई काममा उत्प्रेरित गर्न,
- कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीलाई हचुवा र तदर्थवादी तरिकाले नभई वैज्ञानिक, वस्तुपरक, सुसंगत तरिकाले निश्चित मापदण्डमा आधारित भई निष्पक्ष र दिगो तवरले सञ्चालन गर्न ।

कार्यसम्पादन प्रोत्साहन कोष नेपाल सरकारका विभिन्न निकायमा गरी सोही कोषबाट उत्कृष्ट कार्यालय र कर्मचारीलाई प्रोत्साहित गर्न यसको प्रभावकारी सञ्चालन गर्ने कार्य महत्वपूर्ण हुन्छ । यस कोषको उपयोग गरी मापनयोग्य सूचकका आधारमा कार्यसम्पादनको मूल्यांकन गर्नुपर्दछ । कार्यसम्पादन मूल्यांकनका आधारमा उत्कृष्ट कर्मचारी र जनशक्तिलाई प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ । यसले कार्यसम्पादनको समग्र प्रभावकारिता अभिवृद्धि हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी, कार्यसम्पादनलाई उच्च स्तरको बनाई सेवा प्रवाह र सरकारी कामकाजलाई सेवाग्राहीमैत्री, उत्पादनशील, जवाफदेहीपूर्ण, प्रभावकारी र अनुमानयोग्य बनाउन

सघाउ पुगदछ । यसबाट संगठनको तोकिएको कार्यलक्ष्य एवं उद्देश्यलाई शीघ्र सम्पन्न गर्न कर्मचारीमा उत्प्रेरणा बढूदछ । प्रोत्साहनका नाममा हुने अनावश्यक र अपारदर्शी खर्च न्यूनीकरण गर्न सघाउ पुगदछ । उपभोग तथा कार्यालय सञ्चालन खर्चमा मितव्यिता ल्याउन यो त्यतिकै प्रभावकारी औजार हो । काम गर्नेलाई पुरस्कृत र नगर्नेलाई निरुत्साहित गर्न तथा कर्मचारीको मनोबल र कार्यउत्प्रेरणामा वृद्धि गर्न यसलाई उपयोग गर्न सकिन्छ ।

कार्यसम्पादन प्रोत्साहन कोषको स्थापना, व्यवस्थापन र सञ्चालन

कार्यसम्पादन प्रोत्साहन कोषको स्थापना देहाय बमोजिम स्रोतबाट व्यवस्था गरी गर्न सकिन्छ:

- कार्यसम्पादन प्रोत्साहन कोषमा सरकारबाट विनियोजन हुने रकम,
- अति द्रुत सेवा उपलब्ध गराउनुपर्ने अवस्था भई सो सेवा उपलब्ध गराए वापत सरकारले प्राप्त गरेको अतिरिक्त रकमको निश्चित प्रतिशत रकम,
- सरकारी क्षेत्रबाट हुने उत्पादनमा वृद्धि वा समग्र उत्पादकत्व वृद्धि गरे वापतको रकम,
- कुनै आयोजना समयमा सम्पन्न गरेवापत सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ बमोजिम प्राप्त हुने प्रोत्साहन रकम,
- सम्बन्धित निकायको केन्द्र तथा मातहतका निकायहरुमा साधारण तर्फको उपभोग र कार्यालय सञ्चालन खर्चमा अधिल्लो आर्थिक वर्षको भन्दा कम खर्च गरी बचत गरेको रकमको आधारमा नेपाल सरकारले थप गरी दिएको रकम,
- कुनै कार्यालयले तोकिएको लक्ष्य र उद्देश्य बमोजिमको काम दरवन्दी संख्याभन्दा थोरै कर्मचारीले सम्पन्न गरेमा सो वापत बचत हुने रकम,
- लक्ष्यभन्दा बढी राजस्व वृद्धि गरेवापत सम्बन्धित केन्द्रीय निकायले तोकेको आधारमा थप हुने रकम,
- राजस्व वा स्रोत वृद्धि हुने नयाँ क्षेत्रको पहिचान गरी उल्लेख्य राजस्व वृद्धि गरेवापत थप हुने रकम,
- नेपाल सरकारको निर्णयानुसार प्राप्त हुने अन्य रकम,

कोषको व्यवस्थापन तथा आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गर्न केन्द्रीयत तहमा नेपाल सरकारका मुख्य सचिवको अध्यक्षतामा निर्देशक तथा सञ्चालक समितिको गठन गर्न सकिन्छ । यस समितिले कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली कुनरकुन निकायमा लागू गर्ने भन्ने विषयमा यकिन गर्ने, निकायगत रूपमा सम्पादन गरिने कार्यहरुको सूचकमा आधारित मापदण्ड स्वीकृत गर्ने, सम्बन्धित केन्द्रीय निकायलाई आफ्नो र आफ्नो मातहतका निकायहरुले सम्पादन गर्नुपर्ने कार्यहरुको कार्यविवरण तयार गर्न लगाई स्वीकृत गर्ने, निकायगत रूपमा सम्पादन हुने कार्य र सोबाट अपेक्षित र प्रस्तावित नतिजा एवं कार्ययोजना वार्षिक रूपमा सार्वजनिक गर्ने, कार्यसम्पादन प्रोत्साहन प्रणालीको प्रभावकारिताका सम्बन्धमा आवधिक रूपमा अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न सम्बद्ध निकायलाई निर्देशन दिने, कार्यसम्पादन प्रोत्साहन प्रणाली कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने, कार्यसम्पादन प्रोत्साहन कोषको रकम मन्त्रालयगत रूपमा वितरणको मापदण्डको भार निर्धारण गर्ने र पुनरावलोकन गर्ने तथा कार्यसम्पादन प्रोत्साहन प्रणालीले समग्र कार्यसम्पादन र सेवा प्रवाहमा पारेको प्रभाव र नतिजाको विश्लेषण गरी समयानुकूल प्रोत्साहन प्रणालीमा सुधार गर्दै जाने जस्ता भूमिका निर्वाह गर्न सकदछ ।

कार्यसम्पादन प्रोत्साहन कोषको व्यवस्थापन तथा परिचालन गर्न प्रत्येक केन्द्रीय निकायमा विभागीय सचिवको संयोजकत्वमा कार्यान्वयन समितिको गठन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यस समितिले केन्द्रीय निकायमा कार्यसम्पादन प्रोत्साहन कोषको स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने, आफ्नो र मातहतका निकायहरूको कामको प्रकृति र कार्य विवरण अनुसार कार्यसम्पादन मूल्यांकन सूचकहरू तयार गर्ने, मन्त्रालय, विभाग, कार्यालयमा रहने कर्मचारीको कार्यसम्पादन मूल्यांकनका आधार र अंकभार निर्धारण गर्ने, मन्त्रालय र मातहत निकायलाई प्रोत्साहन रकम वितरणको सूत्र र भार निर्धारण गरी निर्देशक तथा सञ्चालक समितिबाट स्वीकृत गराउने, कार्यसम्पादन सूचक तथा मापदण्डहरू प्रभावकारी तवरले कार्यान्वयन गर्नेगराउने, तथा मातहत निकाय र कर्मचारीको कार्यसम्पादन मूल्यांकनका आधारको पुनरावलोकन गरी नतिजामुखी हुने गरी सूचकहरू परिष्कृत गर्ने जस्ता कार्य गरी कोषको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने जस्ता कार्य गर्न सक्छ ।

कार्यसम्पादन प्रोत्साहन कोषबाट प्रोत्साहन गर्ने आधार/मापदण्डहरू:

यस प्रकारको कोषबाट कार्यालयको समग्र कार्यसम्पादनस्तर राम्रो बनाउन सहज हुन्छ । कार्यालयमा काम गर्ने कर्मचारीले प्रोत्साहन भत्ता पाउने तर कार्यालयको अवस्था दुरुह हुने विकृतिबाट सुधार गरी कार्यालय तथा कर्मचारी दुवैको कार्यसम्पादनलाई गुणात्मक र उच्चस्तरीय बनाउन कार्यालय र कर्मचारी दुवैलाई प्रोत्साहित गर्ने आधारको निर्माण गर्नुपर्दछ । यसर्थे कार्यसम्पादन प्रोत्साहन कोषबाट कार्यालयलाई प्रोत्साहन गर्ने आधारहरू देहाय बमोजिम राख्न सकिन्छ,

- पछिल्लो आर्थिक वर्षमा कार्यालयको भौतिक तथा वित्तीय लक्ष्यको तुलनामा निश्चित प्रगति हासिल गरेको,
- कार्यालयमा वर्षभरिमा कर्मचारीको उपस्थिति नब्बे प्रतिशतभन्दा बढी रहेको,
- कार्यालयको दैनिक कार्यसम्पादन प्रक्रियामा सूचना प्रविधिको अधिकतम उपयोग हुने व्यवस्था मिलाई सेवा प्रवाह प्रभावकारी बनाएको,
- कार्यालयमा रहेको सरकारी सम्पत्तिको अभिलेख व्यवस्थापन दुरुस्त रहेको तथा लिलामी कार्य नियमित रूपमा सम्पन्न हुने गरेको,
- सबै कर्मचारीहरूको पदअनुसारको कार्य विवरण र वार्षिक नतिजामूलक कार्यतालिका नियमावलीको नियम १२५ बमोजिम तयार भएको र राजपत्राङ्कित कर्मचारीहरूको मासिक कार्यप्रगति सुपरीवेक्षण समक्ष पेश हुने व्यवस्था गरेको,
- कार्यालयको जिन्सी व्यवस्थापन जिन्सी निरीक्षण नियम अनुसार गरेको,
- अधिल्लो आर्थिक वर्षको हकमा कम्तिमा ८० प्रतिशत र सो भन्दा अधिल्ला वर्षहरूका हकमा कम्तिमा ९० प्रतिशत बेरुजु फछ्यौट भएको,
- व्यवस्थापन परीक्षण तथा कार्यमूलक परीक्षण भएका कार्यालयको हकमा कुनै गम्भीर प्रशासनिक बेरुजु न औल्याइएको र विगतको प्रतिवेदनमा औल्याइएका सुभावहरूमध्ये ९० प्रतिशतभन्दा बढी कार्यान्वयन भएको,
- कार्यालयमा प्रत्येक महिना कर्मचारी बैठक बसी समस्या समाधान गर्ने गरेको,
- कार्यालयमा लैडिक तथा समावेशी कार्य वातावरण भएको,

- मन्त्रालयस्तरका विकास आयोजना सम्पादन समाधान समितिको बैठक निर्धारित समयमै सम्पन्न गरेको,
- नियमित रूपमा सार्वजनिक सुनुवाइ हुने गरेको,
- तालुक निकायमा अनिवार्य रूपमा नियमित प्रतिवेदन पठाउने गरेको ।

त्यसैगरी कर्मचारीले सम्पादन गर्ने कार्यप्रकृतिसँग मिले वस्तुनिष्ठ मापदण्ड र अनुगमन सूचक तयार गरी प्रोत्साहन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । विशिष्ट सूचकांकका अतिरिक्त थप मौलिक आधारहरु देहाय बमोजिम हुन सक्दछन्:

- आफ्नो शाखा/महाशाखासँग सम्बन्धित कामहरु समयमै दक्षतासाथ सम्पन्न गरी आफूलाई तोकिएको निश्चित प्रतिशत भौतिक तथा वित्तीय प्रगति हासिल गरेको,
- वर्षभरिमा १० प्रतिशतभन्दा बढी रुजु हाजिर भएको,
- पदीय अनुशासन र आचरणको उच्च पालना गरेको (समयपालना, लगानशीलता, पोशाक, शिष्टता, सेवाग्राहीप्रति नम्र व्यवहार),
- कार्यालयबाट सम्पादन हुने कार्यमा नवप्रवर्तन (Innovation) ल्याएको,
- कार्यकक्ष सरसफाई र अभिलेख दुरुस्त भएको,
- जिम्मेवारी दिएको काम र दायित्व सम्बन्धी काम थप प्रयत्न गरी वा कार्यालय समय अघिपछि बसेर गरेको,
- कार्यालयको कामलाई सरल बनाउन नयाँ सोच र प्रविधिको उपयोग गरेको,
- पछिल्लो तीन वर्षयता कुनै नसिहत नपाएको तथा कुनै विभागीय कारबाहीमा नपरेको ।

अन्त्यमा,

कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीलाई कार्यसम्पादन कोषका माध्यमबाट कार्यान्वयन गरिएमा एकातिर प्रचलित कानूनको परिपालना भई प्रभावकारी कार्यसम्पादन सम्भव हुने र अर्को अभै महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा समान, औचित्यपूर्ण र सूचक वा मापदण्डका आधारमा कार्यालय तथा कर्मचारीलाई प्रोत्साहित गरी सरकारी निकायबाट प्रवाह हुने सेवालाई जनमुखी बनाई सुशासन अभिवृद्धि गर्ने दिशातर्फ समग्र मुलुकी प्रशासनलाई निर्देशित गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री:

कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको प्रभाव अध्ययन प्रतिवेदन, २०६९ (संयोजक लोकदर्शन रेग्मी, सहसचिव, अर्थ मन्त्रालय) ।
कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको प्रभाव अध्ययन प्रतिवेदन, २०७० (संयोजक राजन खनाल, सहसचिव, अर्थ मन्त्रालय) ।
कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको प्रभाव अध्ययन प्रतिवेदन, २०७२ (संयोजक टंकमणि शर्मा, सचिव, सामान्य प्रशासन मन्त्रालय) ।

बजेट वक्तव्य, २०६३/६४ ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ (सं.स.) ।

निजामती सेवा नियमावली, २०५० (सं.स.) ।

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
आन्तरिक राजस्व विभाग
लाजिम्पाट काठमाण्डौको

**भूउपग्रह, व्याण्डविथ, अप्टिकल फाइबर, दूरसंचार
सम्बन्धी उपकरण वा विद्युत प्रसारण लाईन प्रयोग गरे
वापतको भुक्तानीमा कर कट्टी गर्ने सम्बन्धी सूचना**

आयकर ऐन (संशोधन सहित), २०५८ को दफा दद को उपदफा (१) को खण्ड (७) मा “वासिन्दा व्यक्तिले भूउपग्रह, व्याण्डविथ, अप्टिकल फाइबर, दूरसंचार सम्बन्धी उपकरण वा विद्युत प्रसारण लाईन प्रयोग गरे वापतको भुक्तानीमा दश प्रतिशतका दरले” करकट्टी गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेकोले सोही वमोजिम गर्न गराउनु हुन सम्बन्धित सवैको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ ।

**“सागृदृढ राष्ट्र निर्माण र फैराकिलो कराधार, करदाता
मैत्री एवं सुदृढ कर प्रणाली पूर्वाधार”**

राजस्व प्रशासनमा कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली

अर्जुन प्रसाद भट्टराई

निर्देशक

आन्तरिक राजस्व विभाग

कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली भन्नाले सम्पादन गरिने कार्यहरूलाई सूचांकहरूमा वर्गीकरण गरी सोह अनुसार अपेक्षित उपलब्धी प्राप्त गर्ने प्रक्रिया लाई बुझिन्छ । सम्पादन गरिने कार्यहरूलाई नाप गर्न सकिने गरी लक्ष्य कायम गरी सोहि अनुसार कार्य सम्पादन गरिने कार्य नै कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली हो । संगठनको उद्देश्य, संरचना, कार्य प्रणाली, पद सोपान, कार्य विवरण एवं जिम्मेवारीको आधारमा परिचालित जनशक्तिको सम्पादित कार्यको लेखाजोखा गर्ने प्रणाली नै कार्य सम्पादन मूल्यांकन हो ।

कुनै पनि संघ-संस्था निश्चित उद्देश्यको लागि स्थापना र संचालन भएका हुन्छन् । जबसम्म तोकिएका कार्यहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सक्दैन, तबसम्म संस्थाको उद्देश्य पुरा हुन सक्दैन । संस्थाको स्थापनाको उद्देश्य पुरा गर्नको लागि गरिने कार्यको संयोजन कसरी गर्ने र त्यसलाई कसरी कार्यान्वयन योग्य बनाउने भन्ने विषय नै प्रमुखरूपमा आउँछ । संस्थाको तोकिएको उद्देश्य हासिल गर्नको लागि कार्य सम्पादन व्यवस्थापनलाई मितव्यी, कार्यकुशल र प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्न सकिन्छ, भन्ने मूल विषयलाई पहिचान गरी मापनयोग्य बनाई त्यस अनुरूप कार्य हुन सकेमामात्र अपेक्षित लक्ष्य हासिल गर्न सकिन्छ ।

कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको सूचांकका गुणहरू:

प्रोत्साहन प्रणालीको गुणहरू SMART हुनु जरुरी छ । सूचांकहरूलाई सरल र पुरा गर्न सकिने गरी तयार गर्न सकिने हुनुपर्दछ । दिईएका लक्ष्यलाई नाप गर्न सकिने गरी तयार गरिएको हुनु पर्दछ, र तयार भएका सूचांकहरू न्यायोचित हुन जरुरी छ ।

- **S - Simple** (सरल): कार्य सम्पादनका सूचकहरू सरल हुनु पर्छ । यदि सूचकहरूलाई जटिल बनाईयो भने कार्य सम्पादनमा असजिलो र उद्देश्य अनुसार कार्य सम्पादन गर्न सकिदैन त्यसअर्थ सरल हुन जरुरी छ ।
- **M-Measurable** (मापनयोग्य):यस प्रणालीमा अर्को महत्वपूर्ण गुण मापनयोग्य हुनुपर्दछ । गर्नुपर्ने कार्यलाई नाप गर्न सकिएन भने लक्ष्य र उपलब्धीको बीचमा खाडलशृजना हुनजान्छ । अतः अपेक्षित नतिजाको सूचांक नाप्न सकिने हुनु पर्छ ।
- **A-Achievable** (प्राप्त हुन सक्ने):यस प्रणालीमा लक्ष्य र सूचांकहरू पुरा गर्न सकिने हुनु पर्छ । यदि पुरा गर्न नसकिने लक्ष्य राखियो भने सो अनुसार कार्य गर्न नसकिने हुन्दा प्राप्त गर्न सकिने

सूचांकहरुको लक्ष्य कायम हुनुपर्छ ।

- **R-Rational** (न्यायोचित):यस प्रणालीमाराखिएको लक्ष्यहरु न्यायोचित हुनु पर्छ । यदि लक्ष्यहरुलाई न्यायोचितरूपमा कायम गर्न सकिएन भने लक्ष्य र प्रगतिको बीचमा तालमेल नमिलि अपेक्षितरूपमा उपलब्धी हासिल हुन सक्दैन ।
- **T-Time Bound** (समय सीमा):यस प्रणालीलाई समय सीमा तोकिनु पर्छ । तोकिएको समयमा कार्य सम्पादन गर्न सक्ने गरी सूचांकको व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको फाइदा:

यो प्रणाली निजी क्षेत्रबाट आएको हो । कामदारहरुलाई कामप्रति प्रोत्साहन गर्ने सीपको अधिकतम् प्रयोग गर्ने, नाफामा कामदारलाई सहभागि बनाउने र उत्पादन र उत्पादित सामानमा गुणस्तरकायम गर्ने उद्देश्यबाट आएको हो । निजी क्षेत्रमा प्रयोग गरिएको असल मान्यतालाई अवलम्बन गरी सार्वजनिक क्षेत्रलाई प्रभावकारी बनाउन यो प्रणाली प्रयोगमा ल्याइएको हो ।

- **Piece Rate Wage System:** यसमा सम्पादन गरिने हरेक कार्यहरुलाई सानोंसानो टुकामा विभाजन गरी कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ ।
- **Skill Based Wage:** यस प्रणालीसीपमा आधारित हुन्छ । बढी सीप भएमा बढी उपलब्ध हासिल हुन सक्छ । यो प्रणाली क्षमता, सीप र कुशलतामा आधारित प्रणाली हो ।
- **ProfitSharing:** कार्यसम्पादनबाट प्राप्तहुन आएको लाभांसलाई बांडफाड गर्न सकिन्छ । काम बढी भएमा बढी फाइदा हुन सक्ने गरी यस प्रणालीको विकास गरिएको छ ।
- **Incentive For Extra Work:** यस प्रणालीमा बढी कामको बढी प्रोत्साहनकोरुपमा पाउन सकिने गरी लागू गरिएको हुन्छ ।

सूचांकको मापनको आधार

प्रोत्साहन प्रणालीलाई विभिन्न आधारहरुमा मापन गर्न सकिन्छ । सार्वजनिक क्षेत्रमा सूचांकको मापनलाई गुणस्तर र समयको आधारमा समेत मापन गरिन्छ । यसरी मापन गर्दा कार्यको प्रभावकारी, त्यसको गुणस्तर र लाग्ने समय आदिकोरुपमा मूल्यांकन गरिन्छ ।

- **Quality:** तोकिएको कार्यहरुलाई गुणस्तरीय आधारमा सम्पन्न गरिने गरी सूचांक तयार गरिएको हुन्छ ।
- **Quantity:** यसमा तोकिएको कार्यलाई तोकिएको समयमा तोकिएको संख्यामा पुरा गर्ने गरी मापदण्ड तयार गरिएको हुन्छ ।
- **Time:** तोकिएको समयमा कार्य सम्पादन हुने गरी मापदण्ड र आधार तयार गरिएको हुन्छ ।
- **Cost:** कार्य सम्पादनको लागि लाग्ने लागतको आधारमा जांच गरिन्छ ।

कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको उद्देश्य

कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको उद्देश्य तोकिएको कार्यलाई प्राप्त स्रोतको प्रभावकारी

परिचालनबाट संस्थाको उद्देश्य हासिल गर्नु नै हो । सो पुरा गर्नको लागि मानवीय स्रोतको सीप र क्षमतालाई अधिकतमरूपमा प्रयोग गरी अधिकतम उपलब्धि हासिल गर्नु नै हो ।

१. कर्मचारीको कार्यक्षमताको अधिकतम प्रयोग गरी उत्कृष्ट नतिजा हासिल गर्नु,
२. कामप्रति समर्पित र सक्षम कर्मचारीहरुलाई तलबको माध्यमबाट उत्प्रेरित गर्नु,
३. संगठनको उत्पादन र सेवालाई स्तरीय र प्रतिष्पर्धात्मक बनाई ग्राहकलाई सन्तुष्ट पार्नु,
४. जनशक्तिको प्रतिष्पर्धात्मक क्षमताको विकास गर्नु,
५. संगठनमा उपयुक्त कार्य संस्कृतिको विकास गर्नु,
६. सक्षमताको उपयोग र परिचालनको लागि सबल वातावरणको निर्माण गर्नु आदि ।

कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको औचित्य

यस प्रणालीमा कर्मचारीको सीप र योग्यतालाई अधिकतमरूपमा उपयोग गर्न, कामदार तथा कर्मचारीलाई उत्प्रेरित गर्न, संगठनको उद्देश्य पुरा गर्न, संगठनलाई चुस्त दुरुस्त राखी कर्मचारीको सक्षमता अभिवृद्धि गरी संस्थाको उद्देश्य पुरा गर्नु कार्य सम्पादनमा आधारित प्रात्साहन प्रणालीको औचित्य रहेको छ ।

- कर्मचारीलाई आफ्नो ज्ञान, सीप, क्षमता, योग्यता र क्षमताको अधिकतम उपयोग र विकासकालागि अभिप्रारित गर्दछ ।
- योग्य, सक्षम र उत्प्रेरित कर्मचारीबाट संगठन संचालन गर्दा मितव्यिता, कार्यदक्षता र प्रभावकारिता बढान जान्छ ।
- छारितो व्यवस्थापनमा सधाउ पुयाउँछ ।
- संगठनको उत्पादकत्व बढाउँछ ।
- समानता अभिवृद्धि गर्नमा ठोस सहयोग गर्दछ ।

कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको लागि आवश्यक तत्व

कार्य सम्पादनको लागि अनिवार्यरूपमा कार्य विवरण आवश्यक पर्दछ । कार्य सम्पादनको लागि परिसूचकहरुको निर्धारण, नाप गर्न सकिने आधार र कारण, स्पष्ट क्षमताको उपयोग गर्न सकिने आधार, सीप र क्षमताको उपयोग हुन सक्ने आधार, उत्प्रेरक, मापनयोग्य र अनुगमन गर्न सकिने प्रकृतिको हुनु जरुरी छ भने कार्य गर्ने उचित वातावरण, मूल्यांकनको सहि र पारदर्शी आधार, उपयुक्त सूचना प्रणाली, व्यवस्थापनको सहयोग र मूल्यांकन तथा उचित कार्य विवरण हुनु जरुरी छ ।

- कार्य विप्लेषण र कार्य मूल्यांकन,
- कार्य सम्पादन मापदण्ड र परिसूचकहरु,
- क्षमता अभिवृद्धिको अवसर,

- उचित कार्य वातावरण,
- मूल्यांकन संयन्त्र,
- कामका लागि समान अवसर,
- व्यवस्थापनको समर्थन र उत्प्रेरणा,
- कार्य सम्पादनको अनुगमन र प्रतिवेदनको लागि उचित संयन्त्र,
- उपयुक्त सूचना प्रणाली, र
- प्रतिष्पर्धात्मक प्रणाली आदि ।

कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको प्रकृया

यस प्रणालीमा उद्देश्यहरुको निर्धारण, कार्य विवरण लक्ष्य र उपलब्धीहरुको आधार, पर्याप्त सूचना प्रवाह, लक्ष्य र उपलब्धिको मूल्यांकन, कार्य बोझ र लक्ष्य आदिको बारेमा प्रष्ट हुन अनिवार्य छ । प्रतिवेदनको छलफल, सुझाव र सुधारको लागि उपयुक्त र प्रभावकारी हुने गरी प्रकृया अनिवार्य हुन्छ ।

- उद्देश्य (Objective) र लक्ष्य निर्धारण (Goal Setting)
- कार्य विवरण (Job Description)
- उपलब्धीका सूचकहरु निर्धारण
- सूचना (Information)
- उपलब्धीको मापन (Measurement)
- कार्य विवरण र उपलब्धी बीचको फरक पत्ता लगाउने
- छलफल गर्ने
- मूल्यांकन गर्ने

कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको मूल्यांकनकर्ता

यस प्रणालीलाई अनुगमन गर्ने प्रणालीको विकास गर्नु अनिवार्य छ । अपेक्षित लक्ष्य र उपलब्धि बीचको मूल्यांकनको लागि विभिन्न निकायबाट मूल्यांकन हुने गरी कार्य प्रणाली विकास गरिएको हुनु पर्दछ । कामको प्रकृति अनुसार सुपरिवेक्षक, नेतृत्व, समकक्षी र अन्य सरोकारवाला पक्षबाट पनि मूल्यांकन गरिने गरी व्यवस्था गर्न सकिन्छ । कार्य सम्पादनको प्रभाव, प्रदान गरिएका सेवाहरुको गुणस्तर, ग्राहकको सन्तुष्टी आदिको आधारमा पनि मापन गर्न सकिन्छ ।

- सुपरिवेक्षक
- नेतृत्व
- समकक्षी
- सम्बद्ध Stakeholder, समूह उपभोक्ता (Consumer) वा आमजनता (People)

कर प्रशासनमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली

आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई प्रभावकरी बनाउन, राजस्व प्रशासनलाई आधुनिक, करदातामैत्री बनाउन र सदाचार पद्धतिलाई सुदृढ बनाउन राजस्व प्रशासनमा संलग्न जनशक्तिलाई आर्थिक सुविधाले प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले आ.व. २०६३/६४ को बजेट वक्तव्यबाट नीतिगत व्यवस्था गरी मन्त्रीपरिषद्को निर्णयानुसार सोही आ.व.को कार्तिक महिना देखि लागु हुने गरी नमूनाको रूपमा भन्सारतर्फ सुख्खावन्दरगाह भन्सार कार्यालय र आन्तरिक राजस्वतर्फ ठूला करदाता कार्यालयमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागु भई राजस्व प्रशासनमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको शुरुवात भएको हो । कार्यालयमा देखिएको सकारात्मक प्रभावलाई दृष्टिगत गरी आर्थिक वर्ष २०६४ । ६५ देखि थप चारवटा कार्यालयहरूमा र आ.व. २०६५ । ६६ देखि आन्तरिक राजस्व विभाग तथा भन्सार विभाग मातहतका सबै कार्यालयमा निर्धारित परिसूचकहरूमा तोकिएको लक्ष्य बमोजिम कार्यसम्पादन हासिल गरेमा कर्मचारीहरूको आधारभूत तलबस्केलको मासिक २०० प्रतिशतमा नबढने गरी प्रोत्साहन भत्ता प्रणाली लागु गरिएको थियो । आ.व. २०६८ । ६९ मा प्रोत्साहन भत्तालाई मासिक १०० प्रतिशतमा भारियो । यो प्रणाली लागु भएका कार्यालयहरूले सम्पादन गर्ने मुख्य कामहरूलाई विभिन्न परिसूचकहरूमा आवद्ध गरिएको छ भने यस्ता प्रत्येक परिसूचकहरूको लागि निश्चित अंकभार तोकिएको छ । यसको अर्थ यो प्रणाली लागु भएका कार्यालयले तोकिएका परिसूचकहरूको प्रत्येक महिनाका लागि निर्धारित लक्ष्य वा सो भन्दा बढी प्रगति हासिल गरेमा कार्यरत सम्बन्धित कर्मचारीहरूले शुरु तलब स्केलको १०० प्रतिशतसम्म प्रोत्साहन भत्ता पाउन सक्ने व्यवस्था यस प्रणालीमा रहेको छ । आ.व. २०७१ । ७२ को श्रावणदेखि पौष महिनासम्म ५० प्रतिशत प्रोत्साहन भत्ता पाउने व्यवस्था भएकोमा माघ महिनादेखि पुनः १०० प्रतिशत नै प्रोत्साहन भत्ता पाउने व्यवस्था गरिएको थियो भने आ.व. २०७२ । ०७३ मा माघ देखि आषाढ सम्म ५० प्रतिशतले पाउने गरी व्यवस्था गरिएको थियो ।

राजस्व प्रशासनमाकार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको आवश्यकता

समग्र मुलुकको विकासको लागि आन्तरिक स्रोत एक अपरिहार्य आवश्यकता हो । राजस्व बृद्धिको प्रमुख आधार राजस्व प्रशासन भएकोले राजस्व प्रशासनमा संलग्न जनशक्तिलाई मौद्रिक रअन्य सुविधाहरूको माध्यमबाट प्रोत्साहन तथा अभिप्रेरित गरीकार्यसम्पादनमा प्रभावकरिता ल्याउन जुरीरी छ । कार्यालयहरूमा कार्यसम्पादन गर्नको लागि तोकिएको लक्ष्य हासिल भयो भएन भन्ने विषयलाई व्यवस्थितरूपमा सम्पन्न गर्नको लागि कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीलाई सूचकांकको आधारमा कार्य सम्पादन गर्न सकिने गरी लागू गरेको छ । गर्नुपर्ने कार्यलाई प्रभावकरीरूपमा सम्पादन गर्न कार्यहरूलाई मापनयोग्य बनाई लक्ष्य निर्धारण गरी त्यस अनुरूप कार्य गरिने गरी लागू गरिएको छ । सम्पादन गरिने कार्यहरू उपयुक्त समय, लागत, गुणस्तर र परिमाणमा सम्पन्न गर्नको लागि कार्य प्रणाली र कार्य प्रकृया समेत तोकि कार्यान्वयनमा ल्याईएको छ । यसबाट एकातर्फ कार्यहरूलाई निश्चित परिमाण, समय र गुणस्तरमा सम्पन्न गरिने गरी तयार गरिएको छ भने अर्कोतर्फ कार्य प्रकृयालाई स्पष्ट व्याख्या, तरिका र विधिमा परिभाषित गरिएको छ । कार्यहरूलाई सकेसम्म मापनयोग्य बनाई त्यसैको आधारमा लक्ष्य तोकी कार्य सम्पादन गर्ने गरी सूचकांकको व्यवस्था गरिएको छ । कार्यालयको कार्यहरूलाई विभिन्न सूचकांकहरूमा रूपान्तरण गरी मापनयोग्य बनाइएको छ । कार्यको प्राथमिकता, प्राप्तहुने प्रतिफल, कार्य सम्पादनको गुणस्तर, सम्पन्न गर्न लाग्ने समय, लागत विश्लेषण, सूचना प्रविधिको प्रयोगलाई कार्यसम्पादनको आधार बनाईएको छ ।

कर प्रशासनमा लागू गरिएको कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीले कार्यसम्पादनको स्तरलाई बढाउनुको साथै सार्वजनिक जवाफदेहिताको पक्षलाई समेत उजागर गरेको छ । कार्यसम्पादनको पारदर्शिता,

कार्य सम्पादनमा कार्यकुशलता, आचरणजन्य कियाकलापमा सुधार, छिटोछरितो सेवा प्रदान, जनता प्रतिको जबाफदेहिता, स्रोत र साधनको समुचित प्रयोग, प्रविधिको प्रयोगमा जोड, जनता र सरकार बीचको विश्वसनीयतामा बृद्धि जस्ता विषयहरूलाई पनि सम्बोधन गरेको छ । कार्यमा गुणात्मकता, उपलब्धता र समय सीमा बीचको कार्य सम्पादनलाई लक्षित उद्देश्य पुरा गर्नको लागि उपयुक्त गुणस्तर, समय र लागतमा कार्य सम्पादन गर्ने प्रेरित गर्दछ । यसले आचरणदेखि उत्प्रेरणा जगाउने महत्वपूर्ण औजारकोरुपमा पनि कार्य गरेको छ । सरकारी नीतिको उपयुक्त कार्यान्वयन र कार्यान्वयन विधिको अवलम्बन गर्दै अनुगमन तथा मूल्यांकन प्रणालीलाई समेत सहज बनाएको छ । नयाँ कार्यक्षेत्रको खोजी, कार्य सम्पादनमा देखिएको समस्या र सुधारको उपायको बारेमा समेत यसले व्यवस्थापकलाई जानकारी गराउँदछ । यसबाट कार्यसम्पादनमा सकारात्मक प्रभाव परेको, कार्य सम्पादनमा गुणात्मकता र शिघ्रता आएको, काम गर्ने संस्कृतिको विकास भएको, सेवाग्रही प्रतिको दायित्व बृद्धि भएको, कार्य गर्ने मनोवृत्तिमा व्यापक सुधार भएको र समग्र राजस्व प्रशासनको प्रभावकारिता बृद्धि भई वित्त संरचनामा अनुकूल प्रभाव पारेको देखिन्छ । सम्पादन गरिने कार्यहरूलाई कामको प्रकृति अनुसार विभिन्न मूल्यांकनको आधार बनाई कार्यहरु गरिदै आएको छ । सम्पादन गरिने कार्यहरूलाई मूलतः निम्नलिखित आधारहरूमा वर्गीकरण गरी कार्य सम्पादनयोग्य बनाउने नीति छ ।

१. प्रतिफलमा आधारित सूचकांक

आन्तरिक राजस्व विभाग तथा मातहतकार्यालयहरूको सांगठनिक संरचना कार्यमूलक कार्य विभाजनमा आधारित बनाइएको छ । राजस्व असुलीको अवस्था, करदाताको संख्या, करदाताको कर प्रशासन संगको पहुंच, भौतिक पुर्वाधारको अवस्था आदि समेतलाई विचार गरी कार्य सम्पादनलाई परिणाममुखी बनाउदै कार्य सम्पादन स्तरमा सुधार ल्याउने प्रयत्न गरिएको छ । कार्यहरुको विभाजन र सूचकांक तयार पार्दा प्रतिफल प्राप्तहुने आधारमा गरिएको छ । जस्तै राजस्व संकलन गर्ने, बक्यौता असुली, अग्रिम करकटी, बैरुजु फछ्यौट, कर परीक्षण, कर निर्धारण, दर्ता खारेजी, करको दायरा विस्तार, करदाता शिक्षा आदि कार्यहरुको सूचकांक राखी लक्ष्यहरूलाई मासिकरुपमा वर्गीकरण गरी कार्य प्रगतिलाई प्रतिफलबाट नाप्न सकिने गरी सूचकांक तयार गरिएको छ । कार्यालयको वर्तमान अवस्था अन्य कार्यालयसँगको तुलना, कार्य सम्पादनको प्रतिफलसंग तुलना आदि गरी कार्य सम्पादनलाई मापन योग्य बनाइएको छ ।

२. गुणस्तरमा आधारित सूचकांक

तोकिएको कार्यहरु उपयुक्त गुणस्तरमासम्पादन भएन भने खास उद्देश्य प्राप्त हुन सक्दैन । विभाग तथा कार्यालयले गरेका कार्यहरुको गुणस्तरियता कायम राख्नका लागि कतिपय कार्यहरु गुणस्तरीय हिसाबले मूल्यांकन गर्न सकिने गरी तयार गरिएका छन् । कार्य सम्पादनको स्तरलाई प्रतिफलबाट हेर्न नसकिने तर त्यसको गुणस्तरलाई हेरी मूल्यांकन गर्न सकिने गरी विकास गरिएको छ । करदाताको अभिलेख अद्यावधिक गर्ने, कर परीक्षणबाट निस्केको उपलब्धीको अनुपात के छ तुलना गर्ने, अन्तःशुल्कतर्फ स्टिकर व्यवस्थापनको कार्य कस्तो छ, कसरी कार्य भैरहेको छ, आदि ।

३. समयमा आधारित सूचकांक

समयमा पुरा गर्नु पर्ने कतिपय कार्यहरूलाई समयको आधारमा सम्पन्न गर्ने गरी लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ । सम्पन्न गर्नुपर्ने कामलाई समयमा सम्पन्न हुन सकोस् भन्ने आधारमा कार्यहरूलाई समयको सीमा भित्र कार्य सम्पादन हुनुपर्ने गरी सूचकांकहरु तयार गरिएको छ । कार्य र उपलब्धीलाई सीधा मापन गर्न नसकिने तर समयको आधारमा नियन्त्रण

गर्न सकिने गरी सूचकांकको व्यवस्था गरिएको छ । गर्नु पर्नेकामलाई सम्पादन गर्न सकिने विषयलाई लाग्ने समय त्यसको लागि गरिने कानुनी विषयमा दिईएको समयको सीमालाई समेत विचार गरी समयमुखी सूचकांकहरुको विकास गरिएको हो । कार्य सम्पन्न गर्न गराउन लाग्ने सेवाको समय जस्ता विषयहरुलाई पनि कार्य सम्पादनमा समयको हिसाबले स्तरिकरण गर्न खोजीएको छ । पुनरावेदनको फैसला पश्चात् कर निर्धारण गर्ने, प्रतिवेदन प्रविष्टी गर्ने, करचुक्ता प्रमाण पत्र उपलब्ध गराउने, पुनरावेदन व्यवस्थापन गर्ने, राजस्वको हिसाब मिलान गर्ने, कर फिर्ता गर्ने, मासिक प्रतिवेदन तयार गर्ने, बिल भरपाईको भुक्तानी गर्ने, खरिद योजना तयार गर्ने आदि जस्ता कार्यहरुलाई समय सीमा भित्र सक्ने गरी सूचकांक तयार गरी मापनयोग्य बनाईएको छ ।

यस प्रणालीलाई लागू गर्ने क्रममा कार्यालयको प्रकृति अनुसार सूचकांकहरु पनि फरक फरक हुने भएकोले कार्य सम्पादन सूचकांकलाई मुलतः ४ समूहमा विभाजन गरिएको छ । कार्यालयको संरचना र प्रकृति फरक-फरक हुने भएकोले त्यस अनुरुपको शाखाको निर्माण र कार्य बोभको आधारमा सूचकांकको सृजना गरिएको छ । कार्यालयहरुलाई वार्षिकरूपमा लक्ष्य तोकिएको हुन्छ, यसरी वार्षिकरूपमा तोकिएको लक्ष्यलाई मासिकरूपमा विभाजन गरी कार्य गरिन्छ । कार्यालयहरुमा भएका प्रत्येक शाखाको लागि छुटटा छुटटै लक्ष्य तोकिएको हुन्छ, जसमा लक्ष्य र प्रगतिको आधारमा अंक प्राप्तहुने हुन्छ । जसको आधारमा कुन शाखाको कति प्रगति भयो र समग्र कार्यालयको अवस्था के रह्यो भन्ने विषयको जानकारी हुन आउँछ ।

आन्तरिक अनुगमन प्रणाली (Internal Monitoring System e-IMS)

कार्यालयले प्राप्त गरेको अंकको आधारमा उक्त कार्यालयको ग्रेडिङ थाहा लाग्दछ । कार्यालयको ग्रेडिङ गर्नको लागि वार्षिक तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गरेमा १०० प्रतिशत र सो भन्दा बढी १० प्रतिशतसम्म बढी गरेमा ११० प्रतिशत सम्म पाउन सक्ने गरी अंक मिलाईएको हुन्छ । कार्यालयको लागि ग्रेडिङको लागि ९५ प्रतिशत भन्दा बढी अंक प्राप्त गर्नेको लागि ए प्लस प्लस, ८५ देखि ९५ सम्म प्राप्त गर्नेको लागि ए प्लस, ७५ देखि ८५ प्रतिशत अंक पाउनेको लागि ए, ६५ देखि ७५ सम्म अंक प्राप्त गर्नेको लागि बी, ५० देखि ६५ सम्म अंक त्याउनेको लागि सी र ५० अंक भन्दा तल त्याउनेको लागि डी ग्रेडिङ गर्ने गरिन्छ, जसबाट कार्यालयको कार्यसम्पादनस्तरको बारेमा समेत जानकारी हुन जान्छ ।

कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको लागि कार्यालयहरुमा चार समूहमा विभाजन गरिएको छ:

१. ठूला करदाता कार्यालय र आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाण्डौ क्षेत्र नम्बर १, २ र ३
२. काठमाडौं स्थित आन्तरिक राजस्व कार्यालय बाहेक सबै आन्तरिक राजस्व कार्यालय तथा काठमाण्डौ स्थित सबै करदाता सेवा कार्यालय
३. उपत्यका बाहिर र उपत्यका भित्रको आन्तरिक राजस्व कार्यालय भक्तपुर अन्तर्गत रहेका करदाता सेवा कार्यालय र
४. आर्थिक प्रशासन प्रशाखा (लेखा शाखा)

ठूला करदाता कार्यालय र काठमाण्डौ स्थित आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरुको सूचकांक

कार्यालयमा सम्पादन गरिने कार्यहरुलाई प्रत्येक शाखाको लागि छुटटाछुटै सूचकांकहरु लागू गरिएको छ । हरेक शाखाको कार्य सम्पादन छुटटै मूल्यांकन गर्न सकिने गरी व्यवस्था गरिएको छ ।

- सञ्चालन (करदाता सेवा) शाखा
- कर संकलन शाखा(पुनरावेदन शाखा)
- कर परीक्षण शाखा
- अनुसन्धान शाखा

१. सञ्चालन (करदाता सेवा) शाखा

सञ्चालन शाखामा कर सहभागिता बढ़ि गर्ने, अभिलेख अद्यावधिक गर्ने, विवरणको लेखाजोखा गर्ने र सोको अभिलेख अद्यावधिक गर्ने, कम्प्युटर बिलिङ् अनुगमन गर्ने, करदाता शिक्षा सञ्चालन गर्ने जस्ता मुख्य सूचकांक राखिएका छन् । यी कार्यालयहरुमा करदाता दर्ता हुनु नपर्ने भएकोले यसमा करदाताको दायरा विस्तार गर्नेतर्फका सूचकांकहरु यसमा संलग्न छैन ।

२. कर संकलन शाखा

कर संकलन शाखामा मूलतः राजस्व असुली सम्बन्धित सूचकांकहरु रहेका छन् । आयकर, मु.अ.कर, अन्तःशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर जस्ता कर असुली सम्बन्धित कार्यहरुको सूचकांकतयार गरी लागु गरिएको छ । यस अन्तर्गत बक्यौता, नगद असुली, हिसाब मिलान जस्ता सूचकांकहरुको व्यवस्था गरिएको छ । यस शाखाले बेरुजु फछ्यौट, राजस्व लेखा प्रणाली, प्राप्त विवरणहरुको अद्यावधिक गर्ने कार्य गर्दछ । यसै शाखासँग सम्बन्धित ठूला करदाताकार्यालयमा पुनरावेदन व्यवस्थापन रहेको छ । यसले सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत, राजस्व न्यायाधिकरण, प्रशासकीय पुनराबलोकनमा परेका रीट र निवेदनहरुको व्यवस्थापनको कार्यागद्दछ । अभिलेखको अद्यावधिक, कार्यान्वयन, राय परामर्श र बहस पैरवीसम्मका कार्यहरुको सूचकांकको माध्यमबाट कार्यलाई व्यवस्थित गर्ने प्रयास गरिएको छ । यस शाखाको कार्य संकलनसँगै हुने भएकोले संकलनतर्फको ७५ प्रतिशत रयस शाखाको २५ प्रतिशतगरी सूचकांकतयार गरिएको छ ।

३. कर परीक्षण शाखा

यस शाखामा ठूला करदाता कार्यालय र आन्तरिक राजस्व कार्यालय १,२ र ३ लाई तोकिए सम्मको कर परीक्षण गर्ने अधिकार छ । आयकर मु.अ.करको परीक्षण संख्यालाई सूचकांकमा राखी लक्ष्य पुरा गर्नु पर्ने गरी सूचकांकहरु तयार गरिएको छ, साथै नोक्सानी घटाएको, चालु वर्षको कर निर्धारण, अग्रिम कर कटी, कर परीक्षण, कर फिर्ता, दर्ता खारेजी जस्ता कर परीक्षणका सूचकांकहरु रहेका छन् ।

४. अनुसन्धान शाखा

ठूला करदाता कार्यालय र आ.रा.का.१,२ र ३ मा मात्र अनुसन्धान शाखालाई छुट्टे सूचकांकको व्यवस्था गरेको छ । विशेष गरी ठूला कारोवारागर्ने करदाताहरुको प्रशासन गर्ने कार्यालय भएकोले यसमा अनुसन्धान शाखाले गर्नुपर्नेकामलाई सूचकांकको आधारमा राखिएको छ । आयकर, मु.अ.कर र कर फिर्तातर्फका करदाताको तथ्यांकको विश्लेषण गर्ने, प्रारम्भिक अनुसन्धान गर्ने, विस्तृत अनुसन्धान गर्ने, तथ्यांक प्रशोधन जस्ता कार्यहरुको सूचकांकको आधारमा कार्य गर्ने गरी तोकिएको पाइन्छ ।

आन्तरिक राजस्व कार्यालय तथा काठमाडौं स्थित करदाता सेवा कार्यालयहरुको सूचकांक

- सञ्चालन (करदाता सेवा) शाखा
- कर संकलन शाखा
- कर परीक्षण शाखा
- आर्थिक प्रशासन शाखा

१. सञ्चालन (करदाता सेवा) शाखा

यस शाखामा करदाताको दायरा विस्तार गर्ने, कर सहभागिता बढ़िय गर्ने, अभिलेख अद्यावधिक गर्ने, विवरणको लेखाजोखा गर्ने, कम्प्युटर विलिङ्गनुगमन गर्ने, करदाता शिक्षा संचालन गर्ने जस्ता मूल्य सूचकांकराखिएका छन्।

२. संकलन शाखा

यस शाखामा मूलतः राजस्व असुली सम्बन्धित सूचकांकहरु रहेका छन्। आयकर, मु.अ.कर, अन्तःशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर जस्ता कर असुली सम्बन्धि कार्यहरुको सूचकांकतायार गरी राखिएको छ। यस अन्तर्गत बक्यौता, नगद असुली, हिसाब मिलान जस्ता सूचकांकहरुको व्यवस्था गरिएको छ। यस शाखाले बेरुजु फछ्यौट, राजस्व लेखा प्रणाली, प्राप्त विवरणहरुको अद्यावधिक गर्ने जस्ता कार्यहरु पर्दछन्।

३. कर परीक्षण शाखा

आयकर, मु.अ.करको परीक्षण संस्थालाई सूचकांकमा राखी लक्ष्य पुरा गर्नुपर्ने गरी सूचकांकहरु तयार गरिएको छ। नोक्सानी घटाएको, चालु वर्षको कर निर्धारण, अग्रिम कर कट्टी परीक्षण, कर फिर्ता, दर्ता खारेजी जस्ता कर परीक्षणका सूचकांकहरु रहेका छन्।

काठमाण्डौ जिल्ला बाहिरका करदाता सेवा कार्यालयहरुको सूचकांकहरु

करदाता सेवा कार्यालय धुलिखेल र उपत्यका बाहिरका करदाता सेवा कार्यालयहरुको परिसूचक अनुसार छुट्टे रुपमा लक्ष्य तोकिएको छैन। ती कार्यालयले मूल आन्तरिक राजस्व कार्यालयले गर्ने, करदाता सेवा शाखा र कर संकलन शाखाले गर्ने कामलाई सधाउ पुयाउदै आएका छन्।

आर्थिक प्रशासन प्रशाखा (लेखा शाखा) को सूचकांक

आर्थिक प्रशासन शाखाको सूचकांकहरुको भार तयार गर्दा लेखा शाखाले गर्नुपर्ने कामलाई आधार मानि गरिएको छ। परिसूचकहरुको विकास गर्दा परिसूचकहरुमा ५० प्रतिशत लेखा शाखाको कामको आधारमा र ५० प्रतिशत करदाता सेवा शाखा र कर संकलन शाखाको कामको आधारमा समानुपातिक हिसाबले पाउने व्यवस्था रहेको छ।

कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको कार्यान्वयनबाट परेको सकारात्मक पक्ष

आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई प्रभावकारी बनाउन, राजस्व प्रशासनलाई आधुनिक र सेवाग्राही मैत्री बनाउन, सदाचार पद्धतिलाई सुदृढ गर्न, कार्य प्रणालीलाई व्यवस्थित बनाउन, कार्य सम्पादनलाई मापन योग्य बनाउन र राजस्व प्रशासनलाई सबल र सक्षम बनाउनको लागि आर्थिक र गैर आर्थिक सुविधाहरु प्रदान गरी एउटा सक्षम

प्रशासनको निर्माण गर्नेतर्फ यसले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। जनशक्तिलाई पूर्णरूपमा परिचालन गरी तिनीहरुमा उत्प्रेरणा जगाई कार्य सम्पादनमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ। कार्य सम्पादनमा लागत, समय र उपलब्धीलाई निश्चित मापदण्डको आधारमा गरिने भएकोले एकातर्फ संस्थाको उद्देश्य प्राप्तीमा टेवा पुरेको छ भने अर्कोतर्फ यसले सेवाग्राहीले सन्तुष्टि प्राप्त गरेको देखिन्छ। कर्मचारीको मनोवल बढ़ि, कार्य सम्पादनम पारदर्शिता, सदाचार पद्धतिमा सुधार, कार्यहरुमा सकारात्मक प्रतिष्ठार्थी, उपयुक्त बातावरणको सृजना, कार्य सम्पादनमा सरलता र स्पष्टता, कार्यप्रति स्वामित्व भावको सृजना, सोत साधनको उचित प्रयोग जस्ता विषयहरुमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ, जसलाई बुँदागतरूपमा निम्न अनुसार भन्न सकिन्छ:

१. कार्य सम्पादनमा आधारितप्रोत्साहन प्रणालीले कर्मचारीमा मनोवल बढ़ि गरेको छ।
२. कर्मचारीलाई कामप्रति उत्प्रेरणा जगाएको छ।
३. लक्ष्य र प्रगतिप्रति प्रत्येककर्मचारीलाई जागरूक बनाएको छ।
४. सेवामैत्रीव्यवहारद्वारा करदाता सेवामा गुणस्तरियता कायम गर्न उत्प्रेरित गरेको छ।
५. आफूले प्रवाह गर्ने सेवाको विषयमा र अनियमितताको आरोप लाग्न सक्ने संभावना हुन नदिन तल्लो तहदेखि कार्यालय प्रमुख सम्मास जगता गराएको छ।
६. सूचना प्रविधिको राम्रो व्यवस्थापन गरी प्रयोगमा ल्याइएको छ।
७. कर्मचारीमा काम प्रतिको स्वामित्व बढाएको छ।
८. कार्यालयबीच सकारात्मक प्रतिस्पर्धात्मक भावना बढेको छ।
९. कार्यालयको भौतिक व्यवस्थापनमा सुधार आएको छ।
१०. प्रोत्साहन स्वरूप प्रदान गरिने भत्ताले कर्मचारीको आर्थिक सन्तुष्टिमा बढावा दिएको छ।
११. कर्मचारीहरुद्वारा समयपालना, परिचित पोशाक, शिष्ट व्यवहारमा प्रस्तुत भएको देखियो। साथै कर्मचारीहरुमा प्रसन्नता र उत्साह ल्याएको छ।
१२. राम्रो काम गरेमा त्यसको प्रतिफल पनि राम्रो हुने धारणा हरेक कर्मचारीमा रहेको छ।
१४. कुनै कार्यालयबाट तोकिएको र हासिल गर्न खोजिएको लक्ष्य हासिल गर्न नसकिएमा सोको मनासिव कारण र आधारको लागि कार्यालय प्रमुख तयार रहेको पाइयो।
१५. यस प्रणालीद्वारा सेवाग्राहीसंग लिइएको प्रतिक्रियाको आधारमा उनीहरु सन्तुष्ट रहेको पाइयो।
१६. आन्तरिक राजस्व कार्यालयतर्फ कार्यात्मक विभाजनले संगठनभित्र पनि कार्यप्रति प्रतिष्ठार्थात्मक बातावरण बनेको छ।
१७. पुरस्कार दिने प्रणालीको विकासले गर्दा योसंगै दण्डको व्यवस्था पनि कार्यान्वयन गरी सचेत गराउने प्रणालीको विकास हुन सक्नेछ।
१९. यो प्रणाली लागू भएपछि सेवाग्राहीको कर सहभागिता लागत र कर संकलन लागतमा कमी आएको छ।
२०. यो प्रणाली लागू भएपछि शुसासन कायम गर्नमा योगदान पुरेको छ।

कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीमा सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्रहरू

कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीमा सुधार र परिवर्तन हो। आ.ब. २०६३। ६४ मा राजस्व प्रशासनमा लागु भएको यस प्रणालीमा कतिपय विषयहरू सुधार हुदै आएको छ भने कतिपय सुधार हुदै जानेछन्। हाल सूचकांकहरूको शाखागत व्यवस्थालाई समूहगत बनाउदै व्यक्तिगत तहसम्म लैजानु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ। कार्य सम्पादनका सूचकांकहरूलाई वस्तुनिष्ठ र कार्यान्वयनयोग्य बनाउदै पुरस्कार र दण्डको तहसम्म लैजानु पर्ने देखिन्छ। तोकिएको लक्ष्य र गर्नुपर्ने कामको बोझको र भारको विचामा उपयुक्त सन्तुलन कायम गर्नका लागि त्यसको अध्ययन र मूल्यांकन गर्दै यसलाई परिष्कृत गर्दै लैजानु पर्ने आवश्यकता छ। कार्य सम्पादनमा सूचकांकको पहिचान, त्यसलाई दिनुपर्ने भार र दिएको लक्ष्यलाई वैज्ञानिकहिसाबले स्वचालित बनाउदै लैजानु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ। यसै विषयमा बुँदागतरूपमा गर्नुपर्ने सुधारका क्षेत्रलाई निम्नअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ।

- यस प्रणालीलाई कमशः कार्य विवरण र कार्य विश्लेषणको आधारमा कार्यहरूको जिम्मेवारी तोकी कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ।
- हाल भैरहेको शाखागत परिसूचक कार्य बोझ र जिम्मेवारीलाई थप विश्लेषण गर्नुपर्ने देखिन्छ।
- हाल भैरहेको शाखागत प्रणालीलाई सुधार गर्दै समूहगत प्रणाली तथा व्यक्तिगत प्रणालीमा रूपान्तरण हुने गरी विकास गर्दै लैजानुपर्ने देखिन्छ।
- परिसूचकलाई विभिन्न ऐन नियममा उल्लेख भएको आधारमा गुणस्तरमुखी र समयमुखी बनाउदै जानुपर्ने देखिन्छ।
- नियमितरूपमा गरिने कार्य र प्रयासबाट गरिने कार्यलाई स्पष्टरूपमा विभाजन गरी सोही आधारमा परिसूचकहरूमा सुधार गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ।
- कार्यसम्पादनको लागि लाग्ने लागत र समयको विश्लेषणबाट परिसूचकहरूमा सुधार गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ।
- कार्यसम्पादनको अतिरिक्त आचरण र व्यवहारजन्य विषयलाई समेत परिसूचकमा समावेश गर्नु पर्ने देखिन्छ।
- उपलब्धीलाई वृत्ति विकाससंग लिंक गरी सुधार गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ।
- कार्यालयको मूल्यांकनलाई व्यक्तिगत मूल्यांकनसंग लिंक गर्नुपर्ने देखिन्छ।
- हाल कार्यालयबाट गरिएको काम कार्यालय कै अनुगमन अधिकृतबाट जाँच हुने परिपाटीको सुधार गरी माथिल्लो निकायबाट स्वचालितरूपमा अनुगमन गर्ने प्रणालीको विकास गर्दै जाने नीति लिनु पर्ने देखिन्छ।
- कार्यालयले गर्नुपर्ने कार्य र भारको बीचमा उचित सन्तुलन भए नभएको बारेमा अध्ययन गरी सुधार गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ।
- कार्य सम्पादनको सूचकांकलाई पुरस्कार तथा दण्डसंग आबद्ध गर्दै जाने नीति लिनुपर्ने देखिन्छ।
- नीति निर्माण पृष्ठपोषक हुने गरी सूचकांकहरूमा सुधार गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ।
- सेवाग्राहीको सन्तुष्टीलाई सम्बन्धित बाहिरी निकायबाट गराउने गरी सूचकांकको विकास गर्दै जानु पर्ने देखिन्छ।
- नयां प्रविधिको प्रयोगलाई कार्य सम्पादन र अनुगमन प्रणालीको लागि उपयोग गर्दै जाने नीति

अबलम्बन गर्दै जानु पर्ने देखिन्छ ।

- लागू भएको कार्य सम्पादन सूचकांकको प्रभावको बारेमा हरेका २ वर्षमा बाहिरी पक्षबाट अध्ययन र मूल्यांकन गर्ने परिपाटीको विकास गर्दै जाने नीति लिनु पर्ने देखिन्छ ।

११. सारांश :

कुनै पनि संगठनको उद्देश्य पूरा गर्नको लागि त्यस संस्थाले लिएको नीति, त्यसलाई कार्यान्वयन गर्ने कार्यविधि, अनुगमन प्रणाली र त्यसबाट प्राप्त हुने पुष्टपोषणले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । राजस्व प्रशासनमा गरिने कार्यहरूको पहिचान गरी त्यसको सूचांकको विकास गर्दै कार्यान्वयनमा ल्याउनु नेपालको लागि नविन प्रयास थियो । संगठनमा लक्ष्य निर्धारण गर्दै ती लक्ष्यको प्रगतिको लागि कार्य प्रणालीको विकास एउटा उदाहरणीय कार्य हो । यसले साधन स्रोतको समुचित प्रयोग, कार्य सम्पादनमा सक्रियता, कार्य बोझको मूल्यांकन, प्रविधि प्रयोगमा विकास, विद्युतीय शुसासन, मौद्रिक तथा गैर मौद्रिक उपायद्वारा उत्प्रेरणा जस्ता व्यवस्थापनका गुणहरूलाई आत्मसात गरेको देखिन्छ । अनुगमनले सुगमता, मूल्यांकन पद्धतिमा विकास जस्ता विशेषता बोकेको कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीले व्यवस्थापन सुधारमा एउटा महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । गरिनु पर्ने कार्यहरूलाई कार्यविधि तथा प्रणालीको विकासबाट लक्षित उद्देश्य हासिलमा सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

२०६३/०६४ देखि लागू भएको यस प्रणालीबाट राजस्व प्रशासनमा सकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ । कार्य सम्पादनमा सुधार, लक्ष्य तथा प्रगतिको मूल्यांकन, कार्यलाई सूचांकमा परिणत गर्दै कार्यहरूलाई प्राथमिकता गरिएको छ । परिसूचकहरूको कार्यान्वयनबाट एकातर्फ यसले राजस्व असुली कर कानुनको पालनामा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ, भने अर्कोतर्फ सेवाग्राहीको सन्तुष्टिलाई बढावा दिएको छ । समय, लागत र गुणस्तरमा सुधार गर्दै यस प्रणालीले राजस्व प्रशासनको प्रभावकारिता, राजस्व परिचालनमा अभिवृद्धि गर्दै कर कानुनको पालनामा परिसूचकहरूले महत्वपूर्ण कार्य गरेको देखियो । त्यसले यसखालका सूचांकहरूको पहिचान, त्यसको भार र कार्य प्रणालीमा सुधार गरी समय सापेक्ष परिवर्तन गरी कार्य हुँदै गएमा यस संस्थाको लागि यो प्रणाली अत्यन्त महत्वपूर्ण रहेको देखिन्छ र निरन्तर रूपमा लागू गर्दै जानु उपयुक्त देखिन्छ ।

यसरी राजस्व प्रशासनमा लागू गरिएको कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको कार्यान्वयनबाट राजस्व संकलनमा देखिएको उत्साहमूलक वृद्धि, सदाचार पद्धतिको विकास, कार्यगत लक्ष्यको प्रगति तथा समग्र राजस्व प्रशासनमा सकारात्मक परिणाम देखिएको कुरा पुष्टि भएको छ । राजस्व प्रशासनमा भएका उल्लेखनीय सुधार कार्यलाई दीर्घो र प्रभावकारी बनाई समग्र राजस्व प्रशासनलाई वैज्ञानिक, प्रतिस्पर्धी, आधुनिक, सूचना तथा सञ्चार प्रविधियुक्त बनाई राख्न कार्यरत कर्मचारीहरूको मनोवल उच्च बनाई राख्नको लागि आगामी दिनमा यस प्रणालीलाई निरन्तरता दिनु बाढ्छनीय रहेको छ । यस प्रणालीलाई अभ विश्वसनीय र अनुमानयोग्य बनाउँदै विभागस्तरमा समेत लागू गरी आगामी अर्थिक वर्षको प्रारम्भमा नै यस सम्बन्धमा निर्णय लिनु पर्ने देखिएको छ ।

सन्दर्भ सामाग्री :

मू.अ.कर ऐन, २०५२ ।

आयकर ऐन, २०५८ ।

अन्तःशुल्क ऐन, २०५९ ।

कार्य सम्पादन सूचकांक निर्देशिका ।

कार्य सम्पादन सम्झौता ।

नेपालको कर प्रणालीमा सुधारको आवश्यकता

डा. भगवान खड्का

उपसचिव

नेपाल चेम्बर अफ कमर्स

नेपालको प्राचीन र मध्यकालीन समयको आर्थिक नीति अध्ययन गर्दा परिवर्तनशिल अर्थनीतिकै रूपमा सञ्चालन गर्दै आएको स्पष्ट पाइन्छ । आधुनिक नेपालको प्रारम्भ पछि पनि पूर्ववत नीतिमा अभ विस्तार गर्दै नयाँ आर्थिक नीति लागू भएको स्पष्ट हुन्छ । यद्यपि नेपालमा समयानुकूल आपै खालको प्रगतिशिल आर्थिक नीतिहरु सञ्चालन हुदै आएसँगै कर प्रणाली सञ्चालनमा पनि क्रमैसँग सुधार हुदै आएको देखिन्छ । तर वैज्ञानिक ढंगबाट कर प्रणालीको व्यवस्थापन भएको देखिदैन । समयानुकूलको नयाँनयाँ कर प्रणालीमा दुरदृष्टि राखेको देखिए पनि नेपालको वृहदतर विकाश गर्न आवश्यक कर प्रणाली तल्लो तहसम्म लागू भएन । देशको दुर्गम ठाउँहरुसम्म भएका श्रोतसाधनहरुको परिचालन र विकाश गरेर राजश्व प्राप्त गर्ने दिगो व्यवस्था हालसम्म लागू हुन सकेको छैन ।

नेपालको पछिल्लो आर्थिक वर्षको बजेट र हालको व्यापार घाटाले नै नेपालको अर्थतन्त्र कस्तो छ, भन्ने प्रतिविम्बित गर्दछ । यद्यपि हाल नेपालको अर्थतन्त्र आयात व्यापार र विप्रेषणमा पूर्णरूपमा निर्भर छ, भन्नु पर्दछ । नयाँ उद्योगहरु खोल्ने र खुलाउने नीति सरकारले लिए पनि त्यो हुन सकि रहेको छैन यसको कारण पूँजी लगानी हुन सकिरहेको छैन । पुराना उद्योगहरुको क्षमता विकास गर्ने तर्फ ध्यान गएको छैन भने रुण उद्योगहरुलाई पुर्नजिवन दिने खासै योजना छैन सरकारसँग । वैदेशिक लगानी देशमा भित्रियोस् भनेर सरकारले ढोल बजाइ राखे पनि कसैले सुन्दैन । वि.सं. २००७ सालको प्रजातान्त्रिक कान्तिपछिको वि.सं. २०१३ बाट मात्र योजनाहरु बन्दै आए र वि.सं. २०१६ सालसम्म केही कान्तिकारी आर्थिक परिवर्तनका कदम चालिए पनि दिगो हुन सकेन । वि.सं. २०१७-०४५ सालसम्मको अवधि पञ्चायत व्यवस्थामा मिश्रित अर्थतन्त्र देशमा रहयो । यस वेला उद्योग र व्यापार नीतिको प्रयोग सरकारी र नीजि क्षेत्र वीच वाँडफाँडको रूपमा रहयो । उद्योग सरकार र नीजि दुवै क्षेत्रमा चल्दै आए उदाहरणको लागि देशका पाँच विकास क्षेत्रमा खोलिएका औद्योगिक क्षेत्रहरुमा सरकारले आफै उद्योगहरु चलायो भने सरकारले चलाए सरहका उद्योगहरुकै श्रेणीका उद्योगहरु नीजि क्षेत्रमा पनि चले । सुशासनका कारणले सरकारले चलाएका उद्योगहरु चलन सकेन्न र रुण वा वन्द भए भने निजी क्षेत्रमा पनि उद्योगीहरुको स्वार्थी नीति र राज्यको कमजोर उद्योग नीतिका कारणले त्यही रुप रहयो । व्यापार पनि दुवै क्षेत्रमा चल्दै आयो यसको पनि उदाहरणको लागि साल्ट ट्रेडिङ, नेशनल ट्रेडिङ जस्ता संस्थाहरु स्थापना र सञ्चालन गरिए । यी संस्थाबाट गर्ने व्यापार निजि क्षेत्रबाट पनि गरिए यसकारण यस अवधिमा मिश्रित अर्थतन्त्रको प्रयोगको रूपमा नेपालको अर्थतन्त्र नै अल्पलियो, स्पष्ट निति भएन । आर्थिक नीतिले नै कर प्रणाली निर्धारण गर्ने भएकोले वैज्ञानिक कर प्रणाली नेपालमा विकाश हुन सकेन ।

वि.सं. २०४६ सालको जनआन्दोलनले प्रजातन्त्र पुनःस्थापना गरे पछि देशमा नयाँ आर्थिक प्रणाली प्रारम्भ भयो । जो खुला

अर्थव्यवस्था अगाल्दै सरकारी स्वामित्वका अधिकांश उद्योगहरु निजीकरण गरिए । तीनको कुनै मूल्य मान्यता राखिएन, राष्ट्रिय औद्योगिक सम्पत्तीहरु कौडीको मूल्यमा बेचिए । यद्यपि निति भने समयसापेक्ष सही थियो । उद्योगहरु कसरी चलाउने, कसले चलाउने र देश हितमा उद्योग र उद्योगपतिहरुलाई समर्पित गर्ने गराउने तर्फ ध्यान गएन या भनौं कुनै संयन्त्र निर्माण गर्ने कार्य नै भएन । राजश्व उठ्ने प्रमुख श्रोतको रूपमा रहेका उद्योगहरु बन्द हुदै गए भने यसै समयमा नयाँ भ्याट प्रणाली लागु गरियो । यस प्रणालीको देशव्यापी रूपमा उद्योगी व्यवसायीहरुले विरोध गरे अन्तत् सरकार र उद्योगी व्यवसायी वीच बीस लाख भन्दा माथि कारोबार हुनेहरु मात्र भ्याटमा दर्ता हुनु पर्ने सहमती भयो । समग्रमा भन्दा यस कर प्रणालीले पूर्णत सफलता पाउन सकेन । देश भित्र औद्योगिक वातावरण समाप्त नै पारियो भने विगत २० वर्षमा नै आयात गर्ने मूलुकमा रूपान्तरण भयो । यसबाट हामीले अहिले नै पाठ सिकेनौ र विचार पुऱ्याएनौ भने नेपाली अर्थतन्त्र धरासाही बन्न कुनै लामो समय पर्ख्न पढैन । यस अवस्थाको प्रमुख जिम्मेवार पक्ष भनेका राजनीतिक नेतृत्व र तीनका भातृ संघसंगठन या ट्रेड युनियनहरुको गतिविधि प्रमुख जिम्मेवार रहयो । उद्योग प्रतिष्ठानहरुमा कार्यरत मजदुर कर्मचारीहरु सुविधा मात्र खोज्ने, काम गर्न नपर्ने, बन्दहड्ताल गाई एक वर्षमा आधा वर्ष वित्यो । अर्को जिम्मेवार पक्ष सरकारले उद्योगी व्यापारीहरुसँग घाटी निमोठेर कर मात्र असुल गर्ने र राजश्व बृद्धि गर्ने लक्ष्य प्रमुख रहयो । यी दुइ कारणले उद्योगीहरु पलायन भए र तीनै उद्योगी आयातकर्ता व्यापारीमा परिणत भए । यद्यपि खुला अर्थव्यवस्थाको नीतिलाई भने नीजि क्षेत्रले स्वागत गयो । खुला अर्थव्यवस्थालाई संस्थागत गाई कर प्रणालीमा सरकारी स्तरबाट उद्योग र वाणिज्य क्षेत्रमा धैरै संरचनामा परिवर्तन गरियो तर पुरातनवादी कर्मचारी तन्त्र वाधक बन्यो । सरकारलाई राजश्व तिर्न जाने सबै उद्योगी व्यापारीहरु हतोत्साही मात्र भए भने घुसखोरीले देश खप्लकै निल्यो । देश बनेन, केही राजनीतिक नेता र केही कर्मचारीहरु धनी भए । वि.सं. २०५२ देखि शुरु भएको माओवादी शाशस्त्र द्विदवादले त भन उद्योगी, व्यापारी र सामान्य उद्यम गर्ने कृषक र व्यक्तिहरु पनि बाँकी रहेनन्, चन्दाको मारमा परे । औद्योगिक क्षेत्रहरु लालकिल्लामा रूपान्तरण भए भने भएभरका राजनीतिक पार्टीका भातृसंस्थाहरु स्थापना नभएका उद्योग व्यापारिक प्रतिष्ठान नै रहेनन् । यो तितो यथार्थ कसैलाई नपच्न पनि सकला तर यसमा कसैले चित दुखाउनु पर्ने ठाँउ नै छैन, हामी सबैले भोगेको सत्य हो । यस अवस्थाका कारणले कर प्रणालीमा सुधारसँगै देशले प्राप्त गर्ने राजश्वमा उल्लेख्य लक्ष हासिल गर्न सकिएन । वि.सं. २०६२ र ०६३ को जनआन्दोलन पछिको सरकारले पूर्ववत दुई खम्बे (सरकारी र नीजि) अर्थ नीतिमा परिवर्तन गरी सहकारी क्षेत्र थाई तीन खम्बे अर्थ निति बनायो । सहकारी वित्तीय क्षेत्रको एक ईकाइको रूपमा रहेको र सहकारी क्षेत्रलाई बलियो संयन्त्र बनाइ अनुगमन तथा मूल्यांकन गरी व्यवस्थित गर्नुको सट्टामा अर्थ व्यवस्थाको नितिमा रूपान्तरण गरियो । यसले देश फेरी एक पटक आर्थिक नितिमा अल्मलियो भने निजी क्षेत्र र बैदेशिक पूँजी लगानी पर्ख र हेरेको स्थिति देखा पन्यो । राजनीतिक र आर्थिक दुवै नीतिमा मूलुक ७० वर्षको लामो संक्रमणकालमा गुज्जीरहेको छ । अर्थव्यवस्थामा भइरहने फेरबदलले देशको अर्थतन्त्र भुमरी जस्तै धुमिरहेकोछ । त्यसैले कर प्रणालीमा पनि निश्चित गति लिन नसकेको अवस्था छ । यसको उद्धाहरण स्वरूप पछिल्लो विकसित रूप भनी लागू गरिएको हाल विद्यमान चालु रहेको भ्याट प्रणाली पनि पूर्ण सफल हुन सकिरहेको छैन ।

नेपालको राजनीति र अर्थनीतिलाई राजश्वसँग जोड्नु पर्ने अपरिहार्य भएको छ । राज्य पुर्नःसंरचना राजनीतिक रूपमा पेचिलो मुद्वा बनेको अवस्थामा आर्थिक मुद्वालाईसँगै जोडेर लान जरुरी छ भने आर्थिक मुद्वासँगै राजश्वलाई पनि जोड्न अनिवार्य हुन्छ । देशमा आर्थिक उपार्जन र समृद्धि हासिल गर्ने श्रोतसाधनहरु प्रसस्त छन् । सबै प्राकृतिक तथा मानवीय श्रोतहरुलाई व्यवसायीकरण गर्न जरुरी छ । हिमाली क्षेत्रलाई पर्यटन, जडीबुटी र पशुपालन, पहाडलाई अनाज, फलफूल तथा जडीबुटी, ऊर्जा उत्पादन र तराइलाई औद्योगिक क्षेत्रका प्रमुख र सहायक उद्योगहरु, तरकारी र अनाज उत्पादनको क्षेत्र घोषणा गर्न जरुरी छ । सञ्चालन गर्न

सकिने ठूला परियोजनाहरु, रेल्वे तथा जल यातायातको विकास, उर्जा, सडक निर्माण, शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रको विकास र नयाँ लागू हुने गुरुयोजनाहरुबाट राजश्व प्राप्त गर्ने नयाँ मापदण्ड तत्काल तोकिनु पर्दछ। शिक्षा क्षेत्रमा विदेश पलायन भइरहेको जनशक्ति र पूँजीलाई रोक्ने योजना तत्काल लागू गर्नु पर्दछ। चीन, भारत र तेश्वो मुलुकमा रहेका युवाहरुलाई नेपाल शैक्षक गन्तव्यको रूपमा आकर्षित गर्न शैक्षक हवको विकास गर्ने योजना र कार्यक्रमको आवश्यकता छ भने यसलाई राजश्व प्राप्त गर्ने नयाँ श्रोतको रूपमा विकास गरिनु पर्दछ। बैदेशिक रोजगारीको नाममा भइरहेको युवा जनशक्ति पलायनलाई तुरन्त रोक्नु पर्दछ। हाल बैदेशिक रोजगारीमा रहेको जनशक्तिकाट राजश्व प्राप्त गर्ने नयाँ रणनीति र कार्यक्रम लागू गरिनु पर्दछ। बैदेशिक रोजगारीमा जाने व्यक्तिहरुबाट पनि ५ प्रतिशत कर लागू गर्ने हो भने देशलाई पूँजीको अभाव हुदैन।

सरकारले द्विविधायुक्त नीति नियमहरु हटाएर सुविधापूर्ण औद्योगिक र व्यापारिक वातावरण तयार नगरेसम्म नीजि क्षेत्र पूँजी लगानी गर्न तयार हुदैन। सरकारले पूँजी लगानीको सुनिश्चितता गरे पश्चात मात्र दिगो राजश्वको प्रतिफल प्राप्त गर्दछ, यद्यपि यो गर्न सकिएन भने बैदेशिक लगानी पनि आउदैन। राज्यको पुनःसंरचनासँगै आर्थिक विषय प्रमुख रूपमा जोडिएन भने सरकारले राजश्व प्राप्त गर्न सक्तैन र आर्थिक संकमण पुनः शुरु हुने अवस्था हुन्छ, यो गल्ति अब दोहोच्यानु हुदैन। नेपालमा आर्थिक अपराधको विषयलाई गम्भीर रूपमा लिइ यसको छुट्टै ऐन कानुन निर्माण गर्न ढिलो भइसकेकोले यसको तल्काल व्यवस्था गर्नु पर्दछ भने भइरहेका ऐन कानूनहरु कार्यान्वयनको क्षेत्रमा चुस्ताता दिनु पर्दछ। वर्तमान अवस्थामा पूँजी लगानीको वाधक ट्रेड युनियन टड्कारो रूपमा देखा परेको छ। त्यसैले ट्रेड यूनियनलाई उचित व्यवस्थापन गर्ने पर्दछ। सरकार, सरकारका सबै क्षेत्र र नागरिक समेत पारदर्शी हुनै पर्ने अवस्था विश्वभर देखा परेकोछ। मूलुक भित्र सरकारी, सार्वजनिक र व्यक्तिगत सम्पत्ति करि छ भन्ने आकडा अहिलेसम्म नभएकोले यसको व्यवस्थापनका लागि शुन्यवाटै शुरु गर्नु पर्ने अवस्था छ। यस सन्दर्भमा यी सबैको सम्पत्ति घोषणा र पारदर्शी गर्न सम्पत्तिको अद्यावधिक गर्ने निकायको स्थापना गर्नु पर्ने नितान्त आवश्यक भएको छ। देश भित्रका सबै नागरिकहरुको कर फाइल राख्ने पद्धति स्थानीय निकायबाट नै शुरु गर्नु पर्ने नितान्त जरुरी भएको छ। कल्याणकारी राज्यको घोषणा र यसको मर्म बमोजिम नागरिकलाई सेवा सुविधाको प्रत्याभूति गर्नुको साथै हाल विद्यमान भइरहेका कर प्रणालीलाई अझ कार्यान्वयनमा चुस्ताता कायम गर्न सकियो भने सुशासन कायम गर्दछ। यसबाट देशलाई पूँजीको सचिती, परिचालन र उपयोग गर्न सजिलो हुन्छ।

नेपालको नीजि क्षेत्र सरकारले ऐन कानुनमा सम्पत्तिको पूर्ण स्वतन्त्रता देवस् र नागरिकको सम्पत्ति जुनसुकै शंकट अवस्थामा पनि राज्यले छिन्न सक्तैन, गर्दैन भन्ने प्रत्याभूति गरोस् भन्ने चाहन्छ। राजनीतिक स्थायित्व होस्, उद्योगाधन्दा र व्यापार निर्वाधरूपमा सुचारु भइरहोस् भन्ने चाहन्छ। सरकारलाई राजश्व बुझाउन सरल विधि प्रयोगमा त्याई सरकारी भन्नक्ट व्यर्हेन नपरोस् भन्छ। यो वातावरण बनाउने काम सरकारकै हो। उद्योगी व्यापारीहरुले नै कर तिर्ने र देशलाई समृद्ध गराउने हो र हाल नेपालको कूल ग्राहारस्थ उत्पादनमा ७६ प्रतिशत नीजि क्षेत्रको योगदान रहेकोले पनि यो विषयलाई स्पष्ट गर्दछ। उद्योग र उद्योगी तथा व्यापार र व्यापारी देशका आर्थिक आधार हुन भन्ने विषयलाई आत्मासाथ गर्दै उद्योगव्यापार क्षेत्रलाई राष्ट्रिय विकासको आधारस्तम्भका रूपमा स्थापित गर्दै यस क्षेत्रको विकास मार्फत आर्थिक बृद्धि हाशिल गर्दै जानु आजको आवश्यकता हो। यसले राजश्व प्रणालीको दिगो विकास गर्ने मद्दत गर्दछ। नीजि क्षेत्र सरकारसँग अर्को अपेक्षा गरिरहेको छ, त्यो भनेको वित्तीय क्षेत्रले प्रदान गर्ने सेवा सुविधालाई निश्चित गरोस् र तालिकाबद्ध रूपले वित्तीय श्रोत प्राप्ती र भुक्तानीको व्यवस्था होस् भन्ने चाहन्छ। निजि क्षेत्रको सहयोगी र संरक्षक सरकार नै हो भन्ने विश्वास दिलाउन आवश्यक छ। परम्परागत रूपबाट स्थानान्तरण हुदै आएको श्रोत र सम्पत्ति अभिलेखीकरण नभएको र नगर्ने पद्धतिले हाल विद्यमान लागू भएको कानूनले समेट्न सक्तैन। सरकारले व्यक्तिसँग भएको सम्पत्ति कहाँबाट आयो भन्ने स्वच्छ छानविन र सोधनी

मात्र गरोस् तब स्वयम् श्रोत देखाउन वाध्य हुन्छ । यसको प्रारम्भ गर्दा शुन्यबाट शुरू गर्नु पर्दछ । प्रत्येक नागरिकको कर फाइल खडा गर्ने र २० वर्ष भएको नागरिकदेखि शुरू गर्नु अहिलेको अवस्थामा उपयुक्त हुन्छ ।

वर्तमान नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा स्थापना भएका वित्तीय संस्थाहरूलाई एकिकृत गर्दै ग्रामीण क्षेत्रमा समेत सेवा सुविधा दिन संस्थाहरूको परिचालन चुनौति भएको स्पष्ट छ । त्यसैले बैंक वित्तीय क्षेत्रबाट नागरिकलाई व्यवसाय गर्न पूँजी प्राप्त गर्ने गराउने सरल तरीका अवलम्बन गर्नु आवश्यक छ । बैंक वित्तीय संस्थाहरूको चुस्त परिचालनबाट नयाँ राजशक्ति क्षेत्रमा अवलम्बन गर्नु आवश्यक छ । हाम्रो मूलुकमा बैदेशिक लगानी आवश्यक रहेको क्षेत्र भनेको उर्जा, पूर्वाधार विकास, कृषि, पर्यटन नै प्रमुख क्षेत्र हो । बैदेशिक लगानीलाई आक्रमक रूपमा आकर्षित गर्न कमितमा पनि दश वर्षसम्म कर छुट दिनु उपयुक्त हुन्छ । पूँजी लगानी सुविधामा निर्भर गर्दछ र सरल ऐन कानुनले पनि पूँजी आकर्षित गर्दछ । दात्रीनिकाय र दात्रिराष्ट्रहरूको अनुदानको भरमा विकास गर्न सम्भव छैन । खुला अर्थनीति लिएर २५ वर्षदेखि बैदेशिक लगानीको लागि पूर्वाधार तयार गरेका छौं भन्दा पनि बैदेशिक लगानी आउन सकेको छैन । विश्व बैंक र एसियाली विकास बैंकको लगानीलाई अपवादमा राख्न सकिन्छ । जवसम्म निजी क्षेत्रबाट बैदेशिक लगानी आउदैन तवसम्म बेरोजगारी र पूँजी अभाव कायमै रहन्छ भने अर्को तरफ राजशक्ति बढोत्तरी हुदैन । उर्जा, पर्यटन र कृषि तथा अन्य औद्योगिक क्षेत्रमा ठूलो लगानी भइ आयोजनाहरू बनेन भने आर्थिक विकास सुस्त हुन जान्छ ।

नेपालको वर्तमान राज्य व्यवस्था भित्र रहेका हरेक निकायहरू नागरिक, राजनीतिक पार्टी, कर्मचारी, विद्यार्थीदेखि लिएर सबै क्षेत्र खुला राजनीतिको नाममा बेथितिले ग्रस्त छ । यसको पुर्णव्यवस्था गर्नु नै नेपालको प्रमुख चुनौति बनेको छ । कुन क्षेत्रको कहाँबाट सुधार शुरू गर्ने भन्ने अन्यौलिको अवस्था छ । त्यसैले हरेक क्षेत्रलाई व्यवस्थित गर्नु सम्बन्धित निकायहरूको चुस्त परिचालन नै अहिलेको आवश्यकता हो । देश भित्र रहेका राज्यका निकायहरू, संघसंस्थाहरू र नागरिकहरूको सहभागितापूर्ण सहकार्यले देश समृद्ध बनाउन सकिन्छ । यस्तो हुन नसकेकोले नै श्रोतसाधनहरू हुदाहुदै देश पछि, पर्नुको कारण पनि त्यही हो जस्तो लाग्छ मलाई, देशका हरेक निकाय र वर्गलाई अब आर्थिक क्षेत्रसँग जोडेर मात्र समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ । कर दिवसको उपलक्ष्यमा लेखिएको सानो लेख भित्र सबै कर राजशक्ति अवयवहरूलाई समेट्न मुश्किल पर्दछ, यसैले देश धनी भयो र नेपालीहरू समृद्ध भए मात्र जहाँ गए पनि सम्मानपूर्वक बाच्न सक्छौ भन्दै बाँकी विचार सम्पूर्ण बौद्धिक अध्यताहरूका लागि छोड्न चाहन्छु, धन्यवाद ।

सन्दर्भ सामग्री

- १) थापा, कृष्ण वहादुर र अन्य, आधुनिक नेपालको आर्थिक इतिहास, काठमाण्डौ : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, वि.सं. २०५४ ।
- २) दुङ्गेल, रमेश, प्राचीन अर्थव्यवस्था, काठमाण्डौ : शारदा प्रसाद दुङ्गेल, वि.सं. २०४३ ।
- ३) नेपालको उद्योग वाणिज्य विकासमा निजी क्षेत्र, काठमाण्डौ : नेपाल चेम्बर अफ कमर्स, वि.सं. २०३५ ।
- ४) अग्रवाल गोविन्दराम, प्रोजेक्ट मेनेजमेन्ट मोडेल फर इफेक्टिभ मेनेजमेन्ट अफ डेभलपमेन्ट, काठमाण्डू : नेपाल औद्योगिक विकाश कर्पोरेशन, सन् १९७७ ।
- ५) रेग्मी, महेशचन्द्र, ए स्टडी अन इकोनोमिक हिस्ट्री अफ नेपाल, बनारस : नाथ पब्लिसिझ हाउस सन् १९८८ ।
- ६) श्रेष्ठ, बद्री प्रसाद, एन इन्ट्रोडक्शन टू नेप्लीज इकोनोमी, काठमाण्डौ : रत्न पुस्तक भण्डार, सन् १९६६ ।
- ७) रेग्मी, महेशचन्द्र, त्याण्ड टेनियर एण्ड ट्याक्सेशन इन नेपाल भोलम ४, काठमाण्डौ : रत्न पुस्तक भण्डार, सन् १९७८ ।
- ८) थापा, भेष वहादुर, “क्षेत्रको आर्थिक परिस्थिति र श्री ५ को सरकारको सोचाई” उद्योग वाणिज्य परिवका, (१० : ११, २०४४ आश्विन), पृष्ठ ३ - ५ ।
- ९) इण्डस्ट्रियल डाइजेष्ट, काठमाण्डू : नेपाल औद्योगिक विकास कर्पोरेशन, वि.सं. १९७६ ।
- १०) मेन इकोनोमिक इन्डिकेटर्स, काठमाण्डू : नेपाल राष्ट्र बैंक रिसर्च डिपार्टमेन्ट, सन् १९७७ ।

नेपालको आर्थिक नीति: वर्तमान अवस्था र गर्नुपर्ने सुधार

बोलराज आचार्य

कर अधिकृत

आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुर

देशको आर्थिक प्रणालीसँग सम्बन्धित कृषि, उद्योग, वाणिज्य लगायतका क्षेत्रगत नीतिहरु निर्देशित गर्ने समष्टिगत नीति नै आर्थिक नीति हो । उत्पादनशिल श्रोत र साधनको व्यवस्थापन र विनियोजनबाट सरकारले अर्थ व्यवस्थालाई चलायमान गरी अपेक्षित लक्ष्य हासिल गर्ने प्रयत्न गर्दछ । सरकारले निश्चित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि खर्च र आम्दानीको माध्यमबाट आर्थिक नीति र यसका मुख्य विषयवस्तुहरु (वित्त नीति, मौद्रिक नीति, विदेशी विनिमय नीति, सार्वजनिक कृषि व्यवस्थापन नीति) मार्फत आवश्यक व्यवस्थापन गर्ने गर्दछ । देशको आर्थिक विकासको अवस्था, श्रोतको उपलब्धता, खर्च गर्नुपर्ने आवश्यकता लगायत सो देशको राजनीतिक एवं सामाजिक विकास र स्तरका आधारमा आर्थिक नीतिका उद्देश्यहरु प्राथमिकीकरण गरिएको पाइन्छ । यद्यपी मुख्य उद्देश्यहरुमा आर्थिक वृद्धि, आर्थिक स्थायित्व, रोजगारी शृजना, सामाजिक सुरक्षा, सन्तुलित विकास, गरिबी निवारण, सामाजिक न्याय आदि रहेको देखिन्छ ।

समष्टिगत आर्थिक नीति (Macro Economy Policy) मा मुख्यत तीन वटा अर्थ व्यवस्था अर्थात समाजवादी अर्थव्यवस्था, पूँजीवादी अर्थव्यवस्था र मिश्रित अर्थव्यवस्था प्रचलनमा देखितापनि हाल खुल्ला बजार अर्थतन्त्र (Open Market/Laissez Fair Economy) उन्मुख विश्व अर्थतन्त्रले लोक कल्याणकारी राज्यको भावनामा अभिवृद्धि त्याएको पाइन्छ । यसले मुख्य स्वतन्त्र आर्थिक गतिविधी गर्न छुट, व्यक्ति र परिवारलाई समृद्ध हुने प्रेरणाको प्रयोग, सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था र सरकारको न्युनतम हस्तक्षेप लगायतका पक्षमा जोड दिएको हुन्छ ।

आर्थिक नीतिले मूलुकमा उपलब्ध देहायका तीनवटा कुरालाई व्यवस्थापन र सो को कुशल प्रयोग गरी सो बाट अपेक्षित सुधार चाहन्छ :

- मूलुकमा उपलब्ध सम्पत्ति (प्राकृतिक सम्पत्ति, मानविय सम्पत्ति (जनशक्ति) र वित्तिय सम्पत्ति (बैंक कृषि बजार र व्यापार)
- आर्थिक गतिविधी र कृयाकलाप आय
- सामाजिक सुरक्षा वा लोक कल्याणकारी राज्य

देशले अवलम्बन गरेको आर्थिक नीतिले कतिपय अवस्थामा आफ्नो प्राकृतिक सम्पत्तिको उपयोग र कुशल व्यवस्थापन गर्न सक्दा बोत्सवानामा हिरा खानी बरदान भयो भने व्यवस्थापन गर्न नजान्दा सियरालियोनमा हिरा खानी श्राप भयो । प्राकृतिक सम्पत्ति वा खनिजको सन्दर्भमा सो सम्पत्ति कती पुनः नविकरणिय हो भन्ने कुराबाट सम्पन्नता निर्धारण हुन्छ । मानविय सम्पत्ति अर्थतन्त्रको Guiding र Driving Resource हो, जसको औसत

आयु, स्वास्थ्य अवस्था र शैक्षिक स्तर कस्तो छ भन्ने कुराबाट सम्पन्नता निर्धारण हुन्छ। वित्तीय सम्पत्तिमा पूँजी वजार देखि व्यापारसम्मका विषयहरु Fair Market Based छन् छैनन् यसैगरी सम्पूर्ण नागरिकलाई आर्थिक कृयाकलापमा स्वतन्त्र सहभागिता छ, छैन र लोक कल्याणकारी राज्यको मूलभूत तत्व सामाजिक सुरक्षालाई कसरी अंगिकार गरिएको छ भन्ने जस्ता पक्षबाट समग्र अर्थतन्त्रको सम्पन्नता निर्धारण हुन्छ। सक्षम अर्थतन्त्र हुन बढी भन्दा बढी व्यक्तिसँग पैसा हुन आवश्यक छ। उत्पादन सँगै किन्ने व्यक्ति र उसको किन्न सक्ते क्षमता आवश्यक पर्दछ। नत्र लगानी खतरामा पर्दछ। प्रत्येक व्यक्ति आफ्नो उन्नती, प्रगती र सम्पन्नतातर्फ उन्मुख हुन्छ। त्यसलाई संरक्षण र जगोर्ना राज्यपक्षबाट हुनुपर्दछ। तब राज्य सबल हुन्छ। असमान आर्थिक वितरणबाट कसैले करोड, कसैले लाख र कसैले शुन्य सम्पत्ती आर्जन गरेमा आय नहुने वर्गले आफु सडकछाप भएपछी सम्पन्न हुने वर्ग लाई छाड्दैन र त्यसबाट ढन्दू/अशान्तीको अवस्था शृङ्जना हुन्छ।

हालको अवस्था

नेपालमा विगतको परम्परागत र निर्देशित अर्थव्यवस्थामा राणाकालको कच्चा नद्दोडनु जम्मा नजोडनु भन्ने धरातलबाट कमश सुधार गर्दै वि.सं. २००८ देखि वार्षिक बजेटको व्यवस्था र वि.सं. २०१३ देखि योजनावद्व विकास प्रणालीको शुरुवात भएको पाइन्छ। राज्यले अवलम्बन गर्ने राज्य नियन्त्रित अर्थ व्यवस्थाबाट मूलुक वि.सं. २०४० ताका चरम संकटमा फस्न पुग्यो। विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष लगायतको सुभाव र सिफारिस एवं हाम्रो बाध्यता विच अर्थव्यवस्थालाई क्रमशः खुला र वजारमुखी अर्थव्यवस्था उन्मुख गराउदै गइयो। वि.सं. २०४६ को आन्दोलन पश्चातको प्रजातन्त्र पुनर्व्हाली पछि राज्यले पूर्णत खुला र वजारमुखी अर्थव्यवस्था अवलम्बन गरेको देखिन्छ। तथापी कुल जनसंख्याको दुई-तिहाई (कृषिमा आश्रित) जनसंख्या दरिद्रताको दलदलबाट माथि उठन सकेको देखिदैन। थोरै मानिसको हातमा मात्र सम्पति र आय आर्जन गर्ने श्रोत खुम्चदा, त्यसको प्रभावकारी नियमन सरकारबाट हुन नसकदा, विचौलिया र जुवाडे प्रवृत्ति हावि भई आम मानिस दरिद्रतातर्फ धकेलिएका छन्। यसलाई आठ दशक पछिको विनासकारी महाभुकम्पले थप शिथिल बनायो भने छिमेकी मुलुकको पाँच महिना लामो अघोषित नाकाबन्दीले थप धरासायी बनायो। यसबाट गरीबिको सीमारेखा नजिक रहेका नेपाली गरिबी उन्मुख भएको आँकडालाई राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रकाशित विपद पछिको आवश्यकता आँकलन प्रतिवेदन लगायतले उल्लेख गरेका छन्।

नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा गरेका प्रतिवद्धता मध्ये सन् २०००-२०१५ को सहश्राब्दी विकास लक्ष्य (MDG) का अधिकांश लक्ष्य हासिल गरेपनि हालको अवस्थाबाट दिर्घकालिन विकास लक्ष्य हासिल गरी सन् २०२२ सम्म संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा परिभाषित अतिकम विकसित मुलुकको दर्जाबाट स्तरोन्नती गर्ने आकांक्षा हासिल हुन कडा मेहनत गर्नुपर्ने देखिन्छ। गतिहिन आर्थिक वृद्धिको दुश्चक्र तोडन राजनीतिक स्थिरता सँग सँगै विकासको अभियानमा दिर्घकालिन राष्ट्रिय सम्मती आवश्यक छ। विगत चार दशकको दुई देखि पाँच प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि र पछिल्लो दशकको औषत ४.१ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धिलाई सात देखि दश प्रतिशत पुऱ्याउनु पर्ने आवश्यकता छ। पछिल्लो तीन दशकको जुवाडे प्रवृत्तिको लाहुरे अर्थतन्त्र (विप्रेषणमा निर्भर) बाट रुपान्तरण गर्दै छोटो समयमा कायाकल्प गर्न सक्षम केही पूर्विय मूलुक (Asian Tigers) को अनुभव र प्रयोग एवं विश्वका उदियमान अर्थतन्त्र भएका दुई छिमेकीको राष्ट्र चिन र भारतको सामियताको उपयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ।

नेपालको कुल जनसंख्या मध्ये ८३ प्रतिशत जनता (राष्ट्रिय जनगणना-२०६८) ग्रामिण क्षेत्रमा वसोबास गर्दछन् तथापी हालै वृद्धि गरिएका नगरपालिका २१७ पुऱ्याउदा शहरी जनसंख्या करिब ३८ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ। ग्रामिण क्षेत्रका करिब ९० प्रतिशत घर परिवारको मूल्य पेशा कृषि रहेको छ। गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसंख्याको दुई तिहाई जनसंख्या कृषिमा निर्भर रहेदै आएका छन्। कुल गार्हस्थ उत्पादनमा कृषि

क्षेत्रको अनुपात एक तिहाई मात्र छ । करिव दश लाख घर परिवार भुमिहिन छन्, बाईस हजार घर परिवार मुक्त कमैयाका रूपमा रहेका छन् । शहरी क्षेत्र र विकासले छोएका अधिकांश ठाउँमा उज्जनशिल खेतबारी घडेरीका रूपमा प्लटिङ गर्ने क्रम रोकिएको छैन । हाम्रो कृषि क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्व दक्षिण एसियामै सबैभन्दा न्युन छ । विगत केही दशक अधिसम्म कृषि जन्य वस्तु निकासीकर्ताको रूपमा रहेको हाम्रो मुलुक हाल वर्षको तीस अर्बको चामल, तरकारी, फलफुल, माछामासु आयात गर्ने अवस्थामा गुजिरहेको छ ।

अब गर्नुपर्ने सुधार

उर्जा, कृषि र पर्यटन सँगसँगै नेपालको भौगोलिक अवस्थितिको पनि आफै सम्भावना छ । उदियमान विशाल दुई छिमेकी देशको सामिप्यताबाट नेपालले भौतिक ओसार पसार गर्नु नपर्ने दुर सञ्चार, हवाई यातायात, वित्तीय मध्यस्थता जस्ता आधुनिक सेवा क्षेत्रमा ठूलो फड्को मार्न सकेमा ज्ञानमा आधारित नयाँ उद्योग जन्मने र परम्परागत उत्पादनमुलक उद्योगको क्षमता पनि अभिवृद्धि हुने आशा राख्न सकिन्छ । नेपालमा आधुनिक उद्योग विकास प्रयास थालनीको छ, दशक सम्म पनि औद्योकिकरणको आधारभुमी तयार हुन सकेको छैन । नेपालमा दिर्घकालिन रूपमा कुनै क्षेत्रको विकास नै भएन भन्दा अतिसयोक्ति नहोला । विगत एक दशक बढीको तथ्याङ्क हेर्दा पुर्वाधार लगायत विकास निर्माणका क्षेत्रमा सरकारी लगानी कम हुदै (करिव पचास प्रतिशतबाट एक तिहाई सिमित) गएको छ । सरकारी खर्चको अधिकांश भाग अनुत्पादक क्षेत्रमा प्रयोग भइरहेको छ । बजेटबाट घोषित रूपमा नै सन् १९९० मा उदारीकरण प्रयोग गरियो । उदारीकरणले राज्य नियन्त्रितबाट सहजिकरण, निषेधित व्यापारबाट उदार व्यापार, एकाधिकार/कार्टेलिङ्गबाट प्रतिस्पर्धी र Licensing बाट De-Licensing मा जाने अपेक्षा अर्थात Narrow Orthodoxy बाट Modern Economy मा जाने कल्पना गरिएको थियो । जसबाट आर्थिक वृद्धिमा केही सुधार, निजि क्षेत्रको विकास, सामाजिक पक्षको सुधार भई Macro Economic Framework Discipline मा रह्यो । तथापी यसलाई स्थिर बनाउन र संस्थागत गर्दै अन्य पक्षमा अन्तर-सम्बन्धित गर्न सकिएन ।

अर्थतन्त्रको स्थायी उपचार भनेको देशभित्रको रोजगारी शृजना र उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु हो । हाम्रो आर्थिक सुधार, अवसर र कार्यक्रमबाट अर्थतन्त्रलाई स्तरोन्तती गराउन सकिन्छ । Asian Tigers को Knowledge र चीन र भारतको सामिप्यता, विहारको आर्थिक सफलताको उदाहरणबाट अर्थतन्त्र रूपान्तरण गर्न छोटो समयमा संभव छ । जसका लागि देहायको Strategic Development Plan को तर्जुमा गरी सो को प्रभावकारी कार्यान्वयन सँगै LDC Graduate By 2022 का लागि समुन्नत र समृद्ध नेपाल, जहाँ प्रत्येक नेपालीलाई शिक्षा, स्वास्थ्य र विकासमा सहभागिताका पर्याप्त अवसर हुने अवस्था बनाउनुपर्ने देखिन्छ ।

Strategic Development Plan (SDP) -Implementation Phase

Short-Term	Mid-Term	Long-Term
073-2075 (Phase I)	073-2080 (Phase II)	073-2093 (Phase III)
Human Resource Development Infrastructure Assessment Institutional Strength Set Of Strategic Development Goals	Infrastructure Development Human Resource Strengthening Fastening Market Competitiveness	Infrastructure Strengthening Alleviation of Extreme Poverty Enhance Strong Private Sector Diversification of Energy and Tourism Economy with Professional Agriculture

पर्यटन क्षेत्रको प्रवर्द्धन	उर्जा क्षेत्रको विकास	औद्योगिकरण
कृषि क्षेत्रको व्यवसायिकता विकास	Economic Diversified	Job Creation

Key Supporting sectors - Infrastructures and Human Capital development.

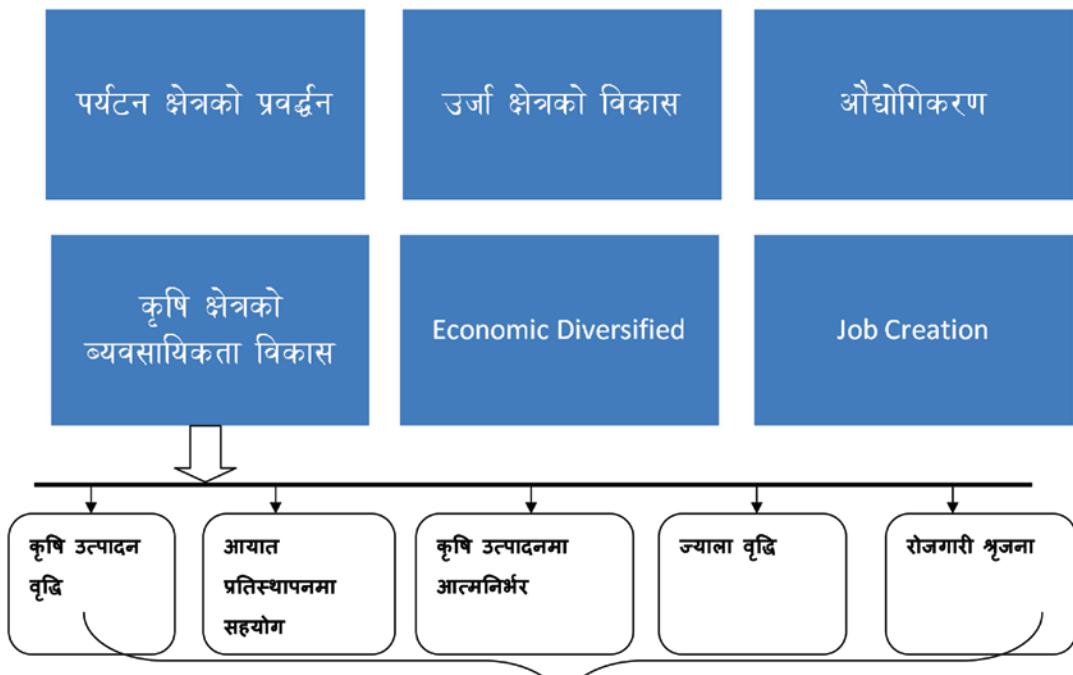
उल्लेखित रणनीतिक विकास योजना (Strategic Development Plan) का चारवटा Pillars क्रमशः कृषि, पर्यटन, उर्जा र औद्योगिकरणको विकासको लागि अल्पकालिन समय (Phase I) अर्थात पहिलो तीन वर्षमा मानवीय जनशक्ति विकास (Human Resource Development), पूर्वाधार लेखाजोखा (Infrastructure Assessment), संस्थागत सुदृढिकरण (Institutional Strength) सँगै रणनीतिक विकास योजनाका लक्ष्य तय गर्ने ।

मध्यकालिन समय (Phase II) अर्थात सात वर्ष भित्र पहिलो तीन वर्षमा तयार भएको आधारभूमी, संरचना र लक्ष्यलाई क्रमशः पूर्वाधार विकास (Infrastructure Development), मानवीय जनशक्ति सर्वलिकरण (Human Resource Strengthening) सँगै क्रमश बजारलाई प्रतिस्पर्धी बनाउने र दिर्घकालिन समय (Phase III) अर्थात बीस वर्ष भित्रमा उपरोक्त सात वर्षमा तयार भएको विकासको क्रमलाई द्रुत गतिमा सबल रूपान्तरण गर्दै पूर्वाधार सर्वलिकरण (Infrastructure Strengthening), सक्षम निजीक्षेत्रको विकास गर्दै चरम गरिबीको उन्मुलन हुनगाई आधुनिक र विविधीकरणमुखी अर्थतन्त्रको विकास भई सम्भूद्ध नेपाल बनाउन सकिन्छ ।

यसका लागि रणनीतिक विकास योजनाका लक्ष्यहरु निर्धारण गर्दा हालको Social Capital को रूपमा रहेको आर्थिक हिसाबले सक्रिय जनशक्तीको भरपुर प्रयोग गरी चारवटा Pillars अर्थात उक्त उपक्षेत्रमा विशेष जोड दिई अर्थतन्त्रको पूर्वाधार विकासमा मुख्य आधारशिलाका रूपमा रहेका सडक, पुल, विमानस्थल र विद्युत विकासमा जोड दिने र संस्थागत खाका बनाउने न्याय, सामाजिक सुरक्षा, सूचना प्रविधी र संघियता जस्ता पक्षमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । रणनीतिक विकास योजनाको Matrix मा कार्यान्वयन सिद्धान्तको रूपमा रहेको Result Based Management –RBM प्रयोग गर्ने जसका लागि चारवटा Pillars मध्येको कृषि क्षेत्रको RBM लाई नमूनाको रूपमा देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ ।

कृषि क्षेत्रको व्यवसायिकता विकासबाट तल उल्लेख गरे अनुसार कृषि उत्पादनमा वृद्धिहुने, आयात प्रतिस्थापनमा सहयोग पुग्ने, कृषि उत्पादनमा आत्मनिर्भर हुने, ज्याला वृद्धि हुने, रोजगारी शृजना हुने लगायतका सकारात्मक पक्षहरु देखिन्छन् । यसले अर्थतन्त्रको आधारशिलाको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रको व्यवसायिकता विकास भई आर्थिक विकासको प्रथम चरणको सुधारबाट आर्थिक विकासमा टेवा पुग्ने, गरीबी निवारणमा प्रत्यक्ष योगदान पुगी अन्ततः कुल गार्हस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको हिस्सा घटने र अन्य क्षेत्रको हिस्सा बढ्न गई दिगो, समावेशी, आत्मनिर्भर र सम्भूद्ध अर्थतन्त्र निर्माण हुनेकुरामा विश्वस्त हुन सकिन्छ । लक्ष्यहरु तय गरी योजना

बनाउने क्रममा RBM को मुख्य विशेषता अन्तर्गत Hierarchy Of Goals को व्यवस्थापन र Allocation Of Resources को लागि उत्तरदायित्व निर्धारण जस्ता पक्षमा विशेष ध्यान दिनु पर्दछ ।

अन्ततः: अर्थतन्त्रको आधारशिलाको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रको व्यवसायिकता विकास भएँ आर्थिक विकासको प्रथम चरणको सुधारबाट आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्ये, गरीबी निवारणमा प्रत्यक्ष योगदान पुगी अन्ततः कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको हिस्सा घट्ने र अन्य क्षेत्रको हिस्सा बढ्न गरेँ दिगो समावेशी आत्मनिर्भर र समृद्ध अर्थतन्त्र निर्माण हन्छ ।

उक्त कार्यका लागि RBM को Second Feature-Accountability को प्रत्याभूती र Third Feature को Target Set गर्नुपर्दछ । जस्तै: कृषि क्षेत्रको लगानी वृद्धि गरी पाँच प्रतिशत आर्थिक वृद्धि गर्ने जसले रोजगारीमा ४० प्रतिशत हिस्सामा योगदान पुऱ्याउने इत्यादी । Small vision is Crime भन्ने भनाइलाई आत्मसात् र केन्द्र विन्दु मानी विश्वका ठूला र विकसित अर्थतन्त्रको इतिहास भन्दा भखैरै Asian Tigers का रूपमा स्थापित राष्ट्र मध्येको इतिहास र यथार्थबाट आफ्नो माटो परिवेश अनुकूलको रणनीतिक विकास योजना तयार गर्ने, जसमा मुख्य-मुख्य राजनितिक दलको आम समर्थन आवश्यक छ । जसबाट हाम्रो मिश्रित संसदिय शासन प्रणालीमा देखिन सक्ने दलिय मिलेमतोको सरकारको समेत अपनल्त्व हुने देखिन्छ ।

SDP Implementation Phase को Mid Term Plan लाई आधार मानी सन् २०२२ सम्म LDC Graduation हुने कार्यक्रमलाई Focus गर्ने । आर्थिक, सामाजिक, क्षेत्रिय, वर्गीय, साँस्कृतिक लगायतका क्षेत्रको विकासलाई SDP सँग Inter-linkage गर्ने, समग्रमा SDP का तीन वटा Phase को Implementation मा SDP का Target हासिल गर्न चार वटा Pillars को छुट्टा छुट्टै Target Fix गरी Short Term, Mid Term, Long Term Plan बनाउने र त्यसको व्यवस्थापन र उत्तरदायित्व प्रत्याभूती गरी Result Based

Management गर्ने । जसबाट क्रमशः देशको आर्थिक विकासको चरणबद्ध श्रृङ्खला अर्थात् कृषि क्षेत्रको विकास औद्योगिकरण र सेवा क्षेत्रको विकास हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

रणनीतिक विकास योजनाका चारवटा Pillars मध्ये Economic Development लाई Prioritized गर्ने, प्रत्येक pillars का चरण र विकासलाई SDP को तीन चरणको Implementation Phase मा आवद्ध गरी विस्तृतिकरण गर्ने । जसबाट माथि उल्लेखित Narrow Orthodoxy बाट Modern Orthodoxy मा रूपान्तरण भई Modernized र Diversified Economy विकास हुने, संकुचित विप्रेषणमा आधारित आयातमुखी अर्थतन्त्रको संरचना नै परिवर्तन भई दिगो, समावेशी, समुन्नत अर्थतन्त्रको विकासबाट आम नेपालीको चाहना अनुसारको नयाँ र समृद्ध नेपाल बनाउन संभव छ ।

यसका लागि प्रथमतः प्रमुख राजनीतिक दलको ऐक्यबद्धता साथमा निजी क्षेत्र र अन्तराष्ट्रिय क्षेत्र/समुदायको समर्थन सहयोग र आम नेपालीको विकास प्रतिको चाहना र सोचमा परिवर्तन सहितको आत्मसात आवश्यक छ । यसमा समग्र Planning, Implementation र Management को पक्षबाट सम्बद्ध पक्षको क्रियाशिलता र सहयोगमा तत्काल अगाडी बढन सके हामी हामै मातृभूमी र धरातललाई विश्वको एक सुन्दर र लोभलाग्दो बनाउन सक्छौ । यसका लागि आम नेपाली (राजनीतिज्ञ, अर्थशास्त्री, उद्योगी, पत्रकार, कर्मचारी, शिक्षक, समाजसेवी, कलाकार) वा जो जे भूमिकामा भएपनि व्यक्तिबादी स्वार्थ भन्दा माथी उठी आर्थिक रूपमा सामुहिक र सामाजिक भाव सहितको राष्ट्रिय स्वार्थ केन्द्रविन्दुमा राखि आ आफ्नो क्षेत्रबाट सहयोग गर्न सके उल्लेखित SDP को प्रभावकारी कार्यान्वयन पूर्णत सम्भव छ र यद्यी नै नेपालको तत्कालिन आवश्यकता हो । जसको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट आर्थिक विकासको सक्षमता हुने यसबाट अन्य सबै पक्षहरु (राजनीतिक, धार्मिक, सांस्कृतीक, प्रशासनिक, सामाजिक, नैतिक इत्यादी) पूर्णत सबलतः उन्मुख हुने कुरामा विश्वस्त हुन सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरु:

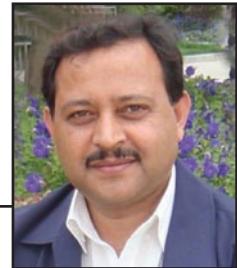
- आर्थिक सर्वेक्षण, २०७३ अर्थ मन्त्रालय ।
- स्थलगत भ्रमणका क्रममा प्राप्त जानकारी ।
- चौधौ त्रिवर्षिय योजनाको आधारपत्र, राष्ट्रिय योजना आयोग ।
- विभिन्न आर्थिक विषयका लेख सामाग्रीहरु ।
- श्रमशक्ती सर्वेक्षण, २०६८ ।
- राष्ट्रिय जनगणना पुस्तिका, २०६८ केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग ।
- MDG Evaluation Report.
- उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ प्रतिवेदन ।
- अर्थ मन्त्रालय र आन्तरिक राजस्व विभागबाट प्रकाशित विभिन्न प्रकाशनहरु ।

नेपालको आयकर व्यवस्थामा साना करदाता सम्बन्धी विशेष व्यवस्था

चण्डी प्रसाद घिमिरे

प्रमुख कर अधिकृत

आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुर

१. विषय प्रब्रेश :

आयकर आयमा आधारित प्रत्यक्ष कर (Direct Tax) हो । आयकर श्रम र पूँजी लगानीबाट प्राप्त प्रतिफलमा लाग्ने कर हो । कुनै पनि व्यक्ति वा निकायले व्यवसाय, लगानी तथा रोजगारीबाट आर्जन गर्ने आयमा यो कर लाग्दछ । यो कर राजस्व संकलनका अतिरिक्त सामाजिक न्याय कायम गर्ने उद्देश्यले समेत लगाइन्छ । नेपालले अबलम्बन गरेको आयकर स्वयं कर निर्धारण प्रणालीमा आधारित रहेको छ । यस प्रणालीमा करदाताले आफ्नो व्यवसायिक कारोबारको सिलसिलामा विजक जारी गर्ने, निर्धारित ढाँचामा आय व्ययको लेखा राखी ऐन बमोजिम बुझाउनु पर्ने करको गणना गरी तोकिएको ढाँचा बमोजिम आय विवरण सहित कर दाखिला गर्ने गर्दछन् । नेपालले शुरू गरेको कर प्रणाली सुधार अभियान अन्तर्गत २०५८ सालमा आयकर ऐन, २०५८ लागू भएपछि नेपालको आयकर प्रणाली पूर्ण रूपमा आधुनिक, करदातामैत्री र अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा तुलनायोग्य बन्न पुगेको छ । यो ऐन लागू भएपछि आयकर व्यवस्था अन्तर्गत आयका स्रोतहरू, खर्च कट्टी व्यवस्था, छास कट्टी प्रणाली, स्रोतमा कर कट्टी व्यवस्था लगायतका विभिन्न व्यवस्थालाई सरल, पारदर्शी तथा व्यवस्थित भएका छन् । आयकर ऐन, २०५८ लागू भएपछि, कराधारमा विस्तार भएको छ ।

स्वयं कर निर्धारण प्रणालीमा सबै करदाताहरूले कर सम्बन्धी विभिन्न विषयमा पर्याप्त ज्ञानको अभावमा कर कानूनको परिपालना गरी सही रूपमा कर सहभागिता (Tax Compliance) जनाउन नसक्ने भएकाले साना व्यवसायीहरूलाई सरल रूपमा कर तिर्ने व्यवस्थाको लागि विभिन्न देशका कर कानूनहरूमा विशेष व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । अधिकांश साना करदाताहरूमा विद्यमान कर प्रणालीका सम्बन्धमा यथेष्ट जानकारीको अभाव उनीहरू आयकर व्यवस्था अन्तर्गत सामान्य रूपमा परिपालना गर्नुपर्ने विजक जारी गर्ने, लेखा राख्ने, विवरण पेश गर्ने तथा कर दाखिला गर्ने जस्ता औपचारिकता पूरा गर्न सक्षम हुदैनन् । यस्ता करदाताहरू संख्यात्मक रूपमा समेत अत्यधिक हुने भएकोले तिनीहरूको कारोबारको सम्बन्धमा कर प्रशासनबाट अनुगमन गर्न समेत कठिनाई हुन जान्छ । यस्ता साना व्यवसायीहरूलाई आय करको सामान्य प्रावधान अनुसार कर लगाउँदा एकातर्फ यस्ता साना करदाताबाट सरकारलाई प्राप्त हुने राजस्वको अंश नगण्य मात्रै हुन्छ भने अर्कोतर्फ त्यस्ता करदाताहरूले व्यहोर्नुपर्ने कर परिपालना खर्च तथा सरकारले कर असुल गर्दा लाग्ने प्रशासनिक खर्च समेत बढी हुन जान्छ । त्यसैले विभिन्न देशमा साना व्यावसायीहरूको लागि कर परिपालना सम्बन्धी अलगौ सरलीकृत व्यवस्था लागू गरिएको पाइन्छ ।

नेपालमा पनि साना व्यवसायहरूका लागि पूर्वानुमानित (Presumptive) करको सरलीकृत व्यवस्था विगत लामो समयदेखि अभ्यास गरिए आएकोमा आर्थिक वर्ष २०७२/७३ देखि कारोबारमा आधारित कर (Turnover

Tax) समेत कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।

२. पूर्वानुमानित (Presumptive) कर सम्बन्धी व्यवस्था :

पूर्वानुमानित कर सम्बन्धी व्यवस्था साना करदाता (Micro Taxpayers) हरुको लागि गरिएको विशेष व्यवस्था हो । आयकर ऐन, २०५८ को दफा ४ को उपदफा (४) मा गरिएको कानूनी व्यवस्था अनुसार कुनै आय वर्षमा देहायको सबै अवस्था पुरा गरेका बासिन्दा प्राकृतिक व्यक्तिले पूर्वानुमानित रूपमा आय कर दायित्व एकिन गरी कर दाखिला गर्न छनौट गर्न सक्दछन् ।

- (क) व्यवसायबाट प्राप्त आय रु. २ लाख र व्यवसायको कारोबार रु. २० लाख भन्दा बढी नभएको,
- (ख) सो आय वर्षमा नेपालमा स्रोत भएको व्यवसायबाट प्राप्त आय मात्र भएको,
- (ग) औषधी उपचार खर्च वापत दफा ५१ बमोजिम तथा अग्रिम कर कटी वापत दफा ९३ बमोजिम कर मिलान गर्न दाबी नगरेको,
- (घ) मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएको ।

यस्तो व्यवस्था छनौट गर्ने प्राकृतिक व्यक्तिले दम्पतिको लागि उपलब्ध छुट दाबी गर्न र स्वीकृत अवकाश कोषमा सम्बन्धी व्यबस्था भने उपयोग गर्न पाउँदैनन् । पूर्वानुमानित कर व्यवस्था माथि उल्लेख गरिएका अवस्थाहरु पुरा गरेका प्राकृतिक व्यक्ति (प्रोप्राइटरसीप व्यवसाय समेत) को हकमा मात्र लागू हुन्छ भने निकायको हकमा यो व्यवस्था लागू हुन्दैन । यसरी पूर्वानुमानित रूपमा आय कर दायित्व एकिन गरी कर दाखिला गर्न छनौट गरेको अवस्थामा देहाय बमोजिम कर लाग्ने व्यवस्था आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची-१ को दफा १ को उपदफा (७) ले गरेको छ :

- (क) महानगरपालिका वा उप-महानगरपालिका क्षेत्रमा व्यवसाय गर्ने प्राकृतिक व्यक्तिका हकमा रु.५ हजार,
- (ख) नगरपालिका क्षेत्रमा व्यवसाय गर्ने प्राकृतिक व्यक्तिका हकमा रु. २ हजार ५ सय र
- (ग) महानगरपालिका, उप-महानगरपालिका र नगरपालिका क्षेत्र बाहेक अन्य कुनै स्थानमा व्यवसाय गर्ने प्राकृतिक व्यक्तिका हकमा रु.१ हजार ५ सय ।

पूर्वानुमानित कर बुझाउने यस्ता करदाताले अग्रिम किस्ताबन्दी रूपमा आय विवरण र कर बुझाइरहनु पैदैन । यस्ता करदाताले वर्षमा एक पटक मात्र आय विवरण र कर रकम दाखिला गर्नुपर्ने गरी कानूनी व्यवस्था गरिएको छ । यस व्यवस्था अन्तर्गत कुनै आय वर्षको आय विवरण र कर रकम सो आर्थिक वर्ष समाप्त भएपछिको असोज समान्तभित्र दाखिला गर्नु पर्दछ । पूर्वानुमानित कर बुझाउने करदाताका लागि आय विवरणको ढाँचा (डे १ विवरण) समेत अत्यन्त सरल र संक्षिप्त बनाइएको छ । आन्तरिक राजस्व विभागको Data Base बमोजिम २०७३ साल असोज मसान्तसम्म आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को पूर्वानुमानित आय विवरण (डे१ विवरण) दाखिला गर्ने करदाताको संख्या १६४०६४ रहेको देखिन्छ । २०७३ साल असार मसान्तसम्म स्थायी लेखा नम्बर दिने करदाताको संख्या ८,४०,०१८ रहेको र यसरी स्थायी लेखा नम्बर लिने करदाताहरुमध्ये करिब ६० प्रतिशत करदाताले आय विवरण दाखिला गर्ने सन्दर्भमा आयकरतर्फ सक्रिय करदाताहरुमा पूर्वानुमानित कर तिर्ने करदाताको अंश ३२.५५ रहेको देखिन्छ ।

यस कर व्यवस्थामा करदाताको विक्री कारोबार अन्यथा प्रमाणित भएमा बाहेक करदाताले घोषणा गरेको विक्री रकमलाई मान्यता प्रदान गरी सो घोषणा बमोजिम दाखिला भएको आय विवरण र आयकर रकमलाई अन्तिम मानिने कानूनी व्यवस्था गरिएको छ ।

३. कारोबारमा आधारित कर (Turnover Tax) सम्बन्धी व्यवस्था :

पूर्वानुमानित कर बुझाउने साना करदाताभन्दा माथि अर्थात् वार्षिक रु.२० लाख भन्दा बढी कारोबार हुने साना करदाताहरु समेत कर परिपालना गर्न विभिन्न कारणले असक्षम रहेका र यस्ता करदाताको संख्यासमेत उल्लेखनीय रहेको सन्दर्भमा पूर्वानुमानित करसम्बन्धी व्यवस्थाको अलावा अन्य कुनै सरलीकृत कर तिर्ने व्यवस्था भएमा व्यवसायीहरु करको दायरामा आई कर तिर्न तत्पर हुने भएकाले सो सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गर्न निजी क्षेत्रबाट विगत लामो समयदेखि माग हुदै आएको थियो । नेपालको कर प्रणालीको पुनरावलोकन गरी गर्नुपर्ने सुधारहरूको सम्बन्धमा सभाव पेश गर्न गठित उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ ले समेत आफ्नो प्रतिवेदनमा पूर्वानुमानित करसम्बन्धी हालको व्यवस्थालाई निरन्तरता दिई वार्षिक रु.२० लाखदेखि मुल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने सीमासम्मको कारोबार गर्ने प्राकृतिक व्यक्तिको लागि कुल कारोबारको १.५ प्रतिशत र निश्चित प्रतिशत कमिसन पाउने कारोबार गर्ने एजेन्टी व्यवसायको लागि कुल कारोबारको ०.५ प्रतिशतका दरले कारोबार कर (Turnover Tax) लगाउन सुभाव पेश गरेको थियो ।

निजी क्षेत्रको माग तथा उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ को सिफारिश समेतका आधारमा आर्थिक ऐन, २०७२ बाट आयकर ऐन, २०५८ मा संशोधन गरी २०७२ साल श्रावण १ गतेदेखि लागू हुने गरी कारोबारमा आधारित कर (Turnover Tax) कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । कारोबारमा आधारित कर सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गर्नुको प्रमुख उद्देश्य पूर्वानुमानित कर बुझाउने बाहेकका साना करदाताहरूलाई आय विवरण र कर दाखिला गर्ने प्रक्रिया सरलीकरण गरी करको दायरामा ल्याउने, विगतमा कर परिपालना गर्न कठिनाई भई कारोबार बढी भएर पनि पूर्वानुमानित करको दायराभित्र रहेका करदाताहरूलाई कारोबार करको दायरामा समेट्न र मूल्य अभिवृद्धि करको थ्रेसहेल्ड वृद्धि पश्चात मूल्य अभिवृद्धि करको दायरा बाहिर जाने करदाताहरूलाई कारोबारमा आधारित करको दायरामा समेटी थ्रेसहोल्ड वृद्धिको कारणबाट मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनमा हुन जाने न्यूनता पूर्ति गर्ने उद्देश्यले यो करको व्यवस्था गरिएको हो । कारोबारको आधारमा कर तिर्ने व्यवस्था भएमा पहिला पूर्वानुमानित कर तिरी आएका करदाता समेत वास्तविक कारोबारको आधारमा सरलीकृत कर तिर्न तत्पर हुनेछन् भन्ने मान्यताको आधारमा कारोबारमा आधारित करको नीतिगत व्यवस्था गरिएको हो ।

यस कर व्यवस्थामा करदाताको विक्री कारोबार अन्यथा प्रमाणित भएमा बाहेक करदाताले घोषणा गरेको विक्री रकमलाई मान्यता प्रदान गरी सो घोषणा बमोजिम दाखिला भएको आय विवरण र आयकर रकमलाई अन्तिम मानिने कानूनी व्यवस्था गरिएको छ ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा ४ को उपदफा (४क) मा देहायको सबै अवस्था पुरा गरेका वासिन्दा प्राकृतिक व्यक्तिले कारोबारको आधारमा कर दाखिला गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ :-

- (क) सो आय वर्षमा सो व्यक्तिको नेपालमा श्रोत भएको व्यवसायबाट प्राप्त आयमात्र भएको,
- (ख) दफा ५१ बमोजिम औषधि उपचार खर्च वापत कर मिलान गर्न दावी नगरेको,
- (ग) दफा ९३ बमोजिम अग्रिम कर कटी दावी नगरेको,
- (घ) व्यवसायको कारोबार वार्षिक बीस लाख रुपैयाँभन्दा बढी र पचास लाख रुपैयाँभन्दा घटी भएको,
- (ड) मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएको,
- (च) चिकित्सक, इञ्जिनियर, लेखा परीक्षक, कानून व्यवसायी, खेलाडी, कलाकार, परामर्शदाता लगायतका प्राकृतिक व्यक्तिले प्रदान गर्ने परामर्श तथा विशेषज्ञ सेवा बापतको आय नभएको ।

त्यसै गरी आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४ को उपदफा (१क) ले कारोबारको आधारमा तिर्नुपर्ने कर दाखिला गर्ने समय र तरिका सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। ऐनको उक्त व्यवस्था अनुसार कारोबारको आधारमा कर तिर्ने व्यक्तिले देहाय बमोजिम दुई किस्तामा कर दाखिला गर्नु पर्नेछ : -

दाखिला गर्नु पर्ने मिति	दाखिला गर्नु पर्ने कर रकम
पुस महिनाको अन्त्यसम्म	पुस २० गतेसम्मको कारोबारमा तोकिएको दर अनुसार लाग्ने कर
असार महिनाको अन्त्यसम्म	असार २० गते सम्मको यथार्थ कारोबारको आधारमा असार महिनाको अन्त्यसम्म हुने कारोबार अनुमान गरी तोकिएको दर अनुसार लाग्ने करको गणना गरी सो कर रकमबाट पुस मसान्तभित्र दाखिला गरेको कर घटाई हुन आउने कर रकम।

आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची-१ को दफा १ को उपदफा (१७) मा कारोबारमा आधारित करका दरहरु निर्धारण गरिएको छ। आर्थिक ऐन, २०७२ बाट आयकर ऐन, २०५८ मा संशोधन गरी पहिलो पटक कारोबारमा आधारित कर (Turnover Tax) लागू गर्दा निर्धारण गरिएको करको दर बढी भएको र सो दर अनुसार सो कर कार्यान्वयन हुन नसक्ने भएकाले करको दरमा पुनराबलोकन गरी व्यवहारिक रूपमा कार्यान्वयन हुने गरी करको दर निर्धारण गरिनुपर्ने सुझाव निजी क्षेत्रबाट प्राप्त भए अनुसार आर्थिक ऐन, २०७३ मार्फत करका दरहरु पुनराबलोकन गरी व्यवहारिक र कार्यान्वयनयोग्य बनाइएको छ। आर्थिक ऐन, २०७२ र आर्थिक ऐन, २०७३ ले निर्धारण गरेका करका दरहरु देहाय अनुसार रहेका छन् :-

सि.नं.	कारोबार	आर्थिक ऐन, २०७२ ले निर्धारण गरेको करको दर	आर्थिक ऐन, २०७३ ले निर्धारण गरेको करको दर	कैफियत
१	ग्याँस, चुरोट लगायतका तीन प्रतिशतसम्म कमिशन वा मूल्य थप गरी वस्तुको कारोबार गर्ने व्यवसाय	कारोबार रकमको ०.५ प्रतिशत	कारोबार रकमको ०.२५ प्रतिशत	
२	सि. नं. (क) मा उल्लिखित व्यवसाय वाहेको वस्तुको कारोबार गर्ने व्यवसाय	कारोबार रकमको १.५ प्रतिशत	कारोबार रकमको ०.७५ प्रतिशत	
३	सेवा व्यवसाय	कारोबार रकमको २ प्रतिशत	कारोबार रकमको २ प्रतिशत	परिवर्त्तन न भएको।
४	सि.नं. (१), (२) र (३) मा उल्लेख गरिए बमोजिम कर गणना गर्दा पाँच हजार रुपैयाँभन्दा कम भएमा	५ हजार रुपैयाँ	५ हजार रुपैयाँ	परिवर्त्तन न भएको।

आन्तरिक राजस्व विभागको Data Base बमोजिम २०७३ साल असोज मसान्तसम्म आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को कारोबारमा आधारित करको आय विवरण (डे२ आय विवरण) दाखिला गर्ने करदाताको संख्या केवल ५१८ मात्र रहेको देखिन्छ। यसबाट कारोबारमा आधारित आय विवरण बुझाउने करदाताहरुको संख्या अत्यन्त न्यून देखिएबाट उक्त करको सहभागिता अपेक्षित रूपमा नभएको देखिन्छ।

४. कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या र चुनौतीहरू :

(क) साना करदाताहरुको लागि कार्यान्वयनमा त्याइएको पूर्वानुमानित कर र कारोबारमा आधारित कर

- सम्बन्धी विशेष व्यवस्थाको बारेमा स्वयं साना करदाताहरु नै पूर्ण रूपमा जानकार नहुनाले थुपै करदाताहरु यो करको दायरामा समेटिन सकेको अवस्था देखिदैन ।
- (ख) साना करदाताहरुमा कर सम्बन्धी जानकारीको अभावमा त्यस्ता करदाताहरुको लागि कार्यान्वयनमा ल्याइएको आयकर सम्बन्धी सरलीकृत व्यवस्थाको समेत उचित रूपमा परिपालना गर्न नसक्नाले उनीहरुको कर परिपालना लागत (Tax Compliance Cost) ठूला तथा मझौला करदाताको तुलनामा बढी रहेको विभिन्न अध्ययनहरुले औल्याएका छन् । ।
- (ग) कुनै आय वर्षमा पूर्वानुमानित कर दाखिला गर्ने व्यक्तिको करयोग्य कारोबार नभएको अवस्थामा यस्ता करदाताले दाखिला गर्ने डेऱ आय विवरणमा शून्य कारोबार उल्लेख गरी विवरण बुझाउने व्यवस्था नहुनाले कारोबार नभएको अवस्थामा डेइ विवरण बुझाउने प्रचलन रहेको देखिन्छ ।
- (घ) कारोबारमा आधारित कर लागू भएको वर्ष यसको दर व्यवहारिक नभएको कारणले अपेक्षित रूपमा कार्यान्वयनमा आउन सकेन । आन्तरिक राजस्व विभागको Data Base बमोजिम २०७३ साल असोज मसान्तसम्म अर्थिक वर्ष २०७२/७३ को कारोबारमा आधारित करको आय विवरण (डेऱ आय विवरण) दाखिला गर्ने करदाताको संख्या केवल ५१८ मात्र देखिन्छ भने सोही अवधिमा पूर्वानुमानित आय विवरण (डेऱ विवरण) दाखिला गर्ने करदाताको संख्या १६४०६४ रहेको देखिन्छ । उल्लेखित तथ्याङ्को आधारमा विश्लेषण गर्दा कारोबारमा आधारित करको कार्यान्वयन पक्ष अत्यन्तै कमजोर रहेको देखिन्छ ।
- (ङ) कारोबारमा आधारित करको कार्यान्वयनको लागि कर प्रशासनसँग कुनै ठोस कार्यान्वयन कार्य योजना रहेको देखिदैन भने निजी क्षेत्रले समेत यो कर कार्यान्वयको सवालमा खासै चासो लिएको र कुनै तदारुकता देखाएको पाइदैन ।
- (च) विगतमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्ने कारोबारको सीमा २० लाख रहेको समयमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्ने भन्नक्ट तथा आयकरमा पुरा गर्नुपर्ने Complience को कारणले वार्षिक कारोबार २० लाखभन्दा बढी भएर पनि पूर्वानुमानित कर दाखिला गर्ने करदाताहरुलाई कारोबारमा आधारित करको दायरामा ल्याई सो अनुसारको कर सहभागिता गराउने विषय आफैमा चुनौतिपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

५. समस्या समाधानका उपायहरू :

- (क) आयकर ऐन, २०५८ मा साना करदाताहरुको लागि गरिएका विशेष व्यवस्था (पूर्वानुमानित कर र कारोबारमा आधारित कर सम्बन्धी व्यवस्था) हरुको बारेमा करदाताहरुलाई यथोचित जानकारी गराउन कर प्रशासनले प्रचारात्मक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरी यस्ता विशेष व्यवस्था गर्नु पर्नाको औचित्य र यसबाट साना करदाता र कर प्रशासन समेतलाई हुने फाइदाको बारेमा करदाताहरुलाई जानकारी गराइनु पर्दछ ।
- (ख) साना करदाताहरुलाई लक्षित गरी करदाता शिक्षा र कर सचेतनाका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिनु पर्दछ । यस्ता कार्यक्रमहरुमा करदातालाई कर कानूनमा भएका व्यवस्था, विल विजक जारी गर्ने तथा कारोबारको लेखा राख्ने तरिका, आय विवरण भर्ने तथा आय विवरण दाखिला गर्ने तरिका लगायतका विषयहरुमा प्रशिक्षित गरी उल्लेखित कार्यहरु स्वयं सम्पादन गर्नसक्ने गरी करदाताहरुलाई सक्षम बनाइनु पर्दछ । यसबाट साना करदाताहरुको कर परिपालना लागत (Tax Compliance Cost) केही हदसम्म न्यून जाने देखिन्छ भने हालको कर भुक्तानी प्रक्रियामा सुधार गरी मोबाइल फोनको विल भुक्तानी गरे जस्तै गरी Rechard Card मार्फत कर भुक्तानी गर्नसक्ने व्यवस्था गर्न सकेको खण्डमा

साना करदाताहरुको Tax Compliance Cost उल्लेख्य रूपमा घटन जाने देखिन्छ ।

- (ग) कुनै आय वर्षमा पूर्वानुमानित कर दाखिला गर्ने व्यक्तिको करयोग्य कारोबार नभएको अवस्थामा यस्ता करदाताले दाखिला गर्ने डेप्र आय विवरणमा शून्य कारोबार उल्लेख गरी आय विवरण बुझाउन पाउने गरी आय विवरणमा परिमार्जन गर्न आवश्यक देखिन्छ । यसरी कारोबार नभएको अवस्थामा सम्बन्धित करदाताको व्यवसाय दर्ता गर्ने निकाय वा स्थानीय निकायबाट सो आय वर्षमा करयोग्य कारोबार नभएको व्यहोरा प्रमाणित गरी करदाताले पेश गर्नुपर्ने र त्यसरी प्रमाणित गरिएको विषय अनिवार्य रूपमा आय विवरणसाथ पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।
- (घ) कारोबारमा आधारित करको कार्यान्वयनको लागि कर प्रशासनको तर्फबाट ठोस कार्यान्वयन कार्य योजना सहित प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्था देखिएको छ । यो कर लागू हुँदाका बखत कायम गरिएका करका दरहरु कार्यान्वयन हुने हिसाबमा पुनरावलोकन गरी घटाइसकिएको छ । अब नीतिगत रूपमा कुनै पनि समस्या रहेको अवस्था देखिदैन । निजी क्षेत्र समेतको समन्वय र सहयोगमा कारोबारमा आधारित करको सम्बन्धमा आन्तरिक राजस्व विभाग तथा कार्यालयहरुबाट प्रचार प्रसारका कार्यकमहरु सञ्चालन गर्ने, करदाता शिक्षाको माध्यमबाट करदाताहरुलाई प्रशिक्षित गर्ने र आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को आय विवरण लिने समयमा विशेष सर्तकता अपनाउदै बढीभन्दा बढी कर सहभागिता गराउन कार्यालयहरुबाट प्रयास केन्द्रित गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- (ङ) विगतमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्ने कारोबारको सीमा २० लाख रहेको समयमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्ने भन्नक्ट तथा आयकरमा पुरा गर्नुपर्ने Compliance को कारणले वार्षिक कारोबार २० लाखभन्दा बढी भएर पनि पूर्वानुमानित कर दाखिला गर्ने करदाताहरुलाई कारोबारमा आधारित करको दायरामा त्याउनको लागि कारोबारमा आधारित करको दायराभित्र पर्ने व्यवसायीहरूले विद्युतिय नगदी किताब (Electronic Cash Register) राख्नुपर्ने व्यवस्थालाई क्रमशः लागू गर्दै जानुपर्दछ । पहिलो चरणमा आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेका क्षेत्र र व्यवसायीहरूले अनिवार्य रूपमा विद्युतिय नगदी किताब (Electronic Cash Register) राख्नुपर्ने र अन्यले विक्रीको विवरण राख्नुपर्ने र आगामी केही वर्षभित्र कारोबारको आधारमा कर लाने सबै करदाताले क्यास रजिस्टर अनिवार्य रूपमा प्रयोग गर्नुपर्ने गरी यो व्यवस्था लागू गरिनु पर्दछ । उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ ले समेत आगामी ३ वर्षभित्र कारोबारको आधारमा कर लाने सबै करदाताले क्यास रजिस्टर अनिवार्य रूपमा प्रयोग गर्नुपर्ने गरी व्यवस्था गर्न सिफारिश गरेको देखिन्छ । कारोबारको आधारमा कर लाग्ने करदाताले क्यास रजिस्टर खरीद गर्दा लागेको खर्च एक निश्चित सीमा एवं प्रक्रियाभित्र रही निजले तिर्नुपर्ने कारोबार कर रकमसँग मिलाउन पाउने व्यवस्था गरिनु पर्दछ । यसबाट उक्त कार्यक्रममा करदाताहरु आकर्षित भई उनीहरुको सहभागितामा अभिवृद्धि हुन जाने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री :

- आयकर ऐन, २०५८ (संशोधन सहित), आन्तरिक राजस्व विभाग ।
- आयकर नियमावली, २०५९ (संशोधन सहित), आन्तरिक राजस्व विभाग ।
- विभिन्न आर्थिक वर्षका आर्थिक ऐनहरु, नेपाल राजपत्र ।
- उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ प्रतिवेदन, अर्थ मन्त्रालय ।
- विचाधर मल्लिक, नेपालको आधुनिक आयकर प्रणाली, २०६० ।
- अर्थ मन्त्रालय र आन्तरिक राजस्व विभागबाट प्रकाशित विभिन्न प्रकाशनहरु ।
- आन्तरिक राजस्व विभागको सूचना प्रणालीबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरु ।

कर सम्बन्धी मुलभूत विषयहरू

चन्द्र कुमार श्रेष्ठ

प्रमुख कर अधिकृत

आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भक्तपुर

पृष्ठभूमि:

सरकारले आफ्ना नियमित, आकस्मिक तथा विकासात्मक गतिविधिहरू सञ्चालनार्थ कानून बमोजिम उठाउने रकमलाई कर भनिन्छ। कर, प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष गरी दुई किसिमको हुन्छ। करको भुक्तानी गर्ने व्यक्ति वा करदातामा करको भार पर्ने किसिमको करलाई प्रत्यक्ष कर तथा करको भुक्तानी गर्ने व्यक्ति तथा करदाताले करको भार अन्य व्यक्ति तथा अन्तिम उपभोक्तामा सार्न मिल्ने किसिमको करलाई अप्रत्यक्ष कर भनिन्छ। नेपालमा अर्थमन्त्रालय अन्तर्गत रहेर आन्तरिक राजस्व विभागले यस विभाग अन्तर्गत रहेका १ ठुला करदाता कार्यालय, २२ वटा आन्तरिक राजस्व कार्यालय तथा २६ वटा करदाता सेवा कार्यालयहरू मार्फत आयकर, मू.अ.कर, अन्तशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क तथा स्वास्थ्य सेवा कर संकलनको कार्य गर्दै आइरहेको छ। आन्तरिक राजस्व विभागले पाँचौं राष्ट्रिय कर दिवसको अवसरमा प्रकाशन हुन लागेको स्मारिका अध्ययन गर्नुहुने पाठकहरूलाई कर सम्बन्धी आधारभूत जानकारी उपलब्ध गराउने उद्देश्यले यो आलेख तयार पार्ने प्रयास गरेको छु।

आयकर:

प्रचलित कानून बमोजिम कारोबार तथा पेशा व्यवसाय रोजगार गरी प्राप्त आयमा राज्यलाई तिनुपर्ने कर आयकर हो। नेपालमा आयकर संकलन गर्ने तथा सो सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्न आयकर ऐन २०५८ प्रचलनमा रहेको छ। नेपालमा रोजगारी, व्यवसाय, तथा लगानीमा संलग्न व्यक्ति तथा संस्थाले आयकर ऐन २०५८ बमोजिम स्थायी लेखा नं. लिनु पर्ने व्यवस्था छ। श्रमको लगानीबाट प्राप्त हुने पारिश्रमिक, ज्याला, भत्ता सुविधा, बोनस, वा रोजगारीका सम्बन्धमा प्राप्त हुने अन्य कुनै पनि भुक्तानी राजेगारीबाट भएको आय अन्तर्गत पर्दछ। सक्रिय श्रम, पुँजीको निस्कृय लगानी र उद्यमशीलताको मिश्रणबाट गरिने उद्योग, व्यापार, पेसा व्यवसायको श्रोतबाट प्राप्त हुने मुनाफा, लाभ, सेवा शुल्क मालसामान वा सेवाको विक्रीबाट प्राप्त रकम, व्यवसायसँग सम्बद्ध पुँजीगत लाभ तथा व्यवसायसँग सम्बद्ध अन्य भुक्तानीहरू व्यवसायको श्रोतबाट प्राप्त आय मानिन्छ। कुनै पनि प्रकारले पुँजी वा पुँजीगत सम्पत्तिको लगानीबाट प्राप्त हुने लाभांश, व्याज, रोयल्टी, भाडा, प्राकृतिक श्रोत वापतको भुक्तानी, लगानी, विमा वा अवकाश कोषबाट प्राप्त लाभ पुँजीगत लाभ वा लगानीसँग सम्बन्धित अन्य भुक्तानीहरू लगानीबाट भएको आय अन्तर्गत पर्दछ।

स्थायी लेखा नम्वर प्रत्येक करदातालाई दिइने एक संकेत नम्वर हो, जसमा नौ वटा अंकहरू समावेश गरिएका हुन्छन्। एकपटक यो नम्वर लिइसकेपछि उही व्यक्तिले व्यवसाय गर्ने स्थल वा व्यवसायको प्रकृति वा अन्य

विवरण परिवर्तन गरे पनि सो करदातालाई प्रदान गरिएको नम्वर सधै उही नै रहीरहने हुँदा यसलाई स्थायी लेखा नम्वर भनिएको हो । करदाताले यो नम्वर कर तिर्ने प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्नुपर्दछ भने कर प्रशासनले करदाताको व्यक्तिगत सूचनाहरूको भण्डारण गर्ने कार्यको लागि यसको प्रयोग गर्ने गर्दछ । जसले करदाताको पहिचान गर्ने महत्वपूर्ण कार्य समेत गर्दछ ।

रोजगारी, व्यवसाय वा लगानीमा संलग्न व्यक्ति वा निकायले स्थायी लेखा नं. नलिई कारोबार गर्नु गैरकानूनी हुन्छ । आयकर छुटको सुविधा प्राप्त गर्न पाउने संस्थाले समेत स्थायी लेखा नम्वर लिई कारोबार गर्नुपर्दछ । त्यस्ता संस्थाले आयकर छुटको प्रमाणपत्र समेत पाउन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । स्थायी लेखा नम्वर लिनको लागि कुनै किसिमको दस्तुर बुझाउनु पर्दैन ।

नेपालको कर प्रणाली स्वयं कर निर्धारण प्रणालीबाट सञ्चालित छ । करदाताले स्वयं कर निर्धारण गरी पेश गरेको आय विवरण तथा सो बमोजिम दाखिला गरेको कर ठीक दुरुस्त भएको नपाइएमा विभिन्न सुचकांकहरूका आधारमा आन्तरिक राजस्व विभाग अर्न्तर्गतका कार्यालयहरूबाट अनुसन्धान तथा कर परीक्षण हुन सक्दछ । त्यस कारण ऐन, नियमले तोकेको समयावधिभित्र कारोबारको यथार्थ चित्रण हुने आय विवरण तथा सो बमोजिम दाखिला गर्नुपर्ने कर समेत दाखिला गर्नु पर्दछ । अन्यथा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयले संशोधित कर निर्धारण गरी कानून बमोजिम जरिवाना, शुल्क तथा व्याज समेत माग गर्न सक्दछ । अतः कर कानूनको पुर्ण परिपालना गरी जरिवाना, शुल्क तथा व्याज जस्ता कारवाहीबाट बच्न कोसिस गर्नु सचेत करदाताको कर्तव्य हुन आउँछ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर:

मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने वस्तु तथा सेवा उत्पादन, पैठारी तथा वितरणका विभिन्न तह र चरणहरूमा हुने मूल्य अभिवृद्धिमा लाग्ने कर नै मू.अ. कर हो । करको दायरामा बृद्धि गरी मू.अ.करलाई राजस्वको प्रमुख आधारको रूपमा स्थापित गराउन नेपालमा वि.सं. २०५४ मंसिर १ देखि यस करको सुरुवात भएको हो । मू.अ.कर ऐन २०५२ को अनुसूची १ मा उल्लिखित वस्तु तथा सेवामा बाहेक नेपाल राज्यभित्र आपूर्ति भएका वस्तु वा सेवामा, नेपाल राज्यभित्र आयात गरिएको वस्तु वा सेवामा, नेपाल राज्य बाहिर निर्यात गरिएको वस्तु वा सेवामा मु.अ.कर लाग्ने भनी उल्लेख गरिएको छ । मू.अ.कर ऐन २०५२ बमोजिम कर लाग्ने वस्तु तथा सेवाको कारोबार गर्ने व्यक्ति तथा संस्थाले अनिवार्य रूपमा मू.अ.करमा दर्ता भई कारोबार गर्नुपर्दछ । तर यसको लागि छुट्टै स्थायी लेखा नम्वर लिइरहनु पर्दैन । आयकर प्रयोजनको लागि दर्ता हुँदा लिएको वा लिइने स्थायी लेखा नम्वरलाई नै मू.अ.कर अर्न्तर्गत दर्ता गरी कारोबार गर्नुपर्दछ । मू.अ.करमा दर्ता हुँदा समेत कुनै किसिमको दस्तुर दाखिला गर्नु पर्दैन ।

मू.अ.करमा दर्ता भएको कुनै पनि करदाताले आफूले कारोबार गरेको कुनै वस्तु तथा सेवाको विक्रीमा संकलन गरेको करबाट पहिले त्यस्तो वस्तु तथा सेवा खरिद गर्दा तिरेको कर कटाएर बाँकी हुन आउने रकम मात्र सरकारलाई मू.अ.करको रूपमा दाखिला गर्नुपर्दछ । आफ्नो व्यवसायिक कारोबारको सिलसिलामा खरिद वा पैठारी गरेका कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ, पुनर्विक्रीका सामान, मेशिनरी औजार, इक्विपमेन्ट, अफिस सामान, टेलिफोन महशुल, सवारी साधन, डिजेल र संचार व्यवस्था लगायतका कारोबार सँग सम्बन्धित सबै किसिमका खर्चहरूमा कर कट्टी दावी गर्न पाइन्छ । अटोमोबाइलको को खरिद विक्र गर्ने करदाता बाहेक अन्य करदाताहरूले व्यवसायिक र व्यक्तिगत दुवै प्रयोजनका लागि प्रयोग हुन सक्ने अटोमोबाइल्स खरिदमा खरिद मुल्यको ४० प्रतिशतमात्र कर कट्टी गर्न पाउँछ । तर व्यवसायिक वा व्यक्तिगत दुवै प्रयोजनको लागि प्रयोग हुन सक्ने देहाय बमोजिमका वस्तु तथा सेवाहरूमा तिरेको कर कट्टी दावी गर्न मिल्दैन ।

- पेय पदार्थ,
- अल्कोहल वा अल्कोहल मिश्रित पेय पदार्थ जस्तै रक्सी, वियर,
- सवारी साधनको लागि हल्का पेट्रोलियम इन्धन (पेट्रोल),
- मनोरञ्जन खर्च ।

मू.अ.कर छुट र करयोग्य वस्तु तथा सेवा दुवैको करोवार गर्ने करदाताले कर लाग्ने वस्तु वा सेवासँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित खरिद वा आयातमा तिरेको कर मात्र कट्टी गर्न पाउँछ । तर यदि कर लाग्ने वस्तु वा सेवाको विक्रीसँग खरिद वा आयात भएका वस्तु वा सेवाको प्रत्यक्ष सम्बन्ध स्थापित गर्न नसकिएको खण्डमा करदाताले विक्री गरेको कुल मूल्य मध्ये कर लाग्ने करोवारको मूल्यको समानुपातिक हिसाबबाट खरिद वा आयातमा तिरेको कर कट्टी गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ ।

मू.अ.करमा दर्ता भइसकेपछि मू.अ.कर ऐन तथा नियमावली बमोजिम करदाताले आफ्ना दायित्वको परिपालना गर्नु अनिवार्य हुन्छ । जसको लागि खरिद तथा विक्री गर्दा कर विजक लिने दिने, खरिद, विक्र खाता समयमै प्रमाणित गर्ने, कर अवधि समाप्त भएको अर्को महिनाको २५ गते भित्र करोवारको यथार्थ विवरण तथा मू.अ.कर दाखिला गर्ने गर्नुपर्दछ । मू.अ.करमा दर्ता भएको व्यक्तिले देहायका सूचना, कागजात तथा विवरणहरूको अभिलेख गरि राख्नु पर्दछ ।

- व्यापार, लेखा, नगद प्राप्ति र भुक्तानी सम्बन्धी अभिलेख ।
- आफुले जारी गरेका कर विजक तथा संक्षिप्त कर विजकहरु ।
- आफुले प्राप्त गरेका कर विजक तथा संक्षिप्त कर विजकहरु ।
- आयात तथा निर्यातसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण कागजातहरु ।
- खरिद विक्र खाता तथा मौज्दात किताब ।
- सम्पुर्ण डेविट तथा क्रेडिट नोट तथा कारोवारलाई प्रमाणित गर्ने अन्य कागजातहरु ।

यसरी मू.अ.कर लाग्ने वस्तु तथा सेवाको कारोवार गर्ने व्यक्तिले आयकर ऐन, नियमावली तथा मू.अ.कर ऐन, नियमावलीमा गरिएका व्यवस्थाको पूर्ण परिपालना गर्नु अनिवार्य हुन्छ । अन्यथा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालयले संशोधित कर निर्धारण गरी जरिवाना, व्याज तथा थप दस्तुर समेत माग गर्न सक्दछ ।

अन्तःशुल्क:

अन्तःशुल्क आन्तरिक उत्पादन र पैठारीमा लाग्ने कर हो । यो सामान्यतया उत्पादनको तहमा र पैठारीमा मात्र लाग्दछ । अन्तःशुल्क लाग्ने भनि तोकिएका स्वदेशी उत्पादन वा पैठारी हुने वस्तु वा प्रदान गरिने सेवामा त्यस्ता वस्तु वा सेवा उत्पादन गर्न लाग्ने खर्च र प्रतिष्ठानको नाफामात्र जोडी हुने मुल्यमा तोकिएको दर अनुसार निश्काशनका बखत लाग्ने कर नै अन्तःशुल्क हो । अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु उत्पादन, पैठारी, विक्री, निकासी वा संचय गर्न वा अन्तःशुल्क लाग्ने सेवा प्रदान गर्न तथा त्यस्तो वस्तुको थोक वा खुद्रा खरिद, विक्री, ओसार पसार र भण्डारणको कारोवार शुरु गर्नुपूर्व करदाताले नजिकको आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा गई स्थायी लेखा नम्वरको साथमा अन्तःशुल्क इजाजत समेत लिनु पर्दछ । यसरी आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट प्रदान गरिएको इजाजतको

अवधि एक आर्थिक वर्ष मात्र हुने हुँदा इजाजत प्राप्त करदाताले तोकिए बमोजिमको दस्तुर दाखिला गरी प्रत्येक श्रावण महिनाभित्र अन्तःशुल्क इजाजत नविकरण गराउनु पर्दछ । करदाताले चाहेमा लाग्ने दस्तुर दाखिला गरी तीन आर्थिक वर्षको लागि एकै पटक नविकरण गर्न सक्ने समेत व्यवस्था रहेको छ । तर कुनै करदाताले श्रावण मसान्तभित्र अन्तःशुल्क नवीकरण नगरेमा उक्त इजाजत स्वतः रद्द भने हुँदैन । तोकिएको समय भित्र नवीकरण नगर्ने करदाताले तोकिए बमोजिमको जरिवाना दाखिला गरी उक्त इजाजत नवीकरण गराउन सक्ने व्यवस्था छ । इजाजत प्राप्त करदाताले ऐनले तोके बमोजिमको खाता सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयको अन्तःशुल्क अधिकृतबाट कारोबार सुरु गर्नु अगावै वा आर्थिक वर्षको सुरुमा नै प्रमाणित गराउनु पर्दछ ।

स्वास्थ्य सेवा कर :

नेपाल सरकारले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवा र सामादायिक अस्पतालले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवा बाहेकका व्यक्ति, संस्था वा निकायले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवामा जारी वीजक मूल्यको पाँच प्रतिशतका दरले स्वास्थ्य सेवा कर लाग्दछ । यसरी स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने व्यक्ति, संस्था वा निकायले वीजक जारी गरी स्वास्थ्य सेवा कर असुल गरी प्रत्येक चौमासिक अवधि समाप्त भएको पच्चीस दिनभित्र सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालयमा दाखिला गर्नुपर्दछ ।

स्वास्थ्य सेवा कर वुभाउने व्यक्ति, संस्था वा निकाय स्वेच्छिक रूपमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुन सक्ने व्यवस्था छ । यसरी मू.अ.करमा दर्ता हुने करदाताले वीजक जारी गरी मू.अ.कर असुल गरी कर अवधि समाप्त भएको पच्चीस दिनभित्र सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालयमा दाखिला गर्नुपर्दछ । मू.अ.करमा दर्ता भएको स्वास्थ्य सेवा प्रदायक व्यक्ति, संस्था वा निकायले स्वास्थ्य सेवा कर असुल गरी दाखिला गर्नुपर्दैन । यसरी दाखिला गर्नुपर्ने स्वास्थ्य सेवा कर वा मू.अ.कर छलेको पाइएमा कर अधिकृतले थप कर, व्याज, शुल्क तथा जरिवाना समेत माग गर्न सक्दछ ।

शिक्षा सेवा शुल्क:

देशभरीका उच्च माध्यमिक शिक्षाभन्दा माथिको शिक्षा प्रदान गर्ने शिक्षण संस्था, काठमाण्डौ उपत्यकाभित्र तथा उपमहानगरपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सदरमुकाम तथा अन्य स्थानमा सञ्चालित शिक्षण संस्था मध्ये आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको शिक्षण संस्थाको हकमा सबै तहको शिक्षा प्रदान गर्ने शिक्षण संस्थाले असुल गर्ने भर्ना शुल्क र मासिक शिक्षण शुल्कमा एक प्रतिशतका दरले शिक्षा सेवा शुल्क लाग्ने व्यवस्था छ । तर सार्वजनिक शैक्षिक गुठी अन्तर्गत सञ्चालित शिक्षण संस्थालाई शिक्षा सेवा शुल्क लाग्दैन । शिक्षा सेवा शुल्क दाखिला गर्नुपर्ने शिक्षण संस्थाले वीजक जारी गरी असुल गरी चौमासिक रूपमा प्रत्येक चौमासिक अवधि समाप्त भएको मितिले पच्चीस दिनभित्र आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालय र उक्त कार्यालय नभएको जिल्लामा कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा दाखिला गर्नुपर्दछ । यसरी दाखिला गर्नुपर्ने शिक्षा सेवा शुल्क छलेको पाइएमा कर अधिकृतले जरिवाना गर्न सक्दछ ।

निष्कर्ष:

प्रचलित कानूनबमोजिम राज्यलाई कर तिर्नु असल नागरिकको दायित्व हो । राज्य संयन्त्र तथा विकासका गतिविधि सञ्चालनको निम्नि राज्यले आफ्नो सिमाभित्र कानून बमोजिम कर लगाउने गर्दछ । नेपालको संविधानको धारा ११५ को उपधारा १ मा कानून बमोजिम बाहेक कर लगाइने र उठाइने छैन भनि व्यवस्था

गरिएको छ। अर्कोतर्फ सोही संविधानको धारा ४८ मा संविधान र कानूनको पालना गर्नु नागरिकको कर्तव्य हुने कुरा समेत उल्लेख छ। यसरी राज्यलाई कानून बमोजिम तिर्नु वा बुझाउनु पर्ने करबाट कुनै पनि व्यक्तिले कुनै पनि आधारमा उन्मुक्ति पाउन सक्दैन र कानून विपरित नागरिकलाई मर्का पर्ने गरी कर निर्धारण गर्न कर प्रशासनलाई समेत बन्देज लगाइएको छ। यसबाट नेपालको कर प्रशासन स्वच्छ, निष्पक्ष र करदाता मैत्री रहेको प्रष्ट हुन्छ। तर नियमानुसार दर्ता नगरी कारोबार गर्ने, समयमै दाखिला गर्नुपर्ने कर दाखिला नगर्ने, समयमै बुझाउनुपर्ने आयव्यय विवरण दाखिला नगर्ने, यथार्थ विवरण दाखिला नगर्ने, तथा प्रचलित कर कानूनको परिपालना नगर्ने व्यक्ति वा संस्था सजायको भागिदार हुनुको विकल्प देखिँदैन।

कर कानूनको परिपालना गर्न कुनै किसिमको कानूनी वा व्यवहारिक अस्पष्टताको अवस्था भएमा नजिकको आन्तरिक राजस्व कार्यालय, करदाता सेवा कार्यालय, वा आन्तरिक राजस्व विभागमा समेत सम्पर्क गर्न सकिन्छ। विभिन्न समयमा आन्तरिक राजस्व कार्यालय तथा करदाता सेवा कार्यालयहरुबाट करदाता शिक्षा कार्यक्रमहरु सञ्चालन भइरहेका छन्। यस्ता कार्यक्रमहरुबाट समेत करदाताले कर सम्बन्धी आधारभूत जानकारी पाउन सक्ने अवस्था छ। आयकर ऐन तथा नियमावली, मू.अ.कर ऐन तथा नियमावली, अन्तःशुल्क ऐन तथा नियमावली र अन्य कर कानूनको पूर्ण परिपालना गर्दै व्यवसायिक कृयाकलापहरु सञ्चालन गरी राष्ट्र निर्माणमा योगदान पुऱ्याउनु हरेक करदाताको प्रमुख दायित्व र कर्तव्य हुन आउँछ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरू:

- नेपालको संविधान, www.lawcommission.gov.np.
- आयकर ऐन, २०५८, आयकर नियमावली, २०५९, आन्तरिक राजस्व विभाग।
- मू.अ.कर ऐन, २०५२, मू.अ.कर नियमावली, २०५३, आन्तरिक राजस्व विभाग।
- अन्तःशुल्क ऐन, २०५८, अन्तःशुल्क नियमावली २०५९, आन्तरिक राजस्व विभाग।
- मदिरा ऐन २०३१, मदिरा नियमहरु २०३३, आन्तरिक राजस्व विभाग।
- आर्थिक ऐन, २०७३, व्यवस्थापिका संसद सचिवालय, सिंहदरवार, काठमाण्डौ।
- www.ird.gov.np.

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय

आन्तरिक राजस्व विभागको

**मूल्य अभिबृद्धि करमा दर्ता भएका व्यक्तिहरूले
आफ्नो कारोबार स्थलमा मूल्य अभिबृद्धि कर
सहितको प्राईस ट्याग उल्लेख गर्ने सम्बन्धी सूचना**

मूल्य अभिबृद्धि कर नियमावली, (संशोधन सहित) २०५३ को नियम १४ (ख) मा मूल्य अभिबृद्धि करमा दर्ता भएका व्यक्तिले आफ्नो औद्योगिक प्रदर्शनी कक्ष, विक्री कक्ष, होटल, रेष्टुरेण्ट, बार, कारोबार स्थल वा आपूर्ति गर्ने स्थानमा राखिएको कर लाग्ने वस्तु वा सेवाको विक्री मूल्य (ट्याग प्राईस, मेनु प्राईस र सेल्फप्राईस) मा मूल्य अभिबृद्धि कर सहितको मूल्य उल्लेख गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था भएकोले सोही अनुसार गर्नु गराउनु हुन सम्बन्धित सबैको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ ।

**“समृद्ध राष्ट्र निर्माण र फजाकिलो क्षाधार, कर्दाता
तैत्री इवं सुदृढ कर प्रणाली पूर्वाधार”**

कर परीक्षण प्रतिवेदनको ढाँचा र आवश्यक कागजात

देवनारायण पौडेल

निर्देशक

आन्तरिक राजस्व विभाग

१. परिचय :

आन्तरिक राजस्व विभागले मूल्य गरेर मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर र अन्तःशुल्क प्रशासन गर्दै आएको छ । यस प्रयोजनका लागि आयकर ऐन तथा नियमावली, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन तथा नियमावली, अन्तःशुल्क ऐन तथा नियमावली र आर्थिक ऐनले गरेका व्यवस्था बमेजिम कार्यान्वयन हुँदै आएको छ । विभागले सम्पादन गर्दै आएका कामहरूमध्ये कर परीक्षण सम्बन्धी काम कार्य संचालन स्तरमा गरीने महत्वपूर्ण कार्य अन्तर्गत पर्दछ । करदाताले आफ्नो कारोबारको आधारमा स्वयं कर निर्धारण मार्फत कार्यालयमा विवरण पेश गर्दछन् । स्वयं कर निर्धारणको मान्यता आफ्नो आय र खर्चको बारेमा सबैभन्दा बढी जानकार करदाता स्वयं भएको हुनाले आफ्नो कारोबारको विवरणको स्वयम् कर निर्धारण गरी ऐन कानुनले व्यवस्था गरे अनुसार पेश गर्नु पर्दछ, भन्ने रहेको छ । स्वयम् कर निर्धारण गर्दा कारोबार र यसको प्रकृती अनुसार लेखा परीक्षकवाट लेखापरीक्षण गराई कार्यालयमा विवरण पेश गर्नु पर्दछ । कार्यालयमा पेश भएका विवरणहरु मध्ये दुई प्रतिशतको हाराहारीमा करदाताको कर परीक्षण गर्ने नीति विभागको रहेको छ । कर परीक्षणका लागि करदाताहरुको छानौट विभाग तथा कार्यालयवाट तोकिएको विधि, प्रकृया र मापदण्डका आधारमा गर्ने गरिन्छ । कर परीक्षणका लागि छानौट भएका करदाताहरुको कर परीक्षणका लागि सबै कार्यालयहरुमा एकरूपता, पारदर्शिता र स्पष्टता कायम गर्ने उद्देश्यबाट समय समयमा आवश्यकता अनुसार विभागले कर परीक्षण प्रतिवेदनको ढाँचा तयार गरी सबै कार्यालयहरुमा कार्यान्वयनका लागि पठाउने गरेको छ । करदाताले पेश गरेको विवरणलाई थप पुष्टि गर्नु पर्ने आवश्यक कागजात तथा विवरण र कर परीक्षण प्रतिवेदनको ढाँचामा उल्लेख गर्नु पर्ने विवरणहरुका लिए ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी कर अधिकृतले थप कागजात तथा विवरणहरु करदाता सँग माग गर्न सक्ने व्यवस्था आयकर ऐन, २०५८, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ तथा अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ ले गरेको छ । कर परीक्षण प्रतिवेदनको ढाँचालाई व्यवसायको प्रकृतिको आधारमा वैकिंग व्यवसाय, बीमा व्यवसाय, उत्पादनमूलक उद्योग, दीर्घकालिन करार र अन्य व्यवसाय गरी विभिन्न वर्गमा विभाजन गरी तयार गरिएको छ ।

२. महत्व :

कर परीक्षण प्रतिवेदनको ढाँचा र यसका लागि आवश्यक पर्ने कागजातहरुको महत्वलाई विचार गर्दा यो करदाताको लागि, लेखा परीक्षकका लागि र कर प्रशासन तथा कर्मचारीका लागि उत्तिकै महत्वपूर्ण रहेको छ । खास गरेर कर प्रशासन तथा कर्मचारीका लागि यसको महत्व बारेमा यहा उल्लेख गरिएको छ ।

कर प्रशासन तथा कर्मचारीका लागि यसको महत्व

- कार्यालयहरुका विच प्रतिवेदनमा एकरूपता कायम गर्न,

२. आधारभूत विषयहरु कर परीक्षणका व्यवस्था विवरण माग गर्ने
३. कर परीक्षणका लागि आवश्यक सूचना तथा विवरण माग गर्ने,
४. प्रतिवेदनमा पारदर्शिता कायम गर्ने,
५. स्पष्ट नभएका विषयलाई स्पष्ट पार्ने ,
६. वास्तविक तथा यथार्थ विवरणमा पहुँच प्राप्त गर्ने ।

३. विद्यमान कानूनी व्यवस्था :

आन्तरिक राजस्व विभागाट प्रशासन हुने कानून तथा नियमहरूको कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा गरिने कार्यहरु मध्ये कर परीक्षण सम्बन्धी कार्य पनि एक हो । कर परीक्षण गर्दा आवश्यक पर्ने कागजात तथा विवरण माग गर्दा निम्नानुसारको कानूनी आधार लिई कागजात तथा विवरण माग गर्ने गरिन्छ ।

१. मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको दफा २३ (२) बमोजिम, जांच तथा परीक्षण सम्बन्धी अधिकार अन्तर्गत कर दायित्वसंग सम्बन्धित वस्तुहरु, स्थान कागजात, लेखा तथा अभिलेखा जांच गर्ने करदाताको कारोबार स्थलवा यस ऐन अन्तर्गत कसुर मानिने कार्यसित सम्बन्धित प्रमाणहरु हुन सक्ने सम्भावना भएका स्थानमा खान तलासी लिने, जानकारी भाग गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

२. आयकर ऐन, २०५८

आयकर ऐन २०५८ को दफा ८३(१) बमोजिम कर वुभाउने दायित्व भएको वा नभएको कुनै पनि व्यक्तिलाई विभागले लिखित रूपमा सूचना जारी गरेर सूचनामा तोकिएको समयभित्र सो सूचनामा तोकिएको कुनै जानकारी कुनै कागजात खका समेत गरेर पेश गर्न, सो व्यक्ति वा अन्य कुनै व्यक्तिको कर सम्बन्धी कुराहरूका सम्बन्धमा विभागका अधिकृत समक्ष परीक्षणका लागि सो सूचनामा तोकिएको समय र स्थानमा विभागमा उपस्थित हुन र सो व्यक्तिको नियन्त्रणमा रहेको सूचनामा उल्लेखित कुनै कागजात परीक्षण प्रयोजनका लागि परीक्षणका व्यवस्था विवरण माग गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

३. अन्तःशूल्क ऐन, २०५८

अन्तःशूल्क ऐन २०५८ को दफा १०(घ) को ४ बमोजिम कुनै अभिलेख, किताब, खाता, कागजातहरु, तयार गर्ने वा जानकारी माग गर्ने ।

४. सूचना

व्यवसायको प्रकृती र कारोबारका आधारमा आन्तरिक राजस्व विभागले तयार गरी त्यसको कार्यान्वयनका लागि कार्यालयलाई परिपत्रवाट तोकिएको प्रतिवेदनको ढाँचा अनुसार देहाय बमोजिमका विवरण तथा कागजात कर परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

४.१ आधारभूत सूचना

आधारभूत सूचना अन्तर्गत सबै किसिमका कारोबार तथा प्रकृतिका करदाताहरूलाई आवश्यक पर्ने सूचनाहरु एकै किसिमको हुने हुँदा देहाय बमोजिमका विवरण तथा सूचना आवश्यकता अनुसार करादाता सँग माग गर्ने र कर परीक्षण प्रतिवेदनमा अनिवार्य रूपमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

४.२ करदाताको विवरण :

करदाताको नाम, ठेगाना, स्थायी लेखा नम्बर, व्यवसाय दर्ता मिति, व्यवसाय दर्ता भएको कार्यालय, स्वामित्वको किसिम, व्यवसाय/कारोबारको छोटकरी विवरण, सम्पर्क टेलिफोन नम्बर, मोबाइल नम्बर, इमेल, आय वर्ष र आय विवरण पेश गरेको मिति स्पष्ट खुलाएको हुनुपर्छ।

४.३ प्रोप्राइटर/संचालक/साभेदार/व्यवस्थापकको विवरण :

प्रोप्राइटरसिप व्यवसाय भए प्रोप्राइटर, प्रा.लि. भए संचालक, साभेदारी व्यवसाय भए साभेदार पब्लिक लि. कम्पनी भए व्यवस्थापक भनि उल्लेख गर्ने, नाम लेख्ने र सम्बन्धितको सम्पर्क नं. र इमेल ठेगाना उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ।

४.४ शाखा, उपशाखा सम्बन्धी विवरण :

शाखा, उपशाखा भए संख्या र ठेगाना उल्लेख गर्ने, गोदाम भए गोदामको संख्या र ठेगाना खुलाउने, लेखा कम्प्यूटरमा राखेको छ वा म्यानुअल राख्ने गरेको छ खुलाएको हुनुपर्ने, साथै लेखापरीक्षण गर्न जाँदा सम्पर्क राखिएको व्यक्तिको नाम, पद, सम्पर्क नं. र इमेल भए सो समेत उल्लेख गर्ने।

४.५ वित्तीय तथा कर लेखा परीक्षकको विवरण

वित्तीय लेखा परीक्षण गर्ने व्यक्ति र कर लेखा परीक्षण गर्ने व्यक्ति अलग अलग हुन सक्ने भएकाले तिनीहरूको नाम, ठेगाना, सम्पर्क नं. व्यवसाय प्रमाण पत्र नम्बर, स्थायी लेखा नम्बर, श्रेणी र इमेल ठेगाना छुट्टाछुट्टै उल्लेख गर्नुपर्दछ।

४.६ बिविध :

- कर परीक्षणको लागि करदाताको छनौट विभाग तथा कार्यालयबाट समेत हुने भएकाले छनौट गर्ने निकाय, कर परीक्षणका लागि छनौट गरेको मिति छनौटका आधारहरु उल्लेख गर्नु पर्नेछ।
- प्रोप्राइटरसिप व्यवसाय भए प्रोप्राइटर, प्रा.लि. भए संचालक, साभेदारी व्यवसाय भए साभेदार पब्लिक लि. कम्पनी भए व्यवस्थापक भनि उल्लेख गर्ने, नाम लेख्ने र सम्बन्धितको सम्पर्क नं. र इमेल ठेगाना उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ।
- शाखा, उपशाखा भए संख्या र ठेगाना उल्लेख गर्ने, गोदाम भए गोदामको संख्या र ठेगाना खुलाउने, लेखा कम्प्यूटरमा राखेको छ वा म्यानुअल राख्ने गरेको छ खुलाएको हुनुपर्ने, साथै लेखापरीक्षण गर्न जाँदा सम्पर्क राखिएको व्यक्तिको नाम, पद, सम्पर्क नं. र इमेल भए सो समेत उल्लेख गर्ने।
- वित्तीय लेखा परीक्षण गर्ने व्यक्ति र कर लेखा परीक्षण गर्ने व्यक्ति अलग अलग हुन सक्ने भएकाले तिनीहरूको नाम, ठेगाना, सम्पर्क नं. व्यवसाय प्रमाण पत्र नम्बर, स्थायी लेखा नम्बर, श्रेणी र इमेल ठेगाना छुट्टाछुट्टै उल्लेख गर्नुपर्दछ।
- कर परीक्षणको लागि करदाताको छनौट विभाग र कार्यालयबाट समेत हुने भएकाले छनौट गर्ने निकाय, कर परीक्षणका लागि छनौट गरेको मिति छनौटका आधारहरु उल्लेख गर्नु पर्नेछ।

५. आयकर लेखापरीक्षण :

५.१ उत्पादनमूलक उद्योग तर्फ :

करदाताले पेश गरेको वित्तीय विवरणअनुसार देहाय बमोजिमको पूँजी, दायित्व तथा सम्पत्ति सम्बन्धी विवरण तथा सूचना

आवस्यकता अनुसार करादाता सग माग गर्ने र कर परीक्षण प्रतिवेदनमा अनिवार्य रूपमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

५.१.१ पूँजी तथा दायित्व :

चुक्ता शेयर पूँजी, संचित मुनाफा, जगेडा कोष, अन्य व्यवस्थ, भुक्तानी गर्न बाँकी व्याज, भुक्तानी गर्न बाँकी साहु, तिर्न बाँकी कर्जा तथा सापटी, भुक्तानी गर्न बाँकी अन्य दायित्वहरु, भुक्तानी गर्न बाँकी लाभांश लगायतका विवरणहरु पूँजी तथा दायित्व अन्तर्गतको महलमा भर्नु पर्ने हुन्छ ।

५.१.२ सम्पत्ति :

सम्पत्ति तर्फ नगद तथा बैंक मौज्दात, व्यापार मौज्दात, लगानी तथा सापटी, व्यापारिक आसामी, प्राप्त हुन बाँकी अन्य रकमहरु, ह्लासयोग्य सम्पत्ति (खुद), जग्गा, अन्य सम्पत्ति, संचित नोक्सानी लगायतका विवरण भर्नु पर्दछ ।

५.१.३ आय सम्बन्धी विवरण

विक्री आय, सेवा शूल्क कमिशन, टिही मुनाफा खर्च व्यवस्था वाट पुनर्लेखन, कारोबारको सन्दर्भमा प्राप्त अन्य आय,

५.१.४ खर्च सम्बन्धी विवरण:

व्यापार मौज्दातको लागत खर्च, व्याज खर्च, कर्मचारी खर्च, अन्य प्रशासनिक खर्च, ह्लास खर्च, मर्मत खर्च, वोनस व्यवस्था, सटही नोक्सान, आयवाट अपलेखन, अन्य खर्च

५.१.५ खपत उत्पादन सम्बन्धी विवरण:

कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चापदार्थ, अर्ध तयारी वस्तु, तयारी वस्तु व्याकिर्ण सामाग्रीको शुरु मौज्दात, खरिद/उत्पादन/खपत/विक्री नोक्सानी/जर्ती र अन्तिम मौज्दात

५.१.६ मौज्दात खरीद र लागत सम्बन्धी विवरण:

कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ, अर्ध तयारी वस्तु, व्याकिड सामाग्री इन्वेनको शुरु मौज्दात, खरिद/उत्पादन, खपत लागत, नोक्सानी जर्ती अन्तिम मौज्दात ।

५.१.७ वित्तीय सूचकहरु:

- मुनाफा र लाभ
- कर योग्य आय
- मुनाफा र लाभसंग करयोग्य आयको अनुपात
- मुनाफा र लाभसंग प्रशासनिक खर्चको अनुपात
- समायोजित मूल्य अभिवृद्धि अनुपात
- डेव्ट ईक्वीटी अनुपात (Long term loan/equity)
- कारोबार संग मौज्दातको अनुपात
- विक्रीसंग कुल नाफाको अनुपात
- वित्तीय लागत अनुपात (Interest expenses/ sales)

५.२ वीमा व्यवसाय

- पूँजी र दायित्व तर्फ : चुक्ता शेयर पूँजी, संचित मुनाफा, जीवन वीमा कोठा, अन्य जगेडा कोष, असमाप्त जोखिम वापत व्यवस्था, भुक्तानी हुन वांकी दावी वापत व्यवस्था, अन्य व्यवस्था, तिर्नवांकी कर्जा तथा सापटी भुक्तानी गर्न वांकी लाभांश भुक्तानी गर्न वांकी अन्य दायित्वहरू लगायतका विवरण भर्ने व्यवस्था राखिएको छ ।
- सम्पत्ति तर्फ : नगद तथा बैंक मौजदात, दीर्घकालिन कर्जा तथा लगानी, अन्य लगानी हासयोग्य सम्पत्ति, संचित नोक्सानी लगायतका विवरण भर्नु पर्दछ ।

५.२.१ जीवन वीमा

- आय तथा खर्च सम्बन्धी विवरण : यस अन्तर्गत लगानी वीमा अर्थात जीवन वीमा तर्फ आयको शीर्षक र खर्चको शीर्षक सम्बन्धी विवरण प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्ने व्यवस्था राखिएको छ । आयको शीर्षक तर्फ कूल वीमा शुल्क, पुनर्वीमा कमिशन आय, लगानी तथा कर्जावाट प्राप्त आय, सटही मुनाफा, अन्य आय, असमाप्त जोखिम वापतको शुरू मौजदात, भुक्तानी हुन दावी वापतको व्यवस्थाको शुरू मौजदात, लगायतका विवरण भर्नु पर्ने हुन्छ ।
- खर्च शीर्षक अन्तर्गत : कूल पूनर्वीमा शुल्क भुक्तानी, दावी भुक्तानी, अभिकर्ता कमिशन, पुनर्वीमा कमिशन, सेवाशुल्क, कर्मचारी खर्च, अन्य संचालन खर्च, सटही नोक्सानी, हास खर्च, असमाप्त जोखिम वापतको व्यवस्थाको अन्तिम मौजदात, भूक्तानी हुन वाकी दावी वापतको व्यवस्थाको अन्तिम मौजदात ।

५.२.१ सामान्य वीमा (निर्जीवन वीमा)

- आय तर्फ कूल वीमा शुल्क, पूनर्वीमा शुल्क, पूनर्वीमा कमिशन, लगानी तथा कर्जावाट प्राप्त आय, सटही मुनाफा अन्य आय, असमाप्त जोखिम वापतको व्यवस्थाको सुरु मौजदात लगायतका विवरणहरू प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।
- खर्च तर्फ कूल पूनर्वीमा शुल्क भुक्तानी, दावी भुक्तानी, अभिकर्ता कमिशन, पुनर्वीमा कमिशन, सेवा शुल्क, कर्मचारी खर्च, अन्य संचालन खर्च, सटही नोक्सानी, हास खर्च लगायतका विवरण उल्लेख गर्ने व्यवस्था राखिएको छ ।

५.३. बैंकिङ व्यवसाय :

पूँजी तथा दायित्व : चुक्ता सेयर पूँजी, संचित मुनाफा गर्न वाँकी ऋणपत्र, तिर्न वाँकी कर्जा तथा सापटी, निक्षेप रकम, भुक्तानी गर्न वाँकी व्याज, भुक्तानी गर्न वाँकी लाभांश, भुक्तानी गर्न वाँकी अन्य दायित्व,

सम्पत्ति तर्फ : नगद तथा बैंक मौजदात, कर्जा लगानी तथा विल खरिद, अन्य लगानी, हास योग्य सम्पत्ति, जग्गा, गैर बैंकिङ सम्पत्ति, अन्य सम्पत्ति, संचित नोक्सानी ।

आयतर्फ : व्याज आय, कमिशन तथा छुट, कारोबारबाट प्राप्त अन्य आय, सटही मुनाफा, गैह संचालन आम्दानी, कर्जा नोक्सानी व्यवस्थाबाट फिर्ता वा पुनर्लेखन, असामान्य आय वा मुनाफा ।

खर्चतर्फ : व्याज खर्च, कर्मचारी खर्च, अन्य संचालन खर्च, सटही नोक्सानी, कर्जा नोक्सानी व्यवस्था, गैह संचालन खर्च वा नोक्सानी, हास खर्च, असामान्य खर्च वा नोक्सानी, बोनस व्यवस्था ।

व्याज आय : गत आ.व. को अन्त्यसम्म पाकेको तर असुल नभएको व्याज रकम, यस आ.व. मा पाकेको व्याज रकम,

यस आ.व. मा असुल भएको व्याज रकम, यस आ.व. को अन्त्यसम्ममा पाकेको तर असुल नभएको व्याज रकम ।

व्याज खर्च : निक्षेपमा भुक्तानी गरेको व्याज, कर्जा तथा अन्य दायित्व बापत भूक्तानी गरेको व्याज, यस आ.व. मा भुक्तानी भएको १५ प्रतिशतले अग्रिम कर कट्टी हुने व्याज रकम, यस आ.व. मा भुक्तानी भएको व्याज मध्ये ५ प्रतिशतले अग्रिम कर कट्टी हुने व्याज रकम, यस आ.व. मा भुक्तानी भएको व्याज मध्ये अग्रिम कर कट्टी नगरी भुक्तानी भएको व्याज रकम ।

सम्भावित कर्जा नोक्सानी व्यवस्था : गत आ.व. सम्मको खर्च कट्टी लिएको व्यवस्था रकम, यस आ.व. मा पुनर्लेखन गरिएको रकम, गत आ.व. सम्मको खुद खर्च कट्टी लिएको व्यवस्था रकम, गत आ.व. सम्मको खुद खर्च कट्टी लिएको व्यवस्था रकम, यस आ.व. को अन्त्यमा असुल हुन बाँकी कर्जा, आयकर ऐन, २०५८ को दफा ५९(१) बमोजिम यस आ.व. मा खर्च कट्टी पाउने जम्मा रकम, नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन अनुसार यस आ.व. मा खर्च कट्टी पाउने जम्मा रकम, यस आ.व. मा थप खर्च कट्टी लिएको व्यवस्था रकम, यस आ.व. सम्ममा खर्च कट्टी लिएको व्यवस्था रकम, यस आ.व. सम्ममा खर्च कट्टी लिएको जम्मा व्यवस्था रकम ।

बोनस व्यवस्था : गत आ.व. को वितरण हुन बाँकी बोनस, यस आ.व. मा व्यवस्था भएको रकम, यस आ.व. मा वितरण भएको रकम, यस आ.व. मा राष्ट्रिय स्तरको कल्याणकारी कोषमा भुक्तानी गरेको रकम, यस आ.व. को अन्त्यमा वितरण गर्न बाँकी रकम ।

लाभांश व्यवस्था : गत आ.व. को अन्त्यमा वितरण हुन बाँकी लाभांश, यस आ.व. मा व्यवस्था भएको लाभांश, यस आ.व. मा वितरण भएको लाभांश, वितरण हुन बाँकी लाभांश रकम, कर कट्टी नगरी भुक्तानी गरेको लाभांश रकम ।

स्वामित्व सम्बन्धी विवरण : १ प्रतिशत भन्दा बढी स्वामित्व हुने शेयरवालाको छुट्टाछुट्टै र अन्यको एकमुष्ट हिताधिकारीको नाम, गत आ.व. को शेयर, यस आ.व. को शेयर थपघट ।

५.४ दीर्घकालिन करार

पूँजी तथा दायित्व : चुक्ता सेयर पूँजी, संचित मुनाफा, जगेडा कोष, अन्य व्यवस्था, भुक्तानी गर्न बाँकी व्याज, तिर्न वाकी कर्जा तथा सापटी, भुक्तानी गर्न बाँकी साह, भुक्तानी गर्न बाँकी अन्य दायित्व,

सम्पत्ति तर्फ : नगद तथा बैंक मौज्दात, व्यापार मौज्दात, लगानी तथा सापटी, व्यापारिक आसामी, प्राप्तह'न वाकी अन्य रकम, छास योग्य सम्पत्ति, जग्गा, अन्य सम्पत्ति, संचित नोक्सानी ।

आयतर्फ :

दीर्घकालिन करारको आय, सेवा शुल्क, कमिशन, सटही मुनाफा खर्च व्यवस्थाबाट पुनर्लेखन, कारोबारका सन्दर्भमा प्राप्त अन्य आय ।

खर्चतर्फ :

दीर्घकालिन करारको लागत खर्च, व्याज खर्च, कर्मचारी खर्च अन्य प्रशासनिक खर्च, छास खर्च, मर्मत खर्च, बोनस व्यवस्था, सटही नोक्सान, आयबाट अपलेखन अन्य खर्च ।

सम्पन्न प्रतिशतको गणना :

निर्माणमा प्रयोग भएका सामाग्रीको लागत, निर्माणस्थलको सुपरीवेक्षण र श्रमिक खर्च, करारमा प्रयोग भएका उपकरणको छास खर्च, करारमा प्रयोग भएका उपकरणको ढुवानी खर्च, करारमा प्रयोग भएका उपकरणको

भाडा खर्च, करारमा प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित डिजाइन र प्राविधिक खर्च ।

ऋग्मबद्ध वृद्धिको योग अनुसार आयमा समावेश हुने रकमको गणना :

करार हुँदाको अवस्थामा अनुमान गरिएको सो करारको कूल आय, यस आ.व. सम्ममा कूल अनुमानित आयमा थप वा कमी हुन गएको रकम, करारको जम्मा अनुमानित आय, सम्पन्न प्रतिशतको गणना फाराम अनुसार करारको सम्पन्न प्रतिशत, ऋग्मबद्ध वृद्धिको योग अनुसार आयमा समावेश हुने रकम ।

ऋग्मबद्ध वृद्धिको योग अनुसार कट्टी हुने रकम :

ब्याज खर्च, लागत खर्च, मर्मत तथा सुधार खर्च, प्रदुषण नियन्त्रण खर्च, अनुसन्धान तथा विकास खर्च, ह्लास खर्च कट्टी हुने अन्य खर्च ।

करारको अन्त्यसम्ममा कट्टी हुने अनुमानित प्रत्यक्ष खर्च र कूल खर्चमा करार हुँदाको समयमा अनुमान गरिएको रकममा यस आ.व. सम्ममा तत् तत् शिर्षकमा थप वा कमी भएको रकम समायोजन गरी आउने वास्तविक रकम ।

५.५ अन्य व्यवसाय:

माथि उल्लेखित क्षेत्र वाहेक अन्य व्यवसाय गर्ने करदाताहरूको कर परीक्षण गर्दा अन्य व्यवसायका लागि निर्धारण गरिएको कर परीक्षण प्रतिवेदनको प्रयोग गर्नु पर्दछ ।

पूँजी तथा दायित्व : चुक्ता सेयर पूँजी, सचित मुनाफा, जगेडा कोष, अन्य व्यवस्था, भुक्तानी गर्न बाँकी ब्याज, तिर्न वाकी कर्जा तथा सापटी, भुक्तानी गर्न बाँकी साह, भुक्तानी गर्न बाँकी अन्य दायित्व, भुक्तानी गर्न बाँकी लाभांश ।

सम्पत्ति तर्फ : नगद तथा बैंक मौज्दात, व्यापार मौज्दात, लगानी तथा सापटी, व्यापारिक आसामी, प्राप्त हुन बाँकी अन्य रकम, ह्लास योग्य सम्पत्ति, जग्गा, अन्य सम्पत्ति, सचित नोक्सानी ।

आयतर्फ :

विक्री आय, सेवा शूल्क, कमिशन, सटीही मुनाफा, खर्च व्यवस्था वाट पुनर्लेखन, कारोबारको सन्दर्भमा प्राप्त अन्य आय, खर्च सम्बन्धी विवरण:

व्यापार मौज्दातको लागत खर्च, ब्याज खर्च, कर्मचारी खर्च, अन्य प्रशासनिक खर्च, ह्लास खर्च, मर्मत खर्च, वोनस व्यवस्था, सटीही नोक्सान, आयवाट अपलेखन, अन्य खर्च ।

माथि उल्लेखित विवरण तथा कागजातहरूका अलावा सामान्यतया देहायका विवरण तथा कागजातहरू माग गर्नु पर्दछ ।

उत्पादन मूलक उद्योगको सम्बन्धमा अध्ययन गर्नु पर्ने थप कागजात तथा विवरण:

- मूल्य उत्पादन र सो को उपज (By Product) को विवरण,
- कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ तथा प्याकिङ सामाग्रीको शुरु मौज्दात, पैठारी, खरिद वा उत्पादन, विक्री वा उपभोग टुटफुट वा हानी नोक्सानी तथा अन्तिम मौज्दातको परिमाण तथा मूल्य खुल्ने विवरण,
- उत्पादित वस्तुको सार्वजनिक रूपमा विक्री मूल्य प्रकाशित गरिएको भए सो को सूचना ,
- विक्री वा अन्य कमिशन भुक्तानी र सो मा अग्रिम कर कट्टी गरी दाखिला गरेको विवरण ।

ठेक्का व्यवसाय सम्बन्धी:

- ठेक्का, करार, सहायक करार पट्टा (Lease) आदिको सम्झौता

- प्रत्येक ठेक्का कार्यको लागतको विवरण
- प्रत्येक ठेक्का र कूल ठेक्काको आम्दानी तथा खर्च देखिने विवरण
- ठेक्का भुक्तानी दिने संस्थावाट जारी भुक्तानीको विवरण
- मूल्य परिवर्तन (Price Variation) भएको अवस्थामा मूल्य परिवर्तन स्वीकृत भएको प्रमाण ।
- Sub Contractor नियुक्त गरेको भए निजलाई दिएको भुक्तानी र कर कट्टीको विवरण ।

कमिशन व्यवसायको सम्बन्धमा माग गर्नु पर्ने विवरण/ कागजात

- कमिशन दर र गर्नु पर्ने कार्य खुल्ने सम्भौता वा शर्तनामाको कागजात ।
- कमिशन रकम प्राप्त भएको विवरण वा प्रमाण
- प्रत्येक आपूर्तिवाट प्राप्त भएको कमिशन रकम वेरला वेरलै देखिने विवरण ।

होटल व्यवसायको सम्बन्धमा माग गर्नु पर्ने विवरण:

- कोठा रेष्टुरेण्ट, लण्डी जस्ता हरेक costcentre को छुट्टा छुट्टै आम्दानी (खर्चको विवरण)
- कमिशन खर्चको विवरण

ट्राभल एजेन्सी, ट्रेकिङ एजेन्सी तथा याफिटड व्यवसाय:

- हवाई वा अन्य यात्रा, टिकट, कार्गो होटल, आरक्षण, दर्शयावलोकन, जलकिङ्गा, पदयात्रा तथा अन्य पर्यटकीय सेवा प्रदान गरे वापत प्राप्त रकमको छुट्टा छुट्टै र एकमुष्ट आय तथा खर्च खुल्ने विवरण ।
- अन्य हवाई कम्पनीको आधिकारीक विक्री प्रतिनीधि (GSA) भई कार्य गरेको भए सोको सम्भौता र सो कार्यवाट प्राप्त आयको विवरण ।
- विदेशी कम्पनीलाई पठाएको वा विदेशी कम्पनीवाट प्राप्त गरेको भुक्तानी र कर कट्टीको विवरण ।

बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धमा

- नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकेको मापदण्ड बमोजिम खराव ऋणको अपलेखन वा खराव ऋण वापत गरिएको व्यवस्था अन्तर्गत खर्च कट्टी लिएको रकम गणना गरिएको विवरण,
- आयकर छुट हुने आम्दानी भए सो आम्दानी र सो आम्दानी गर्न भएको खर्चको विवरण ।
- विदेशी बैंकमा गरेको लगानी वा रहेको निक्षेपवाट प्राप्त व्याज आयको विवरण ।
- विदेशी बैंकमा गरेको लगानी वा रहेको निक्षेपवाट प्राप्त व्याज आयको विवरण ।
- बैंकको निक्षेप रकम मध्ये व्याज तिर्नु नपर्ने रकमको विवरण
- व्याज आय र खर्चको कर्जा र निक्षेप वर्गीकरण अनुसारको विवरण ।
- व्याज वाहेक अन्य आयको विवरण
- वसलात वाहिर गरेको कारोबारको विवरण

सामान्य विमा व्यवसाय सम्बन्धमा

- विभिन्न निर्जवन वीमा व्यवसायको आय आर्जन गर्ने सन्दर्भमा भएको क्षेत्रगत आम्दानी तथा खर्चको विवरण ।
- कर मुक्त आयको लागि लगानी गरिएको भए सो रकमको विवरण र सोबाट आर्जित आयको विवरण
- पुनर्वीमा वापत विदेश पञ्चाएको तथा विदेशवाट प्राप्त गरेको रकमको विवरण ।
- अभिकर्तालाई र पुनर्वीमा वापत भुक्तानी गरेको कमिशन खर्च र सोमा अग्रिम कर कट्टी गरेको विवरण ।
- वीमाको पुनर्वीमा वापत प्रिमियम तिरेको र तिनु पर्ने रकमको विवरण ।
- माथि उल्लेख भएका विवरणका अतिरिक्त करदाताको वित्तिय विवरणको आधारमा तथा कारोबारका आधारमा अरु थप विवरण माग गर्नु पर्ने हुन सक्दछ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर तर्फ

खरिद एवं कर कट्टी तर्फः

- अन्य थप घट वाट कर कट्टी लिएको रकम र कारण गत आ.व.को दाखिला गर्न वाँकी कर, यस आ.व.मा भुक्तानी गर्न वाँकी कर ।
- मूल्य अभिवृद्धिकर ऐन, २०५२ को दफा द(२) बमोजिमको कारोबार विवरण :
- मूल्य अभिवृद्धिकर ऐन, २०५२ को दफा द(२) बमोजिम गत आ.व. मा भुक्तानी गर्न वाँकी दफा द(२) बमोजिमको रकम यस आ.व. मा खर्च कट्टी लिएको दफा द(२) बमोजिमको रकम, दफा द(२) बमोजिमको जम्मा रकम, यस आ.व. मा भुक्तानी भएको रकम, यस आ.व. मा दाखिला भएको कर रकम, दफा द(२) बमोजिमको कुनै भुक्तानीमा कर दाखिला गर्न छुट भएको भए सो को विवरण ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा द(३) बमोजिम यस आ.व. मा दफा द(३) बमोजिम निर्माण भएको संरचनाको मूल्य, यस आ.व. मा दफा द(३) बमोजिम निर्माण भएको संरचनाको मूल्य मध्ये कर नलाग्ने रकम, यस आ.व. मा दफा द(३) बमोजिम निर्माण भएको संरचनाको मूल्य मध्ये कर लाग्ने रकम, यस आ.व. मा दफा द(३) बमोजिम निर्माण भएको संरचनाको मूल्य मध्ये कर योग्य खरिद भएको रकम, यस आ.व. मा दफा द(३) बमोजिम दाखिला भएको कर रकम, दफा द(३) बमोजिमको कुनै भुक्तानीमा कर दाखिला गर्न छुट भएको भए सो को विवरण ।

अन्तशुल्क तर्फ

खपत र उत्पादन सम्बन्धी विवरण

कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ, अर्ध तयारी वस्तु, तयारी वस्तु प्याकिड सामाग्रीको शुरु मौज्दात, खरिद/उत्पादन, खपत वा विक्री नोक्सानी/जर्ती/अन्तिम मौज्दात ।

उत्पादन प्रतिलिपि:

कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ, अर्ध तयारी वस्तु, प्याकिड सामाग्रीको खपत परिमाण, तोकिएको खपत अनुपात तोकिएको खपत अनुपात अनुसार हुन पर्ने खपत, घटी/वढी खपत परिमाण, नोक्सानी/जर्ति दावी र मिन्हा सम्बन्धी विवरण ।

अग्रिम आयकर कट्टी र दाखिला सम्बन्धी विवरण

अग्रिम कर कट्टी भएको रकम, शिर्षक, करको दर, दाखिला हुनु पर्ने कर र दाखिला गरेको कर रकमको विवरण

६. निश्कर्ष :

कर प्रशासनले गर्ने प्रमुख कार्यमा करदाता सेवा, कर संकलन र इन्फोर्समेन्ट पर्दछन्। इन्फोर्समेन्ट अन्तर्गत करपरीक्षण सम्बन्धी कार्य पनि एक हो। कर परीक्षण सम्बन्धी कार्यमा एकरूपता, पारदर्शिता, विश्वसनीयता तथा आधारभुत विषयहरु समेट्ने गरी कर परीक्षण प्रतिवेदनको ढाचा तयार गरी आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरुमा कार्यान्वयनको चरणमा रहेको छ। माथि उल्लेखित कागजात तथा विवरण हरुको अध्ययन, विश्लेषण बाट धेरै हद सम्म कर परीक्षण सम्बन्धी कार्यमा एकरूपता, पारदर्शिता, विश्वसनीयता हुन जाने तथा आधारभुत विषयहरु समेटीन जाने देखिन्छ। करपरीक्षण सम्बन्धी कार्यको गुणस्तरीयता कायम हुन गई कर चुहावटमा नियन्त्रण तथा कर व्यवहारमा सुधार हुन जाने विश्वास लिन सकिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री:

मूल्य अभिवृद्धि ऐन, २०५२।

मूल्य अभिवृद्धि नियमावली, २०५३।

आयकर ऐन, २०५८।

आयकर नियमावली, २०५९।

अन्तशाल्क ऐन, २०५८।

अन्तशाल्क नियमावली, २०५९।

कर परीक्षण प्रतिवेदनका ढाँचाहरु।

लेखा व्यवसाय र बढ्दो चुनौतीहरू

डोलप्रसाद दाहाल

महासचिव
अडिटर एशोसिएसन नेपाल

लेखाव्यवसाय भन्नाले लेखा सम्बन्धी पेशागत रूपमा गर्ने व्यवसायलाई जनाउँछ । हाम्रो देशमा लेखाव्यवसायको इतिहास हेर्दा यसको इतिहासले चार दशकको उमेर पारगरीसकेको छ । देशमा शिक्षा क्षेत्रलाई पारिवारीक घरानामा सिमित गरीनु, खुला राजनीतिक वातावरण नहुनाका कारण उद्योग, व्यापार व्यवसायमा विकास नहुनुले गर्दा शुरुमा लेखाव्यवसाय क्षेत्रको विकास भएको थिएन । पछिआएर व्यावसायिक क्षेत्रमा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा सर्वप्रथम कम्पनी ऐन, २०२१ ले व्यवसाय गर्न चाहने व्यक्तिले उद्योग विभागमा कम्पनी दर्ता गराउनुपर्ने व्यवस्था गरेको थियो । देशमा उद्योग, व्यापार व्यवसायको विकासको क्रमसँग यस व्यवसायलाई पनि छुटै ऐनद्वारा सञ्चालन गराउन उचित ठानीयो । जसको फलस्वरूप लेखापरीक्षक सम्बन्धी ऐन, २०३१ तर्जुमा भई लेखाव्यवसायको विकास स्वरूप लेखापरीक्षणको इतिहास प्रारम्भ भएको पाईन्छ ।

देशमा व्यापार व्यवसायको विकास भए सौंग लेखापरीक्षण व्यवसायलाई पनि छुटै ऐनद्वारा सञ्चालन गर्न उपयुक्त हुने देखेर लेखापरीक्षक सम्बन्धी ऐन २०३१ तर्जुमा भई योग्यता पुगेका व्यक्तिहरु विभिन्न वर्गका लेखापरीक्षक हुन पाउने गरि यस पेशाको नियमन कार्य गर्न तत्कालीन महालेखापरीक्षकको विभागलाई जिम्मेवारी सुमिप्पेको पाईन्छ ।

लेखापरीक्षक ऐन २०३१ ले बढ्दो व्यावसायीकरण संगै लेखापरीक्षकहरूलाई व्यवस्थित गर्न शुरुवात गरेको पाइन्छ । यस ऐनले लेखापरीक्षकहरूलाई कामको जिम्मेवारी दिई विकसित भैरहेको देशको अर्थतन्त्रलाई नजिकवाट हिसाबकिताब जांच गरी काम गर्न प्रेरित गरेको थियो ।

लेखापरीक्षण ऐन २०४८ को दफा २२.१ मा लेखापरीक्षण सम्बन्धि तरिका उल्लेख गरिएको छ । महालेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण गर्ने कार्यालय संस्था वा निकायहरुको आर्थिक कारोबार र सो संग सम्बन्धित अन्य क्रियाकलापहरुको एक एक गरि वा बीच बीचमा छाड्के गरि वा केही प्रतिशत मात्र परीक्षण गर्ने गरि लेखापरीक्षणको तरिका, क्षेत्र र अवधि तोकि अन्तिम लेखापरीक्षण गर्न त्यसबाट प्राप्त भएका तथ्यहरु दर्शाउन त्यसमा आलोचना गर्न र प्रतिवेदन दिन सक्नेछ भनीएको छ । महालेखा परीक्षकले लेखापरीक्षणको सिलसिलामा आवश्यक ठानेमा गर्न सक्ने व्यवस्था, परीक्षण गर्ने कुराहरु उल्लेख गरेको पाईन्छ ।

नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स ऐन २०५३ जारी भए पछि पहिलेको महालेखापरीक्षकको कार्यालयले गर्दै आएको कार्य नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थामा सारीएको हो ।

व्यापार व्यवसायमा आएको विकास सौंग आयकरमा पनि विभिन्न कुराहरु परिमार्जन गर्दै आयकर ऐन २०३१ लागू भए पछि करदाता र कर प्रशासनको भूमिका र जिम्मेवारी पनि दिनानुदिन बढ्दै गयो । आयकर ऐन २०५८ ले

यसलाई अभ फराकिलो बनाइदिएको छ । बजारमा लेखापरीक्षकलाई विभिन्न ढंगले बुझेको पाईन्छ । त्यसमा सबै प्रष्ट हुनु जरुरीछ । राज्यले लेखापरीक्षकलाई जुन जिम्मेवारी दिएको छ त्यसलाई पुरागर्ने कार्यभार लेखापरीक्षक माथि छ भने त्यो कार्यभार पुरा गर्न लेखापरीक्षकलाईराज्यले सहयोग गर्नुपर्ने उत्तिकै आवश्यकता पर्दछ ।

बजारमा लेखापरीक्षकका सम्बन्धमा विभिन्न कोणबाट विश्लेषण गर्ने गरेको पाईन्छ । तर बास्तविक ढंगले अध्ययन गर्ने हो भने २०४६ को परिवर्तन सर्गे लेखापरीक्षकका चुनौतीहरु धेरैनै बढेको अवस्था छ । यिनै बिषयमा यहां छलफल गर्न खोजिएको छ ।

लेखापरीक्षकलाई ऐनमा विभिन्न ढंगले गरिएको प्रस्तुति सम्बन्धमा

नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स ऐन २०५३ ले “दर्तावाला लेखापरीक्षक (रजिष्टर्ड अडिटर)” भन्नाले दफा १६ को उपदफा (३) बमोजिम सदस्यता प्राप्त गरेको व्यक्ति सम्झनु पर्दछ ।

“पेशागत प्रमाणपत्र” भन्नाले पेशागत रूपमा लेखा व्यवसाय गर्न दफा २८ बमोजिम पेशागत प्रदान गरिएको प्रमाणपत्र सम्झनु पर्दछ ।

“लेखापरीक्षण” भन्नाले पेशागत प्रमाणपत्र लिई प्रचलित कानून बमोजिम गरिने लेखापरीक्षण सम्झनु पर्दछ । महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट लेखापरीक्षण प्रमाण पत्र जारी भैरहदा लेखापरीक्षण गरिने रकमको सिमा थिएन । पछि नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थामा गाभिएपछि लेखापरीक्षण गर्ने रकमको सीमा तोकी रजिष्टर्ड अडिटरहरु माथि गम्भीर घडयन्त्र हुदै जाने क्रम रोकिएको छैन ।

नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स ऐन २०५३ अनुसार परिषद्को गठन :

- (१) संस्थाको उद्देश्य प्राप्तिको लागि आवश्यक कार्यक्रमहरु सुव्यवस्थित रूपले संचालन गर्न गराउन र संस्थाको सम्पूर्ण काम कारबाहीहरुको रेखदेख तथा प्रबन्ध गर्नको लागि एक परिषद गठन हुनेछ ।
- (२) यस ऐनमा अन्यत्र अन्य व्यवस्था भएकोमा बाहेक परिषदले यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम र विनियमका अधीनमा रही संस्थालाई भएको सबै अधिकारको प्रयोग र कर्तव्यको पालन गर्नेछ ।
- (३) परिषदमा देहायका पार्षदहरु रहने छन्:-
 - क) चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट सदस्यहरुले आफू मध्येबाट निर्वाचित दशजना- सदस्य
 - ख) दर्तावाला लेखापरीक्षक सदस्यहरुले आफू मध्येबाट निर्वाचित चारजना - सदस्य
 - ग) महालेखा परीक्षकको सिफारिशमा नेपाल सरकारले लेखा सम्बन्धी अनुभव भएका व्यक्तिहरु मध्येबाट मनोनित गरेका तीन जना - सदस्य

नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स ऐन २०५३ को दफा ३० मा दर्तावाला लेखापरीक्षक सम्बन्धी विशेष व्यवस्था :

यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि यो दफा प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेका दर्तावाला लेखापरीक्षकहरुलाई परिषदले यो ऐन र यस ऐन अन्तर्गत बनेका नियम तथा विनियमहरुका अधिनमा रही यस ऐन बमोजिम लेखापरीक्षण सेवा प्रदान गर्न तोकिए बमोजिम वर्गीकरण गरी पेशागत प्रमाणपत्र दिनेछ । तर त्यस्ता दर्तावाला लेखापरीक्षकहरुलाई निजहरुले लेखापरीक्षक सम्बन्धी ऐन, २०३१ बमोजिम पाई आएका सुविधाबाट बच्चित गरिने छैन ।

नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स ऐन २०५३ को दफा ३०(ख) मा पेशागत प्रमाणपत्रको वर्ग वृद्धि हुन सक्ने : दफा ३० बमोजिम दर्तावाला लेखापरीक्षकले प्राप्त गरेको पेशागत प्रमाणपत्र परिषदले तोकिए बमोजिमको कार्यविधि अपनाई वर्ग वृद्धि गर्न सक्नेछ ।

नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स ऐन २०५३ को दफा ४५. निर्देशन दिन सक्ने :

- (१) नेपाल सरकारले संस्थाको काम कारवाहीका सम्बन्धमा परिषदलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ ।
- (२) महालेखा परीक्षकले लेखाव्यवसायको विकास, संरक्षण र सम्बद्धन गर्ने सम्बन्धमा परिषदलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ । (३) उपदफा (१) वा (२) बमोजिम नेपाल सरकार वा महालेखा परीक्षकले दिएको निर्देशनको पालना गर्नु परिषदको कर्तव्य हुनेछ ।

बिगतलाई फर्केर हेर्दा २०६३ साल श्रावण २० गते लेखापरीक्षकहरुको छाता संगठन नेपाल अडिटर्स एशोसिएसन (अडान) स्थापना भए पछि आफ्नो नियामक निकाय नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्था (आईक्यान) समक्ष १७ बुदे माग पेश गरयो । एशोसिएसनका तर्फबाट आन्दोलन भयो । बिभिन्न पक्ष बिपक्षको रूपमा ताता ताता विरोध कार्यक्रमहरु एवं बहसहरु भए । तथापि आईक्यान र अडानका विचमा सम्झौता भयो । तर सम्झौता बमोजिमका कामहरु उत्साहजनक ढांगबाट भएनन् । अडानले बिभिन्न समयमा आईक्यानलाई ध्यानाकर्षण गराउने कार्य निरन्तर गरिरह्यो ।

बिगतको भन्दा पछिल्लो परिषद्मा रजिष्टर्ड लेखापरीक्षकहरुको दक्षता अभिवृद्धि सम्बन्धि केहि कार्यक्रमहरु बढेको अवस्था छ । तर त्यो त्यतिकै आएको भने हैन । छैटौ परिषद्मा पहिलो पटक रजिष्टर्ड अडिटरहरुको क्षमता अभिवृद्धि लगायतका कार्यहरु गर्न आरए क्यापीसीटी डेभलपमेन्ट नामको कमिटी बनाए पछि हाल बिभिन्न तालीम कार्यक्रमहरु भैरहेका छन् । यि कार्यक्रमहरु सुधारको रूपमा लिन सकिन्छ । यसखाले कार्यक्रमहरु विगतमा सरल रूपमा आईदिएका भए यसले लेखाव्यवसायमा केहि सहयोगी भुमिका पक्कै खेल्यो होला । बास्तवमा आईक्यानमा रजिष्टर्ड अडिटरहरुको पहिचान स्थापना गर्न र सम्बन्ध सुधारगरी बिभिन्न भुमिकाहरु स्थापना गर्ने काम अडान स्थापना पछि नै भएको हो भन्न अप्यारो मान्नुपर्ने कारण छैन ।

अडानको स्थापना पश्चात आईक्यानसंग संस्थागत छलफलका कार्यक्रमहरु हुने, आईक्यानको परिषद्मा अडानका तर्फबाट उम्मेदवारी पाएका सदस्यहरु निर्बाचित भै जाने अवस्था आएकाले उनीहरु सदस्यहरुका समस्यालाई नजिकबाट थाहापाउने भएकाले समस्या समाधानका लागि केहि सरल पनि भएको अवस्था छ । तर पहिला नै महालेखाबाट आईक्यानमा हस्तान्तरण गर्दा अधिकारबाट पुर्णरूपमा आरएहरुलाई हातखुट्टा बाधेको अवस्था हुनाले सोचे बमोजिम वर्ग वृद्धि, आरए सदस्यहरुलाई समयसापेक्ष अपडेट गर्नु पर्ने शिक्षा र हिनताबोधले ग्रसीत बनाउने परिपाटीमा भने अझै सुधार पाइँदैन । तर सयम बलवान हुन्छ आजकै भै देशभर छरिएर रहेका आरएहरुको एकता, क्रियासिलता रहेमा राज्यले पनि विचमा विसीएको कुरा सम्झन सक्छ भन्ने आशा गर्ने ठाउ भने अझै बाकी छ ।

अडान र आईक्यान विच भएको सम्झौता पछि आशा गरे बमोजिमका उपलब्धिहरु के के भए ? कुन कुन पक्षहरु प्रति आरएहरु आज पनि उतिकै चिन्तीत छन् ? आईक्यानमा निर्बाचित भए पछि पछिल्ला अध्यक्षहरुको भुमिका कस्तो छ ? भन्ने विषयमा पनि सदस्यहरुमा धेरै छलफल हुने क्रम बढादोछ । तर अर्को समस्या के छ भने जुन वर्गले भोट दिएर बिजयी भएका हुन्छन् तिनै पक्षप्रति मात्रै बढि नजिक हुने प्रवृतीले सदस्यहरु बिशेषत आरए हरुलाई बढि घाटा त पारेकै अवस्था हो ।

नेपालमा लेखापरीक्षक भन्ना साथ करको काम गर्ने मान्छे होला भन्ने अनुमान गर्ने चलन नै छ । तर बास्तवमा

त्यो बुझाई गलत छ । लेखापरीक्षक भनेको विगतमा महालेखापरीक्षक को कार्यालयबाट नेपालमा लेखापरीक्षण गर्न मान्यता पाएको व्यक्ति वा संस्था हो । पछि नेपाल चार्टड एकाउन्टेन्ट्स ऐन २०५३ आएपछि महालेखापरीक्षक कार्यालयबाट हुदै आएको काम गर्न नेपाल चार्टड एकाउन्टेन्ट्स संस्था स्थापना भएको हो ।

नेपाल चार्टड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाबाट सदस्यता प्राप्त सदस्यहरूलाई देशभर एकिकृत गरि एउटै पेशागत छाताभित्र समेटी नेपाल अडिटर्स एशोसियसन (अडान) गठन भई नेपाल अधिराज्यभर हाल क्रियाशिल रहेको छ ।

नेपाल चार्टड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाको मूल्य उद्घेश्य भनेको राष्ट्रको आर्थिक विकास गर्नको निमित्त लेखाको महत्व तथा लेखा व्यवसायीको आर्थिक एवं सामाजिक उत्तरदायित्व प्रति जनचेतना जगाई लेखा व्यवसायको सम्बन्धमा सामाजिक मान्यता तथा विश्वास अभिवृद्धि गर्न र लेखा व्यवसाय एवं लेखाको महत्व प्रति लेखा व्यवसायीको उत्तरदायित्व बोध गराई लेखा व्यवसायीको विकास, संरक्षण र सम्बद्धन रहेको छ ।

उक्त ऐन अनुसार लेखापरीक्षक भनेको नेपाल चार्टड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाबाट सदस्यता प्राप्त पेशागत प्रमाण पत्र लिई प्रचलित कानून बमोजिम लेखापरीक्षण गर्न पाउने व्यक्ति वा संस्थालाई सम्भन्नु पर्दछ ।

हाम्रो देशमा चार्टड एकाउन्टेन्ट तथा रजिष्टर्ड अडिटर र लेखा प्राविधिकहरूले तोकेको नियमको परिधिमा रहि लेखापरीक्षण कार्य गरी रहेका छन् । जब कुनै पनि कम्पनी वा संस्थाले लेखापरीक्षणगर्न को लागी नियम अनुसार लेखापरीक्षक नियुक्तीको प्रक्रिया अधि बढाउछ, र लेखापरीक्षकले स्वीकार गरी नियुक्ती लिन्छ, त्यस पछित्यस कम्पनी वा संस्थाको लेखापरीक्षण गरीन्छ । तत्पश्चात लेखापरीक्षकले आफ्नो स्वतन्त्र विचार सहितको लेखापरीक्षण प्रतिवेदन कम्पनी समक्ष जारी गर्दछ । कम्पनी वा संस्थाले उक्त प्रतिवेदनलाई आफ्नो राय सहित स्वीकार गर्दछ । तत्पश्चात उक्त प्रतिवेदन सम्बन्धित निकायहरूमा पेश गर्ने काम गरीन्छ ।

सोही बमोजिम उक्त प्रतिवेदन माथि लेखापरीक्षक र कम्पनीले प्रमाणीत गरी स्वयंकर निर्धारण फर्म भरी कर कार्यालय समक्ष विवरण पेश हुन्छ । पेश भएको विवरणका आधारमा कर कार्यालयले सो विवरण माथि जांच गर्ने काम गर्दछ । उसले नियमानुसार जांच गर्ने क्रममा जुन कुराहरूमा अप्पष्टता हुन्छ, ति कुराहरू बुझ्न कम्पनी वा सो कम्पनीको लेखापरीक्षकलाई खोज्ने गरीन्छ । यहां बुझ्नु पर्ने कुरा के हो भने कर कार्यालय धाएर कम्पनीको कर्मचारीको रुपमा काम गर्न लेखापरीक्षक जाने होइन । तर फेरी प्रश्न उठ्छ, के लेखापरीक्षक कर कार्यालय जानै मिल्दैन त ? त्यो पनि होइन । कुरा के हो त ? भन्दा विवरणका कुनै कुराहरू प्रष्ट पार्न लेखापरीक्षक जानुलाई अस्वभावीक मान्नु पैदैन तर यहां त कम्पनीलाई नखोजी खाली लेखापरीक्षकको पुच्छर निमोठ्ने कामलाई चाही गलत मान्नुपर्दछ ।

लेखापरीक्षकका र कर प्रशासन विचको सम्बन्धमा भन्दा राज्यको सुशासन कायम गर्न सरकारी स्तरबाट कर प्रशासनले काम गर्दै भने वाट्य तवरबाट लेखापरीक्षकहरूले काम गरी राज्यलाई राजश्व असुल गराउन र समस्याहरूलाई उजागर गराउने काम लेखापरीक्षकले गर्दछन् । तर अर्को समस्या के पाईन्छ, भने लेखापरीक्षकले कर अधिकृतले सबै समस्याको जड लेखापरीक्षलाई देख्ने विगत देखिको प्रचलन भै लाग्दछ, तर यो शैलिलाई हटाउनु पर्दछ । अब लेखापरीक्षक र कर अधिकृतहरू लाई एउटा बेन्च मा राखेर व्यवहारमा देखिएका व्यावहारिक समस्या र नीतिगत समस्याका बोरमा छलफल गराई प्राप्त सुभावका आधारमा आयकर ऐन, मुल्य अभिवृद्धि कर ऐन लगायतमा संसोधन गर्न सके त्यो धेरै प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

लेखाको व्यवस्थापन प्रमुख समस्या

नेपाल लेखामान अनुसार उद्योगी व्यापारीले लेखा राख्नु पर्दछ, भने नेपाल लेखापरीक्षण मानका आधारमा लेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण गर्नु पर्दछ ।

लेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण गरीसकेपछि त्यसका प्रमाणका कागजातहरु सम्बन्धित कम्पनीमै हुन्छन् । सबै प्रमाणका कागजातहरु लेखापरीक्षकले सम्हालेर राख्न सम्भव हुदैन । लेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण गर्ने भनेको नमूना (Sampling)परिक्षण गर्ने हो तर कर प्रशासनको बुझाईमा १५००० बिल छन् भने सबैको एक गरी हेर्नुपर्ने दायित्व लेखापरीक्षकको हो भन्ने छ त्यो लेखापरीक्षण सिद्धान्तमा सम्भव देखिदैन । त्यो सबै विलहरु जाँच गरी हिसाब विवरण तयार गर्ने काम व्यवस्थापनको हो लेखापरीक्षकले त भए नभएको व्यहोरा उजागर गर्ने हो । तसर्थ सम्बन्धित संस्थाको व्यवस्थापनलाई कसरी सक्षम बनाउने हो ? राज्यले सोच्नुपर्ने देखिन्छ । बार्षिक कार्यक्रम अन्तर्गत विभिन्न तालीमहरु प्रदान गरी हिसाब किताब व्यवस्थित भएमा लेखापरीक्षण पनि समयमै हुने र लेखापरीक्षण पछिका परिक्षणहरुमा पनि समस्या नआउने देखिन्छ । सहिरुपमा राखिएको हिसाब किताबबाट समयमै तिर्नुपर्ने राजश्वहरु समयमै आउने हुंदा कर प्रशासनको राजस्व संकलनमा पनि सरलता थिएन्छ । खाली बढि समस्याहरु देखाएमात्र उत्तम कार्य गरेको बुझ्ने कर प्रशासन र कम्पनी व्यवस्थापनको आवश्यक सहयोग नपुगेको बुझ्ने लेखापरीक्षकविचको समस्या समाधान लेखा व्यवस्थित भएमा समाधान हुने देखिन्छ ।

बढावा समस्याहरुको हल भएन

अनलाईन प्रणाली मार्फत पेशभएका रिपोर्टहरु करदाताले गरेको गल्ती चहि गल्तीनै हुने तर कर प्रशासनबाट भएको गल्ती चहि गल्ती नहुने परिपाटीले करदाताहरु पिडित भएको पाईन्छ । समस्या भएर आएका करदाताहरुलाई अहिलेपनि उचित सहयोग नभएको गुनासाहरु बढावा छन् । कर प्रशासन मजबुत छ भनिन्छ तर त्यो मजबुती कर अशूलीमा मात्र केन्द्रित भएको र करदाताहरुलाई पनि मजबुत बनाउन पहल छैन । समय समयमा परिवर्तन भैरहने आन्तरिक राजश्व विभागको सफ्टवेयर परिवर्तन बाट करदाताले के बुझ्ने ? जुन सफ्टवेयरमा करदाताहरु पोक्त हुने क्रममानै फेरी परिवर्तन गरी पहिलेको भन्दा असजिलो प्रक्रियाको थालनी गर्नु किन ? अनूसुची १० लाई सरलीकृत गर्ने कुरा, सक्कली बिल र नक्कली बिल छुटाउने उपकरण, मुल्य अभिवृद्धि करमा करदाताले बुझ्ने हिसाब नहुनु, अनलाईन भनिए पनि विगत भन्दा बढि समय खर्चिनु पर्ने बाध्यता छ । कर कार्यालय पिच्छेको फरक विश्लेषण र वेभसाईटमा करदाताले समस्याहरु राख्न पाउने र उत्तर पाउने व्यवस्था नहुनु र शंकाको भरमा काम गर्ने परपाटीलाई समाधान गर्न सके केहि हद सम्म भए पनि सफलता हासिल हुने देखिन्छ ।

प्राविधिक कारणबाट आफुले भरेको विवरण गल्ती भएको थाहा भएपछि सच्याउन नियमानुसार निवेदन गरि सच्याउन नपाउनु संसारमा चलेको कर प्रशासनको विपरीत रहेको अवस्था छ । समस्याहरु परिवर्तनका लागि माग हुने तर सुनुवाई नहुने परिपाटीमा सुधार आउन सकको अवस्था छैन ।

लेखापरीक्षकका नाममा गैरलेखापरीक्षकहरु बढावो

राज्यमा सबैले काम गर्न पाईन्छ । कसैले काम गर्यो भनेर रिस गरेको पनि होईन । तर केहि कामहरु विशेषज्ञता हासील गरेकाहरुले मात्र गर्नु पर्दछ, यो विश्वभर चलेको प्रचलन पनि हो । विभाग को वेभ साइट मार्फत आय विवरण भर्ने क्रममा लेखापरीक्षकले स्वयंकर निर्धारण फर्ममा दस्तखत नगरेको अवस्थामा पनि लेखापरीक्षकलाई थाहा नदिइ निजकोपेशागत नम्बर टाइप गरी अपलोड गरेको पाइयो । यो गलत परम्परा र गलत शैली हो । यो गर्न पाइदैन तसर्थ आगामी दिनमा यसखाले हर्कत रोक्न विभागले लेखापरीक्षक र कम्पनीको तर्फबाट प्रमाणितभएका विवरणहरु पनि एकसाथ अपलोड गराउन लगाउनु पर्दछ ।

यस्ता समस्याहरु समाधान गर्न सके मात्र पेशामा जिम्मेवारी बोक्ने र गलत कार्यमा पनि कमी हुने देखिन्छ । लेखापरीक्षणको प्रमाणपत्र नभएका व्यक्तिहरुबाट हुने गलत कार्यको भागीदार लेखापरीक्षक हुन सक्दैन यस कुरामा अर्थ मन्त्रालय तथा सम्बन्धित सबैको ध्यानकर्षण हुनु जरुरी छ ।

लेखा व्यबसायी संघ संगठनको दायित्व

लेखापरीक्षणका क्रममा लेखपरीक्षकलाई परेको नीतिगत समस्याहरुका बारेमा होस् या व्यावहारीक समस्या होस् ति समस्याहरुको टुङ्गो लगाउन सहयोगीको रूपमा कार्य गर्नु लेखा व्यबसायी संगठनहरुको दायित्वहो । कानुनी पेशागत समस्याहरुमा नेपाल वार एशोसियसनको जस्तो भूमिका लेखा परीक्षकहरुले पनि चाहेका छन् । तर लेखा व्यबसायी संगठनहरु यस विषयमा अझै पछि छन् ।

नेपाल अडिटर्स एशोसियसन (अडान) र नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संघ (एक्यान) ले समय समयमा अन्तर्क्रिया तथा पेशागत क्रियासिलतामा सहयोगी हुने खालका तालीमहरुको आयोजना गर्दै जानु पर्छ । नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्था संग हातेमालो गर्दै लेखा व्यबसायी संगठन अधि बढनु पर्छ । केहि सदस्यहरु हामी भन्दा जान्ने कोही छैन भन्ने सोचमा मग्न हुने र केही सदस्यहरु जान्नेको पेलानमा हाम्रो भविष्य छैन भनेर शिथिल हुदै जानु नेपाली लेखा व्यबसायका लागी ठुलो चुनौती हो । यि चुनौतीको सामना गर्दै जानुको बिकल्प छैन । समस्या बुझेका व्यक्तिहरुले सहि काम गर्न र पुराना संस्थाका सदस्यहरुको भविष्यका लागि समयमै सोच्न नखोज्नु नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थामा देखिएको दुख लागदो अवस्था हो । पुराना रजिष्टर्ड अडिटरहरुका सम्बन्धमा लेखापरीक्षण सीमा केहि भाइपनि बृद्धि भएको छ । तर संस्थाको काउन्सीलले पेशगरेको लेखापरीक्षण सीमा रकमलाई अर्थ मन्त्रालयले घटाईदिएकोले मन्त्रालयको कामलाई आरए सदस्यहरुले भने नमिठो महशुस गर्नु परेकोछ । फाईल संख्या, वर्ग बृद्धि लगायतका विषयहरु प्रक्रियामा पाईन्छ ।

तर वास्तवीक कुरा के छ भने अधिकांश रजिष्टर्ड अडिटरहरु चालीस बर्ष काटीसकेका छन् । कार्य अनुभवका हिसाबले बाह्र बर्ष भन्दा कम छैनन् र पनि ख वर्ग बाट क वर्गमा जाने कुनै बाटो देखाइएको छैन । अर्थमन्त्रालय, महालेखापरिक्षक लगायतबाट यस विषयमा सामान्य ध्यान पनि दिईएको छैन । यसखाले विभिन्न चुनौतीहरुको सामना गर्न अबको बाटो भनेको रजिष्टर्ड अडिटरहरु जे अवस्थामा छन् त्यहि बस्थन् तर उनीहरुले क वर्गमा भने प्रवेश पाउनै पर्दछ । यस सम्बन्धमा सबै सदस्यहरुले एकमतले अधि बढनुको बिकल्प छैन ।

समग्रमा भन्दा लेखापरीक्षक समय अनुसार परिस्कृत हुनै पर्दछ । तर निजलाई पनि राज्यका तर्फबाट सहयोगको जरुरीछ । लेखा सम्बन्धि पेशागत संघ संगठनहरुले यस क्षेत्रको विकासमा सहयोगीको भूमिका खेल्नुपर्दछ । टाढा बसेर हैन अधिकार क्षेत्र भित्र रहेर कर प्रशासन लगायतका सम्बन्धित निकायहरु संग काम गर्नु पर्दछ । सदस्यहरुलाई विभाजीत आंखाले हेनु हुदैन । बढावा समस्याहरुलाई न्युनीकरण गर्दै जानु सबैको कर्तव्य हो ।

dpdahal99@hotmail.com

(श्री दाहाल अडानका महासचिव हुनुहुन्छ)

सन्दर्भ सामाग्रीहरु

कम्पनी ऐन, २०२१ ।

लेखापरीक्षक सम्बन्धी ऐन, २०३१ ।

लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ ।

नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स ऐन, २०५३ ।

आयकर ऐन, २०३१ ।

आयकर ऐन, २०५८ (मुअकर सहितको) ।

नेपाल लेखामानहरु ।

नेपाल लेखापरीक्षणमानहरु ।

नेपाल वित्तिय प्रतिवेदन मानहरु ।

राजस्व प्रणालीमा देखिएका केही समस्या

गजेन्द्र बुढाथोकी
समाचार सम्पादक
कारोवार दैनिक

विगत केही वर्षदेखि राजस्व प्रशासनमा भइरहेको सुधारका कारण देशको आन्तरिक स्रोत परिचालनमा उल्लेख्य सुधार आएको छ। गत आर्थिक वर्ष ०७२/७३ मा नेपालले भोगेको भयावह प्राकृतिक विपत्ती, तराई-मधेशको आन्दोलन र नाकाबन्दीका कारण देशले निकै ठूलो राजस्व नोक्सानी बेहोर्नु पर्ला भन्ने आशंका गरिएको थियो। विशेषगरी नेपालको प्रमुख भन्सार विन्दु वीरगञ्ज र अन्य मुख्य भन्सार विन्दुहरूमा करिब ६ महिनासम्म भएको अवरोधले गर्दा कुल राजस्व असुलीमा निकै ठूलो असर पार्ने अनुमान गरिएको थियो, तर राजस्व प्रशासन संयन्त्रले देखाएको चुस्ताले गर्दा कुल लक्ष्यको १०२ प्रतिशत अर्थात ४ खर्ब ८२ अर्ब ७४ करोड रुपैयाँ राजस्व संकलन हुन सक्यो। जसमा कर राजस्व ४ खर्ब २१ अर्ब ४३ करोड (लक्ष्यको ९९ प्रतिशत) रह्यो भने गैर कर राजस्व ६१ अर्ब ३१ करोड (लक्ष्यको १२८ प्रतिशत) रह्यो। प्रत्यक्ष करका स्रोतमध्ये मूल्य अभिवृद्धि कर, शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा शुल्क घटेको देखिन्छ भने आयकर, अन्तशुल्क, भन्सार, रजिस्ट्रेशन दस्तुर, सवारीसाधन कर र अन्य करमा वृद्धि भएको देखिन्छ। (स्रोत: अर्थमन्त्रालय/समष्टिगत आर्थिक सूचकांक)। कर प्रशासनमा प्रयोग गरिउको सूचना प्रविधिको प्रयोग समेतका कारण कर संकलन लागत समेत उल्लेख्य रूपमा कम हुदै आएको छ। पछिल्लो ६ वर्षमा प्रति एक हजार रुपैयाँ राजस्व संकलन खर्च १२.७२ वाट गत आ.व. मा केवल ७.७७ रुपैयामा भरेको छ।

अर्थतन्त्र कठिन अवस्था गुजिएको समयमा पनि राजस्व लक्ष्यअनुसार नै संकलन गर्नसक्नु राजस्व प्रशासनको सबल पक्ष हो, तर यो नै पर्याप्त भने छैन। पूर्वप्रधानमन्त्रीसमेत रहिसकेका पूर्वअर्थमन्त्री डा. बाबुराम भट्टराईको भनाइलाई आधार मान्ने हो भने यदि सबै किसिमका चुहावट नियन्त्रण गर्ने र कर प्रणालीमा आइसकेका सबै करदाताले इमानदारीपूर्वक कर दाखिला गर्ने हो भने राजस्वको वृद्धिदर २० हैन, ३५ प्रतिशतसम्म पुऱ्याउन सकिन्छ। तेहाँ त्रिवर्षीय योजनामा कुल गार्हस्थ उत्पादन (जीडीपी)मा राजस्वको योगदान २१.१ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य रहेकोमा आव २१.४७ प्रतिशत पुऱ्याउन सकिएको छ। जीडीपीमा आयकरको योगदान ५.४६, मूल्य अभिवृद्धि करको योगदान ५.६४ र अन्तशुल्कको योगदान ३.१७ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्यमा हाल क्रमसः ५.२, ५.४३ र ३.०९ प्रतिशत छ। अहिले स्थायी लेखा नम्बर, मुअकर अन्तशुल्क इजाजत गरी करिब १५ लाख कर प्रणालीमा दर्ता छन्। यस मध्ये ८ लाख बढी करदाताहरूसंग व्यावसायिक लेखा नं. रहेको छ भने ६ लाख बढी करदाताहरूले व्यक्तिगत स्थायी लेखा नं. लिएका छन्। तर नियमित कर बुझाउने संख्या न्यून नै छ। विभागको तथ्यांकहरू हेर्दा 'ननफाइलर'हरूको संख्या बढ्दो क्रममा छ। आव २०६७/६८ मा मूल्य अभिवृद्धि करका ननफाइलरको संख्या २१.२५, आयकरका ननफाइलर ५१.१८ प्रतिशत रहेकोमा आव ०७२/७३ मा क्रमसः ३०.२९ र ३८

प्रतिशत रहेको छ । करमा दर्ता हुने तर कर नतिर्ने प्रवृत्तिमा खासै सुधार आउन सकेको छैन । यसमा सुधारका लागि राजस्व प्रशासन निकै तदारुकताका साथ लाग्ने पर्ने हुन्छ ।

नेपालको राजस्व प्रणालीमा देखिएको अर्को ठूलो समस्या हो, राजस्व बक्यौता । यस्तो बक्यौता आव २०७०/७१सम्म रु.१ खर्ब ७ अर्ब ९० करोड २२ लाख रहेकोमा आव २०७१/७२ वर्ष १८.८४ प्रतिशत वृद्धि भई रु.१ खर्ब २८ अर्ब २३ करोड ३७ लाख पुगेको छ । बक्यौता रकममध्ये अर्थ मन्त्रालयको १६.६३ प्रतिशत रहेको महालेखाले औल्याएको छ । हुन त आन्तरिक राजस्व विभागले गत आ.व. मा मात्र पनि २१ ऋब्व ५० करोड भन्दा बढी कर बक्यौता घटाएको थियो ।

अर्थमन्त्रालय र त्यस मातहतका आन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग कर राजस्व संकलनका लागि मुख्य जिम्मेवार निकाय हुन् । यी निकाय यदि सबल भइदिए भने कर राजस्वमात्र होइन, गैरकर राजस्व असुलीमा पनि उस्तै योगदान पुग्ने निश्चित छ, तर यसका लागि कर अधिकारीहरूमा सुधार प्रक्रियाप्रतिको लगाव भने हुनैपर्छ । वर्षोंदेखि हामीले गर्दै आइरहेको काम त हो नि, कसैले सिकाइरहनु पर्दैन भन्ने मानसिकता बोक्यौं भन्ने राजस्व प्रशासनमा देखिएका छिद्रहरू भन् ठूलो भ्वाड बन्दै जानेछन् ।

महालेखाले औल्याएका केही कैफियतहरू हेरौं ।

“सम्भाव्य सबै करदातालाई करको दायरामा ल्याउन नसकेको, कानुनले तोकेभन्दा घटी राजस्व असुल गरेको, राजस्व बक्यौता बढ्दै गएको, मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ सबै करदाताले कर विवरण नबुझाएको, बीजकउपर आवश्यक छानबिन नहुदा सरकारले मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता गर्नुपर्ने क्रेडिट विवरण बुझाउने करदाता डेबिट बुझाउनेको तुलनामा अत्यधिक रहेको, नपाउने मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट दाबी गरेको, व्यवसायसँग असम्बन्धित खरिद देखाइ क्रेडिट दाबी गरेको, वर्षोंदेखि व्यवसाय छाडेका करदाताले समेत क्रेडिट विवरण देखाएका कारण मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट यथार्थ परक छैन । यस्तै, कर प्रणालीको कार्यान्वयन पक्ष फितलो रहेको, कर नतिर्नलाई कानुनबमोजिम कारबाही गर्नुपर्नेमा कर फछ्यौट आयोग गठन गरी कर नतिर्नलाई उन्मुक्ति दिइएको, आर्थिक ऐनमा राजस्व छुट दिने व्यवस्था गरी राजस्वमा छुट दिने परिपाटी बढेको, करदातामा यथार्थ कारोबारदेखाउने प्रवृत्ति घटेको, थेसहोल्डभन्दा बढी कारोबार गर्ने करदातासमेत करमा दर्ता हुने नगरेको आदि कारणबाट राजस्व प्रशासनको प्रभावकारिता अपेक्षित रूपमा बढ्न सकेको देखिदैन । ”

यी बुँदाहरूलाई एक-एक गरी केलाउने हो भने हाम्रो राजस्व प्रशासन र प्रणाली कहाँनेर अलमिलएको छ, बुझ्न गाहो पर्दैन । हरेक वर्ष पनि नपुग्दै फेरिने सरकार, अभ विशेषगरी अर्थप्रशासनलाई रिभाएर आयकर ऐन, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, अन्तःशुल्क ऐनजस्ता करसम्बद्ध कानुनहरूमा आर्थिक ऐनमार्फत संशोधन गराइ विभिन्न किसिमका छुटका प्रावधान त्याउन लगाउने प्रवृत्ति कर प्रशासकहरूबाट छिपेको छैन । यसले समग्र राजस्व असुली प्रक्रियालाई नै प्रभावित बनाएको महालेखा परीक्षकले समेत जनाएको छ ।

महालेखा परीक्षक भनेको देशको सर्वोच्च लेखापरीक्षण निकाय हो, उसले औल्याएका कैफियतहरूको सुधारले देशको समग्र आर्थिक प्रणालीलाई शुद्ध बनाउन योगदान पुग्छ, त्यसबाट कर प्रशासनमात्र अलग हुनसक्दैन । महालेखाले धेरैजसो विसंगति मूल्य अभिवृद्धि करसँग सम्बन्धित पक्षमा औल्याएको छ ।

देशमा मुख्य करका रूपमा मूल्य अभिवृद्धि करलाई स्थापित गर्ने मूल लक्ष भए पनि यसको कार्यान्वयन पक्षमा देखिएको कमजोरीले यो बलियो बन्न सकेको छैन । यसलाई देशमा हुने अवैध चोरी पैठारी, न्यून विजकीकर

णजस्ता पक्षले प्रभावित तुल्याइरहेका छन् । बजारमा अझै पनि विलविजक अनिवार्य गर्न सकिएको छैन । यही कारणले भ्याटमा ननफाइलरको संख्या उस्तै नै छ । किनकी व्यवसायीहरूको भ्याट बिलमा भन्दा वीना विलमा बढी कारोबार गर्दैन् । निजी क्षेत्रमात्र होइन, सरकारी सार्वजनिक खरिदसमेत यही कारणले प्रभावित छ । अर्कातिर भ्याट फिर्ताका दावीमा र वास्तविक स्टकबीचको बेमेल देखा परिरहेको छ ।

राजनीतिज्ञहरू लोकप्रियताका लागि कर फछ्यौट आयोग गठन गर्दैन् । आयोग गठन भएपछि भएको उपलब्धीको गणना गर्ने हो भने महालेखाले प्रश्न उब्जाएँभै कानुनबाट बचका लागि मात्र यसको सहारा लिएको पुष्टि हुन्छ । यदि वास्तविकरूपमा करदाता पीडित भएकै हुन् भने तिनलाई एक अवसर दिनैपछ, तर अवसरका नाममा कारबाहीको दायराबाट उन्मुक्ति पाउने प्रपञ्चमात्र रचियो भने आउँदा दिनहरूमा यस्ता अभियानको सार्थकतामाथि प्रश्न उब्जाउँछ ।

सबैभन्दा मुख्य प्रश्न बनेको विषय भनेको करको दायरा विस्तार नै हो । विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा नेपालले गरेका प्रतिबद्धताहरू पूरा गर्ने क्रममा अब करका दरहरू बढाउन सकिदैन र मिल्दैन पनि । यस्तो अवस्थामा करका दायरा विस्तार गर्नु नै एकमात्र विकल्प बच्दछ । नेपालमा कैयन यस्ता क्षेत्रहरू छन्, जुन सम्भावना भएर पनि करको दायरामा आउन सकेका छैनन् अथवा विभिन्न कारणले न्यून कर लाग्ने क्षेत्रका रूपमा परिभाषित छन् ।

संविधानको कार्यान्वयनसँगै देश छिटै संघीय प्रारूपमा जाने भएकाले अब राजस्व पनि केन्द्रीय, प्रान्तीय र स्थानीय तहमा बाँडफाँट हुनेछ । केन्द्रीय तहमा उठ्ती हुने राजस्वले संघीय सरकारमातहतको खर्चमात्र होइन, कम राजस्व स्रोत भएका प्रदेशहरूको खर्चका लागि समेत अनुदान पठाउनु पर्ने हुन्छ । संघीय प्रणालीमा करको दोहोरोपन र कर खाप्टने समस्या सबैभन्दा जटिल बन्न सकछ । त्यसैले अहिलेसम्म देखापरेका कर प्रशासनसँग सम्बन्धित समस्याका अलावा भावी दिनको कर प्रणाली व्यवस्थापनको रणनीति बनाउनु पनि राजस्व प्रशासनको चुनौती हो ।

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
आन्तरिक राजस्व विभाग
लाजिम्पाट काठमाण्डौको

पूँजीगत लाभकर असूल गर्ने सम्बन्धी सूचना

सामयिक कर असुल ऐन, २०१२ को दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयद्वारा प्रकाशित नेपाल राजपत्र भाग ५ खण्ड ६६ अतिरिक्तांक ३ मिति २०७३/०२/१५ को सूचित आदेश बमोजिम आयकर ऐन (संशोधन सहित), २०५८ को दफा ९५क. को उपदफा (६) मा “उपदफा (५) मा लेखिए देखि वाहेक अन्य कुनै व्यक्तिको स्वामित्वको जग्गा वा भवन निसर्ग वापत भएको लाभमा मालपोत कार्यालयले रजिष्ट्रेसनका बखत दश प्रतिशतका दरले अग्रिम कर असूल गर्नु पर्नेछ” भन्ने व्यवस्था गरेकोले देहाय बमोजिम अग्रिम कर असूल गर्नु पर्ने व्यहोरा सबैको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ ।

देहाय

- कुनै एकलौटी फर्म, साझेदारी फर्म, कम्पनी, गैरसरकारी संस्था, ट्रष्ट, निजी विद्यालय/विश्वविद्यालय लगायतका निकायहरूले आफ्नो स्वामित्वको जतिसुकै मूल्यको जग्गा वा भवन निसर्ग (विक्री वा अन्य कुनै प्रकारले स्वामित्व हस्तान्तरण) गर्दा भएको लाभमा रजिष्ट्रेशनका बखत १० (दश) प्रतिशतका दरले अग्रिम कर असूल गर्ने ।
- जग्गा वा भवन खरिद वा निर्माण गरी बिक्री गर्ने उद्देश्यले व्यवसाय दर्ता गरी जग्गा वा भवन खरिद गरी बिक्री गर्ने वा जग्गा खरिद गरी सो जग्गामा भवन निर्माण गरी बिक्री गर्ने व्यक्तिले बिक्री गर्ने जग्गा वा भवनको हकमा त्यस्तो जग्गा वा भवन सो व्यक्तिको व्यावसायिक सम्पत्ति नभई व्यापार मौज्दातको रूपमा रहने हुँदा त्यस्तो व्यापारिक मौज्दातको बिक्रीमा अग्रिम कर असूल गर्नु नपर्ने ।
- वुँदा नं. २ बमोजिमका व्यवसाय गर्ने व्यक्तिले निसर्ग गरेको जग्गा वा भवन व्यापारीक मौज्दातमा रहेको सम्पत्ति हो भन्ने व्यहोरा सम्बन्धित व्यक्तिलाई नै घोषणा गर्न लगाउने ।

“समृद्ध राष्ट्र निर्माण र पर्याकिलो क्याधार, कर्दाता
मैत्री इवं सुदृढ कर प्रणाली पूर्वाधार”

मूल्यअभिवृद्धि करमादर्ता : एक सिंहावलोकन

हेमराज सुवेदी

प्रमुख कर अधिकृत
ठूला करदाता कार्यालय

१. पृष्ठभूमि :

मूल्यअभिवृद्धि कर नेपालको राजस्वको सबैभन्दा ठूलो श्रोत हो । यस करको कुलगाहरस्थ उत्पादनसंगको अनुपात ५ प्रतिशतभन्दा बढी रहेको छ । त्यसैगरी कूल राजस्वमा यस करको करिब २९ प्रतिशत र कुल कर राजस्वमाकरिव ३३ प्रतिशतयोगदानरहेको छ । यस करलाई बैज्ञानिक सरल तथा तटस्थ करको रूपमा सर्वत्र मानिएको छ । राजस्वमा महत्वपूर्ण योगदान गरेतापनिकार्यान्वयनको आधारमाहेदार्थभै व्यवहारिक रूपमाथुप्रैचुनौतीहरु रहेकै छन् । समयानुकूल सुधारकाकदमहरु चाल्नुपर्ने अपरिहार्यतालाई नकार्न सकिदैन ।

२. मूल्यअभिवृद्धिकर प्रणाली :

- सन् १९९९ मार्जमनीमा डा.विल्हेम मोन साइमेन्सले यस करको अवधारणा प्रस्तुत गरे तापनि सन् १९५४ मापहिलो पटक फ्रान्समालागू गरीएको थियो । हालविश्वकाविकसित, अविकसित, धनीतथा गरीव सबै प्रकारकामुलुकले यस करलाई लागू गरेको पाइन्छ ।
- वि.सं. २०५० साल देखिकोतयारी पश्चात्नेपालमावि.सं. २०५४ सालमार्ग १ देखि मूल्यअभिवृद्धि कर लागू गरीएको हो । मूल्यअभिवृद्धि करकाविभिन्नप्रकार मध्ये नेपालले छनौट गरेकोकर कट्टी प्रणालीमा आधारित उपभोग प्रकारको मुल्यअभिवृद्धि कर हो ।
- लागू गरीएको यस करका सम्बन्धमा शुरुकावर्षमाकेहीव्यवसायीबाट असहयोग गरेतापनिक्रमशः यस प्रणालीलाई आत्मसाथगर्दै आएको पाइन्छ ।
- नेपालमा यो करको सन्दर्भनयांभएतापनिविल्कुलै नयां कर भने होइन । तत्कालप्रचलनमा रहेकाचार वटा करको सट्टामा यस करको शुरुवात गरीएको हो । यस करको सफलकार्यान्वयनको लागिकर्मचारी,व्यवसायीतथाउपभोक्ता समेतलाई सचेत गराउनविभिन्नप्रयत्न गरीएको पाइन्छ ।

३. दर्ताको थ्रेसहोल्ड:

सानाव्यवसायीलाई मूल्यअभिवृद्धि कर प्रणालीबाट बाहिर राखीनिश्चितकारोवार भन्दा बढीको कारोवार गर्नेलाई मू.अ.करमादर्ता हुनुपर्ने प्रावधान राखीएको हुन्छ । यसबाट मु.अ.करको लागीआवश्यक पर्ने औपचारीकता पुरा गर्न सक्ने व्यवसायीलाई मात्र यस प्रणालीले समेट्न खोजिएको हुन्छ । विभिन्नमुलुकमा समेत थ्रेसहोल्डको प्रावधान रहेको पाइन्छ । कतिकारोवारलाई थ्रेसहोल्डको सीमा राख्ने भन्ने विषय सम्बन्धितमुलुकको अर्थव्यवस्था, कारोवारको अवस्थातथामुल्यस्थिति समेतलाई विचार गरेर निर्धारण गरीएको हुन्छ ।

४. विगतका अभ्यासहरु :

- वि.सं. २०५४ सालमार्ग १ गते लागू भएको यस मू.अ.कर कानूनमा १० लाख थ्रेसहोल्ड कायम

गरीएको थियो । साविकविकाकर ऐन अनुसार दर्ता भएकाव्यक्तिफर्महरुमुल्यअभिवृद्धिकरमादर्ता नभएपनिमुल्यअभिवृद्धि कर उठाउन पाउने गरी व्यवस्था गरीएको ।

- वि.सं. २०५५ को आर्थिक ऐन बाट रु. ३० लाखथेसहोल्ड कायम गरीएको ।
- वि.सं. २०५६को आर्थिक ऐन बाट रु.२० लाखथेसहोल्ड कायम गरीएको । वि.सं. २०५७, २०५८, २०५९,२०६० तथा २०६१ सम्म यसैलाई निरन्तरतादिईएको ।
- वि.सं. २०६२ माकारोवारको अंकको अतिरिक्तकारोवारको प्रकृतिको आधारमामुल्यअभिवृद्धिकरमादर्ता गर्ने व्यवस्था गरीएको । यस अनुसार महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका, नगरपालीकातथाआन्तरिक राजस्वविभागले तोकेको क्षेत्रभित्र हार्डवेयर, सेनिटरी, फर्निचर फिक्चर,फर्निसिङ, अटोमोवाइल्स, इलेक्ट्रोनिक्स वामावलको कारोवार गरेमाअनिवार्य रूपमादर्ता गर्नुपर्ने व्यवस्था गरीएको । साथै कुनै महिनामादुई लाखबा सो भन्दा बढी रूपैयाको विक्रीभएमापनि मू.अ.करमादर्ता गर्नुपर्ने व्यवस्था गरीएको ।
- आ.ब. २०६४ मा अस्थायी रूपमाआयोजनागर्ने प्रदर्शनी, मेला, तथा यस्तै अन्यकारोवारको हकमा अस्थायी दर्ता सम्बन्धीविशेष व्यवस्थागरिएको,अनिवार्य दर्ता गर्ने बस्तुहरुको सूचीथप्दै लिगाएको,
- आ.ब.२०७२ माविगतबाह महिनामा वस्तुको हकमापचास लाख रुपैया बढीकोकारोवार र बस्तु तथा सेवामिश्रित र सेवाहकमादशलाख रुपैया बढीको कारोवारगर्ने व्यक्तिले मू.अ.करमादर्ता गर्नु पर्ने प्रावधान रहेको छ ।

५. हालको प्रावधान :

- विगतबाह महिनामा वस्तुको हकमापचास लाख रुपैया बढीकोकारोवार र बस्तु तथा सेवामिश्रित र सेवाहकमाबीस लाख रुपैया बढीको कारोवारगर्ने व्यक्तिले मू.अ.करमादर्ता गर्नु पर्ने प्रावधान रहेको छ ।
- करलाग्ने बस्तु एक पटकमा रु. १० हजार भन्दा बढीको आयातगर्ने व्यक्तिले मू.अ.कर दर्ता गर्नुपर्ने प्रावधान छ ।
- साविकमाकायम रहेकाव्यक्तिको टेलिफोन महसुल घर बहाललगायतकाखर्चको आधारमा मू.अ.करमादर्ता गर्ने व्यवस्थालाई हटाईएको ।
- रु.१० लाखभन्दा बढी रकमको कुनै बैंकबाट व्यवसायिक क्रण प्राप्त गरेमापनिदर्ता गर्नुपर्ने प्रावधान छ ।

यस्ता विभिन्नप्रयत्नहरुले मू.अ.करमादर्ता गर्नेको संख्या त बढ्यो तर कर विवरण पेश नगर्ने (Non filer) को संख्या बढ्यो । यसरी परिमाणात्मक रूपमा सफलताप्राप्तभएतापनि गुणात्मक रूपमा सफलताप्राप्तगर्न सकिएन । कतिपयमानीसहरु Threshold नै राख्ननहुने तर्क पनि गरेको पाईन्छ । अर्कोतिर हालको Threshold माअझै बढाउनु पर्छ भन्नेहरु पनि छन् तर ति सबै हचुवाको आधारमाभनिरहेको देखिन्छ । यस सम्बन्धमाविस्तृत रूपमाअध्ययन, अनुसन्धान गरेर मात्रनिश्कर्षमापुग्न सकिन्छ ।

यि विभिन्नप्रयत्नकाआधारमा मू.अ.करमा देहायबमोजिम करदाताहरु दर्ताभएका छन् तर ति करदाताकति स्तरीय छन् भन्ने विषयथपअध्ययनकै विषय रहेको छ ।

तालिका नं. १

मूल्यअभिवृद्धि करमादर्ता भएका करदाताको विवरण

सि.नं.	आ.ब.	थपभएका करदाता
१.	२०५५/०५६सम्म	९६९२
२.	२०५६/०५७	८५१२
३.	२०५७/०५८	३५७७
४.	२०५८/०५९	३३६८
५.	२०५९/०६०	३२०५
६.	२०६०/०६१	५८२०
७.	२०६१/०६२	५६०२
८.	२०६२/०६३	७०५५
९.	२०६३/०६४	६२४०

सि.नं.	आ.ब.	थपभएका करदाता
१०.	२०६४/०६५	६७१०
११.	२०६५/०६६	९८७२
१२.	२०६६/०६७	१३०३१
१३.	२०६७/०६८	१५०४७
१४.	२०६८/०६९	१६१८८
१५.	२०६९/०७०	१५७९४
१६.	२०७०/०७१	४३७८
१७.	२०७१/०७२	१९५२८
१८.	२०७२/०७३	१३९११

श्रोत:आन्तरिक राजस्वविभाग

६. व्यवहारमा देखिएका समस्या :

- नीतिगत रूपमाअस्थिर हुँदा करदातामाअन्यौलताभझरहने,
- थ्रेसहोल्ड भन्दा धेरै बढी कारोबार गरेकाव्यवसायीअभै पनिमु.अ.करमादर्ता भएका छैनन, त्यस्तासबै व्यवसायीलाई कर प्रशासनले प्रमाण सहित कारबाही गर्न सहज छैन,
- न्यूनविजकीकरणको कारण बजार मूल्यभन्दाबिकै कममूल्यको मात्र लेखांकन भएबाट यथार्थमा थ्रेसहोल्ड भन्दा धेरै बढी कारोबार गरेर पनि मु.अ. करको दायरामा आएका छैनन,
- कर प्रशासनमाप्रवेश गर्न सरल भएतापनिनिस्कन(exit)विभिन्न समस्यारहेको छ भन्ने गुनासो रहेको छ,
- ई-कमर्सलाई कसरी कर प्रणालीमा आवद्ध गराउने भन्ने समस्या रहेको,
- शेयर दलाल, होस्टेल संचालनगर्ने व्यवसायमा मु.अ.कर आकर्षित हुने नहुने भन्ने स्पष्टनभएको,
- सेवा क्षेत्रमा स्पष्ट कारोबारको अभिलेखकोअभावको कारणमु.अ. करमादर्ता गर्न कठिनाई भएको,
- मू.अ.कर कानून र अन्तरसम्बन्धितअन्यकानूनबीचअभै तालमेल नमिल्नु उदाहरणमा सार्वजनिक खरीदकानूनले सरकारी निकायले ५ हजार बढीको बस्तु वा सेवा खरीदगर्दा मु.अ. करमादर्ता भएकासितमात्रगर्नु पर्ने प्रावधान छ, जबकि मु.अ.कर कानूनले रु.५० लाख सम्मको बस्तुको कारोबार गर्ने आपूर्तिकर्तालाई मू.अ.करमादर्ता गर्न नपर्ने प्रावधान छ।

७. समाधानका लागि केही सुझावहरू :

- थ्रेसहोल्ड कतिकायमगर्ने भन्ने सन्दर्भमा विस्तृत रूपमा अध्ययन गरेर निश्चित गरी सकेपछि कम्तिमा ५ वर्ष परिवर्तन नगर्ने,
- पूर्ण रूपमा कारोबार मूल्यमा भंसार जांचपास गर्ने व्यवस्था बाट मात्रयथार्थ मूल्यमाविलिङ हुने हुँदा यस तरफ नीतिगत रूपमा व्यवस्था मिलाउने,
- भंसार विभाग, आन्तरिक राजस्वविभागतथा राजस्व अनुसन्धान विभाग विच प्रविधिको माध्यमबाट सूचना संजालनिर्माण तथाप्रयोग गर्ने,
- कारोबार विशेषको आधारमा विगतमा अनिवार्य दर्ता गरीएका करदातालाई सहज रूपमादर्ता खारेजी गर्ने व्यवस्था गर्ने,
- सरकारी निकायले मु.अ.करमादर्ता भएका संग खरीदगर्नु पर्ने रकमको सीमापांचहजार बाट रु. ३० हजार पु-याउनु पर्ने,
- ई-कमर्स को माध्यमबाट हुने कारोबारलाई कर प्रशासनको सूचना संजालमा ल्याउने गरी कानूनी तथा प्रविधिगत रूपमा व्यवस्थापन गर्ने,
- यी समग्र विषयमा कर प्रशासनको जनशक्तिलाई अद्यावधिक गराउने,

८. निष्कर्ष :

हालका वर्षहरुमा अप्रत्यक्ष करलाई नै राजस्वको मुख्य औजारको रूपमा विश्वव्यापी रूपमा ग्रहण गरिएको र नेपालको हकमा मूल्य अभिवृद्धि करलाई राजस्वको मेरुदण्डको रूपमा लिइएको छ । यसको सफल रूपमा कार्यान्वयन गर्नको लागि नीतिगत रूपमा स्पष्ट हुनुपर्छ, कानूनहरु स्पष्ट र स्थीर हुनुपर्छ, त्यसै गरी कर प्रशासन सक्षम हुनुपर्छ । त्यस्तै करदाताहरु स्वच्छ कारोबार गर्ने र उपभोक्ताहरु जागरुक हुनु जरुरी छ । वि.सं. २०५४ सालको तुलनामा वि.सं. २०७३ सालमा आइपुगदा मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीमा धेरै सुधार भएको देखिन्छ, जसलाई राजस्वमा यसको बढ्दो योगदान, कुल गार्हस्थ उत्पादनसंगको यसको अनुपातले पुष्ट गर्दछ । तर बजारमा खुद्रा कारोबारको अध्ययन गर्दा मु.अ.कर विजकको प्रयोगमा व्यवसायीले कन्जुस्याई गर्ने र उपभोक्ताहरुले विल माग्ने नगरेको व्यवहार भने राम्रो मान्न सकिदैन । पाचौं कर दिवशको सन्दर्भमा सबै उपभोक्तालाई विल लिएर मात्र सामान खरीद गर्न प्रोत्साहित गर्नु पर्दछ भने व्यवसायीले अनिवार्य रूपमा विल जारी गर्ने वातावरण बनाइनु पर्दछ ।

सन्दर्भ सामाग्री:

अर्थमन्त्रालय, आर्थिक ऐनहरु, बजेट बक्तव्यहरु ।

उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकनआयोग २०७७ कोप्रतिवेदन, अर्थ मन्त्रालय ।

आन्तरिक राजस्वविभाग, वार्षिक प्रतिवेदनहरु, WWW.ird.gov.np.

मूल्यअभिवृद्धि कर ऐन, २०५२तथामूल्यअभिवृद्धिकर नियमावली, २०५३ ।

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय

आन्तरिक राजस्व विभागको

भुक्तानीमा कर कट्टी गरिएको करको विवरण र कर दाखिला गर्ने सम्बन्धी अत्यन्त जरूरी सूचना

आयकर ऐन, २०५८ ले रोजगारदाताले पारिश्रमिक समेतको रकम भुक्तानी गर्दा, लगानी प्रतिफल र सेवा शुल्कको भुक्तानी गर्दा, आकस्मिक लाभको भुक्तानी गर्दा र ठेक्का वा करारको भुक्तानी गर्दा भुक्तानीकर्ताले कर कट्टी (अग्रिम कर कट्टी) गर्नुपर्ने रकम अग्रिम कर कट्टी गरी प्रत्येक महिना समाप्त भएको २५ दिन भित्र सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय तथा करदाता सेवा कार्यालयमा विवरण र कट्टी गरिएको रकम दाखिला गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको विदितै छ। साथै भुक्तानीकर्ताले कागजात नराखेमा वा विवरण दाखिला नगरेमा, भुठा वा भ्रमपूर्ण विवरण दाखिला गरेमा तथा ऐन, नियमका व्यवस्थाको पालना नगरेमा शुल्क लाग्ने र तोकिएको मितिसम्म कर दाखिला नगरेमा व्याज लाग्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। तसर्थ, उपर्युक्त कानूनी व्यवस्था बमोजिम भुक्तानी गर्दा कर कट्टी गर्ने जिम्मेवारी भएका व्यक्तिहरूले कानूनमा तोकिएको समयमा अनिवार्य रूपमा भुक्तानीमा कर कट्टी गर्नुहुन र कर कट्टी गरिएको विवरण तथा कर कट्टी रकम दाखिला गरी हिसाब फरफारक गर्नुहुन यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ।

निजी क्षेत्रको अपेक्षा: उद्यम शिलता मैत्री कर प्रणाली

होमनाथ गैरे

निर्देशक

नेपाल उद्योग परिसंघ

पृष्ठभूमी

पछिल्लो समय सबै राजनीतिक दलहरूले आफ्ना दस्तावेजमा प्रमुख एजेण्डाका रूपमा संमृद्ध (नयाँ) नेपाल निर्माणलाई समावेश गरेका छन्। सोही अनुरूप बनेका विभिन्न सरकारका अवधारणाका साथै नीति तथा कार्यक्रमहरूमा पनि द्रुत औद्योगिक विकास, रोजगारी शृजनार उच्च आर्थिक वृद्धिका विषय केही न केही रूपमा समावेश भएको पाइन्छ। एजेण्डा वा योजना बनाउनु र समृद्धिको सपना देख्नु र देखन सिकाउनु गलत होइन, किनभने सपनान देखेसम्म वा निश्चित लक्ष्य पहिचान नगरेसम्म सफलता हात लाग्दैन भन्ने तथ्य स्थापित भइसकेको छ।

आर्थिक समृद्धि भन्नमा जती सजिलो र आकर्षक छ, हासिल गर्न त्यती नै कठिन छ। आर्थिक समृद्धि वा विकासको पूर्वसर्त उद्यमशिलताबाट नै विज्ञान-प्रविधिको विकास, औद्योगिकरण र रोजगारी शृजनाका साथै आयातप्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धन जस्ता आर्थिक समृद्धिका परिसूचकहरूमा अपेक्षितदिशामा सुधार ल्याउन सकिन्छ। जुननिजी क्षेत्रको समुचित विकास र विस्तार बिना सम्भव छैन। त्यसैले आर्थिक समृद्धिको सपना बाढ़ नै सबै पक्षबाट मुलुकमा नै उद्यमशिलता(नीजी उद्यमको) विकासमा जोड दिनुको विकल्प छैन। त्यसका लागि देशको राजनीति र अर्थनीतिको बागडोर सम्भालेहरूको बोलाई र काम गराईमा तादात्म्यता हुनु आवश्यक छ।

सबै प्रकारका असल बोली र विचारलाई व्यवहारमा लागु गर्न सकिने गरि नीति तथा कानुनहरू तर्जुमा गरेर प्रभावकारी कार्यान्वयन मा जोड दिनु अहिलेको आवश्यकता हो। निजी क्षेत्र र उद्यमशिलतासँग जोडिएको सबैभन्दा पेचिलो पक्षमध्ये एक मुलुकको कर प्रणाली हो, जसका कारण उद्यमशिलता विकास र विस्तार मात्रै हुँदैन मर्न वापलायन समेत हुन सक्छ। यसर्थ, मुलुकको समग्र कर प्रणाली औद्योगिक तथा व्यवसाय मैत्री मात्र नभएर स्वच्छ, पारदर्शी र निजी उद्यमका लागि उत्प्रेरक हुनु जरुरी छ।

कर नीति

कर लोककल्याणकारी राज्य सञ्चालनको स्रोत मात्र नभएर राज्य प्रतिजनताको सर्त रहित योगदान पनि हो। त्यसैले कर तिर्नु जनताको दायित्व हो। तर, करलाई राज्य तथा सरकारी अधिकारीहरूले जनतामाथि शासन गर्ने औजारका रूपमा प्रयोग गर्न सक्ने वातावरण बन्न नदिने गरी कर नीतिको तर्जुमा गरिनु पर्छ। साथै राज्यप्रतिको योगदान (कर) लाई सम्मानपूर्वक निर्वाह गर्दै गर्दा कुनै पनि नागरिक वा उद्यमीले आफु अन्याय वा अप्यारोमा परेको अनुभव गर्ने परिस्थिती शृजना नहोस भन्ने विषयमा पनि कर नीतिले यथेष्ठ ध्यान पुऱ्याएको हुनु पर्छ।

तसर्थ, कर नीति निर्माणका क्रममा करका विश्वव्यापी सर्वमान्य सिद्धान्तहरू जस्तै: समानता, सहजता, मितव्ययिता, उत्पादनशिलता आदिमा आधारित हुनु पर्दछ। कसैले पनि करमा माध्यमबाट अनुचित फाइदा

लिन सक्ने छिद्र कर नीतिमा रहनु हुँदैन । त्यसैले व्यक्ति तथा संस्थाका लागि करको दायरा समानहुनु पर्छ । राजस्व वृद्धिका लागि दायरामा आएका करदाताहरुबाट मात्रै अतिरिक्त कर असुली गर्ने नीति उचित हुँदैन । बरु करका दायरा विस्तार गरेर राजस्व बढाउने नीति अवलम्बन नगरिनु न्यायोचित हुँच ।

सबैभन्दा महत्वपूर्ण विषय राज्यको कर नीति राजस्वमुखी मात्रै हुनु हुँदैन । बरु उद्यमशिलता, व्यवसायिकता विकास र लगानी मैत्रीहुनु पर्छ । कर प्रशासन वा प्रशासकलाई वार्षिक रूपमा बढ्दो दरमा राजस्व वृद्धिको लक्ष्य लिनुको सट्टा कर नीतिले औद्योगिक लगानी, रोजगारी, उत्पादन र निर्यात वृद्धिको लक्ष्य लिनु उपयुक्त हुँच ।

यी सबै तथ्यहरुको मनन् गरि नेपाल जस्तो अल्पविकिशित मुलुकमा उद्योग व्यवसाय (उद्यमशिलता) मैत्री करनीति अवलम्बन गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिनु अहिलेको आवश्यकता हो । साथै कुनै पनि विषय आफैमा पूर्ण नहुने भएकाले करदाताको गुनासो सुनवाईका लागि स्पष्ट नीति अवलम्बन गरी उद्योग-व्यवसाय र कर प्रशासनको एक आपसलाई हेर्ने दृष्टीकोणमा परिवर्तन गरिनु उपयुक्त देखिन्छ ।

नागरिकहरुको आय तथा सम्पत्तिको विवरण अद्यावधिक गर्न र आर्थिक पारदर्शीता अभिवृद्धि गर्न विप्रेषण आय तथा विद्युतीय प्रणालीबाट हुने कारोबारलाई नियमित रूपमा अभिलेखिकरण गर्ने र कर प्रणालीमा समावेश गर्ने नीति गत व्यवस्था गर्नु पर्ने ।

कर कानून

समय क्रम सँगै अर्थतन्त्रको संरचना, मानिसका आर्थिक गतिविधिको प्रकृती र उपभोक्ताको व्यवहारमा व्यापक परिवर्तन आइसकेको छ । यस्तो अवस्थामा कर कानुनहरुलाई आवश्यकता अनुसार परिवर्तन र संशोधन गर्दै समय सापेक्ष बनाउदै लैजानु आवश्यक छ । तर, व्यवसायिक वातावरणको अनुमान नै गर्न नसकिने गरि छिटो छिटो परिवर्तन भने गर्नुहुँदैन ।

कर कानुनहरुलाई सबैभन्दा माथि राखेर अन्य कानुनले गरेका व्यवस्थार सहिलियत लागु नै नहुने वा काट्न सक्ने असिमित अधिकार उचितनहुने भएकाले यसमा समय सापेक्ष परिमार्जन गरिनु पर्ने । महालेखा परिक्षकको कार्यालय अहिले सम्मनगद (Cash) लेखा प्रणालीमा मात्रै आधारित भएकाले उद्यारो (Accrual) लेखा प्रणालीलाई पनि कानुनी मान्यता दिनु पर्ने ।

अहिले सम्मका कर कानुनहरु करदाताको हकहित र अधिकारका विषयमा मौन छन् । साथै करदाताको हकहित संरक्षण गर्न र गुनासो सुनवाई गर्न कुनै स्वतन्त्र निकाय छैन । त्यसैले, कर कानुनहरुमा करदाताको हकहित र अधिकार सुनिश्चित गर्दै गुनासो सुनवाई न्यायिक उपचारको विषयमा स्पष्ट व्यवस्था सहितको कर प्रणाली व्यवसाय तथा उद्यमशिलता मैत्री हुन सक्छ ।

कर अधिकारीको स्वविवेकको प्रयोग तथा प्रशासनको तजबिजी अधिकार/निर्णय न्यूनिकरण गर्न र करदाताले व्यहोर्नु पर्ने अनावश्यक सास्ती कम गर्न कानुन, नियमावली तथा विनियमावली आदिमा तोकिए अनुसारको, तोकिएको ढाँचामा, ... अन्यत्र जेसुकै लेखिएको भएपनि, ... देखि.....सम्म,वा.....वा..... जस्ता शब्दावलीहरुको प्रयोग अत्यावश्यक स्थानमा बाहेक नगरिकन कानुन निर्माण गरेर कार्यान्वयन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

व्यवसायिक योजनाको एक अभिन्न अंग कर योजना (Tax planning) लाई कानुनी मान्यता दिनु पर्छ । यसलाई कर छलीका रूपमा लिने गरिएको छ । करका मुद्दामा कर संवन्धी कानुनहरु मात्रै आकर्षित हुने र सम्पत्ति सुद्धिकरण तथा आतंककारी लगानी नियन्त्रण (AML-CTF) जस्ता कानुन आकर्षित नहुने गरी स्पष्ट

कानुनी व्यवस्था गर्नु पर्ने । सामयिक कर असुल ऐन २०१२ ले नेपाल सरकारलाई असिमित अधिकार प्रत्यायोजन गरेको छ । त्यसैले यस ऐनलाई समय सापेक्ष परिमार्जन गर्नु अपरिहार्य भएको छ ।

कर प्रशासन

कर प्रशासनमा विद्यमान लामो र भण्डटिलो प्रकृयालाई चुस्त, सरल र संक्षिप्त बनाउदै स्वच्छ, पारदर्शी र प्रणालीमा आधारित जनउत्तरदायी कर प्रशासनको निर्माण भएमा मात्र मुलुकमा व्यवसाय गर्ने वातावरण सुधार भएर उद्यमशिलताको विकास हुन्छ । करदाताहरूलाई भण्डटरहित रूपमा कर सम्बन्धी सेवालिन र कर भुक्तानीका क्रममा घण्टौं लामो लाइन वस्तु पर्ने वाध्यताको अन्त्य गर्न अनलाइन सेवालाई थप प्रभावकारी बनाउदै करदाताको पायक पर्ने जुनसुकै बैंकबाट पनि कर भुक्तानी गर्न मिल्ने व्यवस्था भएमा कर प्रशासन चुस्त हुन सक्छ ।

विद्यमान कर प्रशासनलाई पुनः संरचना गरेर चुस्त, सरल र भण्डट रहित बनाउन विभिन्न तहगत रूपमा अधिकार प्रत्यायोजन गरेर हरेक तहका अधिकारीहरूलाई निस्चित अधिकार दिने र त्यसमा पूर्ण उत्तरदायी बनाउने व्यवस्था हुन आवश्यक छ । विद्युतीय माध्यमबाट कर दाखिला गर्ने गरेर आवश्यक विवरण पेश गरेपछि स्वतः प्रमाणिकरण गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

कर प्रशासनको निर्णय प्रकृयालाई संछिप्त र सरल बनाएर करदाता सेवालाई छिटो, छरितो र प्रभावकारी बनाउनु पर्ने । कर प्रशासनलाई थप प्रभावकारी बनाउन करदाताले तोकिएको मितिमा कर विवरण दाखिला नगरे कारवाही हुने व्यवस्था भए जस्तै कर अधिकारीहरूले पनि प्रकृया पुऱ्याएर आएको निवेदनवा मुद्दा तोकिएको अवधीमा सम्पन्न नगरेमा कारवाही गर्ने कानुनी व्यवस्था गर्नु पर्ने ।

कर कर्मचारीहरुका लागि निस्चित कार्यविधि सहितको आचार संहिता बनाएर लागु गर्ने । त्यस्तो आचार संहिता पालना नगर्ने र करदातालाई अनुचित दुःख दिएमा र कर अधिकृतको निर्णय वा व्यवहारका कारण क्षती भएमा त्यसको क्षतिपूर्ती सहित कारवाही गर्न सक्ने अधिकार सहितको अनुशासन समिति निर्माण गर्ने ।

उपसंहार

सरकारी तथ्यांक अनुसार गत एक दशकमा देशको आर्थिक वृद्धि दर वार्षिक औसत ४ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ । सरकारको लक्ष्य अनुसार विकासशिल मुलुकको समुहमा स्तरोन्ति हुन आगामी वर्षहरूमा वार्षिक ७ देखि ८ प्रतिशतका दरले आर्थिक वृद्धि गर्न आवश्यक छ । तसर्थ यो लक्ष्य हासिल गर्न समष्टिगत आर्थिक नीतिमा व्यापक परिवर्तन गर्नु पर्ने चुनौति छ । यसै सिलसिलामा वृहत औद्योगिक उत्पादन र पुर्वाधार निर्माण जस्ता क्षेत्रमा पूँजीको अर्पयाप्ता नहोस भनीआर्थिक नितिको ध्यान केन्द्रित हुनु जरुरी छ । यसको लागि बचत उत्प्रेरित गर्न सक्ने कर नीति कार्यान्वयनमा आउनु पर्ने हुन्छ । बचतलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानीमा परिणत गर्ने प्रतिफल दिन क्षेत्रहरूलाई प्राथमिकता दिनु पर्ने हुन्छ ।

माथि उल्लेख भएकै विषय हो व्यवसाय मैत्रीकर नीति तथा कानुन र कुशल कर प्रशासनको माध्यमबाट उद्यमशिलता विकास र लगानी उत्प्रेरित गर्न सम्भव हुन्छ । साथै अहिले विभिन्न माध्यमबाट भइरहेको पूँजी पलायनको रोक्न मात्र होइन नयाँ स्वदेशी र विदेशी लगानी भित्राउन पनि कर व्यवहार, संस्कृति र नीति बढी लगानी मैत्री हुनु पर्छ । मुलुकमा संचित पूँजीको अधिकतम रूपमा उपयोग गर्न कर प्रणालीमा संस्थागत सुधार गरी उदार कर नीति अबलम्बन गरिनु पर्ने हुन्छ । स्वेच्छक कर सहभागीताको माध्यमबाट करको आधार र दायरा विस्तार गर्नु पर्ने खाँचो छ । कानूनी राज्यको मूल्य र मान्यतालाई संस्थागत गर्न कर प्रशासनमा पारदर्शिता, जवाफदेहिताको अवस्था शृजना हुनु पर्ने देखिएको छ ।

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय

आन्तरिक राजस्व विभागको

मालसामान तथा सेवा खरिद विक्री गर्दा बिल विजक लिने दिने सम्बन्धी अत्यन्त जरुरी सूचना

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२ बमोजिम वस्तु तथा सेवा विक्री गर्दा विक्रेताले क्रेतालाई अनिवार्य रूपमा विजक दिनुपर्ने र क्रेताले पनि विजक लिनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । विजक जारी गरे नगरेको अनुगमन गर्न आन्तरिक राजस्व विभाग तथा मातहत कार्यालयवाट वजारमा कर अधिकृत सहितको टोली खटाइएको छ । विक्रेताले तोकिए बमोजिम विजक जारी गरेको नपाइएमा वा कारोबार मूल्य भन्दा घटीमा विजक जारी गरेको पाइएमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन बमोजिम कर अधिकृतले प्रत्येक पटक रु. ५००० (पाँच हजार) तत्कालै जरिवाना गर्न सक्ने छ । त्यसैले प्रत्येक विक्रेताले वस्तु वा सेवा विक्री गर्दा अनिवार्य रूपमा विजक जारी गर्नहुन र वस्तु तथा सेवा खरिद गर्दा क्रेताले आफूले तिरेको मूल्यको अनिवार्य रूपमा विजक लिनहुन अनुरोध छ ।

दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता र नेपाल

कपिल प्रसाद सुवेदी

प्रमुख कर अधिकृत

करदाता सेवा कार्यालय, बालाजु

परिचयः

वर्तमान विश्व बढ्दो आर्थिक विकास तथा विश्व बजारीकरणका कारण सांघरो हुदै गएको छ। कुनै पनि देश अन्य देशहरूबाट एकलएर सम्पन्न र विकसित हुन सक्ने अवस्था छैन। कुनै पनि देश, चाहे त्यो विकसित होस वा अविकसित, आर्थिक विकासका लागि बैदेशिक लगानी, आधुनिक प्रविधि, विशेषज्ञ आदिको आवश्यकता पर्दछ र सबै प्रकारका विकासका अवयवहरु एउटै देशमा हुनु सम्भव छैन। देशहरूका विच पूँजी, श्रमशक्ति, कच्चा पदार्थ तथा प्रविधिको उपलब्धता एकनास हुदैन। कुनै देशको अर्थतन्त्र पूँजीप्रधान हुन्छ भने कुनै देशको अर्थतन्त्र श्रमप्रधान हुन्छ। पूँजीप्रधान अर्थतन्त्र भएको देशबाट पूँजी कम तथा श्रमशक्ति बढी भएको देशमा पूँजी लगानी हुन सक्छ। त्यसैरी श्रमप्रधान अर्थतन्त्र भएको देशबाट पूँजी बढी भएको देशमा श्रमशक्ति जान सक्छ वा सोही देशमा पूँजी भित्र्याई उपलब्ध श्रमशक्तिको सदुपयोग हुन सक्छ। प्रविधि पनि पूँजी वा श्रमशक्ति बढी भएको देशमा आवश्यकता अनुसार भित्रिने गर्दछ। यस्तो अवस्थामा एक देशका वासिन्दा व्यक्तिले अर्को देशमा पूँजी लगानी गर्ने, अर्को देशमा गर्ई आय आर्जन गर्ने वा प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने गर्दछन्। तर यस्तो क्रियाकलाप मुख्यतया: ति सम्बन्धित देशहरूले अवलम्बन गरेका कर कानूनद्वारा निर्देशित हुन्छ। एकातर्फ पूँजी लगानी वा श्रमशक्तिको प्रयोग वा प्रविधि हस्तान्तरणबाट भएको आयमा जुन देशमा आय प्राप्त भएको छ सो देशको कानून अनुसार कर लाग्ने हुन्छ भने अर्कोतर्फ कुनै पनि वासिन्दा व्यक्तिको आफ्नो देशमा भएको आय लगायत जुनसुकै देशमा आय भएको भएपनि कर लगाउने अधिकार वासिन्दा रहेको देशलाई हुन्छ। वासिन्दा व्यक्तिलाई आफु वासिन्दा रहेको देशमा आफुले प्राप्त गरेको आयमा कर लाग्ने र अन्य देशबाट भएको आय आर्जनमा उक्त देशमा समेत कर लाग्ने अवस्थामा उक्त व्यक्तिको एउटै आयमा दोहोरो कर लाग्ने अवस्था सिर्जना हुन सक्छ। यसरी एउटै व्यक्तिको एउटै आयमा दुई देशमा कर लाग्ने अवस्था सिर्जना हुंदा ति देशहरू विच हुने पूँजी लगानी वा श्रम उपयोग वा प्रविधि हस्तान्तरणमा असर पर्दछ। त्यसैले कुनै पनि व्यक्तिको एउटै आयमा दुई देशमा कर नलाग्ने वा कर लागेता पनि वासिन्दा नभएको देशमा भक्तान गरेको कर मिलान गर्ने व्यवस्थाको सुनिश्चितताका लागि विभिन्न देशहरूका वीचमा दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता गर्ने गरिन्छ। उक्त कर मुक्ति सम्भौतामा कुन व्यक्तिको कुन वा कस्तो आयमा कुन देशमा कर लाग्ने, उक्त आयमा कति दरमा कर लाग्ने, अर्को देशमा तिरेको कर वासिन्दा रहेको देशमा कसरी मिलान गर्ने वा कति मिलान गर्ने भन्ने विषयहरू स्पष्ट रूपले व्यवस्था गरिएको हुन्छ। तसर्थ, दोहोरो कर मुक्ति सम्भौताले करदाताहरूलाई दोहारो कर नलाग्ने अवस्थाको सिर्जना गरी अर्थतन्त्रलाई लगानीमैत्री बनाई समग्र अर्थतन्त्रको विकासका लागि महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ।

दोहोरो कर मुक्ति सम्भौताको उद्देश्यः

कुनै व्यक्तिले गरेको आयका आधारमा दुई देशमा करलाग्ने अवस्था सिर्जना हुन सक्छ, जस्तै व्यवसायिक नाफा वा लाभांशमा अवस्था अनुसार दुवै देशमा कर लाग्ने हुन सक्छ। अर्कोतर्फ दुवै देशले एउटै व्यक्तिलाई, एउटै आयमा र

एउटै समयावधिमा देशको कानूनको भिन्नताका कारण कर लगाउने अवस्था सिर्जना हुन सक्छ । यस्तो अवस्थामा एउटै व्यक्तिको एकै आयमा एकै समयावधिमा दोहोरो कर लाग्ने अवस्थाको अन्त्य गर्नका लागि दुई देशका विच दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता गर्ने गरिन्छ । तसर्थ दोहोरो कर मुक्ति सम्भौताको मुख्य उद्देश्य करदातालाई दोहोरो कर लाग्ने अवस्थाबाट मुक्ति दिलाउनु नै हो । दोहोरो कर मुक्ति सम्भौताको उद्देश्यहरु निम्नानुसार छन्:

- (क) दोहोरो कर लाग्ने तथा कर नै नलाग्ने अवस्थाको निराकरण गर्नु,
- (ख) देशहरुका विच करारोपण गर्ने अधिकारको बांडफांड गर्नु,
- (ग) दुई देशको कर प्रशासनका विचमा दुईपक्षिय समन्वय कायम गर्नु,
- (घ) दुई देशका विचमा कर संकलन तथा सूचना आदान प्रदानमा सहयोग गर्नु,
- (ङ.) देशहरु विच भएका कर सम्बन्धि विवादहरुको समाधान गर्नु,
- (च) उपलब्ध आर्थिक श्रोतहरुको समुचित ढंगले बांडफांड गर्नु,
- (छ) पूजीको आयात तथा निर्यातलाई व्यवस्थित गर्नु,
- (ज) विश्व व्यापार, लगानी तथा समग्र आर्थिक विकासलाई प्रोत्साहन दिनु ।

दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता किन गरिन्छ ?

विशेषगरी दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता व्यापार सहजीकरण तथा लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना गर्नका लागि गरिन्छ । दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता गर्नुका प्रमुख कारणहरु निम्न बमोजिम छन्:

- (क) देशहरुका विचमा भएको व्यापारमा देखिएको व्यवधानहरुलाई निराकरण गर्न,
- (ख) दोहोरो कर लाग्ने अवस्था वा कर नलाग्ने अवस्थाको निराकरण गरी लगानी प्रवर्द्धन गर्न,
- (ग) प्रतिष्पर्धालाई भन्दा तटस्थता (Neutrality) लाई बढावा दिन ।

करदातालाई दोहोरो कर मुक्ति दीरो रूपमा कसरी गर्ने भन्ने विषय महत्वपूर्ण हो । दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता दिगो हुनका लागि एकातिर दुवै देशको कर कानूनलाई लामो समयसम्म परिवर्तन नहुने सुनिश्चितता प्रदान गरेर तथा दोहोरो कर मुक्ति सम्भौतामा भएको व्यवस्थाहरुलाई स्वदेशी कर कानूनभन्दा माथि राखेर सम्भौता गर्नुपर्दछ, भने अर्कोतर्फ वासिन्दा व्यक्तिको कर सम्बन्धि अधिकारको संरक्षण गर्दै कर जोखिमको सूचनाहरु समेत संकलन गर्नुपर्दछ ।

दोहोरो कर मुक्ति सम्भौताको आधारभूत सिद्धान्तहरु:

दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता विशेषगरी तीन वटा आधारभूत सिद्धान्तमा आधारित हुन्छन्, ति निम्नानुसार छन्:

- (क) श्रोत सिद्धान्त (Source Principle): जुन देशमा आयको श्रोत हुन्छ, त्यस देशलाई उक्त आयमा कर लगाउने पहिलो अधिकार हुन्छ ।
- (ख) वासिन्दा सिद्धान्त (Residence Principle): करदाता जुन देशको वासिन्दा हुन्छ, त्यस देशलाई त्यस करदाताको विश्वभरी आर्जन गरेको आयमा कर लगाउने अधिकार हुन्छ ।
- (ग) दोहोरो कर मुक्ति सिद्धान्त (Elimination of Double Taxation): विश्वको जुनसुकै स्थानमा

प्राप्त गरेको एउटै आयमा एकै समयमा दुई वा सो भन्दा बढी देशहरूमा एकै पटक दोहोरो कर लाग्नु हुँदैन। विदेशमा तिरेको कर स्वदेशमा तिरेको करमा समायोजन गर्न दिएर वा विदेशमा आर्जन गरी कर समेत तिरिसकेको आयलाई कर छुट दिएर वा सम्बन्धित दुई देशविच करको बांडफांड गरेर एउटै आयमा दोहोरो कर लाग्ने अवस्था हटाउने गरिन्छ।

दोहोरो कर मुक्ति सम्झौताको प्रकारहरू:

दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता दुई वा दुई भन्दा बढी देशका सरकारहरूका विचमा गरिन्छ। दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता कुनै एक विषयलाई समेटेर वा बृहत विषयहरु समेटेर गरिन्छ। यसरी सम्झौतामा समेटिने विषयहरु तथा संलग्न देशहरूका आधारमा दोहोरो कर मुक्ति सम्झौतालाई निम्न प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ:

- (क) सिमित सम्झौता (Limited Agreements): दोहोरो कर मुक्तिका लागि कर सम्बन्धि कुनै विषयलाई मात्र समेटेर गरिने सम्झौतालाई सिमित सम्झौता भनिन्छ। उदाहरणका लागि हवाई यातायात सम्झौता, सूचना आदान प्रदान सम्झौता आदिलाई लिन सकिन्छ।
- (ख) बृहत सम्झौता (Comprehensive Agreements): आयका सबै श्रोतलाई समेटेर त्यसमा प्रभावित हुने करका व्यवस्थाहरूलाई समावेश गरी गरिने सम्झौतालाई बृहत सम्झौता भनिन्छ। उदाहरणका लागि नेपालले चीन, भारत लगायतका देशहरूसंग गरेको दोहोरो कर मुक्ति सम्झौतालाई लिन सकिन्छ।
- (ग) बहुपक्षिय सम्झौता (Multilateral Agreements): दुई भन्दा बढी देशहरू विच भएको कर मुक्ति सम्झौतालाई बहुपक्षिय सम्झौता भनिन्छ। उदाहरणका लागि सार्क देशहरू विच भएको कर मुक्ति सम्झौता वा युरोपियन युनियनद्वारा जारी गरिएको कर निर्देशिकालाई लिन सकिन्छ।
- (घ) द्विपक्षिय सम्झौता (Bilateral Agreements): दुई देश विच भएको कर मुक्ति सम्झौतालाई द्विपक्षिय सम्झौता भनिन्छ। उदाहरणका लागि नेपाल र भारत विच भएको कर मुक्ति सम्झौतालाई लिन सकिन्छ।

दोहोरो कर मुक्ति सम्झौताका चरणहरू (Formulation):

दोहोरो कर मुक्ति सम्झौताका लागि निश्चित चरणहरू पार गर्न जरुरी हुन्छ। दुई वा दुई भन्दा बढी देशहरूका विचमा हुने सम्झौता भएकाले सम्झौताको प्रारम्भिक चरण देखि नै विशेष ध्यान दिनु जरुरी छ, किनकी एक पटक गरेको सम्झौताले दीर्घकाल सम्म देशको अर्थतन्त्रलाई असर गर्न सक्छ। दोहोरो कर मुक्ति सम्झौताका प्रमुख चरणहरू निम्नानुसार छन्।

- (क) कर सम्झौताका लागि समझदारी (Negotiation of a tax Treaty): प्रथमतः कर सम्झौता गर्ने क्रममा कुन कुन विषयमा कर सम्झौता गर्ने, कस्ता कस्ता विषयहरु समेटेर कर सम्झौता गर्ने, कस्ता आयमा कुन देशमा कर्ति दरमा कर लाग्ने, कस्ता आयमा वासिन्दा देशमा कर लाग्ने, कस्ता आयमा आय प्राप्त हुने देशमा कर लाग्ने, दोहोरो कर लाग्ने अवस्था हटाउन कस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्ने जस्ता विषयहरूमा स्पष्ट भई सम्बन्धित दुवै देशद्वारा सम्झौताका मस्यौदाहरु आदान प्रदान गर्ने गरिन्छ। उक्त मस्यौदाहरु अध्ययन गरी सम्बन्धित देशहरूले आफ्ना आफ्ना राय सहित प्रत्यक्ष रूपमा वार्ता समेत गरि सबै विषयमा एउटा समझदारी बनाउने गर्दछन्।
- (ख) मस्यौदा निर्माण (Drafting of the Articles): सम्झौताका लागि प्राप्त मस्यौदाका विषयहरूका

सम्बन्धमा समझदारी बनिसकेपछि सोही समझदारी बमोजिम सम्बन्धित पक्षहरुको संलग्नतामा समझौताको अन्तिम मस्यौदा निर्माण गरिन्छ ।

- (ग) समझौतामा हस्ताक्षर (Signing): समझौताको अन्तिम मस्यौदा तयार गरिसकेपछि सम्बन्धित देशहरुका अधिकार प्राप्त निकायहरुका प्रतिनिधिहरुद्वारा समझौतामा हस्ताक्षर गरिन्छ ।
- (घ) अनुमोदन (Ratification): सम्बन्धित देशहरुका अधिकार प्राप्त निकायहरुका प्रतिनिधिहरुबाट समझौतामा हस्ताक्षर गरिसकेपछि सम्बन्धित देशका मन्त्री परिषद वा संसदबाट उक्त समझौताको अनुमोदन गरी लागू गरिन्छ ।
- (ङ.) जानकारी गराउने (Notification): सम्बन्धित देशका मन्त्रीपरिषद वा संसदबाट समझौता अनुमोदन भईसकेपछि सम्बन्धित देशहरुले एक अर्काका सम्बन्धित निकायहरुलाई समझौता अनुमोदन भई लागू भएको व्यहोरा जानकारी गराउने गरिन्छ ।

समझौताको प्रावधानहरुको व्याख्या (Interpretation of Rules):

कुनै पनि देशको आन्तरिक कर कानून तथा समझौताहरुको व्याख्या उक्त देशको कर प्रशासन, राजस्व न्यायाधिकरण र अदालतले गर्दछन् । दोहोरो कर मुक्ति समझौता सम्बन्धित देशहरुका विच भएको समझौता भएकाले उक्त समझौताका प्रावधानहरुमा विवाद उत्पन्न भएमा वा थप व्याख्या गर्नु पर्ने भएमा सोही समझौताका व्यवस्थाहरु वा सम्बन्धित देशहरुका सम्बन्धित निकायहरुको संलग्नतामा व्याख्या गरिन्छ । समझौतामा समेत समझौताका कुनै विषयमा द्विविधा भएमा वा विवाद भएमा व्याख्या गर्नको लागी छुटै प्रक्रिया (Mutual Agreement Procedure) तोकिएको हुन्छ । मुख्यतया: दोहोरो कर मुक्ति समझौताको प्रावधानहरुको व्याख्या गर्दा समझौता व्याख्याका लागि बनाइएको निर्देशिका (Interpretative Guidance on Treaties) वा संझौतामा नै उल्लेख गरिएको Mutual Agreement Procedure बमोजिम निम्न आधारहरुलाई लिएर गरिन्छ:

- (क) समझौताको आर्टिकलमा भएको सामान्य परिभाषामा उल्लेख गरिएका विशेष स्ट्राण्डर्ड व्याख्याहरु (General Definition),
- (ख) भियना कन्भेन्सनमा उल्लेख भएका समझौताका नियमहरु (आर्टिकल ३१)
- (ग) OECD र UN नमूना समझौताको व्याख्या वा टिप्पणी (Commentary)
- (घ) OECD, Committee of Fiscal Affairs (CFA) र UN ले समय समयमा निकालेका आधिकारिक धारणाहरु ।

दोहोरो कर मुक्ति समझौताका नमूनाहरु (Models of DTAA):

दोहोरो कर मुक्ति समझौता दुई वा सो भन्दा बढी देशहरु विच करका विषयमा गरिने समझौता भएकोले यो एउटा सहमतिको दस्तावेज पनि हो । तर, देशको आर्थिक विकासलाई असर पर्ने भएकोले करका सम्बन्धमा कुनै पनि व्यहोरा नछुटोस वा समावेश गर्नुनपर्ने कुनै व्यवस्था समावेश नहोस वा समझौतामा अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताका रूपमा रहेका विषयहरु नछुटुन भन्ने उद्देश्यले विभिन्न देश वा निकायहरुबाट दोहोरो कर मुक्ति समझौताका नमूनाहरु निकालिएका छन् र ति समझौताका नमूनाहरुलाई समय सापेक्ष संशोधन पनि गरिदै आएको छ । मुख्यतया: निम्न बमोजिमका समझौताका नमूनाहरु बढी प्रचलनमा रहेको पाइन्छ:

- क. OECD Model
- ख. UN Model
- ग. US Model
- घ. SAARC Model
- ड. Netherlands Model

यि माथि उल्लेखित नमूनाहरु सम्बन्धित देश तथा निकायहरुले सम्बन्धित देशहरुको आर्थिक स्थिती, श्रोतको उपलब्धता, प्रविधिको विकास आदिलाई मध्य नजर राख्दै तयार पारिएका हुन्। यि सम्झौताका नमूनाहरुलाई आधार बनाई सम्बन्धित देशहरुले आपसी समझदारीमा कुनै कुनै व्यवस्थाहरु आफु अनुकूल राखी अन्तिम सम्झौता गर्न पनि सक्छन्।

Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) ले आफु आवद्ध देशहरुका विच दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता गर्नका लागि तयार पारेको नमूना OECD Model हो जुन नमूना विशेष गरी OECD अन्तर्गतका देशहरु र विकसित देशहरुले प्रयोग गर्दै आएका छन्। यो नमूनालाई OECD ले समय समयमा संशोधन गरी समय सापेक्ष गराउदै लगेकोले पनि बढी प्रचलनमा रहेको छ।

United Nation (UN) ले आफु आवद्ध देशहरुका विच दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता गर्नका लागि तयार पारेको नमूना UN Model हो। UN मा अविकसित देखि अति विकसित सबै देशहरु सदस्य रहेको कारण यो नमूनाले सबै प्रकारको अर्थतन्त्रलाई समेटेको पाइन्छ। OECD Model जस्तो UN Model धेरै परिवर्तन गरिएको पाइदैन। UN Model प्रायः गरी अविकसित देशहरुले प्रयोगमा ल्याएको पाइन्छ। UN Model र OECD Model सैद्धान्तिक रूपमा खासै भिन्न नदेखिएता पनि संरचना तथा संलग्न विषय तथा केही व्यवस्थाहरु भिन्न रहेका छन्।

SAARC सम्बद्ध देशहरु विच कर विवाद समाधान तथा दोहोरो कर मुक्तिका माध्यमबाट आर्थिक विकास गर्ने उद्देश्यले छुट्टै Model तयार गरी सम्झौता समेत भईसकेको छ। यो Model संरचनागत हिसावले OECD Model र UN Model भन्दा सानो भएता पनि SAARC राष्ट्रहरु विचका करसंग सम्बन्धित विषयहरु समेटी हस्ताक्षर गरिएको वहुपक्षिय सम्झौता हो। SAARC राष्ट्रहरु विच यो सम्झौता भएको भएता पनि वेगलै द्विपक्षिय दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता पनि हुने गरेको छ।

US Model, Netherlands Model जस्ता सम्झौताका नमूनाहरु संयुक्त राज्य अमेरिका, नेदरल्याण्ड जस्ता अति विकसित देशहरुले आफु अनुकूल हुने गरी दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता गर्नका लागी तयार गरिएको नमूनाहरु हुन्।

आजकल प्रायः जसो देशहरुले पूर्ण रूपमा OECD Model वा UN Model वा अन्य कुनै Model प्रयोग नगरी ति Model हरुको आधारमा आफ्नो अर्थतन्त्र, आफ्नो आवश्यकता, आन्तरिक कर कानूनलाई समेत विचार गरी ति प्रचलित Model हरुबाट विचलिन नहुने गरी आफ्नो छुट्टै Model बनाउने गरेको पाइन्छ। यसरी आआफुले तयार गरेको Model आदान प्रदान गरी आपसी समझदारी कायम गरी सोही बमोजिम सम्झौता गर्ने प्रचलन बढाउ गएको पाइन्छ।

दोहोरो कर मुक्ति सम्झौताको संरचना (Structure of DTAA):

दोहोरो कर मुक्ति सम्झौताको नमूनाहरु मध्ये OECD Model र UN Model बढी प्रचलनमा रहेको र वहुपक्षिय सम्झौताको रूपमा SAARC Model हस्ताक्षर भई लागू भईसकेकोले OECD Model, UN

Model र SAARC Model को संरचना तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

(क) OECD Model र UN Model को संरचना

OECD Model	UN Model
Scope Provisions	
Art. 1: Person Covered	Art. 1: Person Covered
Art. 2: Taxes Covered	Art. 2: Taxes Covered
Art. 30: Entry into Force	Art. 28: Entry into Force
Art. 31: Termination	Art. 29: Termination
Definition Provisions	
Art. 3: General Definition	Art. 3: General Definition
Art. 4: Resident	Art. 4: Resident
Art. 5: Permanent Establishment	Art. 5: Permanent Establishment
Distributive Rule (Active Income)	
Art. 7: Business Profit	Art. 7: Business Profit
Art. 15: Income from Employment (Art. 14 deleted)	Art. 14: Independent Personal Services
Art. 16: Directors' Fees	Art. 15: Dependent Personal Services
Art. 17: Artists and Sportsmen	Art. 16: Directors' Fees and Remuneration of top-level Managerial Officials
Art. 19: Government Service	Art. 17: Artists and Sportsmen

Art. 20: Students	Art. 19: Government Service
Art. 21: Other Income	Art. 20: Students Art. 21: Other Income
Art. 8: Shipping, Air Transport etc.	Art. 8: Shipping, Air Transport etc.

Distributive Rule (Passive Income)

Art 6: Income From Immovable Property	Art 6: Income From Immovable Property
Art 10: Dividend	Art 10: Dividend
Art. 11: Interest	Art. 11: Interest
Art. 12: Royalties	Art. 12: Royalties
Art. 13: Capital Gain	Art. 13: Capital Gain
Art. 18: Pensions	Art. 18: Pensions
Art. 22: Capital	Art. 22: Capital

Elimination of Double Taxation

Art. 23A: Exemption	Art. 23A: Exemption
Art. 23B: Credit Methods for Elimination of Double Taxation	Art. 23B: Credit Methods for Elimination of Double Taxation
Art. 25: Mutual Agreement Procedure	Art. 25: Mutual Agreement Procedure

Anti-Avoidance

Art. 9: Associated Enterprises	Art. 9: Associated Enterprises
Art. 26: Exchange of Information	Art. 26: Exchange of Information
Art. 27: Assistance in the Collection of Taxes	

Miscellaneous Provisions

Art. 14: Non Discrimination	Art. 14: Non Discrimination
Art. 28: Members of Diplomatic Missions and Consular Posts	Art. 27: Members of Diplomatic Missions and Consular Posts
Art. 29: Territorial Extension	

Note: Art. = Article

(ख) SAARC Model को संरचना

Art. 1: General Definitions	Art. 10: Training
Art. 2: Persons Covered	Art. 11: Sharing of Tax Policy
Art. 3: Taxes Covered	Art. 12: Implementation
Art. 4: Resident	Art. 13: Review
Art. 5: Exchange of Information	Art. 14: Amendments
Art. 6: Assistance in the Collection of Taxes	Art. 15: Depositary
Art. 7: Service of Documents	Art. 16: Entry into Force
Art. 8: Professors, Teachers and Research Scholars	Art. 17: Termination
Art. 9: Student	

Note: Art. = Article

नेपालमा दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता:

नेपाल अल्य विकसित र श्रमप्रधान अर्थतन्त्र भएको देश हो । नेपालमा पूँजीको अभाव छ, तर श्रमशक्ति यथेष्ट मात्रामा छ । नेपालको श्रमशक्ति अन्य विकसित तथा अविकसित देशहरूमा प्रवाहित भएको छ, जसले गर्दा नेपालको राष्ट्रिय आयमा रेमिट्यान्सको हिस्सा उल्लेख्य बनेको छ । त्यति मात्र होइन, नेपालमा विदेशको दक्ष जनशक्तिको प्रयोग, विदेशी प्रविधिको प्रयोग तथा पूँजी लगानी भई विभिन्न जलविद्युत क्षेत्र, बैंकिंग क्षेत्र जस्ता महत्वपूर्ण आर्थिक क्षेत्रको विकास भईरहेको छ । एकातिर नेपाली श्रमशक्तिको नेपाल भित्रै उपयोग गर्न नेपालको पूँजी अपर्याप्त रहेकोले विदेशी पूँजी र प्रविधि भित्र्याउनु आवश्यक हुन्छ, जसका लागि जुन देशबाट

प्रविधि वा पूजी लगानी भित्रिने सम्भावना छ उक्त देशसंग दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता गर्नु पर्ने हुन्छ । अर्कोतिर विदेशमा कार्यरत नेपाली जनशक्तिबाट प्राप्त आयमा दोहोरो कर लाग्ने अवस्था रहेको भए सोलाई निराकरण गर्न पनि सम्बन्धित देशसंग दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता गर्नुपर्ने हुन्छ ।

दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता गर्न कानूनी रूपमा नेपाल सरकारलाई आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७३ को उपदफा (१) ले अधिकार दिएको छ । त्यसैगरी नेपालसंग दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता भएको देशको कर कानून अन्तर्गत कुनै वक्यौता राख्ने व्यक्तिले बुझाउनु पर्ने वक्यौता रकम नेपालमा संकलन गरिदिन नेपालको सक्षम अधिकारी (आन्तरिक राजस्व विभाग) समक्ष अनुरोध गरेमा उक्त वक्यौता संकलन गरिदिने, सम्भौतामा नेपालले आय वा भुक्तानीमा छुट दिनु पर्ने वा आय वा भुक्तानीमा करको घटाइएको दर लगाउनुपर्ने गरी व्यवस्था गरिएको भएमा सोही बमोजिम हुने जस्ता व्यवस्था समेत आयकर ऐन, २०५८ मा गरिएको छ ।

नेपाल दोहोरो कर मुक्तिको क्षेत्रमा आजभन्दा भण्डै ३० वर्ष अगाडी नै प्रवेश गरेको देखिन्छ । सन् १९८७ मा छिमेकी देश भारतसंग दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता सम्पन्न गर्न सफल भएको थियो । नेपालले भारतसंग छिमेकी देशबाट पूजी लगानी तथा प्रविधि भित्र्याई, दक्ष जनशक्ति भित्र्याई देशमा आर्थिक विकास गर्न उक्त सम्भौता गरेको पाइन्छ । त्यसपछि नेपालले जलविद्युत क्षेत्रको विकासका लागि पूजी तथा प्रविधि आकर्षित गर्न सन् १९९६ मा नर्वेसंग दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता गरेको थियो । हालसम्म नेपालले निम्न बमोजिम १० वटा देशसंग दोहोरो कर मुक्ति सम्भौता गरिसकेको छ ।

सि.नं.	देश	हस्ताक्षर भएको मिति
१.	भारत	१८ जनवरी १९८७
२.	नर्वे	१३ मे १९९६
३.	थाईल्याण्ड	२ फेब्रुअरी १९९८
४.	श्रीलंका	६ जुलाई १९९९
५.	मौरिसस	३ अगष्ट १९९९
६.	अष्ट्रिया	१५ डिसेम्बर २०००
७.	पाकिस्तान	२५ जनवरी २००१
८.	चीन	१४ मे २००१
९.	दक्षिण कोरिया	५ अक्टुबर २००१
१०.	कतार	१५ अक्टुबर २००७

नेपालले विभिन्न देशहरूसंग गरेको दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता विश्लेषण गर्दा समय सापेक्ष रूपमा जुन क्षेत्रको विकासका लागि पूँजी वा प्रविधि आवश्यकता पर्दछ सोही अनुसार सम्झौता गरेको पाइन्छ । छिमेकी मुलुकबाट प्रविधि तथा पूँजी लगानी भित्र्याउने क्रममा भारत, चीन, श्रीलंका, थाईल्याण्ड, पाकिस्तानसंग सम्झौता गरेको पाइन्छ भने नर्वेसंग जलविद्युत क्षेत्रको विकासका लागि पूँजी तथा प्रविधि भित्र्याउन सम्झौता गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी मौरिसस, अष्ट्रिया, दक्षिण कोरियासंग नविन प्रविधि तथा पूँजी भित्र्याउने उद्देश्यले सम्झौता गरेको र कतारसंग हवाई यातायातलाई कर मुक्त गर्न सम्झौता गरेको देखिन्छ । पछिल्ला दिनहरूमा ओमान, संयुक्त अरब इमिरेट्स, बहराइन जस्ता देशहरूले हवाई यातायातलाई कर मुक्त गर्न दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता गर्न प्रस्ताव गरिरहेका छन् भने नेपालले ब्राजिल, क्यानाडा जस्ता देशहरूबाट पूँजी तथा प्रविधि आकर्षित गर्न उक्त सम्झौता गर्न प्रस्ताव अघि बढाएको छ । नेपाललाई ओमान, संयुक्त अरब इमिरेट्स, बहराइन जस्ता देशहरूसंग दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता गर्दा हवाई यातायातबाट प्राप्त भईरहेको आयकर गुम्ने भएता पनि ति देशहरूबाट पूँजी तथा प्रविधि आकर्षित हुन सक्ने सम्भावना प्रसस्त रहेको छ । दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता गर्दा देशको आयकर गुम्ने तर्फ मात्र विचार नगरी उक्त देशले गर्न सक्ने पूँजी तथा प्रविधि प्रवाह समेतलाई ध्यानमा राख्नुपर्ने हुन्छ ।

निष्कर्षः

दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता कुनै पनि देशको आर्थिक विकासका लागि आवश्यक पूँजी, श्रम, प्रविधि जस्ता आर्थिक विकासका पूर्वाधारहरूको प्रवाहका लागि अत्यन्त आवश्यक हुन्छ । जुन देशको कर कानून स्थायी प्रकृतिको हुन्छ, लगानी मैत्री हुन्छ, उक्त देशमा प्राप्त आयमा दोहोरो कर नलाग्ने सुनिश्चितता हुन्छ, त्यस देशमा पूँजी, श्रम तथा प्रविधीको प्रवाह बढी हुन्छ ।

नेपाल जस्तो अल्प विकसित तथा श्रमप्रधान अर्थतन्त्र भएको देशको आर्थिक विकासका लागि विदेशी पूँजी र प्रविधिको आवश्यकता पर्दछ । जति बढी पूँजी तथा प्रविधि भित्र्याउन सकियो, आफुसंग भएको श्रमको उपयोग गरी त्यति नै बढी विकास गर्न सकिन्छ । दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता विना विदेशी पूँजी र प्रविधि आकर्षित गर्न सकिदैन किनकी दोहोरो कर मुक्ति सम्झौताद्वारा पूँजी तथा प्रविधि हस्तान्तरणबाट प्राप्त आयमा दोहोरो कर नलाग्ने र विद्यमान कर कानूनको स्थायित्वको सुनिश्चितता हुन्छ । नेपालले जतिसक्दो बढी देशहरूसंग दाहोरो कर मुक्ति सम्झौता गरी अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रको आफुप्रतिको विश्वास बढाउदै अर्थतन्त्रलाई लगानीमैत्री बनाउदै लैजानु आजको आवश्यकता हो ।

सन्दर्भ सूची :

OECD Model of DTAA.

UN Model of DTAA.

SAARC Model of DTAA.

Different internet sites.

नेपालमा निजीकरण र विधमान अवस्था

कर्ण प्रसाद तिमिल्सिना

प्रमुख कर अधिकृत

आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाडौं क्षेत्र नं. २

सरकारी वा सार्वजनिक प्रतिष्ठानको व्यवस्थापनमा निजीक्षेत्रलाई सहभागिता गराउने, बिक्रि गर्ने, भाडामा दिने सरकारी स्वामित्वलाई जनसाधारणमा लैजाने वा अन्य कुनै माध्यमबाट निजी क्षेत्र वा त्यस्ता प्रतिष्ठानका कर्मचारी कामदार वा इच्छुक सबै समूहको आशिंक वा पूर्ण सहभागिता गर्ने गराउने कार्यलाई निजीकरण भनिन्छ । विश्वमा सबै शताब्दिबाट निजीकरणको अभ्यास शूरु भएपनि वेलायतमा १९५० मा Winston Churchill's सरकारले सरकारी स्वामित्वको स्टिल उधोगलाई निजीकरण गरेर आधुनिक निजीकरणको जग बसालेको पाइन्छ । पश्चिम जर्मनीले १९६१ मा Volkswagen लाई निजीकरण गरेको पाइन्छ । यसलाई थप व्यवस्थित भने १९८० मा Margaret Thatcher को पालामा वेलायतमा र Ronald Reagan को समयमा अमेरिकामा गरेको पाइन्छ । पछिल्लो समयमा विश्वभरी आर्थिक उदाकरीकरण र निजीकरणको प्रयासहरु हुदै गए । नेपालपनि यसबाट अछुतो रहन सकेन विशेष गरी प्रजातन्त्रको पूनस्थापना भए पश्चात नेपालमा सार्वजनिक संस्थानहरु विभिन्न modality बाट निजीकरण हुदै आइरहेका छन र यो क्रम निरन्तर चलिरहेको छ । जसको लागि सर्वप्रथम निजीकरण ऐन, २०५० को तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको, वि.सं. २०५० को दशकबाट शुरू भएको निजीकरण कार्यक्रमले हालसम्म ३० वटा सार्वजनिक संस्थानहरू विभिन्न ढंगले निजीक्षेत्रलाई हस्तान्तरण गरिसकिएको, नेपालमा नीतिगत र संस्थागत सुधारको प्रयास हुदाहुदै पनि देशको अस्थिर राजनैतिक अवस्था, उर्जा संकट, श्रम समस्या, आवश्यक पूर्वाधारको कमी र असुरक्षाका कारण नीजि क्षेत्रमा अपेक्षित लगानी आर्कषित हुन सकेको छैन । नीजि क्षेत्रमा पनि अपेक्षाकृत मात्रामा उद्यमशिलताको प्रवर्द्धन र नवप्रवर्द्धनको विकास हुन सकेको छैन । हाल आएर निजीकरणको क्षेत्रमा भोगनुपरेका समस्या तथा चुनौतिहरु थप जटिल बन्दै गएको पाइन्छ । थप संस्थानहरुको निजीकरण गर्न सकिएको छैन ।

Privatization is a process of transferring ownership of a business, enterprise, agency, public service and property from the public sector/government to the private sector either to a business that operates for a profit. It may also mean the government out sourcing of services or function to private sector.

According to Cawon, “Privatization may define as the transfer of a function or organization from the public to the private sector.”

यसरी सरकारको स्वामित्वमा रहेको संस्थानले प्रयोग गरेका सम्पति तथा कामहरुको निजीक्षेत्रमा हस्तान्तरण गर्ने कार्यलाई निजीकरण भनेर बुझिएको पाइन्छ ।

निजीकरण

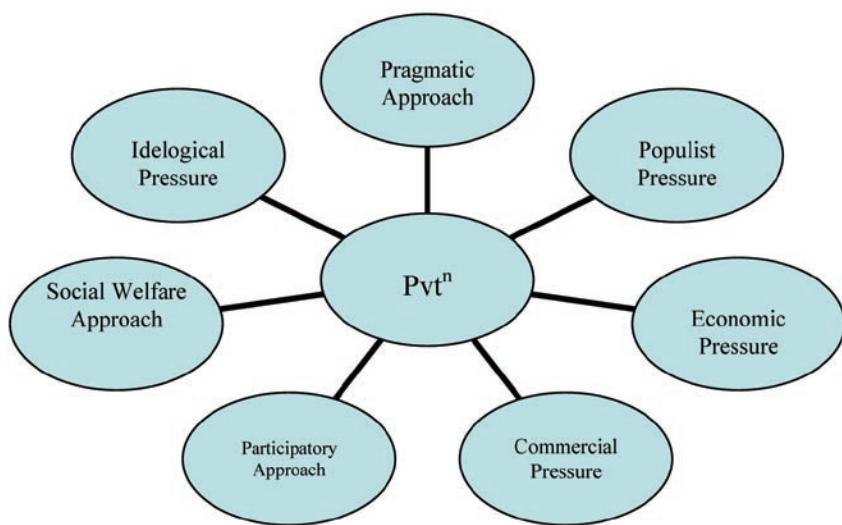
- व्यापार, व्यवसायको क्षेत्रमा सरकारको संलग्नता घटाई बजार तथा निजी क्षेत्रको भूमिका बढाउने, खुल्ला उदार र बजारमुखी आर्थिक नीति अवलम्बन गर्ने प्रयास स्वरूप नेपालमा सार्वजनिक संस्थानहरूको निजीकरणको शुरुवात गरिएको,
- जसको लागि सर्वप्रथम निजीकरण ऐन, २०५० को तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको,
- वि.सं. २०५० को दशकबाट शुरू भएको निजीकरण कार्यक्रमले हालसम्म ३० वटा सार्वजनिक संस्थानहरू विभिन्न ढंगले निजीक्षेत्रलाई हस्तान्तरण गरिसकिएको,
- उद्योग, व्यापारका क्षेत्रमा सरकारले लगाउँदै आएका प्रतिबन्ध र छेकवार हटाई निजी क्षेत्रलाई आर्थिक विकासको मेरुदण्डको रूपमा स्वीकार गरिएको,
- सरकारले बजारमा हस्तक्षेप नगर्ने नीति अनुरूप स्वतन्त्र मूल्यनीति र खुल्ला व्याजदर नीति कार्यान्वयन गरिएको, सार्वजनिक संस्थानहरूको वार्षिक स्थिति समिक्षा २०७३ का अनुसार

20 वटा नाफामा] →
14 वटा घाटामा

हाल नेपाल इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सि सेवा प्रा.लि. , नेसनल कन्ट्रक्सन नेपाल र जनकपुर चुरोट कारखानाका कर्मचारीहरु अवकासको क्रममा रहेको देखिन्छ । त्यसैले पनि निजीकरण समयमै गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सार्वजनिक संस्थानहरू निजीकरण गर्न विभिन्न किसिमका दबावहरू तथा तल उल्लेखित मान्यताबाट नेपालमा निजीकरणको शुरुवात भएको देखिन्छ ।

- (१) अनुत्पादक संस्थानलाई निजीकरण गर्नुपर्यो (Pragmatic Approach) यसले सरकारको भार बढायो
- (२) सरकारले संस्थान चलाएर बस्नु हुँदैन भन्ने (सरकारलाई अवधारणात्मक दबाव) [Ideotogical Pressure]
- (३) जनतालाई सरकार आफैले प्रदान गर्ने सेवा वाहेक अन्य रोजगारी तथा लगानीका क्षेत्रमा जनतालाई बढी सहभागी गराउनु पर्दछ यस्ता क्षेत्रमा भन्ने अवधारणा [Populist pressure] (जनतालाई संस्थानहरूबाट हुने जस्ता काममा बढी सहभागी गराउ)
- (४) सरकारले व्यापार गर्नु हुँदैन भन्ने [Commercial pressure]
- (५) निजी क्षेत्रले बढी रोजगारी, आय, राजश्व दिन सकदछ भन्ने अवधारणा (Economic pressure)
- (६) सरकारको रकम अन्य सामाजिक कार्यमा खर्च गर्न सकिन्छ (Social Welfare Approach)
- (७) उत्पादकत्व वृद्धि गर्न सरकारले भन्दा निजी क्षेत्रले बढी उत्पादन गर्न सक्छ (Productivity Approach)
- (८) निजी क्षेत्रलाई देश विकासमा सहभागी गराउन (Participatiry Approach)

निजीकरण ऐन अनुसार निजीकरणका ढाचा (Modalities) :

- (क) संस्थानको शेयर विक्री गरेर – Share issue
(शेयरहरू कर्मचारी, सर्वसाधारण, कामदार, व्यक्ति वा कम्पनीलाई विक्री गरेर)
- (ख) सहकारीकरण गरेर – Cooperatization
- (ग) सम्पत्ति बेचबिखन गरेर – Sale
- (घ) सम्पत्ति भाडामा दिएर – Lease – ठेक्कामा दिएर
- (ङ) व्यवस्थापन करार गरेर – व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रलाई सहभागी गराएर – Management Contract
- (च) समितिको सिफारिसमा सरकारले उपयुक्त देखेको अन्य कुनै माध्यम अपनाएर अर्को विकल्प
- (छ) संस्थान बिघटन/खारेजी गरेर

निजीकरणका पूर्वशर्तहरू

- Country preparedness
- Capacity
- Communication
- Consultants and Partners
- Procurement policy
- Preventing asset erosion
- Scorecard

निजीकरणका अलावा अन्य सुधारात्मक उपाय :

- ❖ कार्यसञ्चालनमा सुधार
- ❖ उदार मूल्य नीति
- ❖ सरकारी ग्यारेन्टीमा ऋण उपलब्ध गराउन अन्त्य
- ❖ कर्मचारी कटौती
- ❖ दक्ष नयाँ Manager बाहेक नयाँ भर्ना नगर्ने
- ❖ कार्यसम्पादन क्षमताका आधारमा कार्य गर्ने
- ❖ सूचकका आधारमा उपलब्धी मूल्याङ्कन गर्ने

जस्तै सूचक :

क्षमता उपयोग

लगानीको प्रतिफल

श्रमिक उत्पादकत्व

कूल उत्पादन

खूद नाफा

- ❖ सेवामूलक संस्थानको Consumer Survey का आधारमा सेवाको मापन गर्ने सार्वजनिक संस्थानहरुको वाषिक स्थिति समिक्षा २०७३ अनुसार निजीकरणका चुनौतिहरु नेपालमा निजीकरणलाई गति दिन सबैतरबाट प्रयास भएकै हो । विगतमा सार्वजनिक संस्थानरुको निजीकरणको अभ्यासले अपेक्षित रूपमा गति लिन सकेन । निजीकरणको मान्यता विपरित हामीले घाटामा गएका संस्थानहरुको मात्र निजीकरणलाई एकातिर अधि बढायौ भने अकोतिर राजनैतिक रूपमा हामीले खासै प्रतिबद्धता दिन सकेनै । त्यसैले निजीकरणको लागि संस्थानहरुको छनौटमा हाम्रो अलमल पनि कायमै रहयो । उपयुक्त छनौट नगर्ने र छनौट भएकाको पनि प्रक्रिमा लामो एवं जटिल रहनु, समय समयमा हुने अस्थिर राजनैतिक परिवर्तन सगै संस्थानप्रति सरकारको नेतृत्वको रवैया समेत फरक परिरहयो र निजीकरणले अपेक्षित गति लिन सकेन । समग्रमा नेपालमा सार्वजनिक संस्थानको निजीकरणको अनुभवबाट सो को कार्यान्वयनमा निम्नानुसार चुनौति रहेको देखिन्छ ।
- ❖ अन्तरमन्त्रालय समन्वय एवं राजनैतिक र प्रशासनिक नेतृत्वको बुझाइमा अलमल र प्रतिबद्धताको कमी ।
- ❖ निजीकरणको शुरुवातको अवस्थामा भन्दा हाल आएर सरकारी संयन्त्र परामर्शदाताप्रति अत्यधिक मात्रामा परनिर्भर रहेको पाइयो । साथै परामर्शदातालाई जिम्मेवार र जवाफदेही बनाउन सकिएन ।
- ❖ निजीकरणको प्रारम्भदेखी नै नीतिगत सामन्जस्यता नहुनु विशेषगरी अस्थिर सरकार र

नेतृत्वको फरक बुझाई ।

- ❖ अत्यन्तै लामो र भन्नफिलो प्रक्रियाको कारणले कर्मचारीहरुलाई सुविधासहित अवकास दिई कारखाना बन्द भएको दशकौसम्म पनि कर्मचारीसँग रहेको दायित्व फर फारक भएन र केही संस्थानहरु कहिल्ये नसकिने विघटन प्रक्रिमा अल्फरहे ।
- ❖ अत्यन्त कमजोर अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीका कारणले निजीकृत केही संस्थानहरु संस्थानको उद्देश्य बाहिर गएर सम्पति विक्रि तथा त्यसमा अरु नै व्यवसाय गर्दा पनि कारबाहीको दायरामा ल्याउन सकिएन ।
- ❖ निजीकरणको सिलसिलामा भाडामा दिइएका जग्गाहरु अतिक्रमण भएको कारणबाट खरिदकर्ताले जग्गा उपभोगमा ल्याउन नसक्दा निजीकरणको प्रक्रिया टुगिएको छैन । जस्तै चिया विकास निगम, भर्त्तपुर इटा कारखाना ।
- ❖ निजीकृत निकाय अदालतमा गई त्यस्ता विषयहरु समयमै नटुक्किनु ।
- ❖ निजीकृत निकायको सम्पतिको व्यवस्थापन र संरक्षण गर्न कठिनाई ।
- ❖ समयमै समायोजन हिसाब मिलान हुन नसक्नु ।
- ❖ निजी क्षेत्रको विकास र लगानीको वातावरणमा पर्याप्त मात्रामा सुधार नहुनु ।
- ❖ सरकारले व्यहोरेको दायित्व-संस्थानको सम्पतिबाट दायित्व व्यहोर्नु पर्नेमा सरकारले दायित्व व्यहोर्नु पर्ने अवस्था ।

देशको मूलनीति राजनीतिबाट निर्देशित हुन्छ । प्रजातन्त्रको पछिका २५ बर्षमा २३ सरकार बन्नुले नेपालले अन्तरास्त्रिय र रास्त्रिय स्तरमा स्विकारेका प्रतिबद्धताहरु पुरा गर्न सकेको छैन । मुख्य कुरा त निजीकरणप्रतिको हामीहरुको फरक फरक बुझाइले पनि निजीकरण सफल हुन नसकेको हो । नेपालमा नीतिगत र संस्थागत सुधारको प्रयास हुदाहुदै पनि देशको अस्थिर राजनैतिक अवस्था, उर्जा संकट, श्रम समस्या, आवश्यक पूर्वाधारको कमी र असुरक्षाका कारण नीजि क्षेत्रमा अपेक्षित लगानी आर्कषित हुन सकेको छैन । नीजि क्षेत्रमा पनि अपेक्षाकृत मात्रामा उद्यमशिलताको प्रवर्द्धन र नवप्रवर्द्धनको विकास हुन सकेको छैन । हाल आएर निजीकरणको क्षेत्रमा भोग्नुपरेका समस्या तथा चुनौतिहरु थप जटिल बन्दै गएको पाइन्छ । थप संस्थानहरुको निजीकरण गर्न सकिएको छैन । र फाइदामा भएका संगठनलाई निजीकरण गर्दा नै सरकारलाई बढि लाभ हुने भएपनि निजीकरण प्रतिको गलत बुझाइले हामीले समयमै फाइदा लिन नसकेको हो । संस्थानहरुको निजीकरण फाइदा गएको अवस्थामा गर्न सकेका त्यसबाट सरकारले पनि राम्रो लाभ प्राप्त गर्न सक्ने देखिन्छ । साथै सरकारले निजीकरण गर्न पर्ने र नपर्ने संस्थानहरु समयमै छुटाई निजीकरण गरिरहन नपर्ने प्रकृतिका संस्थानहरुलाई व्यावसायिक र प्रतिस्पर्धि बनाउने रणनीति समयमै अबलम्बन गर्न सकेका निजीकरणबाट लाभ लिन सकिन्छ ।

निजीकरण गर्दा सोचनीय विषय

Evaluation of Assets (मूल्यांकन) :

नेपालमा लामो समयदेखि निजीकरणको प्रत्यक्ष अभ्यास गर्दै आइरहेका छौ । सरकारी एव सार्वजनिक

पूँजि तथा प्रविधिको विभिन्न प्रकारले हक, सेयर हस्तान्तरण गदै वा निजी क्षेत्रलाई बेच्दै आइरहेका छौं। राज्यले व्यापार र व्यवसायका लागि वातावरण बनाइदिने हो आफै व्यापार गर्ने होइन भन्ने मान्यताबाट नेपालमा पनि निजीकरणले गति लिएको देखिन्छ ।

निजीकरणले नेपालजस्तो मूलुकमा स्पष्ट रूपमा पाइला चाल्न सकेको पाइदैन। कुनै पनि संस्थान निजीकरण गर्दा सो संस्थानले सञ्चालन गरिरहेको व्यवसाय त्यसरी नै निजी क्षेत्रले सञ्चालन गर्नुपर्ने शर्त राखी निजीकरण गरिएको हो भने जग्गाको मूल्य एउटा हुन्छ तर यदि सञ्चालित व्यवसाय बन्द गरेर अन्य परियोजना (जस्तै :- हाउजिङ कम्प्लेक्स) सञ्चालन गर्न पाउने हो भने जग्गाको मूल्य अकै वा फरक हुन्छ । i.e. हरिसिद्धि इंटा टायल कारखानाको निजीकरण पश्चात् को विषय त्यही हो । त्यसले निजीकरण थप पेचिलो बनाइदिएको अवस्था रहेको छ ।

Public Sector & Private Sector

Bureaucratic Model को भनाई सरकार र निजी क्षेत्र अलग-अलग जानुपर्छ भन्ने हो, तर आज स्थिति फरक छ, आज Public Sector ले उपलब्ध गराउने सेवा सीमित छन्, स्कूल, अस्पताल, सञ्चारजस्ता अत्यावश्यक सेवाहरू निजी क्षेत्रले प्रदान गरिरहेका छन् । अतः Public र Private त पानीमा रेखा कोर्न नसकिए जस्तै भएको छ आज ।

Privatization is one answer but not the Answer .

It is only one arrow of govt, but not the solution .

Service can be contracted out, But Governance can not.

सरकारले निजी क्षेत्रलाई कुनै काम हस्तान्तरण गर्दा वा **Contract** मा दिँदा :

सरकारले निजी क्षेत्रमा Public Responsibility पन्छाएको मान्यु हुदैन यसमा Delivery of Service मात्रै Shift भएको हो न कि the Responsibility of Service. सेवा प्रवाहको अन्तिम जिम्मेवारी सरकारकै हुन्छ तिष्कर्ष :

जनस्तरबाट निजीकरण आवश्यक छ भन्ने कुरा नवुभी र त्यसका लागि आवश्यक पर्ने नीतिगत र संस्थागत व्यवस्थालाई पूर्ण रूपमा संस्थागत हुन नदिइ नै आवश्यकता अनुसार भन्दा दबावमा नीजीकरणले नेपालमा स्थान लियो । परिवर्तित राजनैतिक व्यवस्थाले त्यसलाई समयमै ownership लिएन । त्यसैले पनि होला अपेक्षित सफलता प्राप्त भएनन तर पनि नेपालमा निजीकरणलाई असफल नै भन्ने अवस्था भने पक्कै छैन । शिक्षा, स्वास्थ्य, सूचना प्रविधि र हवाइ क्षेत्रका साथै पर्यटन पूर्वाधारमा नीजि क्षेत्रले अहम भूमिका खेलेको छ । कूल ग्राहस्थ्य उत्पादनमा दुई तिहाई योगदान निजीक्षेत्रबाट हुनुले पनि यसलाई आशालारदो मानिन्छ । तथापि नेपालमा सार्वजनिक संस्थान जरुरी छन् तर हाल भएकालाई पुनर्संरचना, पुनर्गठन, पुनर्व्यवस्थापन गर्न जरुरी छ । जस्तै :- ग्रामीण आवास कम्पनीले कसका लागि आवास दिलायो ? प्रश्न चिन्ह देखा परेको छ । औषधी लिमिटेडले जनताका लागि कस्तो औषधी उत्पादन गरेको छ ? नाम समेत सर्वसाधारणलाई थाहा नहुने र नाम सुनेरे पनि के काम गर्दछ भन्ने थाहा नलाग्ने संस्थान राख्नुको के औचित्य छ ? उदाहरणको लागि राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र ।

मुलुकको आवश्यकता बमोजिम कस्ता-कस्ता सार्वजनिक संस्थान जरुरी छन् र कस्ता प्रकृतिका आवश्यक छैनन्, विश्लेषण गर्न जरुरी छ। आवश्यकतानुसार नयाँ खोल्न सकिन्छ र पुराना काम नलाग्नेलाई हटाउन सकिन्छ। साथै निजी क्षेत्रले सम्पादन गर्न सक्ने तर आम जनताको दैनिक आवश्यकीय सेवामा कम प्रभाव पर्ने क्षेत्रमा निजी क्षेत्रलाई सेवा गर्न छाडिदिँदा उपयुक्त हुन्छ। निजीकृत संस्थानको अनुगमन पनि त्यतिकै आवश्यक छ। सरकारी नीति प्रष्ट हुनु जरुरी छ। त्यसैले दुहुनो गाई वा भैसीको मोल थारो गाई भैसीको भन्दा बढि नै हुने भएकोले फाइदामा भएका संस्थानहरु निजीकरण गर्नहुन्न भन्ने गलत मानसिकताको शिकार नभई समयमै बाँकी सार्वजनिक संस्थानहरुको निजीकरण गरी राज्यले खुल्लाबजार अर्थतन्त्रलाई बढवा दिनु आजको आवश्यकता हो।

स्रोतहरू :

- संस्थान ऐन, नियम ।
- कम्पनी ऐन, नियम ।
- निजीकरण ऐन, २०५० ।
- वैङ्ग तथा वित्तिय संस्था ऐन ।
- (वार्षिक) आर्थिक सर्वेक्षण, अर्थ मन्त्रालय ।
- (वार्षिक) बजेट पुस्तका ।
- (वार्षिक) सरकारको नीति तथा कार्यक्रम ।
- सार्वजनिक संस्थान वार्षिक स्थिति समीक्षा-अर्थ मन्त्रालय, पहेलो किताव २०७३ ।
- तीन वर्षीय अन्तरिम योजना –राष्ट्रिय योजना आयोग ।

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
आन्तरिक राजस्व विभागको

कर छुट प्राप्त संस्थाहरूले प्रमाण पत्र नवीकरण
गर्ने तथा आय विवरण दाखिला गर्नुपर्ने
सम्बन्धी सूचना

आयकर नियमावली, (संशोधन सहित) २०५९ को नियम ५ मा कर छुटको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेका कर छुट पाउने संस्थाले आय बर्ष समाप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र त्यस्तो प्रमाण पत्र नवीकरण गराउनु पर्ने र त्यस्तो संस्थाले आयकर ऐन, २०५८ को दफा १० को खण्ड (छ) मा उल्लेख भएको रकम (चन्दा, उपहार, योगदान) र आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९२ बमोजिम अन्तिम रूपमा कर कट्टी हुने कुनै भुक्तानी प्राप्त गरे बाहेक अन्य कुनै रकम प्राप्त गरेको भए आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९६ बमोजिम अनिवार्य रूपमा आय विवरण पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकोले सोही अनुसार गर्नु गराउनु हुन सम्बन्धित सबैको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ ।

“सामूद्र राष्ट्र निर्माण र फैसलिलो कराधार, करद्वाता
मैत्री एवं सुदृढ कर प्रणाली पूर्वाधार”

निर्णयको सन्दर्भमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको प्रयोग

कोष हरि निरौला
उपन्यायाधिवक्ता

सुशिला ज्ञवाली
जिल्ला न्यायाधिवक्ता

आन्तरिक राजस्व विभाग

पृष्ठभूमी

निर्णयकर्तावाट निष्पक्ष रूपमा पक्षलाई सुनुवाईको मौका दिई निर्णय गर्नुलाई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त भनिन्छ। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तले निर्णय गर्ने अधिकारीलाई कानूनको अनुचित प्रयोग हुन नदिई स्वेविवेकीय अधिकारको प्रयोगमा नियन्त्रण र वन्देज लगाई निर्णयलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउन मद्दत गर्दछ।

सिद्धान्तः

प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त न्यायिक काम कारबाहीका सन्दर्भमा पालन गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रशासकीय निर्णयको सन्दर्भमा वा अर्धन्यायीक निकायबाट हुने न्यायिक काम करबाहीमा समेत प्रयोग गर्नुपर्दछ भन्ने कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्त अन्तरगत प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त पर्दछ। राज्यले नागरिकको हक अधिकार संरक्षण गर्ने क्रममा वा न्याय प्रदान गर्ने सन्दर्भमा कानूनको पूर्ण परिपालना गर्नुपर्दछ। न्यायका मान्य सिद्धान्तको परिपालना अनिवार्य हुन्छ। राज्य संचालन गर्ने संयन्त्रका आ आफ्नै कार्यविधिहरू छन्। प्रशासनिक कामकारबाहीका सन्दर्भमा प्रयोग हुने कार्यविधि छिटो छरितो र अनौपचारिक हुन्छ भने न्यायलय वा अदालतमा प्रयोग हुने कार्यविधि लामो र औपचारिक हुन्छ। कूनै पनि प्रशासनिक निर्णय वा अदालतबाट मुद्दा मामिलाको सन्दर्भमा हुने फैसलामा कार्यविधि कानूनको उचित परिपालना आवश्यक हुन्छ, जसलाई हामी (Due process of law) भन्दछौं। न्यायीक निर्णयमा सलग्न पदाधिकारीलाई जतिसुकै मात्रामा स्वविवेकीय अधिकार प्रदान गरिएको भएपनि कार्यविधि कानूनको उचित परिपालना नगरी गरिएको निर्णय आफैमा न्यायिक हुन सक्दैन किनकी यो न्यायका उपभोक्ताको हक अधिकार संग जोडिएको बिषय हो।

कार्यविधिगत स्वच्छताले वा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तले स्वच्छ सुनुवाईको अधिकारलाई सुनिश्चित गरिदिन्छ। न्यायिक काम कारबाही गर्ने अर्धन्यायीक निकायहरुको काम कारबाहीमा न्यायिक मन प्रयोगको अभाव देखिने गरेका छन्। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त जसको पूर्ण परिपालना निर्णयको रेहमा महत्वपूर्ण रहन्छ। यो नै न्यायको मान्य सिद्धान्त पनि हो।

प्राकृतिक न्यायको दुई सिद्धान्त

१. पूर्वाग्रहको सिद्धान्त

यस सिद्धान्तले निर्णय गर्ने अधिकारी हरेक प्रकारको पूर्वाग्रहबाट मुक्त हुनुपर्दछ भन्ने कुरालाई जोडिदिन्छ। निर्णय गर्ने अधिकारी सधै तटस्थ र निष्पक्ष हुनुपर्दछ। आफ्नो स्वविवेकीय अधिकार र कानूनले दिएको

अधिकारको प्रयोग गर्दा निर्णयकर्ता निम्न विभिन्न कारणले पूर्वाग्राही हुन सक्दछः

- निर्णयकर्ताको व्यक्तिगत आर्थिक स्वार्थ भएको कारणले ।
- निर्णयकर्ताको पारिवारीक संबन्ध नाता सम्बन्धका कारणले ।
- दबावमूलक रूपमा वा कसैवाट निर्देशित भई काम गर्नुपर्ने अवस्थाको कारणले ।

अतः यी कारणहरूलाई अस्विकार गरी निर्णयकर्ताले सधै निष्पक्ष, न्यायीक विवेकको प्रयोग गर्ने र वस्तुपरक रूपमा विश्लेषण गरेर निर्णय गर्ने क्षमता राख्नुपर्दछ । जस्ते गर्दा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पूर्ण अवलम्बन समेत हुन सक्दछ ।

२. सुनुवाईको सिद्धान्त

यस सिद्धान्तले निर्णय गर्ने अधिकारीले निर्णय गर्नु भन्दा अगाडि निश्चित कार्यविधि अपनाउने क्रममा सुनुवाईको उचित र प्रयाप्त मौका दिनु पर्दछ र निर्णयमा आधार र कारण खुलाउनु पर्दछ भन्ने मान्यता राख्दछ ।

यस सिद्धान्तमा निम्न विषयवस्तु समेटिइएका हुन्छन् ।

१ सूचना दिनुपर्ने

२ सुनुवाईको मौका दिनुपर्ने

३ कानून व्यवसायी वा आफ्नो भनाई राख्नको लागी प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता

४ निर्णयमा आधार र कारण प्रष्ट उल्लेख हुनुपर्ने ।

सुनुवाईको सिद्धान्त अन्तरगत सुचनाको महत्व ज्यादै व्यापक छ । कुनै विवादित पक्षले आफुमाथी लागेको आरोपको प्रतिवाद गर्ने अधिकार राख्दछ । 'तसर्थ आरोपको सुचना उस्ले पाउनुपर्दछ । जस्तो सुकै अपराध गर्ने अधिकार गर्ने व्यक्ति नै किन नहोस उस्लाई सो कुराको जानकारी दिएर, उस्को कुरा सुनेर मात्र निर्णयकर्ता निर्णयमा पुग्नुपर्दछ भन्ने यस सिद्धान्तको मुल मर्म हो । समयमै सुचना पाई उपस्थित भई आफ्नो भनाई राख्न नजाने पक्ष विरुद्धमा निर्णय भएको अवस्थामा सुनुवाई भएन भने जिकिर लिन पक्षले नसक्ने र उल्लंघनको दोष न्याय कर्तालाई लाग्दैन ।

सोही सन्दर्भमा कर प्रशासनवाट हुने गरेका न्यायीक काम कारवाहीमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त अवलम्बन नगरिएको एवं कार्यविधि कानूनको उचित प्रयोग र पालना नगरी गरिएको निर्णयमा सम्मानित अदालतबाट प्रश्न उठाउने गरिएको छ जस्को कारण त्यस्ता निर्णयहरु वदर भएको समेत प्रशस्त भेटिन्छन् ।

कुनै पनि निर्णयकर्ताले पक्षका विरुद्धमा आएको तथ्य प्रमाणलाई खण्डन गर्ने मौका दिनुपर्दछ । जस्ते गर्दा निर्णयकर्तालाई तार्किक निष्कर्षमा पुऱ्याउन मद्दत गर्दछ । निर्णयकर्ताले सुनुवाईको मौका दिइ निर्णय गर्दा मुद्दाको विवादिको पक्षको कुरा उल्लेख गरी त्यस्मा स्पष्ट कारण र आधार खुलाई निर्णय गर्नु पर्दछ ।

विशेष गरेर न्यायीक प्रकृतिका काम पनि गर्ने अर्धन्यायीक निकायहरूको काम कारवाहीमा न्यायिक सिद्धान्तको प्रयोग र पालनाको अवस्था कमजोर छ । त्यसमध्ये आयकर मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क लगायतका कानून अनुसार गर्नुपर्ने अर्धन्यायीक कार्यको क्रममा पक्षहरूलाई सूचना दिने, सुनुवाईको मौका दिने र दिइएको सूचनाहरूको म्याद तामेली प्राप्तिको सुनिश्चितता पनि हुने गरेको अवस्था न्युन पाइदा यो सिद्धान्तको प्रयोगल हाम्रा काम कारवाहीको सन्दर्भमा ओझेलमा पारिएको हो की भन्ने देखिन्छ । निर्णयको सन्दर्भमा कार्यविधिको पालना नगरिएको अवस्थामा वा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पूर्ण परिपालना नगरी गरिएका निर्णयहरु असफल हुने गरेको देखिन्छ । तसर्थ न्यायका

मान्य सिद्धान्तको पूर्ण परिपालना गरी न्यायीक विवेकको प्रयोग गरेर मात्र निर्णय गर्नु पर्दछ ।

न्यायको उद्देश्य परिपूर्ति गर्नका लागी सबै प्रमाणहरु बुझेर पक्षहरूले प्रस्तुत गरेका प्रमाण र उनिहरुका भनाईलाई विचार गरी निष्पक्ष रूपमा निर्णय गर्नु न्यायीक अधिकारीको कर्तव्य हो । तसर्थ प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई आत्मसाथ नगरी गरीएका धेरै निर्णयहरु उपर सर्वोच्च अदालतमा परेको रिट निवेदनमा सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको छ ।

त्यसै क्रममा राज्यको लागी आवश्यक आर्थिक श्रोतको संकलन गर्ने, कर, राजस्व उठाउने र संकलन गर्ने क्रममा विभिन्न विवादहरु श्रृजना हुने गर्दछन् । कर प्रशासन संचालनको क्रममा आईपर्ने विवादको संबन्धमा निर्णय गरी कर निर्धारण आदेश जारी गर्नुपर्ने हुन्छ, जुनकार्य अर्धन्यायीक निकायको न्यायीक काम अन्तरगत पर्दछ । करदाताले तिनुपर्ने राजस्व, करको संबन्धमा निर्णय गरी अन्तिम कर निर्धारण आदेश जारी गरिन्छ । कर सम्बन्धि कानूनहरूले तोकेका निश्चित कार्यविधिहरु छन् जस्को उचित प्रयोग र परिपालना गरेर मात्र अन्तिम कर निर्धारण आदेश जारी गर्नुपर्दछ ।

प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतको धारणा

प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको मर्मलाई अवलम्बन गरी श्री सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादन भएका सिद्धान्त तथा मुद्दामा भएका केहि विवरणहरु निम्न छन्

१ प्रेमतारायण यादव विरुद्ध फुर्किवाति यादव मुद्दा उत्प्रेषण ने.का.प. २०६४, नि.न ७८४९

- अर्धन्यायिक निकायले समेत कानून वमोजिमको काम कारबाही गर्दा कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा गरेर मात्र निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने ।
- सुनुवाई विना दोषी ठहर गर्नु प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको विखिलापको कार्य हुन जाने २ निवेदक इन्द्रवहादुर खडका विरुद्ध प्रहरी नायव महानिरीक्षक, संवत दृष्टिघ सालको रिट नं. ०१४९, मुद्दा:उत्प्रेषण, परमादेश, आदेश मिति २०६५/११/१९
- कुनै निर्णय गर्दा कानूनले जे जुन प्रक्रिया पुऱ्याई निर्णय गर्नु भनी कार्यविधि निर्धारण गरेको हुन्छ, ति कुराको परिपालना निर्णयकर्ताले गरेको हुनुपर्दछ । अन्यथा त्यसलाई कानून सम्मत निर्णय मान्न नमिल्ने ।
- सफाईको मौका दिनु प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त अनुरूपको हुने र सफाईको मौका दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था समेत भएको अवस्थामा सफाईको मौका नदिनु कानून विपरीत भई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरित हुन जाने ।

३ निवेदक भक्त बहादुर श्रेष्ठ विरुद्ध बारा जिल्ला अदालत समेत, २०५३ सालको रिट नं. २५९४,

- म्याद तामेली कानून वमोजिम रीतपूर्वकको हुदैन भने त्यस्तो तामेली म्यादको आधारमा भएको फैसला समेतबाट प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तमा हनन भएको नै सम्झनुपर्दछ ।

४. विश्वभरनाथ पाण्डे वि. अञ्चलाधीश कार्यालय नेकाप २०४९, नि.नं. ४५७२, पृ. ६१६

- प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त एक कोरा औपचारीक वा यान्त्रिकतामा आधारीत सिद्धान्त नभई सारबान न्याय प्रदान गर्ने सार्थक नियम हो । तसर्थ न्यायको वस्तु तत्वको प्राप्तिमा ठोस सघाउ पुऱ्याउनु यस नियमको उद्देश्य हो ।

५. रमेश प्र.सराफ वि.कर कार्यालय जनकपुर, नेकाप २०४९ नि.नं. ४५५७, पृ. ५५२

- रित पूर्वकको सूचना दिएको नदेखिएकोमा सुनुवाईको मौका दिएको भन्न नमिल्ने

६. सुरेशचन्द्र अग्रवाल विद्योग विभाग, नेकाप २०४९ नि.नं. ४६०५, पृ. ७९१

- आफू विरुद्धको उजुरीको व्यहोरा थाहा पाउने र प्रमाणको खण्डन गर्न पाउने अवसरवाट बनिचत गरिएमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरित हुने ।

७. जीवन थापा वि.त्रि.वि.प.नि.का, नेकाप २०४९ नि.नं. ४६०२ पृ. ७५२

- निर्णयमा मनासिव र पर्याप्त कारण नखुलाइएमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरित हुने ।

८. मोहनकृष्ण खरेल विरुद्ध श्री कर कार्यालय, राजविराज सम्वत् २०४३ सालको रिट नं. १५००

- निर्धारित आय करको सम्बन्धमा रिट निवेदकलाई सूचना दिंदा कुन कुन शीर्षकमा के कति रकम खुलाइएको छ सो को हिसाब समेत त्यस्तो सूचनामा खुलाइएको हुनु पर्ने ।
- सूचना दिंदा ऐनको दफासम्म उल्लेख गर्दा ऐनको मनसाय पूरा हुदैन । ऐनको मनसाय कुन कुन शीर्षकमा के कति आधारमा आयकर निर्धारण गरिएको हो सो कुरा सूचनामा उल्लेख गरिएको खण्डमा सो सम्बन्धमा करदाताले त्यस्तो आयकर लाग्न पर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा आफ्नो कुरा प्रष्ट राख्न सकोस् वा सबुद प्रमाण पेश गर्न पाउन सकोस् भन्ने हो त्यसरी करदातालाई निर्धारित आयकरको सम्बन्धमा दिइने सूचना ऐ.ऐनको दफा ३३(२) बमोजिमको आधारमा खुलाई निर्धारित आयकरको हिसाब समेत उल्लेख गरी सूचना दिनु पर्ने ।

९. अग्रवाल ग्रेन एजेन्सी र सुरेश इम्पोरियमको प्रोपाइटर विरुद्ध कर कार्यालय, नेपालगंज सम्वत् २०४७ सालको रिट नं. १३५७

- सूचना नै कानुनको रीत पुगेको छैनभने त्यस्तो खुद आय निर्धारण आदेश समेतलाई कानुन बमोजिमको भन्न नमिल्ने ।

१०. मोहनलक्ष्मी मास्के विरुद्ध अर्थ मन्त्रालय समेत रिट नं. ०६४—WF—०००१

- आरोपको सूचना दिनु मात्र पर्याप्त हुने नभई सो सूचनाबमोजिम आरोपको खण्डन गर्न, प्रतिवाद गर्न र प्रमाण प्रस्तुत गर्न पर्याप्त र मनासिव समय पनि दिनुपर्ने हुन्छ । साथै सो प्रतिवाद र प्रतिवादको समर्थनमा प्रस्तुत प्रमाण समेतको विश्लेषण गरी स्वतन्त्र भई निर्णयकर्ताले तर्क र प्रमाणमा आधारित भएर प्रचलित कानूनको प्रयोग गरी निर्णय गर्नुपर्ने तथा सो निर्णयमा निष्कर्षमा पुगेको स्पष्ट आधार र कारण खुलाउनु पर्ने ।

यसरी मुद्दाको काम कारवाहीमा अनिवार्य रूपमा पालन गर्नुपर्ने प्रक्रियालाई कानुनी सिद्धान्त तथा अदालतका फैसला/नजीरहरुवाट समेत अवलम्बन गरिनुपर्ने गरी फैसला भएका अवस्थाहरु छन् । यदी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त प्रयोग नगरी कैने निर्णय तथा कार्य गरियो भने त्यसको कैने औचित्य हुदैन र गरेको कार्य समेत निष्कल हुन्छ । तसर्थ कर सम्बद्ध निकाय र सो मा कार्यरत कर्मचारीहरुले कर निर्धारण असुल उपर र अन्य जुनसकै प्रकृयामा समेत प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तका दुईवटै पक्ष अर्थात पूर्वाग्रहको सिद्धान्त र सुनुवाईको सिद्धान्तको परिपालना अनिवार्य रूपमा गरिनु पर्ने हुन्छ । त्यसमा पनि हाम्रा धेरै मुद्दाहरु सुनुवाईका सिद्धान्तको आधारमा असफल हुने गरेका छन् । त्यसको पूर्ण पान र परिपालना आजको परम आवश्यकता हो भन्ने कुरा सबैले हेक्का राख्नु अनिवार्य देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. कानून तथा न्यायका केही आधारभूत सिद्धान्त- पवन कुमार ओझा ।
२. सरकारी विकल दिग्दर्शन (परिमार्जित संस्करण २०७०) ।

कर प्रणालीमा सहजिकरण र सहभागिता विस्तारः आजको आवश्यकता

कृष्णमान श्रेष्ठ

सभापति/कर राजश्व समिति
नेपाल चेम्बर अफ कमर्स

मुलुकमा वि.सं २०१७ सालमा आयकर ऐन जारी भई आयकर अवधारणा प्रारंभ भयो । वि.सं २०३१ मा अर्को ऐन जारी भयो । वि.सं २०५८ सालमा पूर्ण आधुनिक कानूनी संरचना र प्रणाली अनुरूपको नयां आयकर ऐन कार्यान्वयनमा आयो । यसै वीच २०५२ सालमा विक्रीकर, होटेलकर, ठेक्काकर, मनोरञ्जनकर विभिन्न करहरूलाई एकिकृत गरि मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन जारी भयो । पूर्व तयारी विना कार्यान्वयन गर्न लागिएको उक्त ऐनको निजीक्षेत्रले सशक्त प्रतिवाद गयो । सरकार र निजि क्षेत्र वीच विभिन्न चरणमा गृहकार्य र सहकार्य पश्चात २०५४ सालमा मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनमा आयो ।

आन्तरिक राजश्व विभागले आयकर, मूल्य अभिवृद्धिकर, अन्तःशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क तथा स्वास्थ्य सेवाकर जस्ता करहरूको प्रशासन गर्ने गहन जिम्मेवारी कुशलतापूर्वक बहन गर्दै आएको पाइन्छ । करदातालाई सहजरूपमा सेवा उपलब्ध हुन सकोस् भन्ने अभिप्रायले विभिन्न स्थानमा कार्यालयहरु स्थापना गर्ने, दक्ष जनशक्ति उपलब्ध गराउने आदि कार्यहरु पनि गर्दै आएको देखिन्छ । वर्तमान अवस्थामा मुलुकको राजश्व संकलन रकम भण्डै २ खर्ब ३४ अर्ब पुग्न लागेको छ । यो भन्दा पनि थप संतोषको विषय के छ भने प्रत्येक वर्ष वजेट वक्तव्यमा प्रक्षेपित अंक भन्दा सरदर १५ प्रतिशत बढि राजश्व संकलन हुने गरेको छ । यी सबै तथ्यहरूले नेपालमा राजश्व परिचालनको संभावना वृहत छ भन्ने सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । त्यसैले कर प्रशासनलाई थप प्रभावकारी तुल्याई कर प्रणालीलाई सहजीकरण गरि सहभागिता विस्तार गर्दै कर योग्य आयआर्जन गर्ने सबैलाई करको दायरामा ल्याउनु नै अहिलेको मुख्य आवश्यकता हो ।

आन्तरिक राजश्व परिचालन नै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको दीगो आधार हो । त्यसैले आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको निर्माणका लागि राजश्वको दायरा फराकिलो पार्ने, संकलन र भुक्तानी प्रकृयालाई यथासक्य सरलीकरण र सहजिकरण गर्ने, सहभागिता विस्तार गरी सबै करदातालाई दायरामा ल्याउने आदि कार्य हुनु जरुरी छ । प्रकृयागत कार्यहरु जटिल भएमा लागत बढ्न जान्छ । साथै सहभागितामा पनि नकरात्मक असर पर्दछ ।

मुलुकको कर प्रणालीलाई स्पष्ट, सहज, व्यावहारिक र करदाता मैत्री तुल्याउने बारे कैयन वहस, प्रयास र पहलहरु हुदै आएका छन् । सरकारले विभिन्न समयमा आयोगहरु नै गठन गरेर यस तर्फको प्रयासलाई अघि बढाउदै आएको पाइन्छ । तथापि कर प्रणाली अपेक्षाकृत रूपमा करदाता मैत्री बन्न सकेको छैन । कर प्रणाली

अधुरो, अस्पष्ट, द्विअर्थी आदि, आदि गुनासाहरु करदाता पक्षबाट व्यक्त हुदै आएको छ। त्यसैले सुधारको प्रक्रियालाई निरन्तरता दिई मूल लक्ष्य तर्फ अग्रसर हुनु जरुरी छ।

राज्यबाट राजश्व सम्बन्धी नीति, ऐन, नियमहरु तर्जुमा, कार्यन्वयन वा पुनरावलोकन गरिदा तीनै तहमा निजि क्षेत्रको सहभागिता हुदै आएको छ। तथापि निजि क्षेत्रले आफ्नो अनुभवजन्य आधारमा दिएका सूचावहरुलाई पूर्ण रूपमा ग्रहण गर्न नसकेकोले कतिपय अवस्थामा विश्वासको संकट पनि उत्पन्न हुने गरेको छ। भाषागत अस्पष्टताले पनि कर प्रशासक र करदाता दुवैलाई असहज हुने गरेको छ। द्विअर्थी शब्दहरुको प्रयोग भएकोले प्रशासन गर्न कठिन हुने र आफुले बुझेको अर्थ लगाएर निर्णय निरूपण गर्दा स्वेच्छाचारी बनेको आरोप खेजु पर्ने संकट निर्णयकर्ता समक्ष छ भने त्यसैले सिर्जना गर्ने परिणामको भार करदाताले वेहोनु पर्ने अवस्था छ। त्यसैले नीति, ऐन नियमको तर्जुमा गर्दा मौलिक रूपमा नेपाली भाषामानै मस्यौदा गर्ने परिपाटी स्थापित हुनु पर्दछ।

कर प्रणालीसंग सम्बधित ऐनहरुमा थुप्रै अव्यावहारिक प्रावधानहरु छन्। तिनीहरुलाई शीघ्रातिशीघ्र सुधार गरिनु पर्छ। आयकर ऐन र मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनमा ४ वर्ष नाघे पछि करदाताले दिएको विवरण नै मान्य हुने र त्यसमा पुनःकर निर्धारण गर्न नमिल्ने प्रावधानलाई परिवर्तन गरि पुनःकर निर्धारण हुन सक्ने गरिएको छ। यसले गर्दा भुट्टा उजुरी दिएर पुनःकर निर्धारण गरी करदातालाई दुःख दिने कुप्रवृत्ति देखिएको छ। पुनरावलोकनमा जाँदा धेरै धरौटी राख्नु पर्ने प्रावधान छ। विवादित रकमको बढिमा २५ प्रतिशत मात्र धरौटि राख्ने व्यवस्था भएमा आफु माथि परेको मर्काको सरल रूपमा न्याय पाउन सक्ने अवस्था आउने थियो। यस्ता प्रावधानले कर प्रणालीलाई जटिलता तर्फ धकेलेको स्पष्ट हुन्छ। साथै मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन र आयकर ऐनमा भएको दण्ड र जरिवाना सम्बन्धी प्रावधानको अवलोकन गर्दा राज्यले कर असुलीबाट भन्दा दण्ड सजायबाट बढी राजश्व असुल गर्ने मनसाय राखेको हो कि जस्तो देखिन्छ।

मूल्यअभिवृद्धि करमा विद्यमान एकल दरको सट्टा पैठारी र उत्पादनमा मात्र लागू गरी अन्य विकि वितरणमा छटै दर कायम गरी सरलीकरण हुनु जरुरी छ। नीतिगत रूपमा कृषिक्षेत्रलाई करमुक्त गर्ने भनिएको र कृषि क्षेत्रलाई अर्थतन्त्रको प्रमुख आधारको रूपमा स्थापित गराउन व्यावसायिक कृषि कार्यलाई प्रोत्साहित गर्नुपर्नेमा अन्य क्षेत्र सहरहनै कर लगाइएको छ। साथै करका सीमाहरु निर्धारण हुदा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने सीमा न्युनतम रु९ करोड भन्दा माथि हुनु पर्दछ। आयकरको सीमा पनि समय सापेक्ष रूपमा सुधार गरि व्यक्तिगत छुट ५ लाख र परिवारलाई रु९० लाख कायम गरि सरलीकरण गरिनु पर्छ। कर सहभागिता अभिवृद्धिका लागि प्रकृयागत सहजता र करका दरहरु सरल हनुपर्छ। एउटा व्यवसाय दर्ता गर्न धेरै ठाउँ जानु पर्ने परिपाटी अन्त्य हुनु पर्छ। करका दरहरु उच्च भएमा स्वाभाविक रूपमा सहभागिता विस्तार गर्न कठिन हुन्छ। त्यसैले समग्र राजश्व प्रणाली र प्रशासनलाई सहज, सरल र स्पष्ट गरी राज्य पुग्न नसकेको स्थानमा पनि करदाताले स्वेच्छक रूपमा राजश्व चुक्ता गर्ने प्रोत्साहानपूर्ण अवस्थाको निर्माण हुनुपर्छ। कर प्रशासन र करदाता वीच अन्य पक्षले खेल्ने मौका पाउनु हुदैन। ऐन, नियमका कारणले उत्पन्न विसंगतिहरुको अविलम्ब निवारण हुनुपर्दछ।

मुलुक संघीय प्रणालीमा प्रवेश गर्न लागेको विद्यमान अवस्थामा कर प्रशासनको सोच, क्षमता र कार्य शैलीमा थप चुस्तारा र प्रभाकारिता आउनु जरुरी छ। विभिन्न तहमा कर चुक्ता गर्नु पर्ने भएमा करदाताहरुमा समस्या पर्न सक्दछ। कुन तथा कस्तो राजश्व कुन तह र निकायले संकलन गर्ने स्पष्ट रेखांकन हुनु पर्दछ। तसर्थ प्रशासन र करदाता दुवै पक्षलाई सहज हुने, दोहोरो नपर्ने, नछुट्ने किसिमको कार्य पद्धती निर्धारण गरी राष्ट्र निर्माणमा बढी भन्दा बढी आफ्नै आन्तरिक राजश्व परिचालन गरि स्वाभिमानी, आत्म निर्भर अर्थतन्त्रको निर्माणको मार्ग प्रशस्त गर्नु पर्दछ।

नेपालको राजस्व नीति

लक्ष्मी पराजुली

निर्देशक

आन्तरिक राजस्व विभाग

१. विषय प्रवेश :

मुलुकी प्रशासनका महत्वपूर्ण अवयव मध्ये राजस्व प्रशासन एक हो । सबल राष्ट्रिय विकासका लागि श्रोत र साधनको परिचालन एवम् व्यवस्थापनमा राजस्व प्रशासनको अहम् भूमिका रहन्छ । राष्ट्रिय आवश्यकताको परिपूर्ति र सन्तुलित विकास गतिविधिहरूलाई दिगो बनाउन मुलुकको राजस्व नीतिले पृष्ठ आधार तयार पार्दछ । अतः राजस्व नीति मुलुकको संविधान, आवधिक योजना र वार्षिक बजेटबाट निर्देशित हुने गर्दछ ।

आर्थिक विकासका परिसूचकहरूमा कूल गार्हस्थ उत्पादन, आयात निर्यातको अवस्था, प्रतिवर्त्ति आय, वचत, लगानी तथा उपभोगको अवस्था र आन्तरिक एवम् वाह्य क्रयशक्ति जस्ता पक्ष महत्वपूर्ण रहन्छन् र यी सबै अवयवमा राजस्व नीतिले कार्यरूप लिएमा मुलुकको अर्थतन्त्र र राजस्व असुली बीचमा प्रत्यक्ष सहसम्बन्ध स्थापित हुन पुगदछ । सबल र सक्षम राजस्व नीतिले अर्थतन्त्रलाई सही मार्ग दर्शन मात्र गर्ने होइनकी दीर्घकालीन विकासको सोंचलाई सार्थक समेत बनाउन सक्दछ ।

नेपालमा नयाँ संविधान लागु भएपछि संघीय वित्त व्यवस्थामा मुलुकी प्रशासन प्रवेश गरेको छ । यसर्थ संघीय संरचना क्रियाशील हुँदै जादा राजस्व नीति पनि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहसम्म तहगत हुनेछ । संविधानले संघीय स्वरूपलाई स्वीकार गरेपनि संघीय संरचना क्रियाशील नभएकोले बर्तमानमा एकात्मक राज्यको स्वरूपमा नै नेपालको राजस्व नीति सञ्चालनमा रहेको छ ।

२. नेपालको संविधानमा राजस्व नीति :

नेपालको संविधानमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा राजस्व नीति व्यवस्थापन विधि र आर्थिक कार्यप्रणालीसँग आवद्ध गरिएको छ । तीनवटै तहमा नै कानून बमोजिम वाहेक कुनै कर नलगाउने र उठाइने छैन भन्ने कुराको सुनिश्चितता छ । कर कानूनको निर्माण व्यवस्थापन विधिको प्रक्रियागत आधारमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिको सार्वभौम सदनबाट मात्र हुने व्यवस्थाबाट No Taxation Without Representation को सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरेको छ । संविधानको अनुसूची ५ को बुँदा नं. ९ मा संघको राजस्व नीतिमा भन्सार, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, संस्थागत आयकर, व्यक्तिगत आयकर, पारिश्रमिक कर, राहदानी शुल्क, भिसा शुल्क, पर्यटन दस्तुर, सेवा शुल्क दस्तुर र दण्ड जरिवाना रहेको छ । त्यस्तै प्रदेशको राजस्व नीतिमा अनुसूची ६ को बुँदा नं. ४ मा उल्लेख भएका विषयहरू घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सेवारी साधन कर, मनोरञ्जन कर, विज्ञापन कर, पर्यटन, कृषि आयमा कर, सेवा शुल्क दस्तुर र दण्ड जरिवाना जस्ता विषयहरूलाई व्यवस्थापन गर्ने विषयहरू समेटिने छन् । साथै संविधानको अनुसूची ८ को बुँदा नं. ४ मा उल्लेख भएका सम्पत्ति कर,

घर वहाल कर, घरजग्गा रजिस्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमिकर (मालपोत), दण्ड जरिवाना, मनोरञ्जन कर तथा मालपोत संकलनका क्षेत्रलाई आधार मानेर स्थानीय तह नगरपालिका तथा गाउँपालिकाको कर नीति बन्नेछ ।

त्यस्तै संविधानको धारा ६० मा राजस्व श्रोतको वाँडफाँडमा तीन तहको सरकारले आफ्नो आर्थिक अधिकार क्षेत्र भित्रको विषयमा कर लगाउन र ती श्रोतबाट राजस्व उठाउन सक्ने, नेपाल सरकारले संकलन गरेको राजस्वको न्यायोचित वितरणको व्यवस्था मिलाउने, खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा समानीकरण अनुदान, सशर्त अनुदान, समपुरक अनुदान वा अन्य प्रयोजनका लागि दिइने विशेष अनुदान विषय समावेश छ ।

संविधानको भावना अनुरूप अब छिटै नै संघीय संरचना सापेक्ष प्रदेश ७ र स्थानीय तह नगरपालिका र गाउँपालिका वढिमा ७५० जति हुने छन् । हाल कायम रहेका ७५ जिल्ला विकास समिति केवल तहगत समन्वयकर्ताको रूपमा रहने र यसको आफ्नो छुटै कर नीति हुने छैन । संविधानको भाग २६ मा व्यवस्था भएको राष्ट्रिय प्राकृतिक श्रोत तथा वित्त आयोगले संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको खर्च जिम्मेवारी पुरा गर्ने र राजस्व असुलीमा सुधार गर्नुपर्ने उपायहरूको सिफारिश गर्ने तथा संघ र प्रदेश सरकारको राजस्व वाँडफाँडका आधारहरूको पुनरावलोकन गरी परिमार्जनको सिफारिश गर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ ।

३. आवधिक योजना :

नेपालमा हाल चौधौ त्रिवर्षीय आवधिक योजना कियाशील छ । तेहो योजनामा समावेश गरिएको राजस्व नीतिलाई केलाउदा कूल गार्हस्र्थ उत्पादनमा राजस्वको अनुपात २१.१ प्रतिशत पुर्याउने, स्वेच्छक कर सहभागिताको लागि गुणस्तीय सेवा तथा कर कानूनको समय सापेक्ष परिमार्जन र कार्यान्वयन सुनिश्चत गरी व्यापार सहजीकरणको वातावरण निर्माण गर्दै कर प्रणालीको कार्य कुशलता तथा प्रभावकारीता अभिवृद्धि गर्ने, कर नीति, कानून तथा कर प्रशासनलाई समयानुकूल बनाउने, सूचना प्रविधिको मायमबाट सूचना सञ्जालको विकास गर्ने र आन्तरिक कर तथा भन्सारमा स्वयम्भकर घोषणा पद्धति अवलम्बन गर्ने उल्लेख यिथो । चौधौ आवधिक योजनामा कूल ग्रायस्र्थ उत्पादनमा राजस्वको अनुपात २४ प्रतिशत पुर्याउने, राजस्व प्रशासनलाई करदाता मैत्री बनाउने, एकीकृत करसहिता तयार गर्ने, राजस्व प्रशासनमा एकीकृत विद्युतीय प्रणाली लागु गर्ने तर्फ नेपालको राजस्व नीति केन्द्रीत हुनेछ ।

यस योजना अवधिमा नेपालको राजस्व नीति राजस्वको आधार फराकिलो बनाउन सबै प्रकारका आर्थिक कारोबारलाई लेखाङ्गित गर्ने, आन्तरिक राजस्वलाई राष्ट्रिय अर्थतन्त्र निर्माणको आधार बनाउने, कर प्रणालीलाई लगानी तथा व्यवसाय मैत्री बनाउने, आर्थिक पारदर्शिता कायम गरी कर प्रणालीलाई स्वच्छ र तटस्थ बनाउने, करको जोखिम व्यवस्थापन गर्ने कर प्रशासनको सबलीकरण गर्ने, कर विवादको निरुपणका लागि स्थायी संस्थागत संयन्त्र निर्माण गर्ने, कर्पोरेट करको दर र भन्सार छुटलाई क्रमशः घटाउदै लैजाने, सबै किसिमका कर सम्बन्धी विवरणहरु विद्युतीय प्रणाली मार्फत पेश गर्ने व्यवस्था मिलाउने, राजस्व चुहावट तथा विदेशी मुद्रा अपचलनको नियन्त्रणका लागि जोखिम परिसूचक निर्माण गर्ने, राजस्व र राजस्व संकलनका तुलनात्मक क्षमता, कुशलता र कराधारको मापदण्डका आधारमा राजस्व परिचालनको जिम्मेवारी संघ, प्रदेश र स्थानीय निकाय बीचमा वाँडफाँड गर्ने तर्फ लक्षीत हुनेछ ।

४. बजेट :

गत आ.व. २०७२/७३ को बजेटमा लगानीको वातावरण अनुकूल बनाई आर्थिक कियाकलाप बढाउने, भूकम्पबाट प्रभावित भएको अर्थतन्त्र र व्यवस्थालाई पुनर्उत्थान गर्ने, स्वेच्छक कर सहभागिता प्रवर्द्धन गर्ने,

निर्यात प्रवर्द्धन र आयात प्रतिस्थापन गर्ने, अवैध व्यापार नियन्त्रण तथा विदेशी मुद्रा अपचलन रोक्ने, सम्पत्ति सुद्धिकरण निवारण गर्ने उल्लेख थियो । राजस्व नीतिलाई प्रभावकारी बनाउन कर प्रणालीमा सुधार र दायरा विस्तार, छुट सहुलियत एवं निजी क्षेत्रको प्रवर्द्धन, राजस्व प्रशासनमा सुधार गर्ने विषय समावेश थियो ।

चालु आ.व. २०७३/७४ को बजेटमा आर्थिक समुद्धिका लागि कर प्रणालीमा सुधार गर्ने, करको दायरा विस्तार गर्ने र राष्ट्रिय उत्पादन बृद्धि र रोजगारी सिर्जनाका लागि कर सहुलियत एवम् सुविधा, कर प्रणालीको आधुनिकीकरणका लागि सूचना प्रविधिको उपयोग, कर प्रणालीको स्वच्छता र तटस्थिताको लागि राजस्व चुहावट नियन्त्रण, संस्थागत क्षमता विकासका लागि राजस्व प्रशासनमा सुदृढीकरणका विषयहरु समावेश छन् ।

५. संघीय संरचनामा नेपालको राजस्व नीति :

संघीयताको सम्बन्धमा वर्तमान सरकारको खर्च प्रणालीको आयतनमा बृद्धि हुनेछ । बृद्धि हुने खर्चको तुलनामा तत्कालका लागि वर्तमान कर प्रणालीमा नयाँ कर लगाउने र करको दर बढाउने Scope छैन । नेपालमा १५ वर्ष अधि लागु गरिएको प्रथम पुस्ताको कर सुधार कार्यक्रम पश्चात स्थापित करप्रणालीको स्वरूप र संरचना राम्रो छ । हाल मुलुकमा मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर, भन्सार, अन्तशुल्क जस्ता सबै आधुनिक करहरु कार्यान्वयन भई रहेका छन् । यी करहरु मध्ये मूल्य अभिवृद्धि कर एकल दर १३ प्रतिशत, आयकरमा व्यक्तिकर आयकर १, १५ र २५ प्रतिशत तथा संस्थागत आयकर एकल दरमा, भन्सार महशुलका ६ वटा दरहरु र अन्तशुल्क सूर्तिजन्य तथा मादक पदार्थमा परिमाणगत दरले र अन्य केही बस्तुहरुमा मूल्यगत दरले लगाउदै आइएको छ । यी करहरुबाट नेपालको कूल राजस्वमा ९३ प्रतिशतभन्दा बढि हिस्सा ओगटेको छ । यी करहरुमा पनि मूल्कर एक तिहाई हिस्सा, आयकरको योगदान क्रमशः बढाउदै गएको तथा भन्सारको हिस्सा क्रमशः घट्दै गएको अवस्था छ, भने अन्तशुल्कमा कूल राजस्वमा करिव १५ प्रतिशत हिस्सा ओगट्दछ । कूल गार्हस्थ उत्पादनमा राजस्वको योगदानको अंश बढाउदै गई १६ प्रतिशत जति कायम भएको छ, जुन दक्षिण एशियाली मुलुकहरुमा नै राम्रो मानिन्छ । यसरी हेर्दा नेपालको कर प्रणालीको वर्तमान स्वरूप, संरचना र यसको Performance राम्रो छ । अधिल्लो वर्षसम्म वार्षिक बृद्धिदर २० प्रतिशतको हाराहारीमा थियो ।

नेपालमा नयाँ संविधान जारी भई संघीय संरचना वैधानिक रूपमा संविधानमा प्रवेश गरेको, मुलुकको आर्थिक तथा राजनैतिक अवस्था र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता तथा मुलुकका लागि अब आवश्यक पर्ने थप श्रोत परिचालन गर्ने कर प्रणालीको सम्बन्धमा निम्न सुधार आवश्यक छ ।

५.१ संघीय वित्त व्यवस्था : संविधानको भाग २६ राष्ट्रिय प्राकृतिक श्रोत तथा वित्त आयोग धारा (२५०) र धारा (२५१) मा भएको व्यवस्था बमोजिम यस आयोगको गठन गर्ने, संघीय सरकारबाट प्रान्तीय सरकार र प्रान्तीय सरकारबाट स्थानीय सरकारमा जाने निःशर्त, सशर्त, समपुरक, समानीकरण र अन्य अनुदानका लागि वस्तुगत अवधारणा र खाका तयार पार्ने, प्रान्तहरु बीचमा भएको प्राकृति श्रोत र सोबाट प्राप्त राजस्वको असमानता र विभेदको अन्त्य गर्न विशेष कार्यगत खाका तयार पार्ने, मूल्कर र अन्तशुल्कलाई सहविभाजित करको रूपमा संकलित राजस्व केन्द्र तथा प्रदेशबीच विभाजनको आधार तयार पार्ने, घरजग्गा रजिस्ट्रेसन दस्तुर, विज्ञापन शुल्क, सेवा शुल्क तथा रोयल्टी प्रदेश र स्थानीय निकाय बीच वाँडफाँडको आधार तयार पार्ने,

५.२ श्रोत परिचालनका लागि Transition Management Plan बनाउने : संविधानको मर्म अनुसार संघीय संरचना क्रियाशील र श्रोत परिचालनको आधार तयार नहुँदासम्मका लागि ।

- ५.३ नीतिगत र कानूनी आधार तथा संस्थागत संरचनाको निर्माण : संविधानको भाग (५) र अनुसूची ५ देखि ९ सम्म भएको कार्यसूचीको आधारमा श्रोत परिचालनको लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय निकायहरुको नीति निर्माण, श्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापनका लागि विषयगत कानून निर्माण र सो अनुरूप संस्थागत संरचना निर्माण गर्ने । जस्तै संघ र प्रदेश सरकारले लगाउने करहरु बीचमा समन्वय कायम गर्न संघ प्रदेश वित्त व्यवस्था ऐन, प्रदेश र स्थानीय निकायले लगाउने सक्ने कर तथा शुल्क सम्बन्धी मापदण्ड बनाउने ।
- ५.४ मूल्य अभिवृद्धि कर : यस करलाई राजस्वको मेरुदण्डको रूपमा विकसित गर्दै जानु पर्दछ, नीतिगत, प्रक्रियागत तथा प्रशासनिक सुधार गरेर यो करलाई कूल राजस्व योगदानमा ३५ देखि ४० प्रतिशत पुर्याउने, यस करको आधार विस्तार गर्ने, भन्सारमा सही मूल्यांकन पद्धतिको विकास, सही बील बिजक जारी गर्न पद्धतिको निर्माण, छुट सुविधा क्रमशः घटाउदै लैजाने, कर फिर्ता, कर परीक्षण र कर अनुसन्धानलाई प्रभावकारी बनाउने, समयमा विवरण नवुझाउने, समयमा कर नतिर्ने र अधिक केडिट विवरण राख्ने समस्या समाधान गर्ने ।
- ५.५ आयकर : यो कर संघीय प्रणालीमा दोश्रो ठुलो श्रोत हो । नीतिगत तथा प्रशासनिक सुधार गरी यस करबाट कूल राजस्वमा यसको हिस्सा १/३ सम्म राजस्व संकलन गर्नुपर्दछ । करको आधार विस्तार गर्न मुलुकको विकास नीतिमा टेवा पुर्याउने, रोजगारी बढाउने, पिछडिएका क्षेत्रमा औद्योगिक विकास गर्ने, छुट सुविधा कम गर्दै लैजाने, छुट सुविधालाई मुद्रास्फिदरसँग आवद्ध गर्दै लैजाने, व्यक्तिगत आयकरको न्यूनतम् र अधिकतम् सीमा बढि भएकोले दर घटाउने, सवारी साधनमा लाग्ने कर बढाउने, घरभाडा कर स्थानीय निकायको सहभागितामा परिचालन गर्ने ।
- ५.६ भन्सार महसुल : भन्सार महशुल हालका वर्षहरुमा घट्दै गएकोमा आगामी दिनमा अभ कमी हुँदै जाने हुँदा यो राजस्व संकलनको मूल आधार बन्न नसक्ने । अतः भन्सार प्रशासनलाई स्वचालित, पारदर्शी, प्रभावकारी बनाउने, वस्तुको विस्तृत र सही क्रिसिमको वर्गीकरण, मूल्यांकन पद्धति वास्तविक बनाउने, अवैध व्यापार नियन्त्रण गर्ने र व्यापार सहजीकरण गर्ने, महत्वपूर्ण वस्तुहरुको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजार मूल्यको तथ्यांक संकलन गरी अद्यावधिक गर्ने गरी भन्सार प्रशासन सञ्चालन गर्ने ।
- ५.७ अन्तःशुल्क : अन्तशुल्क लाग्ने वस्तुको संख्या सिमित राख्ने, निकासीलाई कर मुक्त गर्ने, स्वयम् निष्काशन प्रणाली अन्तरगत सञ्चालन गर्ने नीति लिने, पेट्रोल, डिजेल र दुरसञ्चार सेवामा अन्तःशुल्क लगाउने ।
- ५.८ मालपोत तथा घरजग्गा रजिस्ट्रेशन दस्तुर : दरहरुमा समसामयिक पुनरावलोकन, स्थानीय निकायमा घर तथा जग्गाको अभिलेखीकण, ५ वर्षसम्म चाहेमा मालपोत एकमुष्टि तिर्न पाउने व्यवस्था, घर जग्गा करको न्यूनतम् छुट हटाउने, दर घटाउने र न्यूनतम् र अधिकतम् दरको सीमा तोक्ने, कारोबार मूल्यमा कर लगाउने, पुछ्यौली सम्पत्तिको हस्तान्तरणमा रजिस्ट्रेशन दस्तुरको दर बढाउने ।
- ५.९ सवारी कर : एकद्वार प्रणाली अन्तरगत संकलन गर्ने ।
- ५.१० सामाजिक सुरक्षा कर : दायित्व वहूँ गएको सन्दर्भमा कर्मचारी र रोजगारदताको दुवैको योगदान हेतु व्यवस्था गर्ने, निवृत्तभरणलाई योगदानमा आधारित Self Regulated Fund को रूपमा विकास गर्दै लैजाने ।
- ५.११ पुनःनिर्माण कर : Surcharge को रूपमा व्यक्तिगत तथा संस्थागत आयकरमा लगाउने ।

- ५.१२ गैर कर : दरहरुलाई समसामयिक बनाउने, प्रयोग विहिन सरकारी सम्पत्तीको विक्री गर्ने, प्रयोग विहिन अवस्थामा रहेका कोषहरु जस्तो वैदेशिक सैनिक प्रहरी सशस्त्र प्रहरी ग्रामिण दुरसञ्चार जस्ता कोषहरुको रकम अर्थतन्त्रको पुनःनिर्माणमा लगाउने ।
- ५.१३ राजस्व प्रशासन : राजस्व वोर्डको स्थापना, राजस्व सेवाको गठन, कर्मचारीको नियुक्ती, पदस्थापना, सरुवा बढुवा र कार्यसम्पादन जस्ता सबै क्षेत्रमा सुधार गर्ने, करदाता शिक्षालाई निरन्तरता दिने ।
- ५.१४ प्रशासकीय पुनरावलोकनलाई छिटो, छरितो र व्यवस्थित तथ्य र तथ्यांकमा आधारित बनाउने, पुनरावेदन व्यवस्थामा समेत सुधार गर्ने, कर विवाद समाधान समितिको व्यवस्था गर्ने, तोकिएको सीमाभन्दा माथिको सम्पत्ति घोषणा गर्न लगाई त्यसको अभिलेख राख्ने ।
- ५.१५ एउटै **Tax Code** तयार गरी लागू गर्ने : करसँग सम्बन्धित सबै ऐन समावेश गर्ने ।
- ५.१६ आन्तरिक राजस्व र भन्सार प्रशासनमा करदातामैत्री सूचना प्रविधि लागू गर्ने : कर तिरे नतिरेको र कति तिर्नुपर्ने हो **On Line Real Time** को आधारमा थाहा पाउने व्यवस्था गर्ने ।
- ५.१७ लगानी मैत्री कर नीति लागू गर्ने जसले वर्तमानमा कर संकलन गर्नुका साथै भविश्यमा करको आधार, दर र संकलनमा स्वतः बढोतरी गर्न सकोस । स्वदेशी तथा विदेशी लगानी कर्तालाई करमैत्री नीति मार्फत आर्कषण गर्ने ।
- ५.१८ शहरी करदाता, ग्रामिण करदाता र दुर दराजको करदताकालाई सुविधा र सहजता पुग्ने गरी कर संकलन गर्ने संयन्त्रको विकास गर्ने ।

६. विश्लेषणात्मक निष्कर्ष :

संघीयतामा श्रोतमा बृद्धि गर्ने विकल्प भनेको वर्तमान कर प्रणाली, श्रोत र संरचनामा आधुनिकीकरण गर्दै लैजाने हो, जसका लागि वर्तमान कर प्रणालीलाई सरलीकृत गर्दै लैजाने, कर शिक्षामा उच्च प्राथमिकता दिने, स्वयम् कर निर्धारण पद्धतिमा करदातालाई अव्यस्त बनाउदै लैजाने, करदातालाई *Valued Customer* को रूपमा व्यवहार गर्ने, मूल्य अभिवृद्धिकरमा भएका कमी कमजोरी छिद्रमा सुधार गर्ने, सूचना प्रविधिको प्रयोगलाई व्यवहारिक बनाउदै लैजाने, छरिएर रहेका ऐन नियमलाई सरलीकृत गरी एउटै छाता ऐन तथा नियम बनाई लागू गर्ने हो ।

करको दर लामो समयदेखि बढेको छैन, विगत केही वर्ष देखि करको दायरा विस्तारले मात्र कर संकलन गरिएको छ । ४ वर्ष अघि करिव ४ लाखमात्र करदाता भएकोमा अहिले यसको संख्या १४ लाख ४२ हजार नाघेको छ । यस मध्ये मूल्यकरमा १ लाख ६४ हजारभन्दा बढि छ । जुन कूल करदाता संख्याको ४.७ प्रतिशतको हाराहारी मात्र हो । यसले करको दायरा बढेको नै पुष्टी गर्दछ, अन्यथा करदताको संख्या ३ वर्षको अवधिमा तीन दोब्बरभन्दा बढि हुने थिएन । तथापि अझै ठूलो संख्याका करमा औपचारिक रूपमा दर्ता हुन वाँकी संख्या अधिक नै छ । अन्य विकसित तथा विकाशील मुलुकको दाजोमा हाम्रो करदाताको संख्या न्यून नै हो ।

कर प्रणालीमा सुधारका लागि कर प्रशासनमा रणनीतिक सुधार आवश्यक छ । स्वेच्छिक कर सहभागितामा आधारित कर प्रणालीलाई सबल र सक्षम बनाउदै लैजाने, अनुसन्धानमा आधारित नीतिगत सुधार, आवश्यकतामा आधारित करदाता शिक्षा, सूचना प्रविधिमा आधारित करदाता सेवा, सूचकमा आधारित जोखिम व्यवस्थापन तथा कर परीक्षण, विशेषज्ञतामा आधारित कर्मचारी व्यवस्थापन, सूचना र तथ्यमा आधारित अनुसन्धान र

निष्पक्षतामा आधारित पुनरावलोकन प्रणाली कर क्षेत्रमा रणनीतिक सुधारका आयाम हुन् ।

नेपालको वर्तमान कर प्रणालीको स्वरूप र संरचना राख्नुपर्छ । तर मुलुकको राजनीतिक, आर्थिक अवस्था, अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता र संघीय स्वरूपका सन्दर्भमा कर प्रणालीमा केही समायोजनको खाचो छ । करका सैद्धान्तिक मान्यता र अन्तर्राष्ट्रिय राम्रा प्रयोगलाई मध्यजनर राखेर संघीयताको सन्दर्भमा सरकारका तीन तहमा नै कर प्रणाली आर्थिक दृष्टिकोणबाट बढि सक्षम हुने, कर परिपालना लागत र कर संकलन खर्च घटने, कर प्रणाली लगानी मैत्री हुने, राजस्व उत्पादक, लचक तथा समान हुने र प्रशासनिक दृष्टिकोणबाट कर प्रशासनको कार्य कुशलता बढ़ि भै कर प्रणालीका सबै क्षेत्रमा समान तथा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

नेपालको संविधानको अधिनमा रहेर संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले राजस्व संकलन र यसको व्यवस्थापनको नीति तर्जुमा गर्नुपर्नेछ । तीन तहको राजस्व सम्बन्धी नीतिले राजस्व संकलन र राजस्व छली नियन्त्रणलाई प्रमुख प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गर्न सकेन भने संघीयताको कार्यान्वयन पक्ष फितलो हुने भएकोले तीन तहका सरकारले राजस्व संकलन नीतिमा कठोर बन्नु आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरू

१. वजेट वक्तव्य, आ.व. २०७२।७३ ।
२. वजेट वक्तव्य, आ.व. २०७३।७४ ।
३. तहौं आवधिक योजना ।
४. चौधौ आवधिक योजना ।
५. नेपालको संविधान ।

नेपालमा शिक्षा सेवा शुल्क

माधवकुमार वारले

नायव सुव्वा

आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भक्तपुर

विषय प्रवेश

शिक्षा सेवा शुल्क अप्रत्यक्ष कर हो। नेपालमा ग्रामीण तथा पिछडिएका क्षेत्र, गरीब तथा विपन्न बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच बढाउने लक्ष्य लिई “हुनेबाट लिएर नहुनेलाई दिने” उद्देश्यका साथ निजी शिक्षण संस्थाहरूमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले तिर्ने गरी शिक्षा सेवा शुल्क करारोपण शुरू भएको हो।

हाल निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित देशभरिका उच्च माध्यमिक शिक्षाभन्दा माथिको शिक्षा प्रदान गर्ने शिक्षण संस्था, काठमाडौं उपत्यकाभित्र तथा उप-महानगरपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सदरमुकाम तथा आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको स्थानमा सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूको हकमा सबै तहको शिक्षा प्रदान गर्ने शिक्षण संस्थाहरूले असुल गर्ने भर्ना शुल्क र मासिक शिक्षण शुल्कमा एक प्रतिशतका दरले शिक्षा सेवा शुल्क लगाइदै आएको छ। यस बाहेक विदेश अध्ययन गर्न जाने विद्यार्थीलाई शिक्षण शुल्क वापत विदेशी मुद्राको सटही सुविधामा एक प्रतिशतका दरले शिक्षा सेवा शुल्क लगाइदै आएको छ। सटही सुविधामा लगाइएको शिक्षा सेवा शुल्कलाई यस लेखमा कम महत्व दिइएको छ।

शिक्षा सेवा शुल्कको उपादेयता

शिक्षा अन्य व्यवसायिक सेवाको कारोबारभन्दा भिन्न प्रकृतिको, आधारभूत आवश्यकतासँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध जोडिएको, मानव विकासको सूचक र राज्यको प्रमुख उद्देश्य पूरा गर्ने विषय भएकोले शिक्षा सेवा प्रवाह गर्नु राज्यको प्रमुख दायित्व हुन्छ। शिक्षा क्षेत्रमा निजी क्षेत्रलाई व्यवसायिक रूपमा संलग्न गराई सेवा प्रवाह गराउँदा राज्यलाई चौतर्फी रूपमा टेवा पुग्ने भएकोले यस क्षेत्रमा अन्य व्यवसायको जस्तो उच्च दरमा अप्रत्यक्ष कर लगाउनु हुँदैन। अन्य सेवा व्यवसायमा लाग्दै आएको सामान्य १३ प्रतिशत दरको मूल्य अभिवृद्धि कर शिक्षा सेवा क्षेत्रमा लगाउनु उपयुक्त हुँदैन। सेवा प्रवाहमा निजी क्षेत्रलाई समेत संलग्न गराईसकेपछि राज्यले करको दायरामा ल्याउनु र तिनीहरूको नियमन गर्नु, नियन्त्रण गर्नु सेवा ग्रहीहरूलाई सेवाको मात्रा र गुणस्तरको प्रत्याभूति दिनु राज्यको दायित्व हुन्छ। यस कारण शिक्षा सेवा प्रवाह गर्नेहरूलाई पनि करको दायरामा राखी न्यून दरमा अप्रत्यक्ष कर लगाउनु आवश्यक हुन्छ। अर्कातर्फ र एउटै किसिमको कर प्रणालीले अर्थतन्त्रमा सृजना गर्न सक्ने जोखिम न्यूनीकरण गरी कर प्रणाली लोचदार बनाउन र सार्वजनिक खर्चका स्रोत जुटाउन शिक्षा सेवा शुल्कले सहयोग गर्दछ।

शिक्षा मानव विकासको सूचकमात्रै होइन, विकासको पर्याय पनि हो। यसर्थ, शिक्षा सेवा प्रवाह गर्नु राज्यको प्रमुख दायित्व हुन्छ, यद्यपि अन्य क्षेत्रहरू (निजी क्षेत्र, सामाजिक क्षेत्र, सहकारी आदि) लाई पनि यसमा संलग्न गराएर गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गराउन सक्छ। शैक्षिक सेवा प्रवाहलाई अन्य सेवा व्यवसाय/व्यापारजस्तै उच्च दरमा कर लगाउदा सरकारले साफेदार पाउन सक्दैन, थप लगानी भित्राउन सक्दैन, सरकारको कार्य बोझ घटाउन सक्दैन। उच्च दरको करले लागत बढ्छ र शिक्षण संस्थाहरू टिकन नसक्ने अवस्थाको सिर्जना हुन्छ।

महंगी बढ्छ र नागरिकले गुणस्तरीय सेवा प्राप्त गर्ने अवसर गुमाउँछन्। त्यसैले शैक्षिक सेवा प्रवाहमा न्यून दरमा छुट्टै किसिमको करको व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ।

राजस्व परिचालनमा शिक्षा सेवा शुल्कका योगदान

शिक्षा सेवा शुल्कको असुली क्रमिक रूपमा बढ्दि भएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ कूल १८ करोड असुली भएकोमा त्यस पछिका वर्षहरुका क्रमशः बढ्दै आर्थिक वर्ष २०७१/०७२ मा ४६ करोड १७ लाख असुली भएको देखिन्छ।

तालिका २.१

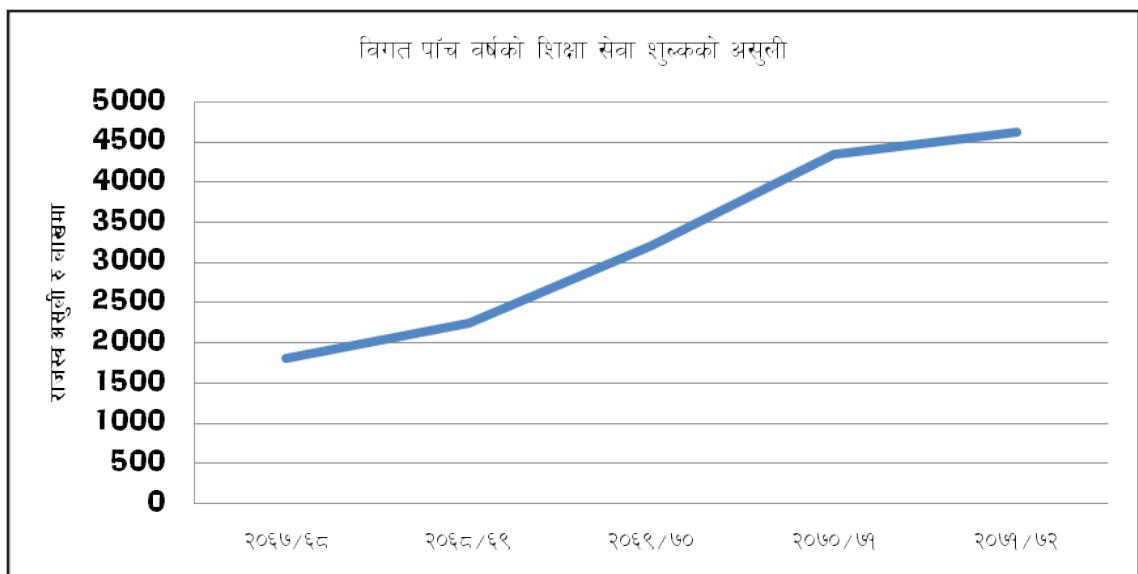
विगत पाँच वर्षको शिक्षा सेवा शुल्कको असुली

आ.व	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१	२०७१/७२
असुली(रु. लाखमा)	१८००	२२३८	३२०७	४३४८	४६१७

(स्रोत : आन्तरिक राजस्व विभागका वार्षिक प्रतिवेदनहरु)

पाँच वर्षको अवधिमा शिक्षा सेवा शुल्कको असुली २.६ गुणाले बढ्दि भएको छ। कुल राजस्व असुलीभन्दा शिक्षा सेवा शुल्क असुली बढ्दिदर उच्च रहेको छ।

चार्ट : १

शिक्षा सेवा शुल्क असुलीमा क्रमिक सुधार भई आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा नेपालको राष्ट्रिय उत्पादन शिक्षा सेवा शुल्क असुलीको ४ हजार चार सय बयासी गुणा रहेको छ। अर्थात् नेपालको आ.व. २०७१/०७२ को कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा शिक्षा सेवा शुल्कको योगदान शूल्य दशमलब शून्य दुई प्रतिशत मात्रै रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा कूल राजस्व असुलीको आठ सय बयानब्बे खण्डको एक खण्ड हिस्सा मात्रै

शिक्षा सेवा शुल्कले ओगटेको अवस्था छ । शिक्षा क्षेत्रमा सरकारी पक्षबाट हुने खर्च हरेक वर्ष बढौदै गए पनि शिक्षा क्षेत्रमा बढेको खर्चभन्दा शिक्षा सेवा शुल्क असुलीको बृद्धिदर बढी रहेको छ । अर्थ मन्त्रालयको आर्थिक सर्वेक्षणअनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/०७२ मा सरकारले शिक्षा क्षेत्रमा गरेको खर्चको एक सय एकासी खण्डको एक खण्ड बराबरको रकम मात्र शिक्षा सेवा शुल्कबाट असुली भएको अवस्था छ ।

नीतिगत पक्ष

नेपालको शिक्षा क्षेत्रलाई उदारीकरण गरेर खुला त बनाइयो तर भूमिका र स्वरूप के कस्तो हुने भनेर निर्धारण गरिएन । कहिले निजी क्षेत्रलाई खुला भनियो, कहिले बन्द भनियो । कहिले कम्पनी बनाएर आऊ भनियो कहिले मुनाफा रहित गुठी बनाऊ भनियो । कतै “संस्थागत” भनियो, कतै “निजी” भनियो, कतै “सार्वजनिक गुठी” भनियो, कतै “निजी गुठी” भनियो, निजी गुठीलाई निजी पनि नाफा नलिने पनि भनियो । सहकारीका रूपमा पनि शिक्षण संस्था आए । यस बाहेक स्थानीय निकायले पनि शिक्षण संस्था चलाए । तर स्थायी निकायले चलाएका शिक्षण संस्था सरकारी जस्तो नभएर निजी क्षेत्रको सवरुपमा देखिए । नाममा जेजे भनिए पनि यिनीहरूको भूमिकालाई स्पष्ट गर्ने प्रयत्न नै गरिएन । शिक्षा सेवा शुल्कको सन्दर्भमा पनि कस्ता शिक्षण संस्थामा शिक्षा सेवा शुल्क लगाउने भन्ने दीर्घकालीन नीति देखिएँदैन ।

नेपालमा शिक्षा सेवा प्रवाहमा छूटे कर शुरु भए देखिनै नीतिगत अस्थिरताको शिकार भइरह्यो । पर्याप्त अध्ययन र गृहकार्यविना नै शुरु गरिनु यसको प्रमुख कारण हो । केही प्रावधान अभ्यसका आधारमा र केही प्रावधान सरोकार समूहका प्रभावका आधारमा परिवर्तन भइ रहे । निजी क्षेत्रबाट संचालित शिक्षण संस्थाहरूले लिने शुल्कमा २०६५ साल आश्विन महिनादेखि पाँच प्रतिशतका दरले शिक्षा सेवा कर लगाइने र यस्तो कर पिछिडिएका एवं दुर्दम क्षेत्रका विपन्न वर्गका विद्यार्थीहरूको हितमा खर्च गर्ने घोषणा गरियो । यसरी संकलन भएको कर के कस्ता नहुने प्राप्त गरे भनेर सरकारले प्रत्यक्ष रूपमा देखाउन सकेन । व्यवसायीहरूको दवाबमा सरकारले सम्झौता (२०६५ चैत्र १२ गते) मात्रै गरेन, पर्याप्त छुट सहुलियतको कानूनी व्यवस्था गरिदियो । यसकै परिणाम स्वरूप २०६६ श्रावणदेखि करको दर घटाएर एक प्रतिशतमा भारियो । नाम परिवर्तन गरेर शिक्षा सेवा शुल्क बनाइयो । देशभरि लगाइएको शिक्षा सेवा कर काठमाडौं उपत्यका, उप-महानगरपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सदरमुकाम स्थित निजी क्षेत्रबाट संचालित शिक्षण संस्थाले मात्रै तिर्नुपर्ने गरी करको दायरा साँधुरो बनाइयो । निजी शिक्षण संस्थाहरूले लिने सबै किसिमको शुल्कमा लगाइएको करलाई भर्ना शुल्क र मासिक शिक्षण शुल्कमा मात्रै सीमित गरियो ।

वर्तमानमा लगाइदै आएको शिक्षा सेवा शुल्कको दायरा शिक्षण संस्था गठनको आधारमा, राजनीतिक सीमानाको आधारमा निर्धारण गर्ने गरिएको छ । शिक्षा सेवा शुल्क काठमाडौं उपत्यका, नगरपालिका र जिल्ला सदरमुकामहरूमा निजी क्षेत्रबाट संचालित शिक्षण संस्थाले मात्रै तिर्नुपर्ने गरी करको दायरा साँधुरो बनाइएको छ । सदरमूकामको परिभाषाले सीमाना निर्धारण गरेन र करको दायरा पनि स्पष्ट गर्न सकेन । खास गरी पछिल्लो समयमा थप भएका नगरपालिकामा सञ्चालित शिक्षण संस्थालाई करको दायरामा सहभागी भएको सूचना प्रभावकारी रूपमा प्रवाह नै भएन । कर प्रशासनले सानो थैली भएकै कारण शिक्षा सेवा शुल्कको प्रशासनलाई प्राथमिकतामा राखेन । काठमाडौं उपत्यकामै स्थानीय निकायका नाममा वा सामूदायिक संस्थाका नाममा विद्यार्थी / अभिभावकसँग लाखौं शुल्क लिएर सञ्चालन हुने शिक्षण संस्था करको दायरामा परेनन् । बरु वार्षिक बाह्यपन्थ हजार शुल्क उठाएर पूर्व प्राथमिक तहको शिक्षा दिनेहरु करको दायरमा परे । राजनैतिक सीमाको आधारमा समान शुल्क लिएर शिक्षा सेवा प्रवाह गर्ने सडक वारीका शिक्षण संस्थाहरु

करको दायरामा परे सडक पारिकाहरु परेनन् । यसले शिक्षा सेवा शुल्कको प्रभावकारिता बृद्धि गर्नुको साटो बहिस्कार गर्नेहरूके पक्षपोषण गयो । निजी शिक्षण संस्थालाई लगाइएको शिक्षा सेवा शुल्कको दायरामा “निजी क्षेत्रको” भनिने विश्वविद्यालय पनि परेनन् ।

शिक्षा सेवा शुल्क कसरी लगाउने, कसलाई लगाउने, के कस्ता छुट र सहुलियत हुने जस्ता विषयका लागि दिर्घकालीन ऐन बनाइएको छैन । साल बसाली रूपमा आउने आर्थिक ऐनले पटके रूपमा शिक्षा सेवा शुल्क लगाइदै आएको छ । छुट्टै ऐन बनाएर कार्यान्वयन नहुँदा यसका विधि प्रकृयाहरु समेत अस्थायी प्रकृतिका छन् । एक वर्षका लागि आएको ऐनको कार्यान्वयन गर्न बनाइएका नियम निर्देशिका र परिपत्रहरु स्वतः पटके र अस्थायी प्रकृतिका नै हुने भएकोले शिक्षा सेवा शुल्क लगाउनका निमित्त छुट्टै शिक्षा सेवा शुल्क ऐनको अभाव देखिएको छ ।

शैक्षिक सेवा प्रवाहमा सार्वजनिक क्षेत्र, निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, सामाजिक क्षेत्रको संलग्नता, भूमिका र स्वरूप स्पष्ट हुने गरी शिक्षा नीति तय गर्नु आवश्यक छ । शिक्षा सेवा शुल्कको दायरालाई राजनीतिक सीमाका आधारमा विभाजन नगरी आर्थिक सूचकका आधारमा निर्दिष्ट गर्नुपर्छ । बढी शुल्क उठाउने शिक्षण संस्था करको दायरामा नपर्ने तर कम शुल्क उठाउने शिक्षण संस्था शिक्षा सेवा शुल्कको दायरा पर्ने अस्वभाविक अवस्थालाई सम्बोधन गर्न विद्यार्थी/अभिभावकसँग प्रत्यक्ष रूपले शुल्क उठाउने सरकारी, निजी, सामूदायिक, गुठी आदि सबै किसिमका शिक्षण संस्थालाई करको दायरामा ल्याउनु उपयुक्त हुन्छ । आधारभूत शिक्षाको आवश्यकता र यसमा निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्न अनिवार्य तहसम्मको शिक्षा सेवामा निश्चित समयका लागि शून्य दरमा शिक्षा सेवा शुल्क लाग्ने गरी छुट सहुलियतको व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

शिक्षा जस्तो विशिष्ट र विकासको चौतर्फी आयाममा सरोकार राख्ने विषयको सेवामा लगाउने कर उच्च दुनु हुँदैन । यस्तो व्यवसायको विकास प्रबद्धन गर्नका लागि करको दर न्यून हुनु जस्ती हुन्छ । वर्तमान समयमा शिक्षा सेवा शुल्क लागेको कारणले विद्यार्थी यसको दायरामा आएका शिक्षण संस्थाबाट दायरामा नभएका शिक्षण संस्थातिर गएको देखिदैन । तसर्थ, वर्तमान अवस्थाको शिक्षा सेवा शुल्कको एक प्रतिशतदरलाई कायम राखेर अगाडि बढन सकिन्छ । तर यसको दायरामा बृद्धि गरेर राजस्व असुलीमा शिक्षा सेवा शुल्कको योगदान बढाउनु पर्छ । वार्षिक ३० हजार रुपैयासम्म शुल्क तिर्ने विद्यार्थीलाई एक प्रतिशत दरमा, प्रतिविद्यार्थी वार्षिक ३० हजार रुपैयाभन्दा बढी ६० हजार रुपैयासम्म शुल्क तिर्ने विद्यार्थीलाई एक दशमलव पाँच प्रतिशत दरमा, प्रतिविद्यार्थी वार्षिक ६० हजार रुपैयाभन्दा बढी शुल्क तिर्ने विद्यार्थीलाई दुई प्रतिशत दरमा शिक्षा सेवा शुल्क लगाएर शिक्षा सेवा शुल्कलाई प्रगतिशील बनाउन पनि सकिन्छ । प्रगतिशील कर प्रणालीले समाजमा रहेको धनी र गरीब बीचको खाडल पुर्नका लागि मद्दत गर्दछ ।

सालबसाली रूपमा आउने आर्थिक ऐनले लगाउने कर एक वर्षका लागि मात्र लागू हुने अस्थायी प्रकृतिको, पटके स्वरूपको हुन्छ । छुट्टै ऐन नहुँदा त्यसका विधि प्रकृयाहरु समेत अस्थायी प्रकृतिका हुन्छन् । एक वर्षका लागि आएको ऐनको कार्यान्वयन गर्न बनाइएका नियम निर्देशिका र परिपत्रहरु स्वतः पटके र अस्थायी प्रकृतिका हुने, करदाताका आधारभूत अधिकार स्थापित नहुने र यस्तो राजस्वको स्रोत दीर्घकालीन नहुने भएकोले शिक्षा सेवा शुल्क लगाउनका निमित्त छुट्टै ऐनको खाँचो देखिन्छ । शिक्षा सेवा शुल्क कसरी लगाउने, कसलाई लगाउने, के कस्ता छुट र सहुलियत हुने जस्ता विषय निर्दिष्ट हुनेगरी ऐन निर्माण गर्नु आवश्यक छ ।

शिक्षा सेवा शुल्क नतिर्ने शिक्षण संस्था बन्द गर्न कर अधिकृतले आदेश दिन सक्ने कानूनी व्यवस्था कर प्रशासनमैत्री छ । यसरी शिक्षण संस्था नै बन्द गराउँदा त्यसमा अध्ययनरत विद्यार्थीको समय र भविष्यको सुनिश्चिताको सन्दर्भ राज्यको थप दायित्व सिर्जना हुन्छ, तसर्थ यस्ता शिक्षण संस्था बन्द गराउनुभन्दा शिक्षा

सेवा शुल्क नतिर्ने शिक्षण संस्थाका प्रोपाइटर, सञ्चालकहरुको सम्पत्ति माथि राज्यको अधिकार स्थापित गर्ने विकल्प उत्तम हुन्छ । त्यसका लागि शिक्षा सेवा शुल्क नबुझाउने शिक्षण संस्था, त्यसका प्रोपाइटर, सञ्चालक, प्रिन्सिपल लगायतका व्यक्तिलाई दिनु पर्ने रकम भए त्यसमा कट्टा गरेर, उनीहरुको चल अचल सम्पत्ति कब्जा गरेर, उनीहरुको सम्पूर्ण वा केही सम्पत्ति लिलाम बिक्री गरेर, बैंक वा वित्तीय संस्थामा रहेको करदाताको रकमबाट कट्टा गर्न लगाएर, उनीहरुलाई नेपाल बाहिर जान रोक लगाएर जस्ता कुनै उपयुक्त तरिका अपनाएर असुली गर्ने कानूनी व्यवस्था गर्नु पर्दछ । शिक्षा सेवा प्रदान गर्ने शिक्षण संस्था बन्द गर्न गराउनका लागि शैक्षिक सेवा सञ्चालन गर्ने क्षमता नपुरेको, वा शिक्षा सेवा प्रवाह गर्ने पवित्र कार्यलाई गम्भीर प्रकृतिका अपराधका लागि दुपयोग गरेको जस्ता आपराधिक कृयाकलाप बाहेक अन्य राख्नु उपयुक्त हुँदैन ।

प्रशासनिक पक्ष

नीतिगत अस्थिरताले कर प्रशासनलाई पनि अस्थिर बनायो । साल बसाली रूपमा आर्थिक ऐन मार्फत कर लगाउँदा करदाताका सामान्य अधिकारहरु समेत स्थापित हुन सकेनन् । करदाताका अधिकार स्थापित गर्न, विधि र पद्धति अनुरूप कर प्रशासन सञ्चालन गर्न शिक्षा सेवा शुल्क सम्बन्धी छुट्टै ऐन आवश्यक छ, भन्ने विषय कर प्रशासनले नीति निर्माण तहमा पुऱ्याउन सकेन । केही सरोकारवालाहरु आफ्ना व्यक्तिगत स्वार्थका लागि यसका विरुद्ध लागिरहे । कर प्रशासनले आफूले सञ्चालन गरेको कर प्रशासन निश्चित विधि र पद्धति अनुरूप भएको विश्वास दिलाउन सकेन । त्यसैले शिक्षण संस्थाहरु विवरणहरु भर्ने, लेखा अद्यावधिक राख्ने प्रयोग गर्ने, समयमा विवरणहरु बुझाउने कार्यबाट पन्छन र भाग्न खोजिरहे ।

शिक्षा सेवा शुल्क लगाउन थालेका द वर्ष भैसकदा पनि शिक्षण संस्थामा रहेका जिम्मेवार व्यक्तिहरुमा शिक्षा सेवा शुल्कका बारेमा न्यूनत जानकारी पनि भएन । कर प्रशासनले करदाता शिक्षा अभिमुखीकरण वा कर सचेतना र कर शिविरका अनेकथरी कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरेको भए पनि शिक्षा सेवा शुल्कले न प्राथमिकता पायो न त्यसको प्रभावकारीता नै देखियो । सानो कारोबार गर्ने शिक्षण संस्थाका लागि पटक पटक विवरण दाखिला गर्न र रकम बुझाउनका लागि कर कार्यालयसम्म धाउनु पर्ने कारणले करभन्दा प्रक्रिया बोक्खिलो भएको छ ।

वित्तीय कारोबारका लागि प्रविधिमा आधारित मोबाइल बैंकिङ्ग, एसएमएस बैंकिङ्ग, ई-बैंकिङ्ग लगायतका आधुनिक सुविधा सर्वसाधारणले उपयोग गर्न सक्ने अवस्थामा आइपुग्राह समेत कर प्रशासनले ती सुविधा प्रयोग गर्ने वातावरण तयार गरेको छैन । शुल्क (कर) दाखिलाका लागि बैंकमै पुगेर नगद वा बैंकले प्रत्याभुति दिएको चेक गुड फर पेमेन्ट चेकबाट मात्रै गर्न सकिने व्यवस्था रहेको पाइयो । बैंकले आफ्ना सामान्य ग्राहकलाई शाखा रहित बैंकिङ्ग सुविधा दिने गरेको भए पनि कर तिर्ने प्रयोजनका लागि शाखा रहित बैंकिङ्ग सुविधा समेत दिइदैन ।

कति शिक्षण संस्था सञ्चालित छन्? ती मध्ये कुनकुन शिक्षण संस्था शिक्षा सेवा शुल्कको दायरामा पर्दैनन्? कुनकुन पर्दैनन्? भन्ने विषयमा कर प्रशासनसँग एकीकृत तथ्याङ्ग छैन । शिक्षा सेवा शुल्क निर्देशिकाले आयकर प्रयोजनको लागि दर्ता गरिएको स्थायी लेखा नम्बरलाई नै शिक्षा सेवा शुल्कको लागि प्रयोग गर्न खोजिएको देखाउँछ । तर शिक्षण संस्थाले शिक्षा सेवा शुल्क उठाउनका लागि अनुमती पाएको हो कि होइन भनेर कर तिर्ने अभिभावकले कुन कागजात हेरेर थाहा पाउने? भन्ने जवाफ न कर प्रशासनसँग छ, न शिक्षण संस्थासँग नै छ । कर प्रशासनको अनुमतीविना कुनै पनि अप्रत्यक्ष कर संकलन गर्न र विल जारी गर्न पाईदैन । शिक्षा सेवा शुल्क संकलनका लागि कर प्रशासनले त्यस्तो लिखित अनुमती दिएको देखिदैन । कर संकलन गर्ने शिक्षण संस्था, कर तिर्ने अभिभावक

सबैले आर्थिक ऐन पढेर आफैले जानुपर्ने अवस्था छ । सतहीरुपमा हेर्दा, कर प्रशासनले कस्ते कति तिचो भन्ने अभिलेख राख्छ र जोड जम्मा गरेर यति उठ्यो भन्ने तथ्य सार्वजनिक गर्दछ जस्तो देखिन्छ ।

शिक्षण संस्थाको एकीकृत सूची नै नभएको कर प्रशासनसँग कुन कुन शिक्षणसंस्थामा करितकति जना विद्यार्थी छन्? तिनीहरुको आर्थिक अवस्था के कस्तो रहेको छ भन्ने प्रश्नको उत्तर खोज्नुको सार्थकता नहोला । तर शिक्षण संस्थाको एकीकृत सूची तयार गरेर कति जना विद्यार्थी शिक्षा सेवा शुल्क उठाउने शिक्षण संस्थामा अध्ययन गर्दछन्? कति जना विद्यार्थी शिक्षा सेवा शुल्क नउठाउने विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन्? तिनीहरुको आर्थिक अवस्थाको स्वरूप के कस्तो देखिन्छ भनेर अध्ययन गर्नु आवश्यक छ । यसले कर तिर्ने क्षमताको विश्लेषण गरेर आर्थिक क्षमताको आधारमा करारोपण गर्न सधाउँछ । 'हुनेखानेले निजी शिक्षण संस्थामा पढाउँछन्' त्यसले निजी शिक्षण संस्थामा भर्ना भएका सबै विद्यार्थी / अभिभावक कर तिर्ने क्षमताका हुन् भन्ने अर्थमा शिक्षा सेवा शुल्क उपयुक्त हुन सबैदैन ।

कर संकलनको अनुमती नै नदिई कर संकलन गरेर दाखिला नगरेको आरोपमा शिक्षण संस्थाहरुले जरिवाना तिर्नुपर्ने अवस्था अझै विद्यमान छ । जसले शिक्षा सेवा शुल्कको सन्दर्भमा करदाताका आधारभूत अधिकार संरक्षण नभएको कुरालाई संकेत गर्दछ । आफ्नो कारोबारको कर आफै निर्धारण गर्न पाउने प्रमुख अधिकार स्थापित छ, तर अन्य आधारभूत अधिकार प्रत्याभूत गरिएको छैन । निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित शिक्षण संस्थाले पहिलो प्राथमिकता शिक्षा सेवा शुल्कलाई दिने गरी शिक्षा सेवा शुल्क नतिर्ने शिक्षण संस्था कर अधिकृतले बन्द गर्न आदेश दिन सक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । यस्तो व्यवस्था करदाता अधिकारमैत्री नभएर कर प्रशासनमैत्री देखिन्छ ।

कर प्रशासनले शिक्षा सेवा शुल्क संकलन अनुमती प्रदान गर्ने र शिक्षण संस्थाले अनुमती पाएपछि मात्रै शिक्षा सेवा शुल्क संकलन गर्ने पढाइ अवलम्बन गर्नु आवश्यक छ । आयकर प्रयोजनका लागि दर्ता भएको स्थायी लेखा नम्बरलाई नै शिक्षा सेवा शुल्कका लागि प्रयोग गर्दा कर प्रशासन सहज हुनुको साथै किफायती पनि हुन्छ । स्थायी लेखा नम्बर लिई सकेका शिक्षण संस्थाले शिक्षा सेवा शुल्क संकलन गरी बुझाउनु पर्ने भएमा कर प्रशासनले शिक्षण संस्थासँग पदाधिकारीहरुसँग सम्झौता गरी तोकिएको मितिदेखि त्यस शिक्षण संस्थाले शिक्षा सेवा शुल्क संकलन गरी बुझाउनु पर्छ भनी सुचना दिनु पर्दछ । कर प्रशासनले शिक्षा सेवा शुल्क संकलन गरी दाखिला गर्नु भनी कुनै सूचना वा आदेश नदिएको र शिक्षण संस्थाले शिक्षा सेवा शुल्क संकलन नगरेको अवस्थामा शिक्षण संस्थालाई कर, व्याज र जरिवाना लगाएर दण्डित गर्नु हुँदैन ।

कर प्रशासनले शिक्षा सेवा शुल्कको दायरामा आएका करदाताको विवरण अद्यावधिक गरी प्रकाशन गरेको अवस्था छैन । शिक्षा प्रशासनसँग सम्बन्धित, शिक्षा विभाग, जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरु, विश्वविद्यालयहरु, स्थानीय नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिहरु, जिल्ला विकास समितिहरुसँग समन्वय गरी शैक्षिक सेवा प्रवाह गर्ने शिक्षण संस्थाकाबरेमा तथ्याङ्क संकलन गर्नुपर्छ । विद्यमान कानून अनुसार कुन कुन शिक्षण संस्था करको दायरामा पर्दछन् कुन कुन पदैनन् भन्ने एकीन गरी कर प्रशासनले अद्यावधिक सूची सार्वजनिक गर्नुपर्छ । करदाताको व्यक्तिगत सूचना गोप्य राखिदिनु पर्ने भन्ने बाहनामा काम नगर्ने र अध्ययन विश्लेषण गरी प्राप्त सूचकहरु प्रतिवेदनमा समावेश नै नगर्ने परिपाटीको अन्त गर्नुपर्दछ ।

कर प्रशासनले शिक्षण संस्थाहरुलाई कर संकलन विधि र प्रक्रियाका सन्दर्भमा आवश्यक तालिम, परामर्श, प्रशिक्षण दिएर उनीहरुसँगको प्रत्यक्ष सम्बन्ध स्थापित गराउनु पर्छ । जसले 'कर प्रशासनसँग डर होइन भर गराई' भन्ने वातावरण निर्माण गर्दछ । यस बाहेक शिक्षा सेवा शुल्क तिर्ने अभिभावक र विद्यार्थीहरुमा समेत करतिर्नु पर्ने दायित्व र अधिकारका बारेमा सचेतना कार्यक्रम, आमसञ्चार माध्यम तथा सामाजिक सञ्जालहरु

मार्फत सूचनाहरु प्रवाह गराउनु पर्छ ।

शिक्षा सेवा शुल्क लगाउन थालेका द वर्ष भैसकदा पनि शिक्षण संस्थामा रहेका जिम्मेवार व्यक्तिहरुमा शिक्षा सेवा शुल्कका बारेमा न्यूनतम् जानकारी पनि नहुनु कर प्रशासन गर्ने आन्तरिक राजस्व कार्यालयले सञ्चालन गरेका करदाता शिक्षा, अभिमूखीकरण वा कर सचेतना र कर शिविरका विविध कार्यक्रमहरु प्रभावकारी नहुनुको कारण पनि हो । आन्तरिक राजस्व कार्यालय आफैले कर उठाउने, दण्ड जरिवाना गर्ने भएकोले करदाता शिक्षा र सचेतनामा पर्याप्त पहल नगरेको निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ । यसर्थ कर प्रशासन सञ्चालन गर्ने आन्तरिक राजस्व कार्यालयलाई नै कर सचेतना, करदाता शिक्षा, अभिमूखीकरण जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी दिनुको विकल्पमा निजी क्षेत्र वा गैर सरकारी क्षेत्रहरूलाई यसमा संलग्न गराएर निजी क्षेत्र वा गैर सरकारी क्षेत्र मार्फत करदाता शिक्षा सञ्चालन गर्दा बढी प्रभावकारी हुने देखियो । तसर्थ करदाता शिक्षा, करदाताको सचेतना अभिवृद्धि, अभिमूखीकरण कार्यक्रम लगायतमा निजी वा गैर सरकारी क्षेत्रलाई परिचालन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

सानो कारोबार गर्ने शिक्षण संस्थाका लागि पटक पटक विवरण दाखिला गर्न र रकम बुझाउनका लागि कार्यालयसम्म धाउनु पर्ने र समय खर्च हुने कारणले करभन्दा प्रक्रिया बोझिलो भएको अवस्थामा सुधार गर्न एक आर्थिक वर्षमा १० हजार रुपैयाभन्दा कम रकम संकलन गरेका शिक्षण संस्थाले आर्थिक वर्षको अन्तमा एकमुष्टि शिक्षा सेवा शुल्क तिर्न पाउने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ । शिक्षा सेवा शुल्कको अभिलेख वर्षौ पुरानो ढड्डा प्रणालीमा राखेर आधुनिक समयका सेवाग्राहीहरूलाई सन्तुष्टि दिन सकिन्न । शिक्षा सेवा शुल्कका विवरणलाई वेब सर्भरमा आधारित सूचना प्रविधि मार्फत प्राप्त गर्ने र भण्डारण गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ । सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा आएको द्रुत विकासले सामाजिक जीवनमा समेत परिवर्तन आइसेकेकोले शिक्षा सेवा शुल्कको विवरण बुझाउने सम्बन्धमा वेब सर्भरमा आधारित विवरण दाखिला प्रणाली अबलम्बन गर्नु आवश्यक छ । वित्तीय कारोबारका लागि प्रविधिमा आधारित मोबाइल बैंकिङ्ग, एसएमएस बैंकिङ्ग, ई-बैंकिङ्ग लगायतका आधुनिक सुविधा उपयोग गर्न सक्ने बनाउनु पर्दछ । सबै वाणिज्य बैंकहरुका सबै शाखाबाट राजस्व संकलन गर्ने गरी राजस्व संकलन केन्द्रहरु बृद्धि गर्नु पर्दछ ।

शिक्षा सेवा शुल्कको दायरा आर्थिक स्वरूपको हुँदासम्म कर प्रशासनले कति शिक्षण संस्था सञ्चालनमा छन् ? ती मध्ये कतिले शिक्षा सेवा शुल्क दाखिला गर्नुपर्छ ? कतिले पैदेन ? कति जना विद्यार्थीले शिक्षा सेवा शुल्क तिरेर अध्ययन गर्दछन् ? कतिले तिर्नु पैदैन ? शिक्षा सेवा कर लगाउन थालेदेखि नै नियमित रूपमा समयमै शिक्षा सेवा शुल्क र विवरण दाखिला गर्ने शिक्षण संस्थाहरु कति छन् ? कुन शिक्षण संस्थाले कहिलेदेखि शिक्षा सेवा शुल्क विवरण दिन शुरू गरे ? अझै विवरण नदिई वसेका शिक्षण संस्थाहरु कति छन् ? जस्ता विषयमा तथाङ्ग संकलन गरी गहन अध्ययन विश्लेषण गर्नु आवश्यक छ । शिक्षा सेवा शुल्क तिर्ने र नतिर्ने विद्यार्थीको अनुपात कस्तो छ ? शिक्षा सेवा शुल्क तिर्ने र नतिर्ने शिक्षणसंस्थाका विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धीमा के कति फरक छ ? जस्ता प्रश्नको समाधानले मात्रै आगामी बाटो देखाउन सक्छ । शिक्षा सेवा शुल्क संकलन गर्ने र नगर्ने शिक्षण संस्थाहरुबीचमा विद्यार्थीको प्रवाह कताबाट कता गझरहेको छ भन्ने विषयमा समेत अध्ययन विश्लेषण गर्नु आवश्यक छ ।

शिक्षा सेवा शुल्कको दर न्यून रहेको र त्यो रकम पनि अभिभावकबाट उठाउन पाउने भएकोले एक प्रतिशत शिक्षा सेवा शुल्ककै कारणले विद्यार्थी घटेको, शिक्षण संस्थाहरु नोक्सानीमा गएको वा टाट पल्टेको अवस्था छैन । अभिभावकबाट उठाउने शिक्षा सेवा शुल्क प्रक्रिया नै भण्डारिलो भएकै कारणले समग्र शिक्षा सेवा शुल्क नै खारेजी गर्नुपर्ने माग गर्नु जायज हुँदैन । शिक्षा सेवा शुल्कको विवरण दाखिला, कर अभिलेख निर्माण लगायतका विषयमा शिक्षण संस्थाका पदाधिकारीहरूलाई तालीम, प्रशिक्षण दिलाई दक्षता अभिवृद्धि गर्नुपर्छ ।

शिक्षा सेवा शुल्क संकलन गरी बुझाउने दायित्व भएका करदाताहरुमा करको भारभन्दा पनि शिक्षा सेवा शुल्कको विवरण पेश गर्ने प्रक्रियासँग बढी भाग्न खोज्ने प्रवृत्ति छ । कर प्रशासनका जटिल र भण्डारिला प्रक्रिया सरलीकरण गर्न, छुट्टै ऐनद्वारा शिक्षा सेवा शुल्कलाई व्यवस्थित गर्न पर्याप्त पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । छुट्टै ऐनद्वारा शिक्षा सेवा शुल्क व्यवस्थापन गर्दा मात्रै शिक्षण संस्थाका लागि भण्डारिला प्रक्रिया सरलीकरण गर्न सकिन्छ । तसर्थ शिक्षा सेवा शुल्क प्रशासनका लागि छुट्टै ऐन नियम बनाउन र तिनमा शिक्षण संस्थाका समस्या समाधान गर्ने यथेष्ट विषय समावेश गराउन शिक्षण संस्थाले प्रभावकारी भूमिका खेल्नु आवश्यक छ ।

शिक्षा सेवा शुल्क उठाउनका लागि जारी गरेका शिक्षा सेवा शुल्कका विजकहरूको ढाँचा, विवरण, लेखा अद्यावधिक राख्ने, अभिलेख सुरक्षित राख्ने जस्ता दायित्व पूरा गर्न शिक्षण संस्थाहरु तयार हुनुपर्छ । विजक जारी गर्ने, लेखा अद्यावधिक राख्ने, समयमा कर र विवरण दाखिला गर्ने जस्ता क्रियाकलापबाट शिक्षण संस्था उम्कन सक्दैन र त्यसलाई पूरा गर्ने दायित्वबाट भाग्नु पनि हुदैन ।

निष्कर्ष

समान्यतया अप्रत्यक्ष करले बचत र लगानीलाई प्रतिकूल असर पार्ने भए पनि क्षेत्र सानो भएको, करको दर कम भएको र दायरा साँधुरो भएकोले नेपालमा शिक्षा सेवा शुल्कले बचत र लगानीलाई प्रतिकूल असर पारेको छैन । राजस्वमा शिक्षा सेवा शुल्कको योगदान न्यून छ, यसको मुद्रास्फिति प्रभाव नगर्न्य रहेको छ । निजी शिक्षण संस्थाको परिभाषा र भूमिका सम्बन्धमा सरकारको दीर्घकालीन नीति स्पष्ट नभएको, शिक्षा सेवा शुल्क लगाउनका निमित्त छुट्टै शिक्षा सेवा शुल्क ऐनको अभाव रहेको, सालबसाली रूपमा आउने आर्थिक ऐनद्वारा पटके रूपमा शिक्षा सेवा शुल्क लगाइदै आएको, समानताका आधारमा शिक्षा सेवा शुल्क नलगाइएको, शिक्षा सेवा शुल्क लगाएको आठ वर्षभन्दा बढी भइसक्दा पनि वास्तविक करदाताको कर सचेतनामा बढोत्तरी नभएको, सानो कारोबार गर्ने शिक्षण संस्थाका लागि करको भारभन्दा प्रक्रिया बोम्फिलो भएका जस्ता समस्याहरु विद्यमान छन् । उल्लेखित समस्याहरु संबोधन गर्न शैक्षिक सेवा प्रवाहमा निजी शिक्षण संस्थाको भूमिका र स्वरूप स्पष्ट गर्नु, शिक्षा सेवा शुल्कको दायरा पुनरावलोकन गर्नु, शिक्षा सेवा शुल्क सम्बन्धी छुट्टै ऐन निर्माण गरी दीर्घकालीन पद्धति अवलम्बन गर्नु आवश्यक छ । शिक्षण संस्थाको चासो र क्षमता अभिवृद्धि गर्दै आधुनिक सूचना प्रविधि अबलम्बन गरेर कर प्रशासन सुधार गर्ने र शिक्षण संस्थाहरुले आफूले समयमा र सही तरिकाले कर तिरेको कुरा विद्यार्थी र अभिभावक समक्ष गर्वका साथ प्रस्तुत गरी विश्वास जित्ने रणनीति अवलम्बन गर्नुपर्दछ । Madhavkavreli@gmail.com

सन्दर्भ सूची

आर्थिक ऐन (विभिन्न), नेपाल सरकार ।

आर्थिक सर्वेक्षण आर्थिक वर्ष २०७२/७३, अर्थ मन्त्रालय ।

नेपालको कर कानून(२०६८), चन्द्रमणि अधिकारी ।

नेपालमा शिक्षा सेवा शुल्कको सान्दर्भिकता शोधपत्र (२०७३), माधवकुमार वार्गले ।

राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (विभिन्न) ।

वार्षिक प्रतिवेदन (विभिन्न), आन्तरिक राजस्व विभाग ।

शिक्षा सेवा शुल्क निर्देशिका २०६६, आन्तरिक राजस्व विभाग ।

शिक्षा सेवा शुल्क सम्बन्धी जानकारी (२०६६), आन्तरिक राजस्व विभाग ।

सरकारी वित्त, वित्तीय पद्धति तथा अन्तराष्ट्रिय व्यापार (२०६९), खरेन्द्रप्रसाद सुवेदी ।

सबै व्यक्ति र निकायले स्थायी लेखा नम्बर लिने (PAN FOR ALL) व्यवस्थाको कार्यान्वयन

मुकुन्द पोखरेल
प्रमुख कर अधिकृत
करदाता सेवा कार्यालय, ठमेल

१. विषयवस्तुको अवधारणा/पृष्ठभूमी:

मुलुकको आर्थिक विकासको लागि आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई प्रभावकारी बनाई सुदृढ वित्त संरचनाको निर्माण गर्न, करको दायरा फराकिलो पारी विभिन्न किसिमले छरिएर रहेका करदातालाई कर प्रणालीभित्र आवद्ध गरी एकिकृत ढंगबाट कर प्रशासन गर्ने र आन्तरिक राजस्व परिचालनको माध्यमबाट आर्थिक वृद्धि र विकासलाई उच्च पारी समग्र राष्ट्रको हित, उन्नति र प्रगति हासिल गर्न सकिने एउटा औजारको रूपमा PAN FOR ALL लाई लिइएको छ ।

कुनै व्यवसाय गर्ने, रोजगारी, लगानी वा आक्रिमक लाभबाट आय आर्जन गर्ने व्यक्तिको पहिचान गर्ने प्रयोजनको लागि आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालयबाट जारी गरिने परिचयलाई स्थायी लेखा नम्बर (Permanent Account Number-PAN) भनिन्छ । यो करदाताको परिचय गराउने (के कारोबार गर्ने, कहिले देखि गर्ने, कहाँ कहाँबाट गर्ने, कारोबार गर्ने मुख्य व्यक्ति को हो जस्ता विषय खुल्ने) स्थायी प्रकृतिको नम्बर हो ।

एउटा PAN एक व्यक्तिका लागि एक पटक उपलब्ध हुन्छ । यो नम्बर व्यक्तिको लागि कर तिर्ने र कर प्रशासनको लागि व्यक्तिगत सूचनाको स्रोतको रूपमा प्रयोग हुन्छ । यसमा ९ वटा अंक उल्लेख भएका हुन्छन् र प्रत्येक करदाताको अरु कसैसंग नमिल्ने आफ्नै वा छुटौटै नम्बरको संकेत यसमा हुन्छ । एउटा व्यक्ति वा करदाताको संकेत नम्बर अर्को संग मिल्दैन । यो नम्बर कम्प्युटर प्रणालीबाट शृङ्जना गरिन्छ । एकपटक PAN लिई सकेपछि त्यो परिवर्तन नहुने र सधैँभरी सोही संकेत अंक कायम रही रहने हुनाले यसलाई स्थायी लेखा नम्बर भनिएको हो । यसको नवीकरण गराईरहनु पर्दैन । तर करदाताको ठेगाना, कारोबार स्थल, प्रकृति वा PAN लिने समयमा दिईएको कुनै विवरण आदि परिवर्तन भएमा परिवर्तन भएको मितिले १५ दिन भित्र सोको जानकारी सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालयमा दिनु पर्दै ।

उद्योग, व्यापार, पेशा, व्यवसाय लगानी वा रोजगारी गर्ने सबै व्यक्ति (प्राकृतिक व्यक्ति वा कम्पनी, निकाय) र अग्रीम कर कट्टी गर्ने व्यक्ति (प्राकृतिक व्यक्ति वा निकाय, गैरसरकारी संस्थाहरु, सार्वजनिक संस्था कार्यालयहरु) सबैले PAN लिनु पर्दै । आन्तरिक राजस्व कार्यालय तथा करदाता सेवा कार्यालयहरु र आन्तरिक राजस्व विभागबाट PAN जारी गर्न स्वीकृति प्राप्त उद्योग वाणिज्य संघ, चेम्बर अफ कमर्स तथा वस्तुगत

सघ संस्थाहरुबाट PAN लिन सकिन्छ ।

स्थायी लेखा नम्बर (Permanent Account Number-PAN) को प्रचलन विश्वमा सन् १९७० को दशकमा सुरु भएको र सन् १९९० को दशकमा विस्तार भएको हो । रोजगारी, व्यवसाय, लगानी वा आकस्मिक लाभबाट प्राप्त आयमा सरकारलाई कर तिर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी विभिन्न स्रोतबाट आय प्राप्त गर्ने व्यक्ति/निकायलाई निजको कर दायित्व सम्बन्धि जानकारी राख्न स्थायी लेखा नम्बर (PAN) जारी गरिन्छ र पछि उक्त व्यक्ति र निकायलाई उक्त नम्बरबाट पहिचान गरिन्छ ।

विभिन्न देशहरुमा कर सम्बन्धि सूचनालाई एकीकृत गर्न र व्यक्ति वा संस्थाले गर्ने गरेका आर्थिक क्रियाकलापलाई एउटै लेखा नम्बर भित्र ल्याएर न्यायोचित, तर्कपूर्ण एंव तथ्यमा आधारित भई आय एंव सम्पत्तिमा कर असुल हुन सकोस्, करदाताको पहिचानमा एकरुपता र सरल होस तथा नागरिकले पाउने विभिन्न सुविधाहरुलाई समेत स्थायी लेखा नम्बरसँग आवद्ध गर्न सकियोस् भन्ने उद्देश्यका साथ यो व्यवस्था प्रारम्भ गरिएको हो । विभिन्न देशमा विभिन्न विभागले यसलाई फरक फरक नाम दिने गरेका छन् जस्तो अस्ट्रेलियामा The Tax File Number (TFN), भारतमा Permanent Account Number (PAN), अमेरिकामा Individual Tax Identification Number, श्रीलंकामा Taxpayer Identification Number (TIN)।

नेपालमा सर्वप्रथम आर्थिक ऐन, २०५६ को अनुसूची ६ को खण्ड ५३ मा “आगामी आर्थिक वर्ष देखि आयकर ऐन, २०३१ को दफा ५ (क) अनुसार आयकर दर्ता गराउनु पर्नेहरुलाई तथा कर विभागको महानिर्देशकले तोकेको कम्पनी तथा संस्थालाई स्थायी लेखा नम्बर (Permanent Account Number) तोकेको मिति देखि उपलब्ध गराईनेछ । यस सम्बन्धि अन्य व्यवस्था श्री ५ को सरकारले तोके वमोजिम हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको थियो । यस व्यवस्थाको कार्यन्वयनको लागि अर्थमन्त्रालय, कर विभाग अन्तर्गत रहने गरी एक करदाता सेवा केन्द्रको स्थापना भई मिति २०५६ मार्ग १ गतेदेखि यसले काठमाण्डौमा कार्य प्रारम्भ गरेको थियो । यो कर प्रणालीमा सुधारको एउटा प्रयास थियो । वर्तमान समयमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७८ मा स्थाले नं. सम्बन्धि व्यवस्था गरेको र स्थाले नं. नलिएको कारणवाट करको दायित्वबाट फुर्सद नपाउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

२. स्थायी लेखा नम्बरको महत्व:

करदाताको पहिचानका लागि प्रदान गरिने स्थायी लेखा नम्बरले कर प्रशासनलाई पारदर्शी, सरल बनाउन र एकीकृत सूचनामूलक उपलब्ध गराउन सहयोग गर्दछ । यसले कर सम्बन्धि सम्पूर्ण सूचना प्रवाह गर्न र कर परिचालन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । जति धेरै संख्यामा करदाता हुन्छन्, त्यति नै मुलुकको कर राजस्वमा वृद्धि हुदै जान्छ । स्थायी लेखा नम्बर करदाताको पहिचान हो भने यसको संख्याले राज्यको कर संकलन क्षमता तथा संभाव्यता देखिने भएकोले यसको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । समग्रमा स्थायी लेखा नम्बर व्यवस्थाको कार्यान्वयनको महत्वलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- राजश्व प्रशासनलाई सक्षम र पारदर्शी बनाउन सहयोग गर्न,
- कानुनले करारोपण गर्न कराधार तोकेका आर्थिक क्षेत्रलाई करको दायरामा ल्याई राजश्व वृद्धि गर्न,
- कानुन वमोजिम कर प्रयोजनका लागि दर्ता हुनुपर्ने कर्तव्य भएका व्यक्ति वा निकाय दर्ता नभई कारोबार गरेको भए सो को पहिचान गर्न,

- कर सहभागितामा देखिने जोखिममध्ये करमा दर्ता नहुने र दर्ता भएकाले विवरण नवुभाउने जोखिमलाई न्यूनिकरण गर्ने,
- स्वेच्छक कर सहभमगिता बढाउन,
- दीर्घकालमा Tax सम्बन्धी सूचना केन्द्रको रूपमा काम गर्ने,
- कर निर्धारण, कर परीक्षण तथा तथ्याङ्क प्रशोधनमा सहयोग पुऱ्याउन,
- आयकर, मू.अ.कर भन्सार, अन्तशुल्क लगायतका करहरुमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने,
- करदाताको मूल्याङ्कन गरी करदाताको वर्गीकरणलाई सहज बनाउन,
- अन्तर निकाय सूचना संजाललाई प्रभावकारी बनाउन,
- कर छल्ने र चुहावट गर्ने प्रवृत्तिमा निराकरण गर्ने,
- सरकार तथा करदाता दुवैको कर संकलन लागत (Compliance Cost) न्यून गर्ने,
- असंगठित क्षेत्र एवं निस्कृय आय हुने प्राकृतिक व्यक्तिहरु (Hard to Tax Group) बाट कर संकलन गर्ने,
- कर लाग्ने कारोबार गर्ने व्यक्तिलाई करको दायरामा ल्याउन तथा नियमित रूपले कर संकलन गर्न आदि ।

३. विद्यमान कानुनी व्यवस्था/विभागिय परिपत्र/अन्य व्यवस्था

- आर्थिक ऐन, २०५६ को अनुसूची ६ को खण्ड ५३ मा “आगामी आर्थिक वर्ष देखि आयकर ऐन, २०३१ को दफा ५ (क) अनुसार आयकर दर्ता गराउनु पर्नेहरुलाई तथा कर विभागको महानिर्देशकले तोकेको व्यक्ति, फर्म, कम्पनी तथा संस्थालाई स्थायी लेखा नंबर (Permanent Account Number) तोकेको मिति देखि उपलब्ध गराईनेछ । यस सम्बन्धी अन्य व्यवस्था श्री ५ को सरकारले तोके वमोजिम हुनेछ” भन्ने व्यवस्था भएको ।
- आर्थिक विधेयक, २०५८ को अनुसुचि ४ को दफा १४ मा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको विक्रेताले विक्री विलमा खरिद कर्ताको नाम, ठेगाना र मु.अ.कर दर्ता नंबर वा आयकर दर्ता नम्बर उल्लेख गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको र सो व्यवस्थाको कार्यान्वयनको लागि आन्तरिक राजस्व विभाग, नीति शाखावाट मिति २०५८/४/८ मा परिपत्र जारी गरेको ।
- आर्थिक वर्ष २०५६/५७ को वजेट वक्तव्यमा डाक्टर, इन्जीनियर, पत्रकार, लेखापरीक्षक एवं अन्य पेशा व्यवसाय संचालन गर्ने सबैले अनिवार्य रूपले आयकर दर्ता लिई मात्र कारोबार गर्न पाउने व्यवस्था उल्लेख भएको र सो को कार्यान्वयनका लागि सरकारका सबै निकाय, संवैधानिक निकाय, सरकारी संस्थान, विद्यालय, महाविद्यालय, विश्वविद्यालय, सरकारवाट गठन गरिएका वोर्ड, समितिहरु तथा सरकारी अनुदानवाट संचालित संस्थानहरुले पेशा व्यवसायीवाट सेवा प्राप्त गर्दा आयकर दर्ता प्रमाणपत्र भएकासँग मात्र कारोबार गर्ने व्यवस्था मिलाउनका लागि आन्तरिक राजस्व विभागको नीति शाखावाट मिति २०५६/५/३० मा परिपत्र जारी गरेको ।
- आयकर ऐन, २०५८ (संसोधन सहित) को दफा ७८ मा कुनै व्यक्तिको पहिचान गर्ने प्रयोजनका लागि विभागले सो व्यक्तिलाई स्थायी लेखा नम्बर जारी गर्ने व्यवस्था छ । साथै उपदफा ५ मा स्थाले.नं. नलिएको कारणबाट कुनै व्यक्ति करको दायित्वबाट फुर्सद नपाउने व्यवस्था छ ।

- आयकर ऐन, २०५८ (संसोधन सहित) दफा ७८(४) मा (Personal e-Pan) व्यक्तिगत स्थायी लेखा नम्बर वितरण गर्ने व्यवस्था (उक्त दफा बमोजिम अनिवार्य गरिएका व्यक्तिहरूलाई प्रदान गरिने स्थायी लेखा नम्बर बुझनुपर्दछ)। यस अन्तर्गत रोजगारीको आय हुने व्यक्ति, अन्तिम करकट्टी हुने आय भएको व्यक्ति, संस्थागत रूपमा घर भाडामा लगाउने व्यक्ति, रु. १० लाख रुपैया भन्दा बढीको शेयर लगानी गर्ने व्यक्ति र भाडा सवारी धनीहरू पर्दछन्।
- आयकर नियमावली, २०५९ को नियम २३ मा निर्धारण योग्य आय आर्जन गर्न चाहने, विभागले स्था.ले.नं. लिनु पर्ने भनि तोकिएका, ऐनको परिच्छेद १७ अन्तर्गत करकट्टी गर्नुपर्ने जुनसुकै व्यक्तिले त्यस्तो आय आर्जन गर्नु अगावै स्था.ले.नं.का लागि निवेदन दिने व्यवस्था छ।
- आयकर नियमावली, २०५९ को दफा २४ मा स्थायी लेखा नम्बरको प्रमाण पत्रमा उल्लेखित विवरण परिवर्तन भएमा १५ दिन भित्र निवेदन दिनुपर्ने र विभागले स्थायी लेखा नम्बरमा संसोधन गरिदिनुपर्ने व्यवस्था।
- आर्थिक वर्ष २०६६/६७ लाई 'कर सहभागिता वर्ष' को अभियान रूपमा सञ्चालन गरिएको। आय आर्जन गर्ने र अग्रीम आयकर कट्टी हुने सबैले अनिवार्यरूपमा स्थायी लेखा नम्बर लिनु पर्ने प्रावधान राखिएको।
- आ.व. २०७१/७२ को बजेट वक्तव्यमा "सबै सरकारी निकाय तथा सरकारी कोषवाट तलब, पारिश्रमिक लगायतका सेवा सुविधा प्राप्त गर्ने व्यक्ति, निकाय एवं पेशा व्यवसायिहरूले अनिवार्य रूपमा स्थायी लेखा नम्बर लिनुपर्ने" व्यवस्था भएको।

स्थायी लेखा नं. का प्रकार:

१. व्यक्तिगत स्थायी लेखा नं. (Personal e-Pan)

- रोजगारीको आय हुने व्यक्ति, अन्तिम करकट्टी हुने आय भएको व्यक्ति, संस्थागत रूपमा घर भाडामा लगाउने व्यक्ति, रु. १० लाख रुपैया भन्दा बढीको शेयर लगानी गर्ने व्यक्ति र भाडा सवारी धनीहरूलाई दिइने स्थायी लेखा नं.,
- परिचय पत्रको आकारमा सानो कार्डको रूपमा रहेको हुन्छ।
- व्यक्तिगत स्थायी लेखा नं. बापत वार्षिक आय विवरण पेश गर्नुपर्ने तर प्राकृतिक व्यक्तिको कुनै आय वर्षमा चालिसलाख भन्दा बढी आय भएमा आय विवरण पेश गर्नुपर्ने
- व्यक्तिगत स्था.ले.नं. (Personal e-Pan) लिएको करदाताले व्यवसायिक कारोबार गर्दा सोहि स्था.ले.नं. लाई नै Upgrade गरिन्छ अर्को स्था.ले.नं. लिन पाइँदैन,
- e-TDS गरी विभागको Integrated Tax System मा आफ्नो आय र दाखिला गरेको करको विवरण प्राप्त गर्न सकिन्छ।

२. व्यवसायिक स्थायी लेखा नं. (Business PAN)

- कुनै पनि व्यवसाय वा कारोबार गर्ने व्यक्ति, निकाय फर्मले व्यावसायिक PAN लिनुपर्ने हुन्छ।
- व्यवसाय शुरु गर्नुपूर्व अनिवार्य रूपमा व्यवसायिक PAN लिनुपर्ने।

- आन्तरिक राजश्व विभाग मातहतका कार्यालय र तोकिएका कार्यालयबाट स्थायी लेखा नं. लिन सकिने छ ।
- कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालयमा दर्ता भएको निकायको स्थाले नं. दर्ताको बखत नै प्रदान गरिन्छ तर प्रमाणपत्र भने सम्बन्धित कर कार्यालयले प्रदान गर्दछ ।
- स्थायी लेखा नं. को प्रमाणपत्र कारोबार स्थलमा सबैले देख्ने गरी भुण्डाएर राख्नु पर्ने ।

स्थायी लेखा नम्बर लिन आवश्यक पर्ने कागजातहरू

१. व्यक्तिगत स्थायी लेखा नं. (Personal e-Pan) लिन

नेपाली नागरिकको हकमा

- ❖ नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि ।
- ❖ हालसालै खिचिएको फोटो १ प्रति ।
- ❖ कार्यालयमा निशुल्क प्राप्त हुने फर्म भर्नुपर्ने ।
- ❖ रोजगारदाताको सिफारिस पत्र ।

विदेशी नागरिकको हकमा

- ❖ सम्बन्धित देशले जारी गरेको पासपोर्टको प्रतिलिपि वा दुतावासले जारी गरेको परिचयपत्रको प्रतिलिपि
- ❖ रोजगारदाताको सिफारिस पत्र
- ❖ हालसालै खिचिएको फोटो १ प्रति ।

२. व्यवसायिक स्थायी लेखा नं. (Business PAN)

(क) प्राकृतिक व्यक्तिको लागि :

- नागरिकता प्रमाण पत्रको प्रतिलिपि
- विदेशीको हकमा राहदानी वा कृटनीतिक नियोगबाट जारी गरिएको परिचय पत्रको प्रतिलिपि
- पेशागत प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि
- फोटो २ प्रति ।
- व्यवसायको हकमा व्यवसाय दर्ता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि (जस्तो : उद्योग विभाग, वाणिज्य कार्यालय, महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका, गा.वि.स.मा दर्ता गरेको प्रमाणपत्र)
- भाडाको घरमा वसेको घर भए घर बहाल सम्झौताको प्रतिलिपि र आफ्नै घरजग्गामा कारोबार गर्ने भए लालपूर्जाको प्रतिलिपि
- मुख्य कारोबार स्थल देखिने गरी बनाइएको नक्सा
- अन्तःशुल्क जन्य कारोबार गरेको भए थप २ प्रति फोटो

(ख) निकायको लागि :

- कारोबारसँग सम्बन्धित निकायमा दर्ता गरेको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि (जस्तो: कम्पनी रजिष्ट्रारको

कार्यालय, घरेलु कार्यालय, उद्योग विभाग, वाणिज्य कार्यालय, महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका, गा.वि.स.मा दर्ता गरेको प्रमाण पत्र)

- साभेदारी फर्म वा कम्पनी दर्ता गरेको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि ।
- आवेदन पत्रमा दस्तखत गर्नेको पासपोर्ट साईजको २ प्रति फोटो
- साभेदारी फर्म भए सबै साभेदारहरुको २/२ प्रति फोटोहरु र नागरिकताको प्रतिलिपि
- कम्पनीको मुख्य व्यक्ति भई काम गर्ने व्यक्तिको नागरिकताको प्रमाण पत्रको प्रतिलिपि र २ प्रति फोटो ।
- मुख्य कारोवार स्थल वा प्रधान कार्यालय देखिने गरी बनाइएको नक्सा ।
- भाडाको घरमा वसेको हकमा घर वहाल सम्झौताको प्रतिलिपि
- आफ्नै घर जग्गामा कारोवार गर्ने भए लालपूर्जाको प्रतिलिपि
- अन्तःशुल्क जन्य कारोवार गरेको भए थप २ प्रति फोटो

Joint Venture (जे.भी: संयुक्त उपकम) को हकमा

- ✓ फर्महरुको बीचको सम्झौता प्रवन्ध पत्र ।
- ✓ सबै फर्महरुको करचुक्ता प्रमाणपत्र
- ✓ कार्य प्रदान गर्ने निकायसंगको सम्झौता पत्र वा आशय पत्र ।
- ✓ साभेदारहरुको नागरिकताको प्रतिलिपि ।
- ✓ छाप ।
- ✓ दर्ता अवधिसम्म ठेक्का इजाजत पत्र नविकरण भएको पत्र ।
- ✓ कार्यदिश (काम गर्ने आदेश पाएको) पत्र ।

PAN स्थगन गर्दा पेश गर्नुपर्ने कागजातहरू

- ✓ रु. १० को टिकट टाँसी दर्ता खारेजीको लागि तोकिएको ढाँचामा कार्यालयबाट उपलब्ध गराइएको निवेदन ।
- ✓ शुरु दर्ता निकायमा व्यापार/व्यावसाय खारेज/वन्द गरेको पत्र ।
- ✓ सक्कल स्थायी लेखा नं. प्रमाण पत्र र अन्तःशुल्कमा दर्ता भएको भए अन्तःशुल्क इजाजत पत्र ।
- ✓ स्थगन गरिने मिति सम्मको आयकर, मु.अ.कर, वहालकर एवं अन्य सम्पूर्ण कर विवरण दाखिला गरेको तथा वेरुजु नभएको प्रमाण ।
- ✓ स्था.ले.नं. खारेज हुँदैमा कुनै करदाता करको दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउन सक्दैन ।

PAN वितरण पछिका उपलब्धीहरू/PAN वितरण पछिका सकारात्मक प्रभाव

- आयकर प्रणालीमा दर्ता भएर स्थायी लेखा नम्बर PAN लिनेको संख्यामा भारी वृद्धि भएको छ अर्थात

करको दायरा फराकिलो हुदै गएको ।

- व्यापार व्यावसाय शुरु गर्नुभन्दा अगाडी आयकरको दर्ता प्रमाणपत्र लिनु पर्दछ भन्ने चेतना बढेको छ ।
- घरमै बसेर IT को प्रयोग गरी Online मार्फत निवेदन दिन पाउने व्यवस्था गरेर PAN दर्तालाई निकै सरल र सहज बनाइएको छ ।
- २०७३ आषाढ मसान्तसम्म PAN लिनेको संख्या व्यक्तिगत: ६,०२,८०० र व्यावसायीक: ८,८०,०१८ गरी जम्मा १४,८२,८१८ रहेका ।
- राजस्व संकलनमा वर्षेनी वृद्धि भएको,
- कर सहभागितामा क्रमशः वृद्धि हुदै गएको ।
- नागरिकमा राज्यप्रतिको कर्तव्य र दायित्व वोध हुदै गएको ।
- राज्य आन्तरिक श्रोत परिचालनमा आत्मनिर्भर हुदै गएको ।
- पुर्वाधार निर्माण तथा विकास निर्माणका क्रियाकलापमा वृद्धि हुदै गएको ।

४. सबै व्यक्ति र निकायले स्थायी लेखा नम्बर लिने व्यवस्थाको कार्यान्वयनमा देखा परेको समस्याहरू:

‘मूल समस्या:-ठूलो संख्यामा रहेका संभावित करदाताहरुलाई करको दायरा भित्र समावेश गर्न नसकिएको’
समस्याका कारणहरू:-

- विद्यमान कर सम्बन्धि ऐन, नियम अस्पष्ट, दोहोरो अर्थलाग्ने, जटिल र करदाताले वुभक्न नसक्ने हुनु ।
- कर प्रशासन संचालन गर्ने कार्यालयहरु सिमित संख्यामा रहनु, Potential Tax Payer सम्म पुन नसक्नु ।
- विद्यमान ऐन, नियम र कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसक्नु ।
- करदाताहरु कर प्रशासनबाट तर्सिनु, प्रशासन र कर्मचारीको सम्पर्कमा आउन नचाहनु ।
- आयकर ऐन सरल नहुनु र अर्ध शिक्षित करदाताको बाहुल्यता हुनु ।
- पारिवारिक व्यवसाय र जटिल लेखापालन हुनु ।
- कर दाताहरुमा कर तिर्ने भावनाको कमी हुनु ।
- पर्याप्त स्रोत साधन र जनशक्तिको कमि ।
- सम्बद्ध निकायहरुबीच समन्वयको अभाव जस्तै: स्थानिय निकाय, कम्पनि रजिस्टर कार्यालय, घरेलु कार्यालय, वाणिन्य संघहरु वस्तुगत संघ/संस्थाहरु ।
- नेपाल सरकारका सम्पूर्ण निकाय/सार्वजनिक संस्थान/संगठित संस्था/निजी क्षेत्र आदिबाट तलब/पारिश्रमिक/भत्ता लगायतका जुनसुकै भुक्तानी गर्दा PAN बाटेक भुक्तानी गर्न नपाउने व्यवस्थाको पूर्ण कार्यान्वयन नहुनु ।
- GDP मा ठूलो येगदान गर्ने कृषि व्यवसाय, वैदेशिक रोजगारीबाट आय आर्जन गर्ने व्यक्ति, गैर व्यवसायिक पूँजिगत लाभ प्राप्त गर्ने व्यक्ति (व्यक्तिगत रूपमा घरजग्गाको खरीद विक्री गर्ने) तथा सोमा

मध्यस्तता गर्ने व्यक्तिहरूलाई करको दायरामा ल्याउन नसक्नु ।

- कर तिर्ने भन्दा छल्नुलाई बहादुरी सम्भने प्रवृत्ति रहनु ।
- PAN वितरणबाट करदाताको संख्यात्मक बृद्धिसंगै गुणात्मकता बृद्धि हुन नसक्नु ।
- PAN मा दर्ता भए पछिको दायित्व बोध हुन नसक्नु
- Personal PAN लिनेहरु लिनेमा मात्र सिमित रहनु
- दर्ताको समयमा व्यावसायीको ठेगाना र सम्पर्क स्पष्ट लिन नसक्दा Non-filer को संख्यामा भारी बृद्धि हुनु ।
- दर्ता गर्नेले आफ्नो प्रयोजन पूरा गर्न मात्र दर्ता भएको कुरामा कर प्रशासनको दुरदर्शिता कायम हुन नसक्नु ।
- PAN वितरण पछिका नकारात्मक प्रभाव
 - ❖ विवरण नवुझाउने करदाताको संख्या वढ़दै गएको ।
 - ❖ एउटै परिवारका सदस्यको नाममा स्था.ले.नं. लिई कारोबारलाई टुक्राउने, करछल्ने कार्य वढ़दै गएको ।
 - ❖ सबैलाई स्था.ले.नं. दिने नाममा करदाताको गुणस्तरियतामा हास आउदै गएको ।
 - ❖ स्था.ले.नं. वितरण गर्दा कारोबार स्थल नहेरी वितरण गरिएकोले नकली विल प्रकरण वढ़दै गएको ।
 - ❖ सम्बन्धित व्यवसायी वा उद्योगीको नाममा दर्ता हुनुपर्नेमा कामदार/भरियाको नाममा दर्ता हुने प्रवृत्ति वढ़दै गएको

५. अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र प्रयोग ।

विभिन्न देशमा फरक फरक किसिमले यसको अभ्यास र प्रयोग भएको पाइन्छ । अमेरिका र श्रीलंकामा Taxpayer Identification Number (TIN) को नामबाट यसको प्रयोग भएको छ । अष्ट्रेलियामा Tax File Number (TFN) को नामबाट यसको प्रयोग भएको छ र गोप्यता सम्बन्धी ऐन १९८८, कर प्रशासन ऐन १९५३, करदाता परिचय पत्र नं. ऐन १९९१ आदि समेत १३ ऐन प्रचलनमा रहेका छन् । भारतमा Permanent Account Number को नामबाट यसको प्रयोग भएको छ । भारतमा आयकर ऐन १९६१ तर्जुमा भई सन् १९७२ मा प्रथम पटक PAN Issue भएको थियो । भारतको सन् १९९८/९९ बजेटले घरजग्गा खरिद बिक्री, मोटर खरिद बिक्री, ५० हजार माथिको शेयर किनबेच, टेलिफोन जडान र २५००० भन्दा माथिको होटल भुक्तानी लगायतमा समेत स्थायी लेखा नम्बर उल्लेख गरी कारोबार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

६. समस्या समाधानका उपायहरु

- ❖ दर्ता प्रणालीमा देखिएका त्रुटीहरु सच्चाएर दर्ताको गुणात्मक पक्ष सुदृढ गर्ने, जस्तै: कारोबारको विस्तृत विवरण लिने, कारोबारको मुख्य व्यक्तिको मोबाइल नं, फोन नं, बैंक खाताको विवरण आदिको पर्याप्त सूचना लिएर कर अधिकृतबाट कारोबार स्थलको भ्रमण गरेर मात्र PAN दिने व्यवस्था गर्ने ।
- ❖ प्रत्येक जिल्लामा करदाता सेवा कार्यालय स्थापना गरी करदाताहरुको पहुँच कर प्रशासन समक्ष पुऱ्याउने ।
- ❖ उत्पादनकर्ता, आयातकर्ता, वितरक, एवं थोक विक्रेताले अनिवार्य रूपमा PAN भएको फर्म, कम्पनी, संस्थालाई मात्र विक्री गर्न पाउने गरी वाध्यकारी कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
- ❖ नेपाल सरकारका सम्पूर्ण निकाय/सार्वजनिक संस्थान/संगठित संस्था/निजी क्षेत्र आदिबाट तलब/पारि

श्रमिक/भत्ता लगायतका जुनसुकै भुक्तानी गर्दा PAN वाहेक भुक्तानी गर्न नपाउने व्यवस्थाको पूर्ण कार्यान्वयन गर्ने ।

- ❖ आम नागरिकलाई PAN भएको वीलबाट मात्र खरिद गरेमा scheme को रूपमा निश्चित रकम फिर्ता दिने व्यवस्था गर्ने,
- ❖ व्यवसाय, रोजगारी, र लगानी गर्नेले PAN नलिएसम्म स्थानीय निकाय, खानेपानी, विद्युत, टेलिफोन, सुरक्षा निकाय, स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने संस्था, यातायात, वायुसेवा आदि ठाउँबाट विभिन्न सेवा सुविधा विन्चित गर्ने जसको लागि निश्चित फारामको ढाँचा निर्माण गरि पेशा/व्यवसाय/रोजगारी उल्लेख गर्न लगाउने अनि त्यसकै आधारमा सोही निकायबाट PAN नं. सुरक्षित गरी नजिकको कर कार्यालयमा पठाउने व्यवस्था गर्ने ।
- ❖ GDP को करिव ३३ प्रतिशत योगदान गर्ने कृषि क्षेत्र आयकरको दायरा बाहिर रहेकाले सो क्षेत्रलाई पनि करको दायरमा समावेश गरी PAN उपलब्ध गराउने ।
- ❖ राज्यका तर्फबाट सेवा सुविधा उपलब्ध गराउँदा PAN भएकालाई प्राथमिकता दिने व्यवस्था मिलाउने ।
- ❖ कर प्रशासनबाट ऐन, नियमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिने र उपर्युक्त करदाता शिक्षाको माध्यमबाट नागरिकहरूलाई PAN लिन उत्प्रेरित गराउने ।
- ❖ करदाताले कर तिरीसकेपछि करदातालाई Vote of Thanks प्रदान गर्ने उपर्युक्त व्यवस्था मिलाउने । उदाहरण: ‘पाइले कर तिरि नेपाल सरकारलाई सहयोग गर्नु भएकोमा धन्यवाद’ जस्ता सूचना करदाताको Mobile मा तत्काल जाने व्यवस्था मिलाउने त्यसका लागि दुर संचार प्राधिकरणसँग समन्वय गर्ने, जस्का माध्यमबाट करदातालाई स्वतः उत्प्रेरित गराउन सकिने र विश्वसनियतामा अभिवृद्धि हुने ।
- ❖ E-TDS को महत्व वुभाउने जसका माध्यमबाट करदाताको आफ्नो योगदान सजिलै थाहा पाउने जसले PAN को महत्व अभ बढेर जाने देखिन्छ ।

७. निश्कर्ष:

PAN For All को कार्यान्वयनको लागि भएका मौजुदा ऐन, नियम र कानूनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन र सम्बद्ध सरोकारवाला निकायसँगको सहकार्य जरुरी छ । अशिक्षित नागरिक/करदातालाई करदाता शिक्षा र प्रचार प्रसार, अर्धशिक्षित नागरिकलाई सहकार्य र अटेरी नागरिकलाई दवाबमा राख्दै कर प्रशासनका कार्यविधि र संगठन संरचनामा निरन्तर सुधार गरी दक्ष र उच्च मनोवलयुक्त कर्मचारीको व्यवस्था, छरितो अनुगमन र समन्वयको माध्यमबाट आम नागरिकको विश्वास आर्जन गर्न सकेमा Pan For All लाई सहजै सम्भव तुल्याई सम्भावित करदातालाई करको दायरा भित्र समावेश गरी आन्तरिक राजश्व परिचालनको माध्यमबाट उच्च फराकिलो र दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गरी समुन्नत राज्य निर्माण गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री :

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ ।

मूल्य अभिवृद्धि नियमावली, २०५३ ।

आयकर ऐन, २०५८ ।

आयकर नियमावली, २०५९ ।

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय

आन्तरिक राजस्व विभागको

मू.अ.कर विवरण साथ खरिद विक्रीको विवरण पेश गर्ने सम्बन्धी सूचना

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भई वार्षिक रु. ५ करोड भन्दा बढी कारोवार गर्ने सम्पूर्ण करदाताहरूले २०७३ श्रावण महिना देखिको कर विवरण बुझाउदा अनिवार्य रूपमा रु. १ लाख भन्दा बढीको खरिद विक्रीको विवरण समेत दाखिला गर्नु हुन मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, (संशोधन सहित) २०५२ को दफा १६ (क) को उपदफा २ बमोजिम सम्बन्धित सबैको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ ।

“समृद्ध राष्ट्र निर्माण र फैसलिलो कराधार, करदाता
गैत्री एवं सुदृढ कर प्रणाली पूर्वाधार”

अन्तःशुल्कमा जर्ति, नोकसानी मिछ्ठा तथा अन्तःशुल्क टिकट व्यवस्थापन

नारायणप्रसाद भण्डारी
निर्देशक
आन्तरिक राजस्व विभाग

१. पृष्ठभूमि

अन्तःशुल्क राजस्वको प्रमुख श्रोत हो । राज्यले निश्चित कानुनी विधि र प्रकृया अपनाई जनस्वास्थ्य तथा सुरक्षा, वातावरणमा र सामाजिक नैतिक जीवनमा नकारात्मक असर गर्ने केही सीमित बस्तु तथा सेवाको उत्पादन, पैठारी, विक्री वितरण र उपभोगमा अन्तःशुल्क लगाई असुल उपर गर्ने विश्वव्यापी प्रचलन रहेको पाइन्छ । नेपालमा अन्तःशुल्क लगाउने प्रचलन वि.स. १९९० (मुलुकी ऐन) देखि नै रहेको र हाल अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ तथा नियमावली, २०५९ वर्मोजिम यस्ता तथा बस्तु तथा सेवामा अन्तःशुल्क लगाउने गरिएको छ । अन्तःशुल्क ऐन तथा नियमका व्यवस्थालाई कार्यान्वयनमा स्पष्टता, सरलता र एकरूपता प्रदान गर्नका लागि अन्तःशुल्क निर्देशिका, २०५६ समेत तयार भै कार्यान्वयन भएको अवस्था छ । विशेषतः मदिराजन्य, सूर्तिजन्य, प्लास्टिकजन्य, जनस्वास्थ्य तथा वातावरणलाई नकारात्मक असर गर्ने यस्तै बस्तु तथा सेवाको उपभोग तथा प्रयोगलाई निरुत्साहित गर्न त्यस्ता बस्तुको उत्पादन, पैठारी, विक्री विवरण तथा उपभोगमा नियमन गर्न राजस्व असुलीको योगदानमा वृद्धि गर्न विधि निर्माण गरी त्यसको नियमन अनुगमन तथा नियन्त्रण गर्न आन्तरिक राजस्व विभागलाई अन्तःशुल्क प्रशासन गर्ने अधिकार दिइएको छ ।

अन्तःशुल्क लाग्ने बस्तुको उत्पादन गर्दा, कच्चा पदार्थबाट तयारी पदार्थ उत्पादन गर्ने सिलसिलामा केही परिमाणमा नोक्सानी हुन्छ । साथै भर्दा, प्याकिङ गर्दा समेत केही नोक्सानी हुन जान्छ । यसरी उत्पादन देखि विक्री विवरणको लागि Load गर्दा त्यसको वाष्पीकरण, दुर्बोधीकरण चुहावट, प्याकिङ गर्दा टुटफुट भै हुन जाने मौज्दातको परिमाणात्मक कमीलाई नोक्सानी वा जर्ति भनिन्छ । यसरी प्रतिलब्धी घटी तथा मौज्दातमा कमी आउनुमा कच्चा पदार्थको गुणस्तर, उत्पादनमा प्रयोग भएका मैशिनरी तथा प्लान्टको कार्य क्षमता, संलग्न कर्मचारीको कार्यदक्षता, मौसमी अवस्था तथा प्रतिष्ठानको भौतिक अवस्थिति समेतले निर्धारण गर्दछन् । विभिन्न प्रतिष्ठानहरूको उत्पादन प्रतिलब्धीको अनुपातको आधारमा जर्ति नोक्सानीको मात्रा फरकफरक हुने भएकोले कहिलेकाहीं वास्तविक भन्दा बढी नोक्सानी वा घटी प्रतिलब्धी देखाई तयारी पदार्थबाट प्राप्त हुने अन्तःशुल्क राजस्वमा चुहावट हुन सक्ने

भएकोले कानूनबाट नै जर्ति वा नोक्सानीको सीमा निर्धारण गरिएको हुन्छ । त्यसै गरी मदिराजन्य पदार्थको मौज्दातमा बास्पीकरण, दुर्बोधिकरण, चुहावट वा वोतलमा मदिरा भर्दा आदि कारणबाट मौज्दातमा कमी आउन सक्ने भएकोले यसबाट हुन जाने अन्तःशुल्क नोक्सानी कटौटी मिन्हा पाउने व्यवस्था ऐनले नै गरेको पाइन्छ । नेपालको सन्दर्भमा भौतिक नियन्त्रण प्रणाली अन्तर्गत मदिराजन्य तथा सूर्तिजन्य पदार्थमा मात्र अन्तःशुल्क नोक्सानी कटौटी मिन्हा पाउने व्यवस्था गरिएको छ । तुलनात्मक रूपमा सूर्तिजन्य पदार्थको भन्दा मदिराको नोक्सानी कटौटीको विषय बारम्बार आउने भएकोले मदिराको जर्ति नोक्सानीलाई नै यहाँ केन्द्रित गरिएको छ ।

२. विषयको महत्व

विभिन्न प्रतिष्ठानहरुको उत्पादन प्रतिलिप्तीको अनुपातको आधारमा जर्ति नोक्सानीको मात्रा फरकफरक हुने भएकोले कहिलेकाहीं वास्तविक भन्दा बढी नोक्सानी वा घटी प्रतिलिप्ती देखाई तयारी पदार्थबाट प्राप्त हुने अन्तःशुल्क राजस्वमा चुहावट हुन सक्ने भएकोले कानूनबाट नै जर्ति वा नोक्सानीको सीमा निर्धारण गरिएको हुन्छ । भौतिक नियन्त्रण प्रणाली अन्तर्गतका सुर्तिजन्य तथा मदिराजन्य वस्तुहरु बढी मूल्यका हुने भएकोले यस्ता वस्तुको उत्पादन देखि विक्री वितरणको तहसम्म नै स्वभावतः बढी राजस्व चुहावटको जोखिम रहने हुंदा कानून र कार्यविधिद्वारा नै कच्चा पदार्थ, सहायक पदार्थ, तयारी वस्तुको भण्डारण, निस्काशन, तयारी वस्तुमा प्रयोग हुने अन्तःशुल्क टिकटको प्रयोग लगायतका सबै तह र प्रकृयामा राजस्व प्रशासनको प्रत्यक्ष रेखदेख, नियमन र नियन्त्रणलाई प्रभावकारी बनाई राज्यले प्राप्त गर्नुपर्ने राजस्व चुहावट हुन नदिनु नै महत्वपूर्ण विषय हो ।

३. कानूनी व्यवस्था

३.१ उत्पादन प्रतिलिप्ती व्यवस्था

अन्तःशुल्क ऐन २०५८ को दफा १० (च) मा अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु तथा सेवाको उत्पादन प्रतिलिप्ती तोक्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । उपदफा (३) मा विभागले अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु तथा सेवाको उत्पादन प्रतिलिप्ती दर तोक्न सक्ने व्यवस्था भए अनुसार अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ मा उत्पादन प्रतिलिप्ती सम्बन्धी निम्न व्यवस्था रहेको छ ।

क) वस्तुको उत्पादन प्रतिलिप्ती दर

सि.न	वस्तु	प्रतिलिप्ती दर	नियम	कैफियत
१	चुरोट तथा विडी	तोक्न सक्ने	१४	नतोकेको इजाजतवालाले पेश गरेको प्रतिलिप्ती दर उपर जाँचबुझ गरी मान्यता दिन सक्ने ।
२	RS / ENA Ethanol ENA	प्रति क्वीन्टल खुदोबाट रु. ५०P शक्तिको कम्तीमा २० लि. RS वा २० लि ENA उत्पादन गर्नु पर्ने । ७२ op शक्तिको कम्तीमा १ ढलि Ethanol १०० लिटर Rs बाट ९५ लिटर ENA	३४ ३४ ३४	घटी प्रतिलिप्ती दर कायम भएका त्यसको उचित तथा पर्याप्त कारण विभागमा पेश गरी स्वीकृति लिनु पर्ने ।

घ	ENA	प्रति क्वीन्टल अन्नको दानाबाट ६८.८ ओ.पि शक्तिको कम्तीमा ३०.५७ लिटर ENA	३४	स्वीकृति प्राप्त नभएकमा फरक परिमाणको मदिरा तर्फको सो अद्योगले उच्चतम दरबन्दी नाग्ने सम्पूर्ण अन्तः शुल्क असुल उपर हुने
---	-----	--	----	--

ख) सेवाको उत्पादन प्रतिलब्धी दर नतोकिएको, सामान्यतः सेवा अमूर्त हुने हुनाले प्रतिलब्धी दर तोक्न नसकिने । तसर्थ प्रतिलब्धी दरबाट सेवा शब्द हटाउदा उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

३.२ मौज्दात कमीको मिन्हा

अन्तःशुल्क नियमावली, २०५३ को परिच्छेद ७ को नियम २३ मा मदिरा उत्पादन गर्ने इजाजतवालाले आफूसंग रहेको मदिराको मौज्दातमा बास्पीकरण, दुर्व्याधिकरण, चुहावट वा बोतलमा मदिरा भर्दाको समयमा टुटफुट भएको कारणबाट हुने जर्ति मिन्हाको निम्न व्यवस्था गरेको छ ।

- १ प्रतिशत भन्दा बढीले कमी हुन आएमा मासिक विवरणमा उल्लेख गरी मिन्हाको लागि अन्तःशुल्क अधिकृत समक्ष पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।
- त्यस्तो विवरण कर अधिकृतले पन्थदिन भित्र जाच गर्नु पर्ने
- मनासिव माफिकको कारण भएमा अन्तःशुल्क अधिकृतले अधिकतम १ प्रतिशत सम्म मौज्दात कमी मिन्हा दिन सक्ने ।

अन्तःशुल्क निर्देशिका, २०६८ को प्रकरण ७ मा अनुसूची २५ को ढांचामा निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । साथै जर्ति मिन्हा दिने प्रकृया र सूत्रसमेत उल्लेख भएको छ ।

अन्तः शुल्क ऐन, २०५८ को दफा १६ को उपदफा ६ को (भ) मा उत्पादन प्रतिलब्धी वा सो अनुसारको प्रतिलब्धी नपुगेमा थप अन्तःशुल्क रकम र शतप्रतिशत जरिवाना लाग्ने व्यवस्था छ ।

३.३ वियर मौज्दातको कमीको मिन्हा

नियम २३ (क)

- तयारी वियर अन्तिम रूपमा बोतलन्दी गर्दा फ्लो मिटरले देखाएको परिमाण भन्दा बोतल बन्दी भएपछिको बोतल काउन्टरले देखाएको परिमाणको मौज्दात कमी र पाश्चराइजेशन, प्याकेजिङ तथा गोदाममा भण्डारण गर्दा टुटफुट वा विग्रेर बोतलमा प्रयोग हुन नसक्ने क्राउन कर्कको मौज्दात कमीको विवरण विभागले तोकेको ढांचामा मासिक रूपमा उल्लेख गरी मिन्हाको लागि अन्तःशुल्क अधिकृत समक्ष पेश गनुपर्ने छ ।
- पेश भएको विवरण १५ दिनभित्र जाँच गनुपर्ने, जाँचगर्न फ्लोमिटरले देखाएको परिमाण भन्दा बोतलबन्दी भएपछिको बोतल काउन्टरले देखाएको परिमाणको मौज्दात १.५ प्रतिशतसम्म र पाश्चराइजेशन, प्याकेजिङ तथा गोदाममा भण्डारमा गर्दा टुटफुट वा विग्रेको वियरको भौतिक परीक्षण गरी बढीमा २ प्रतिशत सम्म मौज्दात कमीको मिन्हा दिन सक्ने ।

३.४ नोक्सानी कटटी

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा इक उपदफा (४) मा निम्न लिखित अवस्थामा खरिदमा तिरेको अन्तःशुल्क विभागले तोके बमोजिम कटटी पाउने व्यवस्था छ ।

- आगजनी,
- चोरी,
- दुर्घटना,
- धंसात्मक गतिविधि वा
- वस्तुको उपयोगको म्याद सकिएको ।

अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को परिच्छेद ९, नियम २७ मा इजाजतपत्रवालाले दुर्घटनाको सूचना दिनपर्ने उल्लेख भएको ।

उत्पादनस्थलमा कुनै किसिमको दुर्घटना भएमा सम्बन्धित अन्तःशुल्क अधिकृत लाई यथाशीघ्र सूचना दिनुपर्ने सूचना, नदिएमा अन्तःशुल्क हानी नोक्सानी इजाजतपत्रवालाले नै व्यहोर्नु पर्ने । एक स्थानबाट अर्को स्थानमा ढुवानी गर्दा दुर्घटना भै नोक्सानी भएको अवस्थामा वीमा गराएको रहेछ र क्षतिपूर्ति प्राप्त गरेको रहेछ भर्ने क्षतिपूर्ति प्राप्त भएको हदसम्म नेपाल सरकारलाई हुन गएको अन्तःशुल्क सम्बन्धी हानी नोक्सानी इजाजतपत्रवालाले व्यहोर्नु नपर्ने ।

इजाजतपत्रवालाले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरू:

- नोक्सानी हुनु अधिसम्मको अन्तःशुल्क विवरण पेश भएको हुनुपर्ने,
- वीमा गराएको रहेछ भर्ने प्रमाणसहित तीस दिनभित्र कार्यालयमा सूचना दिनुपर्ने र प्रमाणको छानविन गरी वीमा क्षतिपूर्ति प्राप्त गरेको हदसम्मको परिमाण वा मूल्यको अनुपातमा तीस दिनभित्र कटटी दिने सूचना दिनुपर्ने ।
- वीमा भएको बाहेकका अन्य नोक्सानी भएमा आगजनी, चोरी दुर्घटना, धंसात्मक गतिविधिबाट भएको नोक्सानीका सम्बन्धमा सर्जिमिन मुचुल्का, प्रहरी प्रतिवेदन, दावी प्रमाणित गर्ने कागजात विवरण सहित त्यस्तो घटना भएको तीस दिनभित्र निवेदन दिनुपर्ने ।
- उपयोगको म्याद सकिएको बस्तुको हकमा सम्बन्धित व्यक्तिले चाहेमा त्यस्तो बस्तुको नाम, उत्पादनको नाम, उत्पादन मिति, म्याद सकिएको मिति, बस्तुको परिमाण तथा मूल्य सहितको विवरण तयार गरी उपयोगको म्याद सकिएको मितिले तीस दिन भित्रमा निवेदन दिनु पर्ने, त्यस्तो बस्तु निवेदकले आफ्नो परिसरमा संकलन गरी निरीक्षणका बखत अनिवार्य रूपमा देखाउनु पर्ने, सामान फिर्ता लिइ कट्टी दावी गर्नु परेमा डेविट/क्रेडिट नोट जारी गरेको हुनु पर्ने ।
- यस प्रयोजनको लागि देहायका प्रतिनिधिहरू रहेको छानवीन समिति रहने र सो समितिले निरीक्षण एवं छानवीन गरी निवेदन गरेको ३० दिन भित्र नोक्सानीको सिफारीस गनुपर्ने, समितिको सिफारीसमा कार्यालयले रकम यकिन गरी तीस दिन भित्र अन्तःशुल्क कट्टी गर्ने जानकारी निवेदकलाई दिनु पर्ने ।

समितिको गठनः

- (क) कार्यालय प्रमुख वा निजले तोकेको वरिष्ठ अधिकृत, संयोजक
- (ख) कार्यालय प्रमुखले तोकेको अर्को एकजना अधिकृत, सदस्य
- (ग) जिल्ला प्रशासन कार्यालय वा कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयका अधिकृत प्रतिनिधि, सदस्य
- (घ) सम्बन्धित जिल्लाका उद्योग वाणिज्य संघ वा वस्तुगत संघका प्रतिनिधि सदस्य
- (ड) करदाताको प्रतिनिधि, सदस्य

अन्तःशुल्क प्रशासन गर्ने कोष तथा लेखा नियन्त्रकको कार्यालयको हकमा भने सोही कार्यालयको प्रमुख कोष नियन्त्रक संयोजक हुने,

- छानवीन समितिले छानवीन गर्दा नोक्सानी भएको देखेमा त्यस्तो नोक्सानी भएको बस्तुमा तिरेको रु. एक लाख सम्मको अन्तःशुल्क भए सम्बन्धित कार्यालयको निर्णयबाट कट्टी गर्न पाइने र सो भन्दा बढी कट्टी गर्नका लागी नोक्सानीको विवरण तथा समितिको सिफारीस समेत खुलाई विभाग समक्ष सिफारीस गर्नु पर्ने।
- यसरी पेश हुन आएको सिफारीस साथ नोक्सानी भएको बस्तुको स्थलगत निरीक्षण गरी नोक्सानी भएको बस्तुको परिमाण तथा मूल्य समेत स्पष्ट यकीन गरी मिन्हा दिनु पर्ने ठहर मुचुल्का समेत संलग्न हुनु पर्ने।
- मदिरा उत्पादन गर्ने उद्योगको हकमा नियमावलीको नियम १७ बमोजिम करदाताले कच्चा पदार्थको उचित संरक्षणको प्रबन्ध गरेको अवस्था भएमा मात्र उल्लेखित प्रकृया अगाडि बढाउनु पर्ने।
- समितिको सिफारिश पछि कार्यालयका तोकिएका कर्मचारी र निवेदक वा निजका प्रतिनिधिले त्यस्तो उपयोग मिति सकिएका बस्तुको मुचुल्का खडा गरी अन्तःशुल्क अधिकृतको रोहबरमा नष्ट गर्नु पर्ने र नष्ट गर्दाको प्रकृया, स्थान र खर्चको सम्पूर्ण व्यवस्था निवेदकले गर्नु पर्ने।

४. अन्तःशुल्क टिकटको व्यवस्थापन

अन्तःशुल्क टिकट अन्तःशुल्कजन्य पदार्थको बोतल वा प्याकेटमा टाँसिने एक प्रकारको कागजी सुरक्षा टिकट हो, जसबाट राजश्व तिरिएको सुनिश्चितता हुन्छ।

४.१ अन्तःशुल्क टिकट प्रयोगको महत्व

- अन्तःशुल्क राजश्व बढी हुने; सामान्यतः वस्तुको मूल्य बराबर नै हुने भएकोले नक्कली टिकट प्रयोग नियन्त्रण गर्न वा टिकट नै प्रयोग नगरी वस्तुको विक्री हुन नदिई राजश्व चुहावट नियन्त्रण गर्न।
- उपभोक्तालाई सक्कली वस्तुको उपभोगमा सुनिश्चितता प्रदान गर्न।
- नक्कली र अवैध उत्पादन, पैठारी नियन्त्रण गर्न।
- आन्तरिक रूपमा उत्पादन तथा पैठारीमा परिमाण वा मूल्य न्यून घोषणा गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहन गर्न।
- बढी राजस्व लाग्ने वस्तुमा घटी राजस्व लाग्ने टिकट प्रयोग गर्न सक्ने संभावनालाई रोक्न।

४.२ व्यवस्थापन

अन्तःशुल्क टिकट व्यवस्थापन अन्तर्गत देहाय अनुसारका विषयहरु समावेश हुन्छन् ।

क) छपाइ तथा खरिद

गत वर्षको खपत तथा आगामी वर्षहरुको लागि आवश्यक पर्ने टिकटहरुको संख्या विश्लेषण गरी सामन्यतः तीन वर्षको लागि आवश्यक पर्ने टिकट आपूर्तिका लागि आन्तरिक राजस्व विभागले Global Tender मार्फत खरिद गर्ने गर्दछ ।

ख) ढुवानी, भण्डारण र वितरण

नेपालभित्र प्रवेश गरेपश्चात भरतपुर, हेटौडा, सिमरा र काठमाण्डौ स्थित गोदामहरुमा भण्डारण गरी अन्य आ.रा. कार्यालय तथा करदाता सेवा कार्यालयहरुमा आवश्यकता अनुसार ढुवानी गरी वितरण गर्ने र सम्बन्धित कार्यालयहरुले पैठतरीकर्ता र उत्पादकलाई निश्चित रकम लिई बिक्री गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

ग) प्रयोग तथा अभिलेखीकरण

मदिराको प्रत्येक बोतलमा बिको र बोतलमा पर्ने गरी टांस्नुपर्ने, वियरको कार्टुनको मुख र पिंधमा दुबैतिर, चुरोटको प्रत्येक प्याकेटको मुखमा र सुर्ति, खैनी तथा गुट्खाको बाहिरी प्याकेटमा टांस्नुपर्ने गरी निर्देशिकाले व्यवस्था गरेको छ । प्रत्येक उत्पदकले खरिद गरेको, प्रयोग गरेको र बाँकी रहेको टिकटको अभिलेख निश्चित ढांचामा राखी अद्यावधिक गर्नुपर्ने र यसको प्रत्यक्ष नियन्त्रण अन्तःशुल्क अधिकृत वा निजले खटाएको कर्मचारीले गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

च) प्रयोग गर्न अयोग्य टिकट नष्ट तथा प्रतिस्थापन

मदिरा तथा वियरको बोतलहरु कार्टुनमा प्याकिङ भई टिकट लागि सकेपछि टुटफुट हुन गई कार्टुन प्याकिङ नै परिवर्तन हुने भएमा खर्च भई प्रयोगमा आउन नसकेका त्यस्ता टिकटहरुको अभिलेख खडा गरी टिकट सहितको दैनिक विवरण प्रतिष्ठानले तयार गरी विवरण इकाई कार्यालयमा समेत दिई राख्नु पर्नेछ र इकाई कार्यालयले समेत जांची हेरी साप्ताहिक, पाक्षिक रूपमा कार्यालयमा जानकारी गराउनु पर्नेछ । अन्तःशुल्क अधिकृतले यस्तो जर्ति परीक्षण जुनसुकै बखत पनि गर्न सक्नेछन् ।

प्रत्येक महिना विवरण अनुसारको भौतिक परीक्षण अन्तःशुल्क अधिकृत वा निजले खटाएका कर्मचारीले गर्नु पर्नेछ । भौतिक परीक्षणबाट ठीक देखिएमा प्रतिष्ठानका कर्मचारी समेतका रोहवरमा नोक्सानीको विवरणको मुचुल्का खडा गरी कार्यालयले मिन्हा निर्णय गराई उक्त टिकटहरु जलाई नष्ट गर्नु पर्नेछ । यस्तो मुचुल्काको प्रति विभागमा अनिवार्य रूपमा पठाउनु पर्नेछ ।

अन्तःशुल्क निरीक्षकले प्रतिष्ठानमा प्राप्त भएका कैफियत (ओस लागेर वा अन्य कुनै कारणले काम नलाग्ने भएको अन्तःशुल्क टिकटको तुरुत्तै मुचुल्का गराई कार्यालयमा पठाउने । प्रतिस्थापन स्वरूप सो बमोजिमको टिकट लिने । त्यस्तो कैफियत टिकट मिन्हाको निर्णय गराई आ.व. को समाप्ति पछि अन्य कार्यालयका प्रतिनिधि समेत राखी कार्यालयले जलाई नष्ट गर्नेछ ।

आर्थिक बर्षमा खपत भएको टिकटको परिमाण, त्यस बर्षको उत्पादन मध्य निष्काशन भएको परिमाण, मौज्दात रहेको परिमाण र जर्ति गएको परिमाणको योग संग भिड्नु पर्दछ र त्यसको कारखानागत अभिलेख

किताव हार्ड कपि तथा कम्प्युटरकृत गरी प्रमाणित गरी राख्नु पर्दछ ।

चुरोट उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठनलाई उपलब्ध गराइएका अन्तःशुल्क टिकट प्रयोग गर्ने सिलसिलामा च्यातिएमा, विग्रिएमा वा कम भएमा अन्तःशुल्क अधिकृत वा निजले खटाएको कर्मचारीले भौतिक परीक्षण गरी प्रमाणित गरेको आधारमा कार्यालयले त्यस्ता अन्तःशुल्क टिकट प्रतिस्थापन गर्न सक्ने र च्यातिएका र बिग्रिएका अन्तःशुल्क टिकटको मुचुल्काको आधारमा विभागले तोकेको प्रक्रिया अनुसार सम्बन्धित कार्यालयले नष्ट गर्नुपर्ने व्यवस्था नियमावलीको नियम घण(छ) ले गरेको छ ।

७) हानी नोक्सानी भएका टिकटको लगत कट्टी

नियमित प्रयोग गर्दा प्रयोगमा आउन नसकेका टिकट बाहेक चोरी, दुर्घटना, विधंसात्मक गतिविधिबाट नष्ट भएका टिकटको लगत कट्टा गर्ने सम्बन्धमा ऐन, नियम र निर्देशिकामा स्पष्ट व्यवस्था नभएकोले विभागको निर्णय अनुसार लगत कट्टा गर्ने गरिएको ।

४.३ कानूनी व्यवस्था

भौतिक नियन्त्रण प्रणाली अन्तर्गतका सूर्तजन्य (हाल स्वयम् निश्कासन प्रणाली) र मदिराजन्य पदार्थको उत्पादन वा पैठारीपृश्चात भण्डारण गर्दाका बखत विभागले तोकेको अन्तःशुल्क टिकट(Excise Stamp) लगाउनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । नियमावली दृष्टिको नियम दृढ़ख १ मा नेपालभित्र उत्पादन हुने विभागले तोकेका अन्तःशुल्कजन्य बस्तुमा विभागले तोकेको ढाँचामा र प्रकृया बमोजिम अन्तःशुल्क टिकट प्रयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । नियम घण मा नेपाल भित्र उत्पादन हुने तथा पैठारी हुने मदिराजन्य र सूर्तजन्य पदार्थमा उत्पादन वा पैठारी गरी भण्डारण गर्दाका बखत निम्न अनुसार टिकट टास गनुपर्ने ।

सि.नं	बस्तुको नाम	अन्तःशुल्क टिकट टास्ने अवधि	टास गर्ने बस्तुको आकार वा साइज	टिकटको प्रकार	नियम
१	वियर	निस्कासनको समयमा	प्रत्येक कार्टुनमा	प्रस्तावितः प्रत्येक बोतल र क्यानमा	३०.२
२	सिगार	पैठारी, भण्डारण गर्दा	प्रत्येक वटटा		३०.२(क)
३	खैनि वा सुर्ति	” ”	प्याकेट, वटटा		३०.२(क)
४	तयारी मदिरा, वाईन	” ”	प्रत्येक बोतल	UP शक्ति अनुसार	३०.२(क)
५	चुरोट	” ”	प्रत्येक प्याकेट	(M)लम्बाइ अनुसार	३०.२(क)

प्रयोग गर्न अयोग्य टिकट नष्ट तथा प्रतिस्थापन सम्बन्धमा

चुरोट उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठनलाई उपलब्ध गराइएका अन्तःशुल्क टिकट प्रयोग गर्ने सिलसिलामा च्यातिएमा, विग्रिएमा वा कम भएमा अन्तःशुल्क अधिकृत वा निजले खटाएको कर्मचारीले भौतिक परीक्षण गरी प्रमाणित गरेको आधारमा कार्यालयले त्यस्ता अन्तःशुल्क टिकट प्रतिस्थापन गर्न सक्ने र त्यसरी च्यातिएका र बिग्रिएका

अन्तःशुल्क टिकटको मुचुल्काको आधारमा विभागले तोकेको प्रक्रिया अनुसार सम्बन्धित कार्यालयले नष्ट गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था नियमावलीको नियम घढ ले गरेको छ ।

च्यातिएको वा नष्ट भई मिन्हा दिइएका स्टिकरहरुको मुचुल्का खडा गरी सम्बन्धित कार्यालयका प्रमुख, जिल्ला प्रशासन कार्यालयको प्रतिनिधि, कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयका प्रतिनिधि, अन्तःशुल्क हेतै अधिकृत र सम्बन्धित उद्योगका प्रतिनिधिको रोहवरमा त्रैमासिक रूपमा नष्ट गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

५. अन्तःशुल्क टिकट सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

मदिरा र सूर्तिजन्य पदार्थ उत्पादन, पैठारी र उपगोग हुने विश्वका प्राय सबै मुलुकमा विभिन्न आकार र प्रकारका अन्तःशुल्क टिकटको प्रयोग भएको पाइन्छ । नक्कली र अवैध उत्पादन, पैठारी नियन्त्रण गर्न, आन्तरिक रूपमा उत्पादन तथा पैठारीमा परिमाण वा मूल्य न्यून घोषणा गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहन गर्न, बढी राजस्व लाग्ने वस्तुमा घटी राजस्व लाग्ने टिकट प्रयोग गर्न सक्ने संभावनालाई रोक्न, उद्गमस्थलदेखि विक्री वितरणको विन्दुसम्म अनुगमन गर्न सकिने स्वचालित सुरक्षा छापसहितको स्टिकर र Wave based Track and Trace गर्नसक्ने प्रविधि भारत, अमेरिका, रूस, टर्की, बेलायत लगायतका देशमा प्रयोग भैसकेको छ । पाकिस्तान, फिलिपिन्स, इन्डोनेसिया जस्ता मुलुकमा यो प्रविधि लागु गर्ने तयारी भैरहेको छ ।

६. जर्ति, नोक्सानी मिन्हा तथा अन्तःशुल्क टिकट व्यवस्थापनमा समस्या र समाधान

६.१ जर्ति नोक्सानी मिन्हा समस्या:

एक प्रतिशतसम्मको जर्ति मिन्हा उत्पादकले आफै लेख्न सक्ने व्यवस्था भए तापनि नगण्य व्यक्तिले मात्र १ प्रतिशत वा सोभन्दा घटी जर्ति मिन्हा लेख्ने गरेको, अधिकांशले १ प्रतिशतभन्दा बढी नै जर्ति मिन्हा दावी गर्ने गरेको पाइएकोले २ प्रतिशतसम्म जर्ति मिन्हा पाइने भएपछि सोभन्दा घटी जर्ति भए तापनि २ प्रतिशत नै माग दावी गर्ने गरेको । वास्तविक जर्तिभन्दा बढी माग दावी गर्न सक्ने अवस्था रहेको ।

समाधान:

१ प्रतिशतसम्मको जर्ति मिन्हा उत्पादकले आफै लेख्नसक्ने प्रावधान हटाई कार्यालयले तथ्यगत आधारमा उत्पादन प्रकृयाको भौतिक निरीक्षण परीक्षण गरी मात्र २ प्रतिशतसम्म मिन्हा दिने व्यवस्था राख्नुपर्ने ।

६.२ नोक्सानी कट्टी मिन्हा

समस्या:

- बाढी, पहिरो, भूकम्प, आगजानी जस्ता प्राकृतिक विपत्ति र चोरी, आगजनी, दुर्घटना बाट भएको नोक्सानीको कट्टी मिन्हाको लागि घटना मुचुल्का, प्रहरी प्रतिवेदन लगायतका कागजात प्रमाण जुटाउन कठीन ।
- कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, उद्योग वाणिज्य संघ वा वस्तुगत संघको प्रतिनिधित्व गराई छानबिन समिति गठन गरी संयोजन गर्न भएकोले ।
- कार्यालयले मिन्हा दिन सक्ने रु.१ लाखसम्म मात्र तोकिनु अव्यवहारिक, रु.१ लाखभन्दा माथिको अन्तःशुल्क कर कट्टी मिन्हाको लागि विभागमा सिफारिस गरी पठाउंदा निर्णय प्रकृयामा स्वभावतः

दिलाई हुने भएकोले करदातालाई निश्चित आर्थिक वर्षको हिसाब मिलान गर्न, वित्तीय विवरण तयार गर्न कठिनाई भएको करदाताको गुनासो आउने गरेको ।

- बाढी, पहिरो, भूकम्प, आगजनी जस्ता प्राकृतिक विपत्ति र चोरी, आगजनी, दुर्घटना बाट भएको नोक्सानीका कारणले अन्तःशुल्क टिकट नष्ट भएमा लगत कट्टा मिन्हा दिने सम्बन्धमा स्पष्ट कानूनी र प्रकृयागत व्यवस्था नभएको ।

समाधान:

- पेश गर्नुपर्ने कागजातमा सरलीकृत गर्नुपर्ने, घटना मुचुल्का, प्रहरी प्रतिबेदन, स्थानीय निकायको सिफारिस लगायतका कागजात करदाताले पेश गरेपछि समिति गठन गर्नु नपर्ने र स्थलगत निरीक्षण गरी कार्यालयले मिन्हा दिनसक्ने व्यवस्था भएमा निर्णय प्रकृया सरल र छारितो हुने ।
- रु.१ लाखसम्मको कर कट्टीको निर्णय कार्यालयले गर्नसक्ने सीमा तोक्नुभन्दा कि सबै विभागमा सिफारिस गर्नुपर्ने वा जितिसुकै रकमको कट्टीको निर्णय कार्यालयले गर्नसक्ने व्यवस्था मध्ये कुनै एक मात्र व्यवस्था राख्ने ।
- विभागले कट्टी दिने निर्णय गर्नुपर्ने समय सीमा तोक्नुपर्ने, कार्यालय वा विभागले तोकिएको समय सीमाभित्र निर्णय नगरेमा करदाताले माग गरे अनुसारको कट्टी दावी स्वतः पाउने व्यवस्था कानूनमा नै सुनिश्चितता हुनुपर्ने।

भवितव्यबाट अन्तःशुल्क टिकट, डोरलक पूर्णरूपमा नष्ट भएमा सोको लगत कट्टी गर्ने सम्बन्धमा निर्देशिकामा स्पष्ट व्यवस्था गरिनुपर्ने ।

६.३ अन्तःशुल्क टिकट व्यवस्थापन

समस्या:

- कागजबाट निर्मित टिकट तुलनात्मक रूपमा कमजोर हुने हुंदा बोतल वा पकेटमा टाँस्दा, तयारी वस्तु भंडारण गर्दा, दुवानी गर्दा ओसिने, गल्ने, च्यातिने बढी संभावना रहेको ।
- सूर्तिजन्य पदार्थ विशेष गरी सूर्ति, गुटखा, पान मसलामा प्रयोग हुने टिकट पाकेटमा टाँस्दा राम्रोसंग नटासिने समस्या भएकोले Stappler ले टाँस्नुपर्ने अवस्था भएकोले दुरुपयोग हुन सक्ने ।
- मदिरामा प्रयोग हुने टिकटको आकार लामो भएकोले २ वटा बोतलमा एउटै टिकट टाँस्न सक्ने जोखिम रहेको । कमजोर टिकट भएकोले दुवानी, लोड अनलोड गर्दा च्यातिई टुक्रिएको भन्ने करदाताको बाहनालाई सजिलो भएको ।
- विदेशबाट छपाई गरी आर्पूर्त गर्दा दुवानीको खर्च र समय बढी लाग्ने । टिकटको भण्डारण देशको मध्यमान्त्रित विभागमा आकार कोन्विन्ट भएकोले अन्य भागमा वितरण गर्न समय र लागत बढी लाग्ने गरेको ।
- सुरक्षा छपाइ भए तापनि सोको सुरक्षा जांच गर्ने पानको अभाव भएका कर्मचारीले सक्कली र नक्कली छुट्टियाउन कठीन हुने भएकोले नक्कली टिकट प्रयोग हुन सक्ने ।

समाधान:

- स्वदेशमा नै छाप्ने व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

- प्लाष्टिक सामग्रीबाट निर्मित टिकट प्रयोग गर्ने, होलोग्रामको रूपमा प्रयोग गर्न सकिने टिकटको व्यवस्था गरी प्लास्टिकको shrink Cap लगाउन अनिवार्य गर्ने
- बोतल वा प्याकेटको आकार अनुसार टिकटको आकार पनि फरक फरक प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
- भण्डारण व्यवस्थालाई विकेन्द्रीकरण गर्नुपर्ने देखिन्छ । देशको मध्यक्षेत्रमा मात्र सीमित भण्डारण व्यवस्थालाई पूर्वक्षेत्रको लागि इटहरी, मध्ये क्षेत्रको लागि हेटौडा वा भरतपुर, पश्चिमको लागि बुटवल र मध्य पश्चिम र सुदूर पश्चिमको लागि नेपालगञ्ज वा आसपासका क्षेत्रमा क्षेत्रीय गोदाम निर्माण गरी जनशक्ति व्यवस्थापन सहित विकेन्द्रीकरण गर्नुपर्ने । यस प्रयोजनका लागि ती क्षेत्रका प्रमुख कर अधिकृतहरुको समिति गठन गरी सो समितिको सिफारस गरेको क्षेत्र, ढांचा र वितरण प्रणालीको आधारमा विभागाले स्वीकृति दिन सक्ने व्यवस्था गर्ने । देश संघीय संरचनामा गएपछि विकेन्द्रीकृत भण्डारण अझ उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
- देखिने र लुप्त (Overt र Covert) दुवैको Combination भएको सुरक्षा व्यवस्था भएको Barcode प्रयोग गर्ने व्यवस्था लागु गर्ने ।
- मादिरा र सूर्तिजन्य पदार्थ उत्पादन, पैठारी र उपगोग हुने विश्वका प्राय सबै मुलुकमा अन्तःशुल्क टिकटको प्रयोग भएको पाइन्छ । नक्कली र अवैध उत्पादन, पैठारी नियन्त्रण गर्न, आन्तरिक रूपमा उत्पादन तथा पैठारीमा परिमाण वा मूल्य न्यून घोषणा गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहन गर्न, बढी राजस्व लाग्ने वस्तुमा घटी राजस्व लाग्ने टिकट प्रयोग गर्न सक्ने संभावनालाई रोक्न विश्वका अधिकांश मुलुकमा प्रयोग भैसकेको उद्गमस्थलदेखि विक्रीवितरणको विन्दुसम्म अनुगमन गर्न सकिने स्वचालित सुरक्षा छापसहितको स्टिकर र Wave based Track and Trace गर्नसक्ने प्रविधि अपनाउनु अपरिहार्य भैसकेको छ ।

सन्दर्भ सूची:

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ ।

अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ ।

अन्तःशुल्क निर्देशिका, २०६८ ।

सालबसाली आर्थिक ऐन ।

व्यवस्थापन गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्रहरु ।

संशोधित कर निर्धारण आदेश र कर निर्धारणको कानूनी व्यवस्था सम्बन्धी सामान्य जानकारी

पदम कुमार श्रेष्ठ
निदेशक
आन्तरिक राजस्व विभाग

परिचय

करदाताले स्वयंकर निर्धारण गरी पेश गरेको कर विवरण उपर छानविन गरी थप संशोधन गर्नुपरेको अवस्थामा जारी गरिने कर निर्धारण आदेशलाई नै संशोधित कर निर्धारण भनिन्छ । आयकर तर्फ आयमा समावेश गर्नुपर्ने आय समावेश गरेको नपाइए वा खर्च कटौती नपाउने खर्च दावि गरी कम वा घटी आयकर दाखिला गरेको अवस्थामा संशोधित कर निर्धारण गरिन्छ भने मुल्य अभिवृद्धि कर तर्फ संकलन गर्नुपर्ने मुल्य अभिवृद्धि कर संकलन नगरेको वा कर कटौती नपाउने मुल्य अभिवृद्धि कर दावि गरी घटी कर दाखिला गरेको अवस्थामा कर निर्धारण गरिन्छ । त्यसै गरी अन्तःशुल्क तर्फ संकलन गर्नुपर्ने अन्तःशुल्क संकलन नगरेको वा नपाउने अन्तःशुल्क कटौती दावि गरी घटी अन्तःशुल्क दाखिला गरेको अवस्थामा अन्तःशुल्क निर्धारण गरिन्छ । शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा कर तर्फ दाखिला नगरेको वा घटी दाखिला गरेको अवस्थामा शिक्षा सेवा शुल्क तथा स्वास्थ्य सेवा कर निर्धारण गरिन्छ ।

करको प्रकार

- आयकर
- मुल्य अभिवृद्धि कर
- अन्तःशुल्क
- स्वास्थ्य सेवा कर
- शिक्षा सेवा शुल्क

कर निर्धारणसंग सम्बन्धित कागजातहरू

- कर परीक्षण प्रतिवेदन र अनुसन्धान प्रतिवेदन
- कर निर्धारण आदेश (प्रारम्भिक)
- निर्णय पर्चा

- कर निर्धारण आदेश (अन्तिम)
- भर्पाइ (सूचनाको तामेली)

कर निर्धारणको प्रकार

- ❖ करदाता स्वयंले गर्ने कर निर्धारण
- ❖ कर प्रशासनले गर्ने कर निर्धारण
- ❖ पुनः कर निर्धारण (आन्तरिक अनुगमन, कर परीक्षण पुनरावलोकन, प्रशासकीय पुनरावलोकन, राजस्व न्यायाधिकरण तथा अदालतको आदेश)

कर निर्धारणसंग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्था

१. अन्तःशुल्क (अन्तःशुल्क ऐन, २०५८)

(क) स्वयं अन्तःशुल्क निर्धारण : अन्तःशुल्क विवरण (दफा १०क) :

(ख). अन्तःशुल्क अधिकृतले अन्तःशुल्क निर्धारण गर्न सक्ने अवस्था (दफा १०घ) :

(१) देहायका कुनै अवस्थामा अन्तःशुल्क अधिकृतले अन्तःशुल्क निर्धारण गर्न सक्नेछ :-

- (क) म्यादभित्र अन्तःशुल्क विवरण पेश नगरेमा,
- (ख) अधुरो वा त्रुटीपूर्ण अन्तःशुल्क विवरण पेश गरेमा,
- (ग) भट्टा अन्तःशुल्क विवरण पेश गरेमा,
- (घ) अन्तःशुल्कको रकम कम देखाएको वा ठीक नभएको भन्ने विश्वास गर्नुपर्ने आधार भएमा,
- (ङ) विक्री मूल्यमा न्यून विजकीकरण गरेको भन्ने विश्वास गर्नुपर्ने आधार र कारण भै दफा ७ को उपदफा (४) वमोजिम पुनः मूल्य निर्धारण वा अतिरिक्त मूल्य निर्धारण गर्नुपर्ने भएमा,
- (च) यस ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु वा सेवाको उत्पादन प्रतिलब्धि तोकिएकोमा सो अनुसारको उत्पादन प्रतिलब्धि नपुगेमा,
- (छ) निष्कासन गरेको मदिरा र चुलाईमा जाने पदार्थको अल्कोहलको मात्रा एक प्रतिशत भन्दा बढी फरक परेमा,
- (ज) अन्तःशुल्क छलेमा,
- (झ) इजातजपत्र नलिई कुनै व्यक्तिले अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको कारोबार गरेमा ।

(ग) पुनः अन्तःशुल्क निर्धारण गर्ने अवस्था :

- अन्तःशुल्क निर्धारणको कममा विभागले अनुगमन गर्दा कुनै त्रुटी देखिएमा महानिर्देशकले पुनः अन्तःशुल्क निर्धारण गर्न आदेश दिन सक्ने- दफा १०घ(३)
- प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन उपर महानिर्देशकको निर्णय बमोजिम - दफा १९(३)

२. मुल्य अभिवृद्धि कर (मुल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२)

(क) स्वयं कर निर्धारण (कर विवरण (दफा १८) :

(ख) कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्ने अवस्था (दफा २०(१)) :

देहायका कुनै अवस्थामा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्नेछ :

(क) म्यादभित्र कर विवरण पेश नगरेमा,

(ख) अधुरो वा त्रुटीपूर्ण कर विवरण पेश गरेमा,

(ग) भुट्टा कर विवरण पेश गरेमा,

(घ) करको रकम कम देखाएको वा ठीक नभएको भन्ने कर अधिकृतलाई विश्वास गर्नुपर्ने कारण भएमा,

(ङ) आपूर्ति मूल्यमा न्यून विजकीकरण गरेको भन्ने कर अधिकृतलाई विश्वास गर्नुपर्ने कारण भएमा,

(च) न्यून विजकीकरण गरी समूह कम्पनीमा आपूर्ति भएमा,

(छ) दर्ता हुनुपर्ने दायित्व भएको व्यक्तिले दर्ता नगरी कारोबार गरेमा,

(ज) विजक जारी नगरी विक्री गरेमा,

(झ) दर्ता नभएको व्यक्तिले कर उठाएमा,

(ञ) दफा ८ को उपदफा (२) वा (३) बमोजिम कर दाखिला नगरेमा,

(ट) दफा १७ को उपदफा (४) को अवस्था विद्यमान भएमा ।

कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्ने आधार (दफा २०(२)) :

कर निर्धारण गर्दा देहायका कुनै वा सबै आधारमा करको निर्धारण गर्न सकिनेछ ।

(क) कारोबारको सबूद,

(ख) कारोबारको सम्बन्धमा सम्बन्धित कर अधिकृतले पेश गरेको कर परीक्षण प्रतिवेदन,

(ग) समान प्रकृतिको कारोबारमा संलग्न अन्य व्यक्तिले बुझाएको कर,

उपरोक्त बमोजिम करको निर्धारण गर्दा प्रमाणको भार पुऱ्याउने अभिभारा सम्बन्धित कर अधिकृतको हुनेछ ।

(ग) विशेष अवस्थामा कर निर्धारण (दफा २२) :

नेपाल छोडी जाने वा आफ्नो सम्पत्ति अरु कसैलाई हस्तान्तरण गर्ने, हटाउने वा लुकाउने संभावना भई कर असूली हुन नसक्ने अवस्था छ भन्ने विश्वास गर्ने आधार भएमा कर अधिकृतले महानिर्देशको स्वीकृति लिई त्यस्तो करदातासंग लाग्ने वा लागेको कर तूरन्त निर्धारण गरी कर असूल गर्न वा धरौटी माग गर्न सक्ने ।

(घ) पुनः कर निर्धारण गर्न सक्ने अवस्था :

- कर छलेमा विभागले पुनः कर निर्धारण गर्न आदेश दिन सक्ने दफा २०(४क),
- कर निर्धारण भई नसक्दै सो कर निर्धारण सम्बन्धी कुनै कारबाही अनियमित हुन लागेको छ भन्ने कुरा महानिर्देशकलाई प्राप्त सूचनाबाट देखिन आएमा स्पष्ट कारण खोलि पर्चा खडा गरी महानिर्देशकले पुनः कर निर्धारण गर्न आदेश दिन सक्ने (दफा ३०क),
- प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन उपर महानिर्देशकको निर्णय बमोजिम (दफा ३१क(३))।

३. आयकर

(क) स्वयंकर निर्धारण (दफा ९९) र आय विवरण (दफा ९६)

(ख) संशोधित कर निर्धारण (दफा १०१)

आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९९ बमोजिम कर निर्धारण भएको वा कर निर्धारण भएको मानिएको र दफा १०० बमोजिम संशय कर निर्धारण गरिएका व्यक्तिमध्ये कर निर्धारण सन्तोषजनक नभएको वा घटी कर निर्धारण भएको अवस्थामा संशोधित कर निर्धारण गर्न सकिनेछ।

(ग) संशय कर निर्धारण (दफा १००)

- टाट पल्टिएमा, ऋणमा डुबेमा वा विघटन भएमा, अनिश्चित समयका लागि नेपाल छोड्ने भएमा, कुनै कारणले नेपालमा गरिरहेको कार्य छोड्न लागेमा, वा विभागले अन्यथा उपयुक्त सम्भेमा आय विवरण दाखिला गर्नुपर्ने म्याद भन्दा अगावै विभागले लिखित सूचनामा उल्लेखित म्याद भित्र सो आय वर्षको कुनै भागको आय विवरण दाखिला गराउन सक्ने- दफा ९६(५)
- करदाता स्वयंले संशय कर निर्धारण गरी पेश गर्ने -दफा १००(१)
- विभागले संशय कर निर्धारण गर्ने -दफा १००(२)

(घ) संशोधित कर निर्धारणमा पुनः कर निर्धारण

- संशोधित कर निर्धारणमा पुनः कर निर्धारण गर्न विभागले उपयुक्त ठानेमा न्यायोचित आधारमा जतिपटक पनि संशोधन गर्न सक्नेछ (दफा १०१(२))
- जालसाजीले गर्दा कर निर्धारण गलत ढंगबाट भएको अवस्थामा जुनसूकै बखत त्यस्तो कर निर्धारणमा संशोधन गर्न सक्ने। जालसाजी गरी विवरण राखेको वा कर निर्धारण गरेको जानकारी प्राप्त भएको एक वर्ष भित्र संशोधन गरिसक्नु पर्ने (दफा १०१(४))
- राजस्व न्यायाधिकरण वा अन्य अधिकार प्राप्त अदालतबाट कर निर्धारण संशोधन गरिएको वा निर्धारित कर घटाइएको अवस्थामा सो हदसम्म विभागले त्यस्तो कर निर्धारणमा संशोधन गर्न सक्ने छैन। तर पुनः छानविन गर्ने आदेश दिएमा संशोधन गर्न बाधा पुगेको मानिने छैन। (दफा १०१(५))

४. अग्रिम कर कट्टी

कट्टी गरिएको कर दाखिला गर्न आदेश दिन सक्ने -दफा ९०(८) :

अग्रिम कर कट्टी विवरण वा कर दाखिला नगरेको वा कुनै व्यक्तिको सम्बन्धमा दाखिला नगरेको वा घटी

दाखिला गरेको रकम र दफा ११९ बमोजिमको व्याज दाखिला गर्न आदेश दिन सक्नेछ ।

कर निर्धारण चक्र

कर निर्धारण आदेश

क. प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेश

कर परिक्षण प्रतिवेदन स्वीकृति भए पश्चात जारी गरिने ।

- अन्तःशुल्क: दफा १०८(१) तथा नियम ६८(१) बमोजिम प्रारम्भिक अन्तःशुल्क निर्धारण आदेश तयार गरी जारी गर्ने,
- मुल्य अभिवृद्धि कर: दफा २०(५) तथा नियम २९(१) बमोजिम प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेश Officer Portal मा प्रविष्टी गरी कम्प्युटर प्रणालीबाट प्रिन्ट निकाल्ने,
- आयकर: दफा १०१(६) बमोजिम संशोधित कर निर्धारण आदेश तयार गरी जारी गर्ने,
- अग्रिम कर कट्टी : दफा ९०(८) बमोजिम कर दाखिला आदेश तयार गरी जारी गर्ने (ढांचा नतोकिएको)
- शिक्षा सेवा शुल्क : शिक्षा सेवा कर निर्देशिका २०६५ बमोजिम प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेश तयार गरी जारी गर्ने ।

- स्वास्थ्य सेवा कर: कर दाखिला आदेश तयार गरी जारी गर्ने (ढांचा नतोकिएको),
- कर निर्धारण आदेश जारी गर्दा सफाई पेश गर्ने १५ दिन (संशय कर निर्धारणको हकमा ७ दिन) को म्याद दिई कर निर्धारण गर्नुपर्ने आधार र कारणहरु स्पष्ट खुलाउने,
- कर निर्धारण गर्ने दफा, उपदफा, नियम तथा उपनियम स्पष्ट उल्लेख गर्ने,
- कर निर्धारण आदेश करदातालाई बुझाई भर्पाइ फाइलमा राख्ने ।

ख. निर्णय पर्चा

- स्वीकृत कर लेखा परिक्षण प्रतिवेदन बमोजिम प्रारम्भक कर निर्धारण आदेश जारी गरि सके पछि, म्याद भित्र जवाफ पेश भए पश्चात कर निर्धारण गर्दा लिइएको आधार र कारणहरु तथा सोका सम्बन्धमा करदाताले लिएको जिकिर, प्रमाण तथा आधार समेतलाई अध्ययन तथा वस्तुगत विश्लेषण गरी साविकको प्रारम्भक कर निर्धारण आदेशलाई परिवर्तन गर्नुपर्ने भए सो व्यहोरा खोली र परिवर्तन गर्नु नपर्ने भए सोहि व्यहोरा दर्शाइ कार्यालय प्रमुखले निर्णय पर्चा खडा गरी आफ्नो निर्णय दिनुपर्ने छ ।
- आयकर, मु.अ.कर, अन्तःशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा करको अलग अलग निर्णय पर्चा खडा गर्नुपर्ने ।
- निर्णय पर्चामा लाग्ने जरिवाना, शुल्क, व्याज, थपदस्तुर, पुनरावदेन गर्ने ठांउ उल्लेख गर्नुपर्ने ।
- निर्णय गर्दा न्यायिक मनको प्रयोग हुनुपर्ने ।

ग. अन्तिम कर निर्धारण आदेश

निर्णय पर्चा भए पश्चात जारी गरिने ।

- मुल्य अभिवृद्धि कर: दफा २०(५) तथा नियम २९(३) बमोजिम अन्तिम कर निर्धारण आदेश Officer Portal मा प्रविष्टी गरी कम्प्युटर प्रणालीबाट प्रिन्ट निकाल्ने,
- आयकर: दफा १०२ बमोजिम संशोधित कर निर्धारण आदेश तयार गरी जारी गर्ने,
- अन्तःशुल्क: दफा १०घ(१) तथा नियम ६क(२) बमोजिम अन्तिम अन्तःशुल्क निर्धारण आदेश तयार गरी जारी गर्ने,
- अग्रिम कर कट्टी : दफा ९०(८) बमोजिम कर दाखिला आदेश तयार गरी जारी गर्ने (ढांचा नतोकिएको)
- स्वास्थ्य सेवा कर तथा शिक्षा सेवा शुल्कको पनि अन्तिम कर निर्धारण आदेश जारी गर्ने ।

शुल्क तथा व्याज सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था :

(क) शुल्क

दफा ११७(१)(क): अनुमानित कर विवरण पेश नगरेमा प्रति विवरण दुई हजार रुपैया ।

दफा ११७(१)(ग): आय विवरण दाखिला नगरेमा एक सय रुपैया प्रति महिनाका दरले हुने रकम वा

निर्धारणयोग्य आयको रकमको शुन्य दबमलव एक प्रतिशत प्रति वर्षका दरले हुने रकम मध्ये जुन बढि हुन्छ सो रकम ।

दफा ११७(२): दफा ८१ बमोजिम राख्नुपर्ने कागजात नराखेमा निर्धारणयोग्य आयको रकमको शुन्य दशमलव एक प्रतिशतले हुने रकम वा एक हजार रुपैया मध्ये जुन बढि हुन्छ सो रकम ।

भुट्ठा वा भ्रमपूर्ण विवरण दाखिला गर्नेलाई शुल्क लाग्ने (दफा १२०) :

कुनै व्यक्तिले कुनै कुराका सम्बन्धमा विभागमा भुट्ठा वा भ्रमपूर्ण विवरण दिएमा वा दाखिला गर्नु पर्ने कुनै कुरा वा वस्तुको जानकारी नदिई वा सो विवरणवाट हटाई विवरणमा उल्लिखित जानकारी भ्रमपूर्ण हुन गएमा त्यस्तो व्यक्तिलाई देहाय बमोजिम शुल्क लाग्नेछ :-

- (क) जानाजानी वा लापरवाहीपूर्वक गरेको नभई भूलवस भुट्ठा वा भ्रमपूर्ण हुन गएकोमा त्यसवाट हुने घटी कर रकमको पचास प्रतिशत ।
- (ख) जानाजानी वा लापरवाही गरेको कारणले भुट्ठा वा भ्रमपूर्ण हुन गएकोमा त्यसवाट हुने घटी कर रकमको एक सय प्रतिशत ।

मतियारलाई शुल्क लाग्ने (दफा १२१) :

यस ऐन मा उल्लिखित कुनै कसूर गर्ने व्यक्तिलाई जानजान वा लापरवाही गरी मद्दत गर्ने वा सहायता दिने वा दुरुत्साहन गर्ने वा सल्लाह दिने मतियारलाई त्यस्ता व्यक्तिले कम तिरेको करको शतप्रतिशत रकम शुल्क लाग्नेछ ।

शुल्क लाग्ने दफा ११९क:

यस ऐनमा अन्यथा व्यवस्था गरिएकोमा बाहेक यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत वनेको नियमहरूका कुनै व्यवस्थाको पालना नगर्ने व्यक्तिलाई दफा १२८ बमोजिम तोकिएको जरिवाना सरहको शुल्क लाग्ने छ ।

किस्ताबन्दीमा कर दाखिला (दफा ९४)

दाखिला गर्नु पर्ने मिति	दाखिला गर्नु पर्ने रकम
पुस महिनाको अन्त्यसम्म	अनुमानित करको ४० प्रतिशतरकम मध्ये तिर्न बाँकी कर रकम
चैत्र महिनाको अन्त्यसम्म	अनुमानित करको ७० प्रतिशत रकम मध्ये तिर्न बाँकी कर रकम
असार महिनाको अन्त्यसम्म	अनुमानित करको १०० प्रतिशत रकम मध्ये तिर्न बाँकी कर रकम

(ख) किस्ताबन्दीमा दाखिला गर्नेले अनुमानित कर कम हुने गरी बुझाएमा व्याज लाग्ने -दफा ११८ :

- (१) कुनै व्यक्तिले कुनै आय वर्षमा दफा ९४ बमोजिम दाखीला गर्नु पर्ने किस्ता रकम सम्बन्धमा खण्ड (क) मा उल्लिखित रकमभन्दा खण्ड (ख) मा उल्लिखित रकम बढी भएमा यसरी बढी भएको रकममा उपदफा (२) बमोजिम व्याज लाग्ने छ :-

- (क) सो व्यक्तिले कुनै आय वर्षमा तिरेको प्रत्येक किस्ताको रकम,
- (ख) सो आय वर्षमा प्रत्येक किस्ता अवधिको लागि किस्ताबन्दीको रूपमा बुझाउनु पर्ने कुल रकमको अनुमान वा संशोधित अनुमान सही भएको भए सो रकम र सो रकम सहि नभएको भए दफा ३ को खण्ड (क) र (ख) मा उल्लिखित व्यक्तिले दाखिला गर्नु पर्ने कर रकमको प्रत्येक किस्ता अवधिको लागि किस्ताबन्दीको रूपमा बुझाउनु पर्ने रकमको नब्बे प्रतिशत रकम,
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको व्यक्तिलाई सो वर्ष को सो किस्ता बुझाउनु पर्ने मितिदेखि देहायको अवधिसम्मको प्रत्येक महिना र महिनाको भागको सामान्य व्याजदरले व्याज लाग्ने छ :-
- (क) दफा ९९ को उपदफा (१) बमोजिमको कर निर्धारण गर्ने व्यक्तिको हकमा आय विवरण बुझाउनु पर्ने मितिसम्म,
- (ख) दफा ९९ को उपदफा (१) बमोजिमको कर निर्धारण नगरेको कारणले विभागले दफा १०१ बमोजिम पहिलो पटक संशोधित कर निर्धारण गरेको व्यक्तिको हकमा दफा १०२ बमोजिम सो संशोधित कर निर्धारणको सूचना बुझाएको मितिसम्म ।
- (ग) कर नबुझाएमा व्याज लाग्ने (दफा ११९)
- (१) कर तिर्नुपर्ने तोकिएको मितिसम्म कुनै व्यक्तिले कर दाखिला नगरेमा दाखिला गर्न वाँकी रहेको रकममा यसरी कर दाखिला गर्न वाँकी रहेको अवधिभरको लागि सो व्यक्तिलाई प्रत्येक महिना र महिनाको भागमा सामान्य व्याजदर (१५ प्रतिशत)ले व्याज लाग्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम तिर्नुपर्ने व्याज गणना गर्ने प्रयोजनको लागि दफा ९८ बमोजिम दिइएको थप म्यादमा व्याज छूट पाइने छैन ।
- (३) अग्रिम कर असुल गर्नु पर्ने व्यक्तिले दफा ९५क. को उपदफा (८) वा अग्रीम कर कटी गर्ने व्यक्तिले दफा ९० को उपदफा (४) पालना नगरेको कारणले निजले बुझाउनु पर्ने व्याज निजले अग्रिम कर दाखिला गर्नु पर्ने वा अग्रीम कर कटी हुने व्यक्तिबाट असुलउपर गरी लिन पाउने छैन ।
- (४) दफा ११०क. बमोजिम दिइएको म्याद भित्र कर नतिरेमा तिर्न वाँकी करमा वार्षिक पाँच प्रतिशतका दरले थप व्याज लगाई सो व्यक्तिबाट असुल उपर गरिनेछ ।

(घ) कसूर तथा सजाय

दफा १२३. कर दाखिला नगर्नेलाई हुने सजाय : पाँच हजार रुपैयाँदेखि तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक महिना देखि तीन महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय ।

दफा १२४. भुट्ठा वा भ्रमपूर्ण विवरण दिनेलाई हुने सजाय : चालिस हजार रुपैयाँदेखि एक लाख साठी हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा छ महिना देखि दुई वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय ।

दफा १२५. कर प्रशासनमा वाधा विरोध गर्ने वा अनुचित प्रभाव पार्नेलाई हुने सजाय : पाँच हजार रुपैयाँदेखि बीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक महिनादेखि तीन महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय,

दफा १२६. अछित्यार प्राप्त वा अछित्यार प्राप्त नभएको व्यक्तिले कसूर गरेमा हुने सजाय : असी हजार

रूपैयाँसम्म जरिवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय ,असी हजार रूपैयाँदेखि दुई लाख चालीस हजार रूपैयासम्म जरिवाना वा एक वर्षदेखि तीन वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय ।

दफा १२७. मतियारलाई हुने सजाय : कसूरदारलाई हुने सजायको आधा सजाय, तर यस्तो मतियार सरकारी कर्मचारी भएमा कसूरदारलाई हुने सजाय बराबर सजाय हुनेछ ।

दफा १२८. ऐनको पालना नगर्नेलाई हुने सजाय :पांच हजार रूपैयाँदेखि तीस हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना

दफा १३१. मुद्दाको तहकिकात र दायरी : (१) यस परिच्छेद बमोजिम सजाय हुने कसूर सम्बन्धी मुद्दाको तहकिकात तोकिएको अधिकृतले गर्नेछ र त्यस्तो तहकिकातको काम पुरा भएको पैतिस दिनभित्र सम्बन्धित जिल्ला अदालत समक्ष मुद्दा दायर गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम तहकिकात गर्दा तहकिकात गर्ने अधिकृतले सरकारी वकीलको राय सल्लाह लिनु पर्नेछ ।

संशोधित कर निर्धारण गर्ने अवधि

मुल्य अभिवृद्धि कर

- कर निर्धारण गर्दा कर विवरण पेश गरेको मितिले चार वर्षभित्र कर निर्धारण गरिसक्नु पर्नेछ । सो अवधिभित्र कर निर्धारण हुन नसकेमा पेश भएको विवरण नै स्वतः मान्य भएको मानिनेछ - दफा २०(४)
- कुनै व्यक्तिले भुट्ठा लेखा वा विजक वा अन्य कागजात तथार गरी वा जालसाजी गरी कर छलेको रहेछ भने जुनसुकै खत विभागले पुनः कर निर्धारण गर्न आदेश दिन सम्मेछ - दफा २०(४क)
- पुनः कर निर्धारण गर्न विभागबाट पूर्व स्वीकृति लिनुपर्ने ।

आयकर

कर निर्धारण गर्दा देहायको मितिले चार वर्षभित्र गरिसक्नु पर्नेछ :- दफा १०१(३)

(क) दफा ९९ बमोजिम कर निर्धारण भएकोमा आय विवरण पेश गर्नु पर्ने मिति,

(ख) दफा १०० को उपदफा (२) बमोजिम कर निर्धारण गरिएकोमा कर निर्धारण गरिएको व्यक्तिलाई दफा १०२ बमोजिम कर निर्धारणको सूचना दिएको मिति,

- जालसाजीले गर्दा कुनै व्यक्तिको कर निर्धारण गलत ढंगबाट भएको रहेछ भने जुनसुकै खत विभागले त्यस्तो कर निर्धारणमा संशोधन गर्न सम्मेछ । यसरी संशोधन गर्दा जालसाजी गरी विवरण राखेको वा कर निर्धारण गरेको जानकारी प्राप्त भएको एक वर्षभित्र संशोधन गरिसक्नु पर्नेछ - दफा १०१(४) विभागबाट स्वीकृति लिनु नपर्ने ।

अन्तःशुल्क

- भुट्ठा अन्तःशुल्क विवरण पेश गरेमा र अन्तःशुल्क छलेको अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा अन्तःशुल्क विवरण दाखिला गरेको मितिले चार वर्ष भित्र अन्तःशुल्क निर्धारण गरिसक्नु पर्नेछ- दफा १०८(१) (उक्त व्यवस्था आर्थिक ऐन, २०६७ ले खारेजी गरेको)

सूचनाको तामेली

- कर निर्धारण आदेशको सूचना निजलाई बुझाएमा वा त्यस्तो व्यक्तिको ठेगानामा राखिएको टेलिफ़्याक्स, टेलेक्स वा त्यस्तै विद्युतिय उपकरण मार्फत पठाएमा वा निजको कार्यालयमा बुझाएमा वा निजको ठेगानामा रजिष्ट्री गरी हुलाक मार्फत पठाएमा रीतपूर्वक तामेल भएको मानिने छ ।
- उपरोक्त बमोजिम तामेल हुन नसकेमा सम्बन्धित व्यक्तिलाई रेडियो, टेलिभिजन वा राष्ट्रियस्तरको कुनै पत्रपत्रिकामा तत्सम्बन्धी आदेशको सूचना प्रशारण वा प्रकाशन गरी जानकारी गराएमा सम्बन्धित व्यक्तिले त्यस्तो सूचना प्राप्त गरेको मानिनेछ ।

कर निर्धारण भएको रकम दाखिला गर्ने समय अवधि

- अन्तःशुल्क) – आदेश जारी भएको ७ दिन
- आयकर – आदेश पाएको ७ दिन वा हुलाकबाट रजिष्ट? भएको १५ दिन भित्र
- मु.अ.कर – आदेश जारी भएको मितिले १५ दिन भित्र

प्रशासकीय पुनरावलोकन तथा पुनरावेदन

- कर निर्धारणको निर्णय उपर चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले निर्धारणको सूचना पाएको मितिले तीस दिन भित्र विभागमा प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिनुपर्ने ।
- म्याद थपको लागि म्याद गुञ्जिएको मिति सात दिन भित्र निवेदन दिएमा विभागले म्याद गुञ्जेको मितिबाट तीस दिनको म्याद थप गर्न सक्ने ।
- निवेदन दिंदा निर्धारित कर रकम मध्ये विवादरहित कर रकम बुझाई विवादित करको एक तिहाई रकम दाखिला गर्नुपर्ने (अन्तःशुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर र शिक्षा सेवा शुल्कको हकमा नगद धरौटी राख्नुपर्ने)
- विभागले साठी दिन भित्र निर्णय नगरेमा वा गरेको निर्णय उपर चित्त नबुझेमा सो निर्णयको सूचना पाएको मितिले पैतिस दिन भित्र राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिन सक्ने ।
- प्रशासकीय पुनरावलोकन वा पुनरावेदनमा गएको करदाताको अपिल प्रविष्टी गरी अभिलेख अद्यावधिक रूपमा राख्नुपर्ने ।
- राजस्व न्यायाधिकरणको फैसला बमोजिम पुनः कर निर्धारण गर्न विभागको स्वीकृति लिनुपर्ने । राजस्व न्यायाधिकरणको फैसला उपर सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न कार्यालयले सिधै अनुमति मांग गर्न सक्ने ।

कर निर्धारण गर्दा जान्नै पर्ने कुराहरु:

१. कर परिक्षण प्रतिवेदन स्वीकृति भए पछि कर निर्धारण गर्नुपर्ने आधार र कारण खुलाई सफाई पेश गर्ने १५ दिनको म्याद दिई आदेश जारी गर्ने,
२. म्याद भित्र जवाफ पेश भए पश्चात जवाफको खण्डन गरी आयकर, अन्तःशुल्क, मु.अ.कर, शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा करको अलग अलग निर्णय पर्चा खडा गर्ने र कार्यालय प्रमुखबाट निर्णय गराउने ।
३. निर्णय पर्चामा आदेश भए बमोजिम कर दाखिला गर्ने म्याद दिई अन्तिम आदेश जारी गर्ने,

४. कर निर्धारण आदेशमा ऐनको दफा उपदफा, नियम, उपनियम स्पष्ट उल्लेख गर्ने ।
५. कर निर्धारण आदेशमा व्याज गणनाको मिति स्पष्ट उल्लेख गर्ने ।
६. कर निर्धारण आदेश करदातालाई बुझाई भर्पाइ फाइलमा संलग्न गर्ने ।
७. कर निर्धारण आदेश कम्प्युटर प्रणालीमा प्रविष्टि गर्ने ।
८. थप कर दायित्व कायम भए मांग किताब र Integrated tax System को Arrear Management System मा प्रविष्टि गर्ने ।
९. कर निर्धारणको अभिलेख EIMS मा प्रविष्टि गर्ने । कर परिक्षण छनौट मिति सहि ढंगले प्रविष्टि गर्ने ।

सन्दर्भ सामग्री

आयकर ऐन, २०५८ ।

आयकर नियमावली, २०५९ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५९ ।

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ ।

अन्तःशुलक नियमावली २०५९ ।

सालवसाली आर्थिक ऐन ।

एकीकृत कर लेखा परीक्षण दिरदर्शन, २०६८ ।

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
आन्तरिक राजस्व विभागको

मदिराजन्य र सूर्तीजन्य वस्तुको विक्री वितरण
सम्बन्धी सूचना

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ वमोजिम होटल तथा रेस्टुरेन्ट व्यवसायी बाहेक मदिराको कारोबार गर्ने व्यवसायीले मदिरा र सूर्तीजन्य वस्तुको मात्र कारोबार गर्न पाउने व्यहोरा सबैलाई विदितै छ। उक्त व्यवस्था एवं देहायका शर्तहरूको पूर्ण परिपालना गर्नु गराउनु हुन सम्बन्धित सबैको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ।

१. इजाजतपत्र लिएर मात्र सूर्तीजन्य र मदिराजन्य वस्तुको कारोबार गर्ने,
२. ऐनले तोकेको म्यादभित्र इजाजतपत्र नवीकरण गर्ने,
३. इजाजतपत्र सबैले देख्ने गरी कारोबार स्थलमा राख्नु पर्ने,
४. बिहान १० बजे देखि राति १० बजेसम्म मात्र मदिरा विक्री वितरण गर्नुपर्ने,
५. अठार वर्ष उमेर नपुगेको व्यक्तिलाई मदिरा विक्री वितरण गर्न नपाइने,
६. मदिरा खरिद विक्री गर्नेले मदिरा खरिद विक्री गरेको वीजक राख्नुपर्ने

७. अन्तःशुल्क स्टीकर टाँस भएका मदिराजन्य तथा सूर्तीजन्य वस्तु मात्र विक्री गर्नुपर्ने,
अन्तःशुल्क टिकट टाँस नभएको मदिराजन्य तथा सूर्तीजन्य वस्तु खरिद विक्रीको लागि राखेको पाइएमा त्यस्तो वस्तु जफत गरी विक्रेतालाई कानून वमोजिम दण्ड जरिवाना गरिनुका साथै कसैले अन्तःशुल्क ऐन २०५८ को वर्खिलाप हुने गरी अन्य वस्तु संगै मदिराजन्य वस्तु विक्री वितरण गरेमा पहिलो पटक रु १०,००० (दशहजार) र त्यसपछि प्रत्येक पटकको लागि रु २०,००० (विसहजार) जरिवाना हुने व्यहोरा समेत जानकारी गराइन्छ। अतः उक्त कानूनी व्यवस्थाको पूर्ण परिपालना गरी सजायवाट वचौ। कसैले यस व्यवस्था विपरित व्यवसाय गरेको देखिएमा आन्तरिक राजस्व विभाग तथा नजिकको आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालयमा जानकारी गराईदिनु हुन अनुरोध गरिन्छ।

सम्पर्कको लागि:

विभागको ईमेल: www.ird.gov.np र exciseird@ird.gov.np
फोन नं: ०१४४३९७८९, ०१४४९२२४४, ०१४४९५८०२,
०१४४९५८०३
फ्याक्स नं: ०१४४९९७८८
टोल फ़ि नं: ९६६००९२२२३३

समृद्ध अर्थतन्त्रका आधारहरू

पार्वती न्यौपाने
कर अधिकृत
आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुर

समृद्ध अर्थतन्त्र हरेक नेपाली जनताको आवश्यकता, आकांक्षा र कामना हो । जसमा अर्थतन्त्रको सबलता र प्रगति समेटिन्छ । शाब्दिक अर्थमा आर्थिक रूपमा उन्नत र आत्मनिर्भरताको अवस्था नै समृद्ध हो । समृद्ध अर्थतन्त्र भित्रको आकांक्षामा नेपालका तीन करोड नेपालीको भविष्य मुखरित भएको छ । देश संघीयताको संघारमा प्रवेश गरिसकेकोले राज्य तल्लो तहका जनताप्रति बढी उत्तरदायि हुने हुँदा आर्थिक समृद्धीले छिटो गति लिन सक्ने आशा गरिएको छ । समृद्ध अर्थतन्त्र देशका निरपेक्ष गरिबीको रेखा मुनि रहेका नेपालीको जीवनस्तर उकास्ने आधार बन्न सक्छ । देशले आर्थिक विकासको वाटो नकोरी राज्यका अन्य आयामहरूको समृद्धता कल्पना गर्न सकिदैन । विश्व अर्थतन्त्रमा अर्थिक उदारीकरण, खुला बजार नीति, विश्व व्यापीकरण, प्रविधि विकास लगाएका प्रभावले राज्यका आर्थिक गतिविधि सिमा विहिन भएका छन् । राजनीति मूलतः राज्य भित्रको परिवर्तनमा मात्र सिमित हुन्छ भने अर्थिक विषयको प्रभाव विश्वव्यापी हुन्छ । वर्तमान नेपालको संविधानमा राज्यको निर्देशक सिद्धान्त तथा नीति अन्तर्गत “सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकास मार्फत उपलब्ध साधन र श्रोतको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्ने तथा प्राप्त उपलब्धिहरूको न्यायोचित वितरण गरी आर्थिक असमानताको अन्त्य गर्दै शोषण रहित समाजको निर्माण गर्न राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउदै समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्य हुनेछ” भनी व्यवस्था गरिएको छ । संविधानको सोहि उरेस्य अनुरूप कार्य गर्न राज्यका आर्थिक नीतिहरू र अन्य क्षेत्रगत नीतिहरू तय भएका छन् । २०७२ वैशाख १२ गतेको विनाशकारी भूकम्प र पछिको आपूर्तिजन्य अवरोधको अवस्थाले समृद्ध राज्य निर्माणमा अझ चुनौती थिएको छ । संगसंगै नव निर्माणको पाठ र विकासको नयां अवसरको ढोका पनि खुलेको छ जुन आर्थिक विकासको नयाँ खुट्किलो हो । आर्थिक श्रोतको आत्मनिर्भरतानै समृद्ध राज्यको आधार हुन्छ । आन्तरिक श्रोतको आधार देशको राजस्व परिचालन हो । भूकम्प र आर्थिक अवरोधको असहजताले शिथिल भएको अर्थतन्त्रलाई उकास्न र समृद्ध राज्य निर्माणको आधार बनाउन आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को वजेटमा लगानी मैत्री कर नीतिको माध्यमबाट आर्थिक समृद्धिको जग वसाल्ने, आर्थिक क्रियाकलाप मैत्री कर प्रणालीको कार्यान्वयनवाट अर्थतन्त्रलाई गतिशिल बनाउने, भूकम्प र आपूर्ति असहजतवाट क्षति भएका व्यवसायलाई पुनर्जीवन दिन वित्तिय उत्प्रेरणाको नीति लिने, राष्ट्रिय उत्पादन वृद्धि गरी परनिर्भरता घटाउदै निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने, व्यापार सहजीकरण संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि र प्रक्रियागत सुधार गरी स्वेच्छक कर परिपालनामा वृद्धि गर्ने, संघीय वित्त सबलीकरणको लागि कराधारको संरक्षण र आर्थिक पारदर्शितामा जोड दिने र राजस्व परिचालनमा गैरकर राजस्वको योगदान बढाउने जस्ता राजस्व सम्बन्धी नीतिहरूको व्यवस्था गरी आर्थिक समृद्धिको लागि कर प्रणाली सुधार गर्न विभिन्न कर कानूनको

सरलीकरण, वित्तीय संधीयता कार्यान्यनको लागि व्यवस्थापन, व्यापार सहजिकरण, लगानी मैत्री वातावरणको सिर्जना लगाएत विषयहरु उल्लेखित छन् ।

आर्थिक उन्नतीको लागि क्यौं संभावनाहरु बोकेको नेपालका लागि हिमाल, पहाड तराई सबै क्षेत्रका नेपालीलाई उत्तिकै आर्थिक सशक्तिकरण गर्न र राज्यलाई समृद्ध बनाउनका लागि सामान्यतया देहायका आर्थिक कदमहरु चाल्नुपर्ने देखिन्छ ।

- विश्वका विकसित देशहरु कृषि अर्थतन्त्रवाट औद्योगिकरणको चरण हुँदै प्रविधि विकासको युगमा प्रवेश गरि सकेको अवस्थामा नेपाल कृषि अर्थतन्त्र मात्रको सुगा रटानमा रहेको छ । वर्तमानमा नेपालको जनसंख्याको ५७ प्रतिशत १६ देखि ६० वर्ष उर्वर उमेरको जनसंख्या रहेको छ जुन जनसंख्याको प्रचुरतावाट राज्यले जनसंख्यीय लाभलाई उचित परिचालन गरी औद्योगिकरणमा उपयोग गरी लगानी गर्नुपर्दछ । यस्ता Working age Population स्वदेशमा रोजगारीको व्यवस्थान हुंदा रोजगारीको खोजिमा विदेश पलायन भएका छन् । वैदेशिक रोजगारी (Remittance) आयवाट देशको अर्थतन्त्रमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको ३२.१ प्रतिशत रहेको र राज्यको अर्थतन्त्र धान्ने प्रमुख आधार बनी देश Remittance को Trap मा परेको अवस्था छ । राज्यले विना कुनै ढिलाई राज्यले जनसंख्यीय लाभलाई उचित परिचालन गरी सीपमूलक, प्रविधिमूलक र रोजगारमूलक उद्योग धन्दामा लगानी गरी औद्योगिकरण मार्फत समृद्ध नव नेपालको ढोका खोल्नु अपरिहार्य छ ।
- तीव्र आर्थिक विकासका लागि पर्याप्त उर्जा, यातायातको सहज पहुँच, खानेपानी र सरफाई, सिचाईको व्यवस्था र सुविधाजन्य संचार प्रविधि अत्यावश्यक अवयवहरु हुन् । यस्ता क्षेत्रमा Remittance बाट प्राप्त रकमलाई पूँजी निर्माणमा लगानी गर्ने, आन्तरिक तथा वैदेशिक पूँजी आकर्षित गरी राज्यले तीव्र दिघ {कालिन लगानी रूपमा गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- नेपालको जनसंख्याको दुई तिहाई हिस्सा कृषिमा निर्भर रहेर पनि नेपालमा खाद्यान्न आयातमा ठूलो रकम विदेशिएको छ । कृषिमा राज्यले अनुदान र सहुलियत प्रदान गरी कृषिको व्यावसायिकरण गर्दै कृषि क्रान्तीको नयां युगको शरुवात गर्नुपर्ने हुन्छ । जसको लागि कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न आवश्यक उन्नत मल विउ, प्रविधि तथा उपकरणहरु, शिक्षित र दक्ष जनशक्तिको आकर्षण, बहुवाली उत्पादन, उत्पादनको वजारीकरण, पर्याप्त सिचाईको व्यवस्था मिलाई कृषिको आधुनिकिरण, व्यवसायिकीकरण र विविधिकरण गरी दीर्घकालिन कृषि योजनाको कार्यान्वयनमा जनसंख्याको कम हिस्सा कृषि कार्यमा उपयोग गरी बढी भन्दा बढी उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने, कृषिजन्य उद्योगको स्थापना र विकास गर्ने तथा खाद्यान्न आयातलाई प्रतिस्थापन गर्नुपर्दछ ।
- आर्थिक समृद्धिको लागि पूँजीगत रकम खर्च गर्ने क्षमता वृद्धि हुनुपर्दछ । हाल राज्यमा पूँजीगत खर्च अपेक्षाकृत खर्च गर्न सकिएको अवस्था छन् । कुल गार्हस्थ उत्पादनको ७.१ प्रतिशत मात्र पूँजीगत रकम खर्च एको तथ्यांकले देखाउँछ । पूँजीगत बजेट खर्च गर्ने क्षमतामा वृद्धि गर्न समयमा नै खर्चको अस्तियारी गर्ने, स्थानीय निकायको निर्वाचन गरी स्थानीय निकायलाई जनप्रतिनिधिमूलक बनाउने, समयमा आयोजनहरुको ठेक्का पट्टा सम्पन्नगर्ने, पूँजीगत बजेट खर्च नगर्ने विभागीय प्रमुखलाई कारबाहीको दायरामा ल्याउने व्यवस्था गरी पूँजीगत खर्चको प्रभावकारी उपयोगमा जोड दिनु पर्ने हुन्छ ।
- देशले उर्जाको विकासमा लगानी गर्ने निर्णय गर्न नसकदा देश उर्जाको संकट रहेको छ । जुन विकासका लागि आधारभूत तत्व हो । जलश्रोतको प्रचुर उपयोग गरी सरकारी तथा नीजि क्षेत्रको सक्रिय सहभागिता

र साभेदारीमा विच्युत गृह, प्रसारण लाईनको विस्तार गर्ने, स्थानीय अवरोध समाधान गर्ने, मुआव्जा वितरण तथा जग्गा अधिग्रहणको व्यवस्थापन गर्ने, बन्दै गरेका परियोजनाहरूलाई समयमै सम्पन्न गर्न परियोजनाहरूको सघन अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने जरुरी छ ।

- पर्यटन क्षेत्रको विकास अर्थतन्त्रको समृद्धिको आधार हो । देशको विविध सांस्कृतिक, पर्यटकीय र भौगोलिक विविधतालाई उचित उपयोग गरी रोजगारी वृद्धि, वैदेशिक मुद्रा आर्जनमा यस क्षेत्रको भूमिकालाई दृष्टिगत गरी मौजुदा पर्यटकीय स्थलहरूको संरक्षण तथा विस्तार एवं यसको प्रचार तथा प्रसार गर्नुका साथै विशेषतः पर्यटन क्षेत्रको विकासमा आर्थिक कुटीति प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ ।
- तुलनात्मक लाभका क्षेत्र पहिचान गरी सो लाभका क्षेत्रमा बढी लगानी गरी उत्पादन वृद्धि गर्ने र निर्यात प्रवर्द्धन गर्दै वस्तु तथा सेवाको बजार विविधिकरण र विस्तार गर्नुपर्दछ ।
- गैर आवासिय नेपालीहरूको ज्ञान सिप प्रविधि र पूँजीलाई राष्ट्रिय विकासमा उपयोग गर्नुपर्दछ ।
- समृद्ध र आधुनिक नेपाल निर्माणको लागि सूचना प्रविधिको विकास गर्ने, समावेशी विकासद्वारा राष्ट्रिय एकता र सांस्कृतिक बहुलताको प्रवर्द्धन गरी नागरिकको समुन्नत जीवनस्तर उकास्ने, सार्वजनिक सेवा प्रवाह सक्षम, जिम्मेवार, अनुशासित, उत्तरदायी बनाई विकासको संवाहकको रूपमा रूपान्तरण गर्ने ।

सन् २०२२ सम्ममा मुलुकलाई अतिकम विकसित राष्ट्रबाट विकासशिल राष्ट्रमा रूपान्तरण गर्न दोहोरो अंकको आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने दिशामा राज्यको आर्थिक नीतिहरू निर्देशित हुनु पर्दछ । देश विकासको प्रमुख संवाहकको रूपमा रहेको आर्थिक समृद्धिविना राज्यको अन्य आयामहरूको विकास नहने हुँदा सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता वृद्धि गरी पुनर्निर्माण र नवनिर्माणको माध्यमबाट समृद्ध अर्थतन्त्रको निर्माण गर्नु जरुरी रहेको छ ।

बहालधनीहरू करको दायरामा आउने सम्बन्धी आन्तरिक राजस्व विभागको अत्यन्त जरुरी सूचना

आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम प्रत्येक प्राकृतिक व्यक्तिले आफ्नुले प्राप्त गरेको बहाल आयको दश प्रतिशतले हुने रकम बहालकर बापत राजस्व दाखिला गर्नुपर्ने र व्यावसायिक कारोबार गर्नेले बहाल रकम भुक्तानी गर्दा दश प्रतिशत रकम कटौ गरी राजस्वमा दाखिला गरेपछि मात्र बाँकी रकम घरधनीलाई भुक्तानी दिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । घर, बंगला, पसल, कम्प्लेक्स, डिपार्टमेन्टल स्टोर्स, अपार्टमेन्ट, जमीन, मेशिनरी औजार लगायतका सम्पत्ति भाडामा लगाई बहाल आय आर्जन गरिरहेका व्यक्तिहरूलाई करको दायरामा ल्याउन आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरू तथा करदाता सेवा कार्यालयहरूबाट कर्मचारीहरू घरदैलोमा खटाइसकिएका छन् । बहालयोग्य सम्पत्ति बहालमा लगाई आय आर्जन गरिरहेका तर बहालकर नतिरेका बहालधनीहरूले बहाल आय घोषणा फाराम भरी बहालकर बुझाई बहाल कर पुस्तिका अनिवार्य रूपमा लिनु हुन सम्बन्धित सबैको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशित गरिएको छ ।

आन्तरिक राजस्व विभाग

लाजिम्पाट, काठमाडौं

स्वायत राजस्व वोर्डः अन्तराष्ट्रिय अभ्यास र नेपालमा सम्भावना

प्रकाश शर्मा ढकाल

कर अधिकृत

आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाडौं क्षेत्र नं. १

१. अवधारणा:

करको अवधारणा राज्यको उत्पत्तिसँगै शुरु भएको मानिन्छ । खासगरी सामाजिक सम्फौटाको उपज स्वरूप राज्यको अवधारणा विकसित हुंदा नै राज्यले नागरिकको हक हित तथा सुरक्षा गर्ने र नागरिकले सो को बदलामा राज्यलाई केहि आर्थिक योगदान गर्ने अर्थात कर तिर्ने अवधारणा विकास भएको देखिन्छ । नेपालमा पनि पृथ्वी नारायण शाहले नेपाल एकिकरण गर्नु पूर्व किरातकाल, लिच्छवीकालमा कुथेर, शुल्वी, माप्चोक र लिंगवल जस्ता संस्थाहरुबाट भाग भोग र कर नामका करहरु कमशः कृषि, पशुपालन र व्यपारमा लगाइन्थ्यो । नेपालको करको इतिहासमा लिच्छवीकाललाई कर प्रशासनको प्रमाणिक इतिहासको रूपमा लिइन्छ । एकिकरण पश्चात गढी, गौडा, गोश्वरा जस्ता संस्थाहरु स्थापना गरिए जुन प्रत्यक्ष परोक्ष रूपमा राजस्व संकलनसंग सम्बन्धित थिए । राणा शासनकालमा बजार अड्डा, कुमारी चोक, कौशी तोषाखाना जस्ता अड्डारु पनि स्थापना गरेको पाइन्छ । उपरोक्तानुसारका अड्डाहरुको स्थापना भए पनि कर प्रशासन कुनै विधि, विज्ञान, कानून पद्धतीमा आधारित भने थिएन । खासगरी राजा / राणाहरुको आदेश, तजवीजीमा कर संकलन हुन्थ्यो । त्यसरी संकलति करको पारदर्शिता थिएन । जुन कुरा “कच्चा नछोड्नु जम्मा नजोड्नु ” भन्ने उक्तिबाटै प्रष्ट हुन्छ ।

२. नेपालमा कर प्रशासन विगत देखि वर्तमानः

नेपालमा आधुनिक कर प्रणाली अनुसार कर तथा कर प्रशासनसंग सम्बन्धित संस्थाहरुको विकासको कम २००७ साल पछि कमशः हुदै गएको देखिन्छ । समग्र आर्थिक कियाकलापको व्यवस्थापनको लागि २००८ मा अर्थ मन्त्रालयको स्थापना, केन्द्रीय ट्रायारिफ वोर्डको गठन भएको देखिन्छ । यसै वर्ष पहिलोपटक देशमा वजेट प्रस्तुत भएको थियो । २०१९ सालमा कर विभागको स्थापना गरियो । २०१६ सालको भन्सार तथा अन्तःशुल्क विभाग टुक्राएर २०२३ सालमा भन्सार विभाग र अन्तःशुल्क विभागहरु गठन भएको पाइन्छ । आ.व. २०४९।०५० मा विकी कर विभाग गठन गरिएको थियो । त्यसको २ वर्षमै फेरी विकी कर र अन्तःशुल्क विभागको गठन भएको थियो । अन्तःशुल्क तथा विकी कर विभागलाई मूल्य अभिवृद्धि करमा रूपान्तरण

भएसंगै आन्तरिक करहरुको प्रशासन गर्न कर विभाग र मूल्य अभिवृद्धि कर विभागहरु अस्तित्वमा रहे । आन्तरिक करहरु एक अर्कामा अन्तरसम्बन्धित हुने, एउटा करको सम्बन्ध अर्को करमा प्रत्यक्ष रूपमा रहने तर प्रशासन फरक फरक विभागबाट गर्दा करदातालाई भण्डारी बढी हुने, कर परिपालना लागत समेत बढी हुने कुरालाई हृदययंगम गरी दुवै विभागहरुलाई गाभेर २०५८ सालमा आन्तरिक राजस्व विभागको गठन गरियो । विभाग अन्तर्गत ठूला करदाताहरुलाई अलगै सेवा प्रदान गर्नको लागि २०६० साल देखि ठूला करदाता कार्यालयको स्थापना गरिएको पाइन्छ । हाल यस विभाग अन्तर्गत हाल २६ करदाता सेवा कार्यालयहरु, १ ठुला करदाता कार्यालय, २२ आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरु रहेका छन् । कर कार्यालयहरु नरहेको जिल्लामा कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयहरुले कर तथा विवरण संकलनको कार्य हुदै आईरहेको छ ।

३. स्वायत्त राजस्व संगठन सम्बन्धमा विगतका प्रयासहरु:

विगत केहि दशक देखि संसारभरी नै सरकारको पुनःसंरचनाको सन्दर्भ उठिरहेको छ । राजश्व प्रशासन पनि यही क्रममा छ, र यसको पनि पुनःसंरचना भइरहेको छ । स्वायत्त राजश्व वोर्ड वा प्राधिकरणको सन्दर्भ पनि यसैसँग जोडिएको छ । स्वायत्त राजश्व प्राधिकरणको प्रचलन सन् १९८० को दशकमा सुरुभएको हो र सर्वप्रथम सन् १९८८ मा पेरुमा यसको स्थापना भएको थियो । अहिले संसारका करिब ४ दर्जन देशहरूमा स्वायत्त राजश्व वोर्ड वा प्राधिकरणको व्यवस्था छ, र यो मूलतः अफिका र ल्याटिन अमेरिकामा केन्द्रित छ ।

नेपालमा पनि केही वर्ष अधिदेखि राजश्व प्रशासनमा सुधारको क्रम चलिरहेको छ । हरेक जसो सरकारले पेश गर्ने वजेट वक्तव्यमा राजस्व प्रशासनमा समसामयिक सुधार गरिने प्रतिवद्धता पनि जनाइएको हुन्छ । केहि वक्तव्यमा संगठनको वर्तमान स्वरूपमा आमूल परिवर्तनका कुराहरु जोडतोडका साथ उठाइएको देखिन्छ भने केहि वक्तव्यहरुले वर्तमान संगठनमा नै क्रमिक सुधारका कुराहरु उठाएको पाइन्छ । राजस्व प्रशासनमा सुधारको आवस्यकता र सम्भावित उपायहरुको सुझाव दिन विभिन्न उच्चस्तरीय समिति, आयोग, कार्यदलहरु गठन भएको पाइन्छ ।

प्राध्यापक डा. मदन कुमार दाहालको संयोजकत्वमा गठित उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन कार्यदलले २०५२ सालमा “राजश्वका विभागहरूबीच समन्वय स्थापना गर्ने, कर नीतिबाट अर्थतन्त्रमा परेको असरको बारेमा विश्लेषण गर्ने, करसम्बन्धी कानूनी प्रस्ताव तयार गर्ने, राजश्वको प्रक्षेपण गर्ने, राजश्व चुहावट नियन्त्रण गर्ने, राजश्वसम्बन्धी उपयुक्त कार्यक्रम तथा रणनीति प्रस्तावित गरी कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्न छुटै अधिकार सम्पन्न स्थायी राजश्व वोर्ड गठन गरिनु उपयुक्त मात्र होइन, अति आवश्यक पनि भएको छ ।” भनी सरकार समक्ष आफ्नो प्रतिवेदन पेश गर्यो । त्यसको ठिक डेढ दशक पछि उनै दाहालको संयोजकत्वमा “केन्द्रिय राजश्व वोर्ड गठन सम्बन्धमा अध्ययन गर्न गठित कार्यदल” ले २०६६ मंसिरमा “..परम्परागत राजश्व प्रशासनलाई स्वायत्त संस्थाको रूपमा विकास गर्नुपर्नाको प्रमुख कारण राजनैतिक हस्तक्षेपबाट मुक्त राखी व्यवस्थापकीय स्वायत्तता प्रदान गर्नु नै हो..” भनी पुनः स्वायत्त राजस्व वोर्डको अपरिहार्यता औल्याउदै वोर्डको संरचना, आवश्यक ऐनको मस्योदा समेत समावेश गरी सरकार समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्यो । पछिल्लो पटक कर विज्ञ डा. रुप खड्काको संयोजकत्वको उच्च स्तरिय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोगले राजस्व संगठनमा समग्र सुधारका लागि (क) विद्यमान केन्द्रीय संगठनको सामान्य सुधार सहित निरन्तरता, (ख) पूर्णतया राजस्व प्रशासनका पदाधिकारीहरू रहेको केन्द्रीय राजस्व वोर्डको गठन, ग) अर्द्ध-स्वायत्तता सहितको र विज्ञहरू एवं अन्य निकायबाट पदेन सदस्यहरू समेत रहेको केन्द्रीय राजस्व वोर्डको गठन, तथा (घ) स्वायत्तता सहितको राजस्व प्राधिकरण (नेपाल राष्ट्र वैङ्गभै) को गठन सहितको ४

वटा विकल्पहरू सुभाव प्रस्तुत गर्दै यी विकल्पहरू एकपछि, अर्को लागू गर्न सकिने गरी (क) वाट (ख), (ख) वाट (ग) र उपयुक्त देखिए ५ वर्षपछि (ग) वाट (घ) मा जान सकिने गरी समयबद्ध कार्ययोजना सहितको सुभाव प्रस्तुत गरेपछि अहिले अर्थ मन्त्रालयले आन्तरिक गृहकार्य थालिसकेको छ । यस विचमा आन्तरिक तथा वात्य धेरै अध्ययनहरू भई स्वायत्त राजस्व बोर्ड वा प्राधिकरणको सिफारिश सहित नेपाल सरकारलाई प्रतिवेदनहरू प्राप्त भएका छन् । अफसोच नै भन्तु पर्दछ समिति, आयोग, कार्यदलहरू गठन गर्ने तर तिनका सिफारिसहरू कार्यान्वयन पटककै नगर्ने हाम्रो प्रवृत्तिबाट ती प्रतिवेदनहरू पनि अछुतो रहन सकेनन ।

४. विभिन्न देशहरूमा स्वायत्त राजस्व प्रशासनको अनुभव:

अहिले छिमेकी भारत, वंगलादेश, पाकिस्तान लगायतका करिव ४ दर्जन देशहरूमा स्वायत्त राजस्व संस्थाको अभ्यास भै रहेको छ । कतिपय देशहरूमा यस्तो संस्था पूर्ण स्वायत्त संस्थाको रूपमा रहेको देखिन्छ, भने कुनै देशमा सरकारको नियन्त्रणमै रहेका हुन्छन् । धेरै जसो देशमा बोर्डको प्रमुख अर्थ मन्त्रालयका उच्च पदाधिकारी हुने व्यवस्था देखिन्छ, भने केहि देशमा वाहिरबाट नियुक्ति/मनोनयन हुने देखिन्छ । केहि देशमा अवलम्बन गरिएका राजस्व संस्थाहरूको अवस्था देहाय बमोजिम रहेको पाइन्छ (उच्च स्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोगको प्रतिवेदन)

क. भारत:

भारतमा केन्द्रीय राजस्व बोर्ड ऐन, १९६३ अन्तर्गत दुइ वटा बोर्डहरू : केन्द्रीय प्रत्यक्ष कर बोर्ड र केन्द्रीय अन्तःशुल्क तथा भन्सार बोर्ड गठन गरिएका छन् । यी दुवै बोर्ड केन्द्रीय सरकारको नियन्त्रणमा केन्द्रीय सरकार र ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सुम्पेको कार्यहरू गर्दछन् । यी बोर्डहरू अर्थ मन्त्रालयको राजस्व विभागका अङ्गहरू हुन् । अध्यक्ष लगायत सबै सदस्यहरू भारतीय राजस्व सेवाबाट छानिन्छन् । अध्यक्षहरू विशेष सचिव स्तरका छन् भने सबै सदस्यहरू पदेन अतिरिक्त सचिवहरू हुन् । बोर्डहरूले आफ्नो सामूहिक निर्णयबाट नीतिगत र दैनिक प्रशासन सञ्चालनका लागि आवश्यक मार्गदर्शन गर्ने कार्यहरू गर्दछन् । केन्द्रीय प्रत्यक्ष कर बोर्डले प्रत्यक्ष करको नीति तथा योजना तर्जुमा गर्नको लागि सरकारलाई आवश्यक राय सुभाव दिनुका साथै आयकर विधाग मार्फत प्रत्यक्ष कर कानूनहरूको प्रशासन पनि गर्दै आएको छ । केन्द्रीय अन्तःशुल्क तथा भन्सार बोर्डले भन्सार तथा केन्द्रीय अन्तःशुल्क लगाउने र संकलन गर्ने कार्यका साथै लागू औषधि नियन्त्रण, चोरी व्यापार तथा विचलन रोक्ने विषयमा नीति निर्माण गर्ने कार्य समेत गर्दै आएको देखिन्छ ।

ख. बंलादेश:

बङ्गलादेशमा तहाँको अर्थ मन्त्रालयको आन्तरिक श्रोत महाशाखा अन्तर्गत राष्ट्रिय राजस्व बोर्डले प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष सबै करहरूको प्रशासन गर्दछ । आन्तरिक श्रोत महाशाखाको सचिव राजस्व बोर्डको पदेन अध्यक्ष हुन्छन् । बोर्डको कार्यक्षेत्रमा सरकारका लागि आयात शुल्क आयकर, मू.अ.कर, भन्सार, अन्तःशुल्क, अन्य शुल्क, फी र दस्तुरहरूको संकलन, नीति निर्माण र कर प्रशासन पर्दछ ।

ग. पाकिस्तान:

पाकिस्तानमा ऐनद्वारा सन् २००७ मा Federal Board of Revenue (संघीय राजस्व बोर्ड) को गठन भएको छ, यस अधि केन्द्रीय राजस्व बोर्ड रहेको थियो । अर्थ मन्त्रालयका राजस्व महाशाखाका सचिव बोर्डको पदेन अध्यक्ष हुन्छन् । बोर्डमा तीनजना संचालक सदस्यहरू, तीनजना प्रशासन, कानून र रणनीतिक योजनाका विज्ञ सदस्यहरू, तीनजना कार्यगत सदस्यहरू, तीनजना नीतिगत विषय हेर्ने सदस्यहरू र तीनजना महानिर्देशकहरू

गरी जम्मा १५ जना सदस्यहरू छन् । वोर्डले वित्त नीतिको तर्जुमा र प्रशासन, संघीय करहरू लगाउने र संकलन गर्ने तथा पुनरावेदन सुन्ने अर्द्ध न्यायिक कार्य गर्ने गर्दछ । यसका साथै वोर्डले राष्ट्रपति तथा प्रधानमन्त्रीको कार्यालय, अन्य आर्थिक विषयका मन्त्रालयहरु र उद्योग व्यापार क्षेत्रसंग अन्तरक्रिया समेत गर्दछ ।

घ. सिंगापुर:

सिङ्गापुरमा सन् १९९२ मा ऐनद्वारा स्थापित राजस्व प्राधिकरण छ, जसमा अध्यक्ष र ५ देखि १० जना सम्म सदस्यहरू रहन्छन् । अध्यक्षको नियुक्ति राष्ट्रपतिले गर्दछन् । प्राधिकरणले लोक सेवा आयोगसंग परामर्श गरेर र शर्तहरू तोकी प्रमुख कार्यकारी अधिकृत (Inland Revenue Commissioner) नियुक्त गर्दछ । यस प्राधिकरणले सरकारको एजेन्टको रूपमा काम गरी सरकार र प्राधिकरण बीच भएको सम्झौता बमोजिम आय कर, सम्पत्ति कर तथा अन्य कर, शुल्क र दस्तुरहरूको प्रशासन, निर्धारण, संकलन र तत्स्ववन्धी अन्य कारबाही गर्दछ । यसका अतिरिक्त सरकारलाई राय सुझाव दिनुका साथै अन्य मन्त्रालय तथा संस्थासंग सरकारको सम्पर्क अधिकारीको रूपमा कार्य गर्दछ । प्राधिकरणले मन्त्रीको स्वीकृति लिई प्राधिकरणका कार्यकारीहरूको नियुक्ति र सेवाका शर्तहरू, अनुशासन, सुविधा सहुलियत निर्धारण गर्दछ । ऐन अनुसार तेकिएको कार्य गर्दा प्राधिकरणले लिने शुल्क पनि मन्त्रीको स्वीकृतिमा आफैले निर्धारण गर्दछ । सिङ्गापुरमा भन्सार प्रशासनलाई सरकारी विभागको रूपमा छुटै राखिएको छ ।

ड. पेरु:

पेरुमा राजस्व प्राधिकरणको रूपमा सन् १९९१ मा SUNAT (National Superintendency of Tax Administration) को स्थापना भयो । चरम आर्थिक विश्रृंखला पछि कर संकलन र कूल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात धेरै तल भरेपछि (सन् १९९१ को शुरुमा ५.८%) यो संस्थाको स्थापना भयो । यो संस्थाले वित्तीय र कर्मचारी प्रशासनको स्वायत्तता पायो, कर्मचारीको कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनको आधारमा प्राधिकरणले तलब तोक्ने अधिकार पनि पायो । संगठनको समग्र आधुनिकीकरण, मू.अ.कर प्रशासनको सुदृढीकरण, कर प्रणालीको सरलीकरण, बैकिङ प्रणालीलाई कर विवरण र भुक्तानीको जिम्मेवारी सुमिने जस्ता सुधारका कार्यहरू SUNAT ले गयो । सन् २००५ मा कर संकलन गार्हस्थ उत्पादनको १४% पुग्यो । समग्रमा SUNAT एउटा अति सफल र प्रभावकारी राजस्व संकलनको रूपमा देखा परेको छ । यसले आयकर, उपभोगमा लाग्ने कर मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्कका साथै भन्सार राजस्वको पनि प्रशासन गर्दै आएको छ । विकेन्द्रित संस्थाको रूपमा रहेको यो संस्थालाई कानूनले आफ्नो कार्य संचालन गर्न आर्थिक, प्राविधिक, वित्तीय र न्यायिक प्रशासन गर्ने लगायतका अधिकारहरू दिएको छ । आफ्ना कर्मचारीहरूको सेवा सुविधा निर्धारण गर्ने अधिकार समेत प्राप्त छ ।

च. युगान्डा:

सन् १९९० को शुरुआतमा अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत रहेका चारबटा विभागहरूले युगान्डामा राजस्व संकलन गर्थे । त्यतिखेर कर्मचारीको गिर्दो मनोबल र कमजोर उत्पादकत्व, कम तलब र श्रोतको कमी, भ्रष्टाचार, अप्रभावकारी कर संकलन, कमजोर व्यवस्थापन र स्वयं कर तिर्ने बानीको कमी त्यहाँको राजस्व प्रशासनका लक्षणहरू थिए । सन् १९९१ मा युगान्डा राजस्व प्राधिकरणको गठन भयो जसलाई वजेट व्यवस्थापन र कर्मचारी व्यवस्थापनमा स्वायत्तता प्रदान गरियो । संकलित राजस्वको निश्चित अंश प्राधिकरणले पाउन सक्ने भयो । तलब पनि प्राधिकरण आफैले निर्धारण गर्न सक्ने अधिकार दिइयो । आफ्ना सबै वित्तीय नीतिहरू आफैले निर्धारण गर्ने अधिकार दिइयो । अफ्रिकाको ऐउटा शुरुको राजस्व प्राधिकरणको रूपमा यो धेरै सफल र प्रभावकारी पनि भयो । राजस्व संकलन उल्लेख्य रूपमा बढ्यो । तर विस्तारै भ्रष्टाचार र अदक्षता लगायतका पुराना समस्याहरू

दोहोरिन थाले । यसको संगठन ढाँचा खण्डित हुँदै गयो र जिम्मेवारीहरू स्पष्ट रहन सकेन । सन् २००४ मा आधुनिकीकरणको नयाँ प्रयास पछि भने सुधारहरू र सांगठनिक प्रभावकारिता देखिएको छ ।

४. तान्जानिया:

तान्जानियामा सन् १९९५ मा अर्द्ध-स्वायत्त राजस्व प्राधिकरण अर्थ मन्त्रीको सामान्य सुरिवेक्षणमा रहने गरी स्थापना भयो । यसमा अध्यक्ष अर्थ मन्त्रीको सिफारिसमा राष्ट्रपतिद्वारा नियुक्त हुन्छन् भने अन्य ५ जना पदेन सदस्यहरूमा अर्थ मन्त्रालयका सचिवहरू (संघीय र जन्जिबार प्रान्तको, केन्द्रीय बैड्को गर्भनर, प्राधिकरणको प्रमुख आयुक्त र योजना आयोगको सचिव रहने व्यवस्था गरिएको छ) । साथै अर्थ मन्त्रीले आर्थिक, व्यापारिक कानुनी तथा वित्तीय विषयसंग सम्बन्धित संस्थाहरूबाट ४ जना सदस्य नियुक्त गर्ने व्यवस्था छ । प्राधिकरणले मू.अ.कर, आयकर, भन्सार तथा अन्तःशुल्क प्रशासन हेदछ । संचालक समितिले प्रमुख र अरु आयुक्तहरूको नियुक्ती गर्दछ । संचालक समितिको सामान्य सुरिवेक्षणमा प्रमुख आयुक्तले दैनिक कार्य संचालन, कोष र सम्पत्तिको व्यवस्थापन तथा समग्र प्रशासनको जिम्मेवारी सम्हाल्दछ । सिङ्गापुरमा भै तान्जानियामा प्राधिकरणले ऋण लिन र सम्पाति स्वामित्व गर्न पाउदछ, मन्त्रीको स्वीकृतिमा कर्मचारी प्रशासन उपर स्वायत्तता रहेको छ र संसदबाट स्वीकृत सामान्य वजेटमा अतिरिक्त राजस्वको निश्चित भाग मन्त्रीको स्वीकृतिमा थपेर पाउन सक्दछ । संचालक समितिमा नीजिक्षेत्रको सहभागिता रहेको छ । यसले सबै प्रशारका सरकारी राजस्व सम्बन्धी ऐन कानूनहरूको कार्यान्वयन गर्ने, राजस्व निर्धारण गर्ने, संकलन गर्ने, वित्त नीतिको विषयमा सरकारलाई सल्लाह दिने, जालसाजी र अन्य प्रकारको कर छुल्ने कार्यहरू विरुद्ध कारवाही गर्ने अधिकार राख्दछ । यस प्राधिकरण अन्तर्गत मूल्य अभिवृद्धि विभाग, आयकर विकाग तथा भन्सार तथा अन्तःशुल्क विभागहरू रहेका छन् ।

५. नेपालमा किन स्वायत्त संस्थाको आवश्यकता महशुस गरियो त ?

सरकारले समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न तथा आर्थिक र सामाजिक पूँजी निर्माणको लागि स्रोत जुटाउन राजस्व नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ । राजस्व नीतमा परम्परागत सिद्धान्त जस्तै समन्वयिकता, आर्थिक तटस्थिता, सरलता, स्वच्छता र पर्याप्तताका साथसाथै गतिशिलता पनि आवश्यक मानिन्छ । आर्थिक उदारिकरणको नीतिका कारण बढ्दो आर्थिक अन्तररिञ्चरताले गर्दा अन्तर्राष्ट्रीय रूपले तुलनायोग्य एवं अन्तराष्ट्रीय मानक अनुरुप राजस्व नीति बन्नु आवश्यक पनि छ । गतिशिल र अन्तराष्ट्रीयस्तरको राजस्व नीति तर्जुमा तथा सो को प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि राजस्व संयन्त्र अत्यन्त चुस्त, व्यवसायिक, स्वायत्त र स्थायी प्रकृतिको हुन आवश्यक छ ।

राजश्व प्रशासनका सुधारका क्रममा माथि उल्लेख गरिए बमोजिम परम्परागत संगठनमा सुधार, राजश्व समूह गठन, राजश्व परामर्श समितिको व्यवस्था, विभागहरूको संगठन विस्तार, संगठन संकुचन आदि कार्यहरू भैरहेको देखिन्छ । यी विभिन्न सुधारहरूका वावजूद पनि लक्षित मात्रामा राजश्व संकलन हुन सकेको पाइदैन । अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकार अभै भण्डै ४० प्रतिशत रहेको छ । उठनु पर्ने राजस्व र उठेको राजस्व वीचको अन्तर (TAX GAP) अभै उच्च रहेको अवस्था छ । कूल ग्राहस्थ उत्पादनमा राजस्वको योगदान २१.४७ प्रतिशत मात्र रहेको छ । त्यसै गरी कर राजस्वमा अप्रत्यक्ष करको योगदान उच्च रहेको छ । यस परिवेशमा राजश्व प्रशासनको संगठनको संरचना पनि २१ सौ शताब्दीको स्रोत परिचालनको चुनौती सामना गर्न सक्ने गरी सुधार गरिनु पर्ने हुन्छ । ती चुनौतीहरूको सामाना गर्नको लागि वर्तमानको संगठन संरचनामा सामान्य सुधार गरेर मात्र सम्भव देखिएन । राजस्व प्रशासनमा रहेको राजनीतिक प्रभाव, वेवरियन मोडलमा आधारित कर्मचारी संयन्त्रवाटै यी समस्याहरूको संवोधन नहुने नै देखिन्छ । यसका लागि विश्वका अन्य

मुलुकहरूले अपनाएका सफल प्रणाली अध्ययन गरी नेपालको राजस्व प्रशासनको संगठनलाई पनि सुधार गर्दै लानु पर्दछ । यसै सन्दर्भमा नेपालमा पनि स्वायत्त राजस्व निकायको आवश्यकता महशुस हुँदै आएको हो । यस्तो संस्थाको आवश्यकता निम्ताउने समस्याहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

क. नीतिगत समस्या:

नेपालमा राजस्व सम्बन्धी नीतिगत सल्लाह सुभाव दिनको लागि अर्थ मन्त्रालयमा स्थायी संयन्त्रको रूपमा राजस्व परामर्श समिति रहेको छ । यसले प्रत्येक वर्ष वजेट पूर्व विभिन्न नीतिगत, संरचनागत, कार्यगत एवं व्यवहारगत सुधारका सुभावहरु पनि दिई आएको छ । तर यसले पर्याप्त अध्ययन, आर्थिक सूचकहरूको यथार्थ विश्लेषण एवं अनुसन्धान गर्ने गरेको देखिएन । त्यसै गरी यसले दिएका सुभाव लागू नहुने वा भै हाले पनि निरन्तरता समेत नपाउने समस्या देखिएको छ ।

ख. संस्थागत समस्या:

नीतिगत नेतृत्व तहमा प्रशासन सेवका जो सुकै व्यक्ति आउने, सुधारका काम प्रति अनविज्ञता हुने, क्षमता कमजोर देखिने, वारम्वार नेतृत्व परिवर्तनले कार्यसम्पादन कमजोर एवं फितलो हुने र नीजि क्षेत्रको विश्वास घट्ने तथा नीति विचलनका समस्याहरु पनि देखिने गरेको पाइन्छ ।

ग. मानव संशाधन

राजस्व आफैमा अर्ध प्राविधिक विषय पनि हो । राजस्व नीतिका प्राविधिक पक्षहरूको विश्लेषण गर्ने जनशक्तिको कमी, वाह्य क्षेत्रका विज्ञ व्यक्ति तथा समूहका सुभाव पनि सहजै ग्रहण नगर्ने स्थिति देखिन्छ । लोक सेवा आयोगको परीक्षामा जुन सुकै विषयको व्यक्ति सामेल भै सेवा प्रवेश गर्न सम्भव व्यवस्था अनि निजरुलाई आवश्यकताका आधारमा तालिम प्रशिक्षणका व्यवस्था समेत नहुंदा समग्र कार्य सम्पादन कमजोर रहेको छ ।

घ. कार्यसंचालनगत समस्या:

राजस्व प्रशासनमा सम्बन्ध राख्ने मन्त्रालय र विभागहरु तथा अन्तर विभागीय समन्वयको पक्ष अत्यन्तै कमजोर रहेको छ । एक अर्कोमा रहेका सूचनाहरूको आदान प्रदान पनि स्वतःस्फूर्त हुन सकिरहेको छैन । सूचना प्रविधिको प्रयोग पनि आफ्नो अनूकूलता अनुसार मात्र प्रयोग भएको छ । यसले गर्दा राजस्व चुहावट नियन्त्रण हुन सकिरहेको छैन ।

ड. व्यवहारगत एवं आचरणगत समस्या:

राजस्व प्रशासनमा संलग्न जनशक्तिका लागि अलगै आचरसंहिता लागू भए पनि यसको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर देखियो । कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीका वावजुद आशातित सुधार आउन सकेको देखिएन । समग्रमा कर प्रशासन करदात मैत्री हुन नसकेका आरोपहरु लागि नै रहेको देखिन्छ ।

च. दीर्घकालिन दृष्टिकोणको अभाव:

वर्तमान राजस्व प्रशासन अवको १०, १५ वर्षमा कस्तो संरचनामा हुने, यसको दीर्घकालीन दृष्टिकोण, लक्ष्य, उद्देश्य के हो भन्ने स्पष्टता नै छैन । भविष्यमा कसरी लैजाने भन्ने दृष्टिकोणका अभाव कायमै देखिन्छ । वर्षेनी संगठन तथा व्यवस्थापन (O&M) भए पनि संरचनामा पुर्नसंरचनाको आवश्यकता ठानिदै आएको देखिन्छ । यो दीर्घकालिन दृष्टिकोणको अभावको संकेत पनि हो ।

छ. अनुगमन तथा मूल्यांकन:

नेपालको राजस्व प्रशासनमा यो पक्ष पनि कमजोर रहेको स्वयं मन्त्रालय, विभागको स्वीकारोक्ति देखिन्छ, कर्मचारीहरुलाई कार्यविवरण दिन नसकदा कार्यसम्पादन मूल्यांकन औपचारिकतामा सीमित हुन पुगेको छ।

उपरोक्तानुसारका समस्याहरुको संबोधन गर्न स्वायत्त संस्थाको आवश्यकता महशुस गरिएको हो। यी समस्याको संबोधन गर्दै निम्न कुराहरुको लागि यस्तो संस्थाको आवश्यकता नेपालमा रहेको मान्न सकिन्छः

- राजस्व संकलनको सम्भावना र संकलित राजस्व वीचको अन्तर कम गर्दै लैजान
- राजस्व संकलनलाई खर्चसंग आवद्ध गरी संकलनमा प्रभावकारिता ल्याउन अर्थात् विगत केहि वर्षदेखि उत्साहजनक रूपमा संकलन हुदै आएको राजस्व बृद्धिलाई दिगो वनाउन
- आर्थिक र प्रशासनिक स्वायत्तताको कारण बढी पारिश्रमिक र कर्मचारी भर्ना तथा खारेजीमा स्वतन्त्रताको कारणले दक्ष, अनुशासित र गुणस्तरयुक्त जनशक्ति विकास गर्न
- राजस्व प्रशासनलाई चुस्त, लक्ष्यमुखी र करदाता प्रति उत्तरदायी वनाउन
- राजस्व सम्बन्धी नीतिगत निर्णय वाहेक कर्मचारी नियुक्ति, सरुवा, बहुवा, विभागीय कारबाही र अवकास सम्मका नीति लचिलो एवं तत्काल कार्यान्वयन गर्न सक्ने वनाउन
- संलग्न जनशक्तिको लागि मौद्रिक तथा गैर मौद्रिक प्रोत्साहन प्रदान गर्न लचिलो वनाउन
- राजस्व प्रशासनलाई सदाचार पद्धतिमा आधारित वनाउन
- समग्र राजस्व प्रणालीलाई सूचना प्रणालीमा आवद्ध गरी तथ्यांक एवं सूचनाहरुको विनिमय र संचार व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता ल्याउन
- राजस्व प्रशासनमा हुने राजनीतिक हस्तक्षेप र नकरात्मक प्रभावको न्यूनिकरण गर्न
- राजस्व सम्बन्धी नीतिगत निर्णय वाहेकका अन्य कार्यहरुमा सामूहिक निर्णय प्रकृयाबाट छिटो छरितो कार्य सम्पादन गर्न
- कर सहभागिता तथा कर संकलन दुवै लागत न्यून गर्नु
- कार्यकारी भूमिका र न्यायिक भूमिका एउटै व्यक्तिबाट हुदै आएको परिप्रेक्षमा अलग अलग गर्न
- राजस्व प्रशासनको उच्च तह समूह वाहिरबाट आउने जाने भएकोले नीतिगत तथा नेतृत्वको स्थायित्व नहुने देखिएकोले वोर्ड अन्तर्गत राजस्व सेवा गठन गरी नेतृत्व तहसम्म राजस्व सेवा लागू गर्दै विभिन्न समूहहरु गठन गर्न
- वर्तमान राजस्व प्रशासन एक आर्थिक वर्षको अत्यकलिन एवं तदर्थ प्रकृयामा मात्र अभ्यस्त रहेको सन्दर्भमा यसलाई बृहत आर्थिक परिसूचकहरु अर्थात् मध्य एवं दीर्घकालीन लक्ष्यसंग तादाम्य हुने गरी आवद्ध गर्न
- समग्रमा भन्दा राजस्व प्रशासनलाई Island of Excellence को रूपमा विकास गर्न अर्थात् सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा उम्दा संरचनाको निर्माण गर्न यस प्रकारको फरक संरचनाको आवश्यकता महशुस गरिएको हो।

६. स्वायत्त राजस्व वोर्डबाट अपेक्षित उपलब्धीहरु

राजस्व प्रशासनलाई स्वायत्त निकायको रूपमा विकास गरिएमा नीतिगत स्थायित्व कायम हुने, नीतिहरु समसामयिक रूपमा परिमार्जन हुने, तटस्थ कर प्रणालिको विकास हुने, कर प्रशासन करदातामैत्री वन्न जाने अपेक्षा गरिएको छ । हुन त स्वायत्त संस्था निर्माण हुदैमा यी कुराहरुको सुनिश्चितता हुने होइन । तर पनि वितीय स्वायत्तता, कार्यसञ्चालनमा स्वायत्तता, जनशक्ति व्यवस्थापनमा हुने स्वायत्तताले यी अपेक्षहरु पुरा हुने सक्ने सम्भावना रहन्छ

- नीतिगत स्थायित्व र सांगठनिक गतिशिलता कायम हुने
- राजस्व नीतिलाई समयानुकूल परिमार्जन एवं कार्यान्वयन गर्ने सक्षम संयन्त्र हुने
- सार्वजनिक खर्चको लागि आन्तरिक स्रोतको दिगोपना कायम हुने
- अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड बमोजिमको कर प्रणाली विकसित हुने
- २१ औ शताव्दीको राजस्व परिचालनका चुनौती संवोधन गर्न सक्ने प्रशासनको विकास हुने
- तटस्थ कर प्रणालीको विकास हुने
- व्यवसायिकता र स्थायित्व, संगठन संरचनामा स्थिरता र उपयुक्तता हुने
- स्रोत साधनको पर्याप्तता, क्षमता विकास र वृत्ति विकासको सुनिश्चितताले व्यवसायिक राजस्व प्रशासन तयार हुने
- कर्मचारीको आचरण तथा व्यवहारमा सुधार आउने
- नीजि क्षेत्र तथा आम नागरिकको राजस्व प्रशासन प्रतिको हेराई सक्रात्मक वन्दै जाने

७. स्वायत्त राजस्व वोर्ड गठनका चुनौतीहरु

यस्तो स्वायत्त संस्था स्थापना गर्नु मात्रै कुनै महत्वपूर्ण कुरा होइन । यसले भविष्यमा गर्नु पर्ने कार्यसम्पादन चुस्त, दुरुस्त, पारदर्शी, मितव्यी एवं उत्तरदायिपूर्ण हुनु पर्दछ । परम्परागत वेवरियन कर्मचारीतन्त्रीय प्रकृया र पहिलीबाट संचालित वर्तमान संरचनालाई नयाँ स्वायत्त संस्थाको रूपमा रूपान्तरण गर्नु नेपालको सार्वजनिक प्रशासनकै लागि ठूलो फड्को मार्नु हो । यस पृष्ठभूमिमा स्वायत्त राजस्व संस्था गठनका क्रममा आउने चुनौतीहरुलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ

क. स्वायत्तताको स्तरः

वन्न लागेको वोर्डको लागि वितीय स्वायत्तता, जनशक्ति व्यवस्थापनमा स्वायत्तता, कार्यसञ्चालनमा स्वायत्तताका साथै सांगठनिक स्वायत्तता सहितको वोर्ड गठन गर्न प्रशासनिक एवं राजनीतिक उच्च तहबाट आलटाल हुन सक्ने सम्भावना रहन्छ । वोर्ड गठनको विगतका प्रतिवद्धता पूरा गर्ने नाममा नाम मात्रको वोर्ड गठनले यसको औचित्य पुष्टि गर्न सक्दैन ।

ख. राजनीतिक सहमतीः

परम्परागत वेवरियन कर्मचारीतन्त्रीय प्रकृया र पहिलीबाट संचालित वर्तमान संरचनालाई नयाँ स्वायत्त संस्थाको रूपमा रूपान्तरण गर्नको लागि अर्थ मन्त्रालयको राजनीतिक एवं प्रशासनिक नेतृत्वले प्रतिवद्धता जाहेर

गर्दैमा मात्र हुँदैन । यसका लागि संसदमा रहेका राजनीतिक दलहरूवीच व्यापक छलफल र अन्तरकृयाको माध्यमबाट सहमतीमा वोर्ड गठन सम्बन्धी ऐन संसदबाट पारित गर्नु कम चुनौतीपूर्ण छैन ।

ग. कर्मचारी व्यवस्थापन:

विद्यमान राजस्व प्रैशासनमा कार्यरत कर्मचारीहरुको व्यवस्थापन गर्दै २१ औ शताब्दीको राजस्व परिचालन गर्न सक्ने जनशक्तिको विकास कसरी गर्ने भन्ने अर्को चुनौति देखिन्छ । आवश्यक जनशक्ति वाहिरबाट कसरी भित्राउने र वोर्डमा प्रवेश गर्दा विद्यमान जनशक्ति मध्ये वोर्डलाई उपयुक्त नहुन सक्ने कर्मचारीहरुको व्यवस्थापन कसरी गर्ने भन्नेमा स्पष्ट हुनु पर्ने देखिन्छ ।

घ. अन्य:

- संघीय संरचना अनुकूल राजस्व वोर्डको संरचना तयार गर्दा भौगोलिक अवस्थिति, जनसंख्याको अवस्था, आर्थिक कारोबारहरुको विद्यमान अवस्था र सम्भावना, दर्ता करदाताहरुको संख्या तथा प्रकृति समेतको संबोधन हुने गरी संरचना तयार गर्नु पर्ने हुन्छ । आर्थिक सम्भावना कम भएका क्षेत्रहरुमा पनि संघीयताको मर्म र भावना अनुकूल हुने गरी संरचना तयार गर्नु पर्ने अवस्था देखिन्छ ।
- राजनीतिक हस्तक्षेपको कारण राजस्व प्रैशासनले स्वस्फूर्त रूपमा कार्य सम्पादन गर्न नपाएको र राजनीतिक पहुंच र स्वार्थका आधारमा वारम्वार छुट तथा सुविधाहरु दिँडदा नियमित करदाताहरु हतोत्साहि भैरहेको भन्ने गुनासोका बीच स्थापना हुन लागेको वोर्डलाई राजनीतिक हस्तक्षेपबाट मुक्त राख्नु कम चुनौतीपूर्ण देखिदैन ।
- राजस्व प्रैशासन प्रति रहेको आम जनधारणामा सकरात्मक परिवर्तन ल्याउन राजस्व प्रैशासनमा सदाचार पद्धतीको विकास र विस्तार गर्नु ।

द. आगामी बाटो :

यसरी स्वायत्त संस्थाको रूपमा विकास गर्दै गर्दा विशेष ध्यान दिनु पर्ने पक्ष भनेको संस्थाको स्वायत्तताको स्तर नै हो । स्वायत्तताका सन्दर्भमा सरकारी नियन्त्रण र नियमन कुन हदसम्म सिमिति राख्ने, वन्ने कानूनी व्यवस्थाले भविष्यमा स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्न सक्ना या नसक्ना जस्ता पक्षमा अहिले नै स्पष्ट भै कानूनको निर्माण गर्नु जरुरी हुन्छ । स्वायत्त प्रैशासन अन्तरगत मूलतः निम्न अवयवहरू सामेल हुनुपर्दछ (उच्च स्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग) :

क. वित्तीय स्वायत्तता :

लागतको आधारमा संगठन/संगठनहरूलाई पुरदो कार्य सञ्चालन खर्च । साथै निश्चित सूत्रको आधारमा (नितिजामूलक सूचकहरूको मापन गरी) थप कार्य सम्पादनका लागि प्रोत्साहन (Incentives) रकम । भौतिक/प्रतिविधि (ICT) र करदाता सेवाका लागि थप श्रोत । लाइन आइटम बजेटको सद्वा कार्यगत आधारमा एकमुष्ट बजेट ।

ख. जनशक्ति व्यवस्थापनमा स्वायत्तता :

कर्मचारी भर्ना, तालिम, शीप विकास, वृत्ति विकास, सरुवा, कार्यगत अनुभवका लागि Job rotation, जनशक्ति योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन, रा.प.प्रथम श्रेणी वा विभागीय प्रमुख स्तरसम्म कार्य वैशिष्ट्य यताको आधारमा राजस्व सेवा/समूहको निर्माण, उप-समूहहरुको गठन लगायतको विषयमा सामान्यतया सांगठनिक स्वायत्तता । लोक सेवा आयोगले भर्नाका लागि परीक्षाहरू लिए पनि शैक्षिक योग्यता र क्षमता निर्धारण एवं पाठ्यक्रम निर्धारणमा संगठनको निर्णायक भूमिका रहनु पर्दछ ।

ग. कार्य सञ्चालनमा स्वायत्तता :

कार्यागत, प्रकृया र प्रणालीगत, रणनीति र योजना निर्माण प्रकृयामा संगठनको स्वायत्त भूमिका रहनु पर्दछ । घ. सांगठनिक स्वायत्तता : राजस्व विभागहरूको एउटा छाता संगठन निर्माण गरी सोलाई व्यक्ति सरह मान्ने, नालिस लाग्ने, सोलै मुद्दा हाल्न सक्ने, आफै छाप हुने, सांगठनिक एकीकरण तथा समग्र विकासका लागि योजना बनाई सञ्चालनमा ल्याउन स्वायत्तता प्रदान गरिनु पर्दछ । राजस्व संगठन/संगठनहरूको अरु संगठन, निकायहरू (अर्थ मन्त्रालय/मन्त्री समेत) सँगको आवद्धता र सम्पर्क प्रकृया (Linkages) स्पष्ट परिभाषित हुनु पर्दछ ।

ड. अन्य:

- वोर्डको कानूनी संरचना, वोर्डको कोष व्यवस्था, आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था, जनशक्ति व्यवस्थापन सम्बन्धी विनियमावली जस्ता पक्षमा विषेश ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ । जनशक्ति आपूर्तिमा स्वायत्त हुने की लोक सेवा आयोगबाट सिफारिस भै आउने भन्ने विकल्पमा गहन छलफल हुनु आवस्यक देखिन्छ । नेपालमा लोकसेवा आयोगको भूमिका र निष्पक्षता माथि कसैबाट पनि औला नठडाइएको सन्दर्भमा लोकसेवा आयोगको सिफारिशमा कर्मचारी नियुक्ति हुने व्यवस्था गर्दा नै उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
- स्वायत्तताको नाममा अति अधिकारसम्पन्न वनाउदा उत्पन्न हुन सक्ने जोखिमको लेखाजोखा पहिले नै गर्नु राम्रो हुने देखिन्छ । यहानिर हाम्रा वोर्ड वा प्राधिकरणहरूको कार्यसम्पादन स्तर, व्यवासायिकता जस्ता पक्षमा धेरै प्रश्नहरू उठि राखेको सन्दर्भ पनि भुल्नु हुदैन ।
- स्वायत्त संस्थालाई अर्थ मन्त्रालय, राजस्व विभागहरू तथा कार्यालयहरू एवं सोका सहयोगी निकाय (जस्तै मौजुदा रा.प्र.ता.केन्द्र को अन्तर्सम्बन्ध, भूमिका, जिम्मेवारी र कार्यक्षेत्र, कर्मचारी संगठन, वित्तीय व्यवस्था, प्रणाली व्यवस्थापन, सूचना/सञ्चार प्रविधि (ICT) को प्रयोग आदि विषयमा कानूनी संरचना सहितको स्वायत्तता प्रदान गरिनु पर्दछ ।
- समग्र राजस्व नीति निर्माण अर्थ मन्त्री/अर्थ मन्त्रालयको कार्य क्षेत्र भए पनि राजस्व प्रशासनको जिम्मेवारी सहितको स्वायत्तताको समुचित व्यवस्थापन हुनु जरुरी छ ।
- वोर्डको संरचनामा अध्यक्ष मन्त्री या सचिव वा अन्य को हुने, निजको भूमिका कस्तो रहने ? वोर्ड आफैमा सल्लाहकारी संस्था हुने हो वा पूर्ण सशक्त हुने हो ? अर्थात वोर्डले सरकारका नीति कार्यान्वयन मात्र गर्ने हो या निर्ती निर्माणमा पनि यसको भूमिका रहने हो ? यसको संचालक परिषद (गभर्निङ काउनिसिल) कस्तो हुने को को यसका सदस्यहरू हुने ? निजहरूको योग्यता तथा पदावधि केति हुने ? वोर्डको कार्यकारी संयन्त्र कस्तो हुने ?
- वोर्डका पदाधिकारीको भूमिका तथा उत्तरदायित्व के कस्तो रहने ? स्वायत्त वोर्डको उत्तरदायित्व कस्तो हुने मन्त्री, मन्त्री परिषद, संसद वा को प्रति उत्तरदायी हुने ? उत्तरदायित्व एवं जवाफदेहिताका तौर तरिकाहरू के कस्ता हुने ?
- विद्यमान विभाग, कार्यालयहरूको रूपान्तरण के कसरी गर्ने ? विद्यमान राजस्व प्रशासनमा कार्यरत जनशक्तिको भविष्य कस्तो हने ? वोर्डले प्रशासन गर्ने कर तथा गैर करहरू के के हुने ? राजस्व संकलन प्रकृया कस्तो हने ? संघीय संरचना अनुसार यसका इकाईहरू कहां रहने ? त्यसका आधारहरू के के हुने भन्ने सम्बन्धमा पनि व्यापक वहस पैरवी हुनु जिति आवस्यक देखिन्छ त्यति नै अन्य सार्वजनिक निकायहरू जस्तै अर्थ मन्त्रालय, कानून मन्त्रालय (मुद्दा मामिलाको सन्दर्भ), नेपाल राष्ट्र वैक, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारसंगको यसको सम्बन्ध र सीमाको स्पष्टता हुनु पर्ने देखिन्छ ।

- कुनै पनि संस्थाले राजनीतिक वा कानूनी वैधता प्राप्त गर्न सकेन भने त्यसको औचित्य समाप्त भएर जान्छ तसर्थ कुनै कार्यकारी आदेश, मन्त्री परिषद्को औपचारिक निर्णय मात्र कै आधारमा हतारमा यस्तो संस्था निर्माण गर्नु हुँदैन । यसको लागि पहिला संसदबाट ऐन पारित हुनै पर्दछ जसले गर्दा सम्पूर्ण राजनीतिक दलहरूले अपनत्व वोध गर्न सकून ।
- सम्पूर्ण सार्वजनिक क्षेत्रको सुधार विना राजस्व प्रशासनको सुधार मात्र पनि दिगो र भरपर्दो हुनै सकैन् यस तर्फ पनि उच्च राजनीतिक तथा प्रशासनिक पदाधिकारीहरु संवेदनशील हुनु नितान्त आवश्यक छ ।

९. निष्कर्षः

अन्तराधिकारीहरु मुद्रा कोषले गरेको एक अध्ययनले स्वायत्त राजस्व प्राधिकरण स्थापना गरेका विभिन्न अफिकी मूलुकहरुमा जनशक्तिको सीमित क्षमता र भ्रष्टाचारका मुद्रा अभै कायम रहेका, साना तथा मझौला करदाताको प्रशासनमा ध्यान पुराउन नसकेको, कतिपय मूलुकमा सुधारको अवस्था निराशाजनक रहेको तथा राजस्व संकलनमा समेत खासै बृद्धि नभएको उल्लेख गरेको छ । त्यसै गरी यस्ता वोर्ड वा प्राधिकरणको सफलता मन्त्रीको भूमिका र उसको उत्तरदायित्वसंग गासिने गरेको जनाएको छ । राजस्व प्रशासनमा यस्ता स्वायत्त संस्थाले कार्यक्षमतामा सुधार ल्याएको वा नल्याएको सम्बन्धमा कुनै ठोस प्रमाण समेत नभएको जनाएको छ । भारतको राजस्व संगठन नीति र संरचनामा सुधारका लागि सुझाव गर्न हालै गठीत एक आयोग (Tax Administration Reform Commission) ले कर प्रशासनलाई बढी वित्तीय र कार्यगत स्वायत्तता प्रदान गर्न, राजस्व सचिवको पद खारेज गरी बोर्डलाई तिनको काम जिम्मा दिन सुझावहरू दिएको छ । यसबाट यस्ता स्वायत्त संस्थाहरुको सफलताको आधार भनेकै स्वायत्तताको स्तर हो भने देखिन्छ । त्यसैले हामीले गठन गर्न राजस्व प्रशासनको स्वायत्त वोर्डको अल्पकालिन, मध्यकालिन तथा दिर्घकालिन कार्ययोजना निर्माण नगरी परम्परागत कर्मचारीतन्त्रीय पद्धती र प्रकृया मै नयां संस्थाको शुरुवाती पाइला अगाडी बढ्ने हो भने भै रहेका अन्य वोर्ड या प्राधिकरणको हालतमा यो संस्था पनि नजाला भन्न सकिन्दैन । यस तर्फ समयमै संवेदनशील हुन नितान्त आवश्यक छ । dhakalps@gmail.com

सन्दर्भ सामाग्रीहरु

- उच्च स्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ को प्रतिवेदन ।
- केन्द्रीय राजस्व वोर्ड गठन सम्बन्धमा अध्ययन गर्न गठित कार्यदलको प्रतिवेदन, २०६६ ।
- आन्तरिक राजस्व स्मारिका, २०७१ र २०७२, आन्तरिक राजस्व विभाग, काठमाण्डौ ।
- राजस्व वोर्ड गठनका पूर्वशर्तहरू, प्रकाश शर्मा ढकाल, कारोबार दैनिकमा प्रकाशित लेख ।
- संघीयतामा राजस्व प्रशासन, प्रकाश शर्मा ढकाल, कारोबार दैनिकमा प्रकाशित लेख ।
- राजस्व परामर्श समितिका प्रतिवेदनहरू, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरवार ।
- आन्तरिक राजस्व विभागका वार्षिक प्रतिवेदनहरू ।
- भन्सार विभागका वार्षिक प्रतिवेदनहरू ।
- अर्थ मन्त्रालय, राजस्व अनुसन्धान विभाग, भन्सार विभाग तथा आन्तरिक राजस्व विभागका विभिन्न प्रकाशन तथा वेबसाइटमा रहेको सामाग्रीहरु ।
- विभिन्न आ.व.का वजेट वक्तव्यहरू, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरवार ।
- आन्तरिक राजस्व विभागको व्यवस्थापन गोष्ठि, २०७३ मा प्रस्तुत विभिन्न कार्यपत्रहरू ।
- www.oecd.org.
- भारत, वंगलादेश, पाकिस्तान लगायतका राजस्व प्रशासन संचालन गर्ने निकायका वेबसाइटहरू ।

ਪੰਜਾਬ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਰ ਟਿਕਸ ਸਮਾਰਕ। 2003

बक्यौता अवस्था र सोको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने उपाय

प्रकाश पौडेल

निर्देशक

आन्तरिक राजस्व विभाग

१. अवधारणा र पृष्ठभूमि

सार्वजनिक वस्तु तथा सेवाहरूको वितरणका लागि राज्यलाई आर्थिक श्रोत अपरिहार्य हुन्छ । राज्य संचालनका लागि आवश्यक आर्थिक श्रोतको परिपूर्तिका लागि राजस्व संकलन प्रमुख आधार हो । राज्यद्वारा निर्मित कानून अनुसार मात्र राजस्व प्रशासनले राजस्व संकलनको अधिकार प्राप्त गरेको हुन्छ । राजस्व अन्तर्गत पनि विशेष गरी कर राजस्व र गैह कर राजस्वको योगदान रहन्छ । त्यस्तै गरी कर राजस्वमा प्रत्यक्ष कर अन्तर्गत आयकर, संपत्तिकर आदि पर्दछन् भने अप्रत्यक्ष कर अन्तर्गत मुल्य अभिवृद्धि कर, विक्री कर, अन्तःशुल्क लगायतका करहरु पर्दछन् ।

सामान्यतया कुनै प्रत्यक्ष प्रतिफलको आशा नगरी राज्यलाई कानूनी रूपमा भुक्तानी गरिनुपर्ने अनिवार्य आर्थिक दायित्वलाई कर भन्ने गरिन्छ । राज्यद्वारा कानूनी रूपमा कुनै निश्चित वस्तु, सेवा वा संपत्तिको उपभोगमा वा आम्दानी जस्ता विषयहरूमा करारोपण गरिएको हुन्छ र यस्तो कर तिर्ने निश्चित समय समेत परिभाषित गरिएको हुन्छ । कर तिर्नुपर्ने दायित्व भएको त्यस्तो व्यक्ति वा निकायले तोकिएको समय सीमा भित्रमा सो करको भुक्तानी गर्न बाँकी रहेमा त्यसलाई कर बक्यौता भनिन्छ । The Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) ले कर बक्यौतालाई "Taxes due to government but not paid . Other arrears in receipts could arise from non-payment of loans by government or nonpayment of bills for government services . " भनि परिभाषित गरेको पाईन्छ ।

२. विषयवस्तुको महत्व

राजस्व संकलनको इतिहासदेखि नै कर बक्यौताको पाटो पनि सँगसँगै राजस्व प्रशासनको अंश (Part & Parcel) रहदै आएको देखिन्छ । हालका दिनहरूमा आएर यसको आयतन बढ्दै जानुले कर बक्यौता समग्र राजस्व प्रशासनलाई नै चुनौतिको रूपमा देखिदै आएको छ । स्वभावतः कर भनेको नितान्त व्यक्तिगत आम्दानीबाट सरकारी कोषमा जम्मा गर्ने आर्थिक दायित्व भएको हुँदा स्वतःस्फूर्तरूपमा कर तिर्न हिच्कचाउनु करदाताहरुको मानवीय स्वभाव नै हो । आर्थिक रूपमा समृद्ध तथा विकसित राष्ट्रहरूमा समेत कर छली एवं कर पन्छ्याउने तथा बक्यौता रहने समाचारहरु सुन्न र पढ्न पाइन्छ । हाम्रो जस्तो न्यून विकसित देशमा जहाँ यथेष्ट रूपमा आधारभूत सार्वजनिक सेवा तथा सुविधाहरु जनता समक्ष राज्यले प्रवाह गर्न सकेको छैन र करदाताहरुलाई उनीहरूले तिरेको करको औचित्य पूर्णरूपमा प्रमाणित गर्न सकेको छैन, कर तिर्ने चाहना र उत्प्रेरणा करदाताहरुमा विकास हुन सकिरहेको छैन, परिणाम स्वरूप कर बक्यौताको समस्या चुनौतिपूर्ण रहदै आएको छ । बक्यौता कर व्यवस्थापनका लागि विशेष गरी २ वटा पक्षहरु महत्वपूर्ण हुन्छन् । पहिलो, बक्यौता करको करदाता पहिचान सहितको स्पष्ट

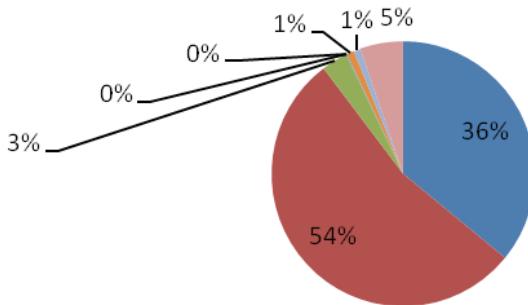
अभिलेखांकन तथा दोश्रो, बक्यौता कर असुलीका लागि कर प्रशासनको प्रयास। अद्यावधिक बक्यौताको लगत बिना कर असुलीका लागि कर प्रशासनको प्रयास प्रभावकारी हुन सक्दैन।

२०७३ आषाढ मसान्तसम्मको आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गतका कार्यालयहरुको वास्तविक शीर्षकगत कर बक्यौता विवरण (Integrated Tax System अनुसार)

शीर्षक	करदाता संख्या	बक्यौता रकम रु	प्रति करदाता अनुपात	अपिल विवरण		प्रति करदाता अनुपात
				संख्या	रकम	
मूल्य अभिवृद्धि कर	६७८६५	७०४५६६२२०७	१०३८९९	२६७८	१११४९९६७८८७	४१६०२५७
आयकर	३०८१३	१०५३२३४६४४९	३४९८९५	२०६१	२६५६५८५८२७७	१२८८९७९
अन्तःशुल्क	१५७६	६१८०७४२९२	३९२९७९	७१	१०८९८८९९८	१२८०२६६९
शिक्षा सेवा शुल्क	४८	३२९७८९६	६८७०६	०	०	०
स्वास्थ्यसेवा कर	७०	२१७९७६९६	३११३९५	०	०	०
विक्री कर	७००	१८१८७८७५५	२५९८२७	०	०	०
विशेष कर	१४५८	१५८८७६७५२	१०८९६९	०	०	०
अग्रिम कर कट्टी	२५४०	१०३४९८८०९९	४०७४७५	०	०	०
जम्मा	१०५०७०	१९५९६९३९९९	१८८५९३	४८९०	३८६१६०९५०८२	२९८५२७०८

बक्यौता अनुपात

- मूल्य अभिवृद्धि कर ■ आयकर
- स्वास्थ्य सेवा कर ■ विक्री कर
- अन्तःशुल्क
- विशेष कर
- शिक्षा सेवा शुल्क
- अग्रिम कर कट्टी

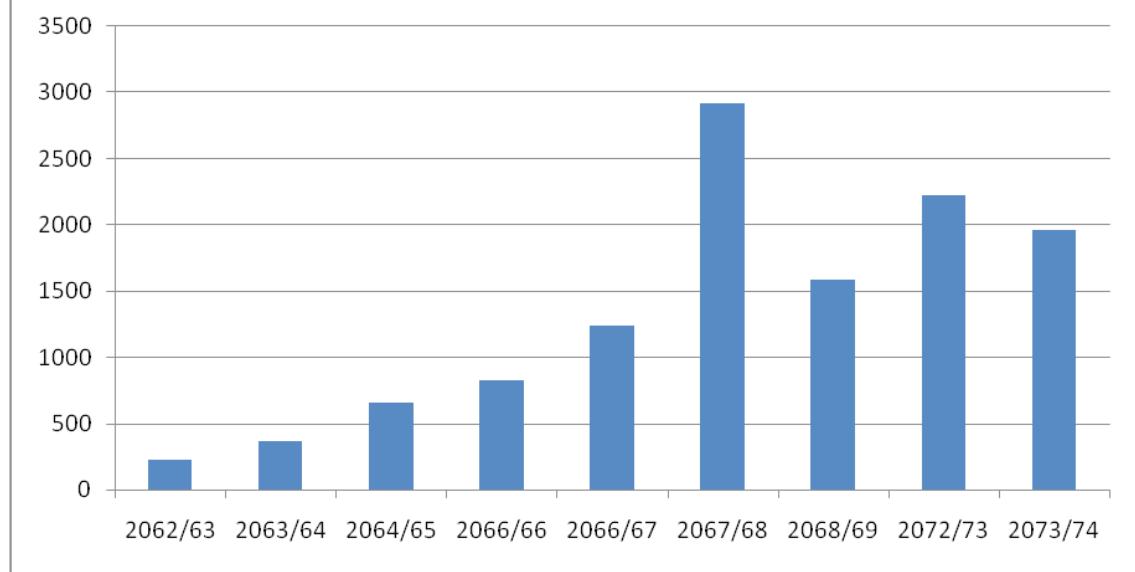

आ.व. २०६९/७०, २०७०/७१, र २०७१/७२ मा क्रमशः रु. १३ अर्ब २ करोड, रु. १३ अर्ब ३५ करोड र रु. १ अर्ब ६० करोड बक्यौता फरफारक भएको देखिन्छ। गत आ.व. मा आयकरतर्फ बक्यौता समायोजन रु. १० अर्ब ८४ करोड र बक्यौता संकलनतर्फ ३ अर्ब १६ करोड साथै मूल्यअभिवृद्धि करतर्फ बक्यौता समायोजन रु. ४ अर्ब १० करोड र बक्यौता संकलनतर्फ ३ अर्ब ४० करोड गरी जम्मा रु. २१ अर्ब ५० करोड बक्यौता समायोजन तथा असुली भएको पाइन्छ। कर फछ्यौट आयोगबाट भएका काम कारबाहीका कारणले उक्त रकम समायोजन तथा असुलीमा टेवा पुगेको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष अनुरूप विभागको बक्यौता रकमको उतार चढाव निम्न बमोजिम रहेको छ।

आ.व.को शुरुमा	बक्यौता रकम रु करोडमा
२०६२/६३	२२६
२०६३/६४	३६४
२०६४/६५	६६१
२०६६/६६	८२८
२०६६/६७	१२३४
२०६७/६८	२९१९
२०६८/६९	१५८७
२०७२/७३	२२२४
२०७३/७४	१९६०

स्रोत : वार्षिक प्रतिवेदन २०६६/६७ र IT System

आ.ब. अनुसार बक्यौता रकम रु. करोडमा

यसरी कर बक्यौता बढ़दै जानुले कर प्रशासनमा चुनौति थपिएको त छैदैछ भने अर्का तर्फ बक्यौता व्यवस्थापनको पाटो महत्वपूर्ण हुन गएको छ। आँकडालाई विश्लेषण गर्ने हो भने गत आ.व. को विभागको कूल राजस्व असुली लक्ष्य रु. २ खर्ब ४ अर्ब ४२ करोडको तुलनामा जम्मा वास्तविक बक्यौता रु. १९ अर्ब ६० करोडको अनुपात ९.६ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। ब्याज, शुल्क, जरिवाना समेतको बक्यौताको तुलनामा यो प्रतिशत अझ बढने देखिन्छ। त्यस्तै प्रचलित मूल्यको कूल गार्हस्थ उत्पादन रु. २२४९ अर्बको तुलनामा यो अनुपात करिब १ प्रतिशत हुने देखिन्छ। यसबाट पनि बक्यौता व्यवस्थापनको सन्दर्भमा राज्यको आर्थिक पक्षको महत्वलाई आंकलन गर्न सकिन्छ।

हाल दशकौं पुराना र नयाँ बक्यौताहरूलाई समान कार्यप्रक्रियाबाट व्यवस्थापन गर्न खोजेको देखिन्छ जुन स्वभावतः प्रभावकारी हुने संभावना कम रहन्छ । बक्यौतालाई निश्चित आधारमा वर्गीकरण गरेर व्यवस्थापन गर्न सकिएको छैन ।

१. विद्यमान कानुनी व्यवस्था

कर बक्यौता न्यूनिकरण तथा असुलीका लागि कर प्रशासनको भूमिका अहं रहेको हुन्छ । हाम्रो संदर्भमा कर बक्यौतालाई सूचना प्रणालिमा आधारित (Web-Based) रहेर व्यवस्थापन गर्ने प्रयास गरिए आएको छ । करलाई राज्यको संपत्तिको रूपमा मनन् गरिने हुँदा बक्यौता असुलीलाई कानुनी राज्यको प्रतिष्ठाको रूपमा समेत हेर्ने गरिन्छ । प्रत्येक नागरिकको संपत्तिलाई संवैधानिक हक प्रत्याभूति रहेको अवस्थामा कर बक्यौता संकलन तथा कारबाही हल्का रूपमा कार्यान्वयन गर्न सकिने विषय होइन । तसर्थ कर बक्यौता संकलनलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि सम्बन्धित क्षेत्रगत ऐन नियमहरूमा विभिन्न व्यवस्थाहरु भएको पाइन्छ । यस्ता व्यवस्थाहरु संबन्धमा तपशिलमा संक्षेपमा चर्चा गरिन्छः

आयकर ऐन, २०५८ का व्यवस्थाहरुः

आयकर ऐन, २०५८ को परिच्छेद २० अन्तर्गतका विभिन्न दफाहरूमा बक्यौता कर संकलन संबन्धी निम्न व्यवस्थाहरु गरेको छः

- दफा १०३ करकटी गरी बुझाउनु पर्ने रकमलाई अन्य किसिमले गर्नुपर्ने भुक्तानीलाई भन्दा अग्राधिकार दिनुपर्ने ।
- दफा १०४ बक्यौता राख्ने व्यक्तिको संपत्तिमा नेपाल सरकारको दावी सिर्जना हुने ।
- दफा १०५ दावी गरेको संपत्तिको लिलाम विक्री गरी बक्यौता असुल गर्न सकिने ।
- दफा १०६ कर बक्यौता राख्ने व्यक्तिलाई नेपाल बाहिर जान रोक लगाउन सकिने ।
- दफा १०७ बक्यौता राख्ने निकायका अधिकृत कर्मचारीलाई कर बुझाउन जिम्मेवार बनाइएको ।
- दफा १०८ प्रापक र लिक्विडेटर वा बक्यौता कर असुल गर्न सक्ने व्यवस्था ।
- दफा १०९ बक्यौता राख्ने करदातालाई रकम बुझाउनु पर्ने दायित्व भएको तेश्रो व्यक्तिबाट कर असुल गर्न सक्ने व्यवस्था ।
- दफा ११० बक्यौता राख्ने गैर बासिन्दा व्यक्तिको एजेन्टबाट कर असुल गर्न सक्ने व्यवस्था ।
- दफा ११० बक्यौता राख्ने करदातालाई कर असुलीका लागि जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सक्ने व्यवस्था ।

मुल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ का व्यवस्थाहरुः

मुल्य अभिवृद्धि कर ऐन, दृष्टिको दफा दृज मा बक्यौता कर असुली संबन्धमा निम्न व्यवस्था हरु गरेको पाइन्छः

दफा २१ (क) करदातालाई फिर्ता गर्नुपर्ने रकम भए त्यसमा कट्टा गरेर ।

दफा २१ (ख) करदाताको चल अचल संपत्ति कब्जा गरेर ।

दफा २१ (ग) करदाताको संपत्ति लिलाम विक्री गरेर ।

दफा २१ (घ) वित्तीय संस्थामा रहेको करदाताको रकमबाट कट्टा गर्न लगाएर ।

दफा २१ (ङ) सरकारी निकायबाट करदाताले पाउने रकमबाट कट्टा गर्न लगाएर ।

दफा २१ (च) करदातालाई तिर्नुपर्ने दायित्व भएको तेश्रो व्यक्तिबाट दाबी गरेर ।

दफा २१ (छ) करदाताको आयात निर्यात र अन्य कारोबार रोकका गरेर ।

दफा २१ (ज) करदातालाई नेपाल बाहिर जान रोक लगाएर ।

साथै तोकिएको समयमा आयकर र मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानी नगर्ने करदातालाई समय अवधी अनुरूप व्याज तथा थप दस्तुर असुल गर्ने व्यवस्था समेत ऐनमा रहेको छ ।

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा २२ मा बक्यौता अन्तःशुल्क रकम बक्यौता राख्ने व्यक्तिबाट अन्तःशुल्क अधिकृतले सरकारी बाँकी सरह असुल उपर गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । साथै ऐन बमोजिम बुझाउनुपर्ने अन्तःशुल्क रकम म्याद भित्र नबुझाएमा बुझाउन बाँकी रहेको रकममा प्रति दिन ०.०५ प्रतिशतका दरले विलम्ब शुल्क लाग्ने व्यवस्था समेत रहेको छ ।

सामायिक कर असुल ऐन, २०१२ को दफा (७) को उपदफा ६ र ८ ले म्यादभित्र स्वास्थ्य सेवा कर तथा विवरण नबुझाएमा जरिवानाको व्यवस्था साथै कर अधिकृतले त्यस्तो कर बक्यौता राख्ने व्यक्ति वा निकायको कारोबार बन्द गर्न आदेश दिन सक्ने सम्मको अधिकार प्रदान गरेको छ । सोही ऐनको दफा (८) को उपदफा ६ ले म्यादभित्र शिक्षा सेवा शुल्क तथा विवरण नबुझाएमा माथि उल्लिखित प्रकार कै कानूनी व्यवस्था गरेको छ ।

ऐनका व्यवस्थाहरुको प्रयोग गरी कानूनी कारवाही अगाडि बढाउँदा कार्यालयगत प्रक्रियाहरुमा एकरूपता ल्याई कानूनी कारवाहीबाट प्रभावकारी रूपमा बक्यौता संकलन गर्ने प्रयोजनका लागि मिति २०७३/२/३ गते विभिन्न प्रक्रिया एवं व्यवस्थाहरुलाई स्पष्ट पार्दै मातहतका कार्यालयहरुमा परिपत्र भएको छ । साथै विभिन्न समयहरुमा बक्यौता व्यवस्थापनका लागि सान्दर्भिक परिपत्रहरु विभागबाट जारी हुँदै आएका छन् ।

आन्तरिक राजस्व विभाग तथा अन्तर्गतका कार्यालयहरु हाल करिव Web-Based अभिलेखांकनतर्फ अभिमुख हुँदै गएको हुँदा कर बक्यौताको लगतमा क्रमिक रूपमा सुधार हुँदै आएको देखिन्छ । तथापि आशातीत रूपमा सुधारका लागि थप प्रयास आवश्यक छ ।

४. बक्यौता सम्बन्धी समस्या

कर बक्यौताले राज्यको आर्थिक आमदानीमा नकारात्मक असर त पार्दै नै, समयमा कर तिर्ने र उच्च करसहभागिता जनाउने इमान्दार करदाताहरुको मनोवलमा समेत गिरावट ल्याउन सक्छ । तसर्थ आर्थिक हितका अलावा राज्यको उपस्थिति र करप्रशासनको Dignity का लागि पनि बक्यौता असुली र व्यवस्थापन जरुरी हुन्छ । बक्यौता जति पुरानो हुँदै गयो, उति व्यवस्थापनमा कठिनाईहरु थिएँदै जान्द्छन् । अंग्रेजीमा एउटा भनाई छ: Every penny of tax that is not collected means a higher tax for the law-abiding citizen who does pay on time .

विशेष गरी बक्यौता व्यवस्थापनका सम्बन्धमा २ किसिमका समस्याहरु प्रमुख रूपमा रहेका छन् ।

अभिलेखांकनः

- आयकरतर्फ विभाग अन्तर्गतका सबै कार्यालयहरुवाट पूर्ण रूपमा पुराना बक्यौताहरु विभागको Arrears Management System मा प्रविष्टि नगरिएको ।
- २०५८ साल भन्दा पहिले लगत कायम भएका तर स्थायी लेखा नंबर प्राप्त नगरेका करदाताहरुको बक्यौता व्यवस्थापनलाई सहजिकरण गर्न नसकिएको ।
- २०५८ सालभन्दा पुराना आयकरको बक्यौताहरुको सन्दर्भमा क्यक्तभ ले स्वतः व्याजको गणना नगर्ने हुँदा वास्तविक बक्यौता अद्यावधिक हुन नसकेको ।
- कर निर्धारण भएको रकमलाई System मा प्रविष्टि गर्ने जनशक्तिलाई सो संबन्धमा पर्याप्त तालिम तथा सिकाईको अभावले समेत बक्यौता अभिलेखांकनमा समस्या देखिएको ।
- मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ Audit Trial Report अध्ययन गर्ने जनशक्तिलाई तालिमको अभाव रहेको ।
- कार्यालयको कार्यक्षेत्र अनुरूप बक्यौतालाई सम्बन्धित कार्यालयमा लगत कायम गर्न नसकिएको समस्या समेत रहेको । जसले गर्दा एक कार्यालयमा बक्यौता रहेको करदाताले अर्को कार्यालयबाट करचुक्ता प्रमाणपत्र प्राप्त गर्ने संभावना रहेको ।
- मूल्य अभिवृद्धि करमा जस्तो आयकर र अन्तःशुल्कमा स्वचालित बक्यौता अभिलेख अद्यावधिक हुन नसकेको ।

असुलीः

- कार्यालयहरुबाट बक्यौता असुलीका सन्दर्भमा केही ठोस तथा उपलब्धपूर्ण संकलन भ्रमण गरिएता पनि धेरैजसो भ्रमणहरु केवल तथ्यांक अभिवृद्धिका लागि मात्र गरेको देखिएको ।
- संकलन भ्रमणलाई बक्यौता असुलीका लागि गहन (Intensive) विषयका रूपमा अंगीकार गर्न नसकिएको । विभागबाट निर्धारण गरिने कार्य संपादन लक्ष्य अन्तर्गत संकलन भ्रमणको संख्या अधिक भएर समेत यसले संवेदनशीलता प्राप्त नगरेको हुन सक्ने तर्फ समेत ध्यान जानु आवश्यक देखिएको ।
- अस्वाभाविक व्यक्तिका नाममा व्यवसाय दर्ता गरी तेश्रो व्यक्तिबाट भएको कारोबारमा बक्यौता रहने संभावना अधिक रहेको ।
- धेरै पुराना बक्यौताहरुका संबन्धमा कतिपय बक्यौताको कारण, करदाता पहिचान जस्ता सूचनाको कमी समेत बक्यौता व्यवस्थापनको समस्या रहेको ।
- बक्यौता रहेको कतिपय करदाताहरुलाई नै आफ्नो बक्यौता रहेको विषयमा पूर्ण जानकारी प्रदान गर्न र नियमित संपर्कमा रही असुलीका लागि दवाव सिर्जना गर्न न्यून मात्र प्रयास गरिएको ।
- कर सहभागिताको लागि करदाताको चेतना अभिवृद्धि पर्याप्त रूपमा हुन नसकेको ।
- बक्यौता असुलीका लागि सम्बन्धित कानुनहरुले प्रदान गरेका अन्तिम तहको कानुनी कारवाहीका प्रक्रिया अगाडि बढाउन कार्यालयहरुमा उदासिनता देखिएको ।

- प्रत्येक करदाताको कानूनी कारवाही गर्दा छुट्टाछुट्टै निर्णय एवं प्रक्रिया बमोजिम थालनी गर्नुपर्नेमा एकमुष्टि रूपमा कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढाउने गरेको समेत देखिएको जसले गर्दा कुनैपनि निश्चित करदातालाई Follow-Up गरी कारवाही टुंगोमा पुऱ्याउन समस्या देखिएको ।
- प्रायः जसो बक्यौता असुली सम्बन्धी कानूनी कारवाही थालनी गर्दा पूर्णरूपमा कानूनी प्रक्रियाहरु अबलम्बन नहुँदा कानूनी कारवाही कमजोर हुन सक्ने देखिएको ।
- यदाकदा विभागको Server मा आउने उतार चढावका कारण समेत बक्यौता व्यवस्थापनमा द्विविधा आउने गरेको ।
- कार्यालयबाट भएको कर निर्धारण उपर पुनरावेदनमा जाने प्रवृत्ति बढ्दै जानु तथा पुनरावेदनमा गएका करदाताहरुको निर्णय, फैसला समयमा हुन नसक्नाले समेत अपिल बक्यौताको आयतन बढ्दो छ ।
- मूल्य अभिवृद्धि करको थालनी भएको करिब २ दशक बितिसक्दा पनि अभै विक्रीकर तर्फ उल्लेख्य रकम बक्यौता रहनु कर प्रशासनको समस्या तथा चुनौतीका रूपमा रहेको छ ।
- सरकारी स्वामित्वमा रहेका निकायहरुको समेत बक्यौता यथावत् रहिरहनु ।
- बक्यौता व्यवस्थापन निर्देशिका निर्माण कै चरणमा रहिरहनु ।
- दशकौं पुराना र नयाँ बक्यौताहरुलाई समान कार्यप्रक्रियाबाट व्यवस्थापन गर्न खोजिनु ।

१. अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास:

कर बक्यौता प्राय सबै मुलुकहरुमा रहेको समस्या हो । यसको व्यवस्थापनमा विभिन्न मुलुकहरुले केही समान एवं केही पृथक अभ्यासहरु अङ्गालेको पाईन्छ । बेलायतको सन्दर्भमा हेर्दा त्यहाँको स्थानीय निकायले असुल गर्ने परिषद कर (Council Tax) जुन विशेष गरी सम्पत्ति माथि लगाइने कर हो, यदि कुनै करदाताले यस्तो कर बक्यौता राखेमा निम्न प्रक्रियाहरु अबलम्बन गर्ने गरिन्छ:

- तिर्नुपर्ने बक्यौता रकम सहितको पहिलो ७ दिने स्मरण सूचना
- बक्यौता तिर्न १४ दिने सूचना
- बक्यौता राख्ने करदातालाई कारवाही शुरु गर्न अदालतबाट Liability Order प्राप्त गर्ने जसमा बक्यौता रकम र असुली प्रक्रियामा भएको खर्च समेत करदाताबाट उपर गर्ने अधिकार हुन्छ
- बेरोजगार भत्ता, पेन्सन क्रेडिट जस्ता करदाताले प्राप्त गर्ने भुक्तानीबाट कट्टा गरेर
- करदाताले काम गर्ने निकायबाट पाउने पारिश्रमिकबाट कट्टा गरेर
- Bailiffs जस्ता Enforcement Agents को प्रयोग गरेर जसले अदालतबाट प्राप्त अधिकार अनुरुप करदाताको घरमा नै गएर त्यहाँका जुनसुकै मालवस्तुहरु कब्जा गरेर समेत बक्यौता असुल गर्न सक्छन्
- करदाताको घरजग्गा विक्री गरेर, र

- उपरोक्त उपायहरुबाट समेत पूर्ण रूपमा बक्यौता संकलन हुन नसकेमा अधिकतम ३ महिनासम्म जेल चलान् ।

त्यसै गरी अमेरिकाको मिशिगन राज्य (Michigan State) मा कर बक्यौता असुलीका लागि Letter of Inquiry जारी गर्ने, Liens अर्थात् करदाताको सम्पत्ति रोक्का गर्ने, व्यवसायको मौज्दात, मेशिनरी लगायतका संपत्ति बिक्री गर्ने, करदाताले राज्य वा अन्य कुनै व्यक्तिबाट पाउने Benefits हरुमा Levy लगाउने, Private Collection Agencies हरुबाट बक्यौता कर संकलन गर्न लगाउने, करदाताको कुनै व्यवसायको अनुमतिपत्र खारेज गर्ने जस्ता विधिहरु अभ्यासमा रहेको देखिन्छ । यसरी बक्यौता कर संकलनका लागि निजी क्षेत्रको उपयोग समेत राज्यले गरेको देखिन्छ ।

त्यसै संयुक्त अधिराज्य बेलायतको राजस्व प्रशासन निकाय HM Revenue & Customs (HMRC) अन्तर्गत Tax Disputes Resolution Board को व्यवस्था गरेर कर प्रशासन र करदातावीचको विवाद निरूपण गरी कर बक्यौता न्यून गर्ने प्रयास गरिएको पाईन्छ । कर विवाद समाधानका लागि रसियामा Administrative Alternatives को व्यवस्था गरेको पाईन्छ जसमा Auditor's Tax Office, Superior regional tax office, Federal Tax Service गरी तहमा करदाताको अपिलको सुनुवाई गरी विवाद समाधान गर्ने व्यवस्था गरेको पाईन्छ । त्यसैगरी बक्यौता व्यवस्थापनका संबन्धमा बक्यौतालाई निश्चित आधारमा वर्गीकरण गर्ने अन्तर्राष्ट्रीय प्रचलन समेत रहेको पाईन्छ ।

२. समस्या समाधानका उपाय:

एकातर्प बढ्दो कर बक्यौताको समस्यालाई समाधान गर्न बक्यौता करको लगत वास्तविक र चुस्त राख्नु पर्ने देखिन्छ भने अर्कातर्फ बक्यौता असुलीका लागि नीतिगत तथा कार्यगतरूपमा सम्बोधन हुनु पर्ने आवश्यकता देखिएको छ । कर बक्यौता व्यवस्थापनका लागि विद्यमान ऐन, कानून, नीति नियमहरु अपर्याप्त रहेको भन्न सकिने अवस्था छैन, मुख्य कमजोरी भनेको कर प्रशासन र कार्यरत जनशक्तिको बक्यौता व्यवस्थापन प्रतिको महत्व, संवेदना, प्रयास, जाँगर र उत्साह नै हो । तथापि बक्यौता व्यवस्थापनका लागि निम्न विषयहरु प्रभावकारी हुने देखिन्छन् ।

१. Integrated Tax System लगायतका आन्तरिक केन्द्रीय तथांक प्रणालीलाई सदृढ बनाउँदै आयकरतर्फ सबै पुराना बक्यौताहरु विभागको System मा प्रविष्टि गर्ने ।
२. कर निर्धारण रकमलाई System मा प्रविष्टि गर्ने जनशक्तिलाई पर्याप्त तालिम प्रदान गर्ने ।
३. कार्यक्षेत्र अनुरूप बक्यौतालाई सम्बन्धित कार्यालयमा लगत सार्ने कार्य शीघ्र संपन्न गर्ने ।
४. संकलन भ्रमणलाई बक्यौता असुलीका लागि गहन (Intensive) विषयका रूपमा अंगीकार गर्ने परिपाटी बसान्ने । यसका लागि विभागबाट निर्धारण गरिने कार्य संपादन लक्ष्य अन्तर्गत संकलन भ्रमणको संख्या केही न्यून गर्ने तर संकलन भ्रमण देखि कानूनी कारवाहीको चरणसम्म पुगदा भए गरेका काम कारवाहीहरुको प्रतिवेदन अनिवार्यरूपमा विभागमा पठाउने व्यवस्था गर्ने ।
५. कर बक्यौता रहेका करदाताहरुको सूची आवधिक रूपमा पत्रपत्रिकामा प्रकाशन गर्ने ।
६. आयकर बक्यौता रहेका करदाताहरुको मूल्य अभिवृद्धि कर तर्फ क्रेडिट बाँकी छ वा मूल्य अभिवृद्धि

कर बक्यौता रहेका करदाताहरुको आयकर तर्फ भने बढी कर दाखिला छ भने कार्यालयबाट कानून सम्मत तरिकाले निर्णय गरी बक्यौता समायोजन गर्ने ।

७. धेरै पुराना र न्यून आर्थिक महत्वका आयकर बक्यौतालाई नीतिगत रूपमा फरफारक गर्ने ।
८. बक्यौताको Aging & Classification गरी सोही अनुरूप व्यवस्थापन गर्ने ।
९. अस्वाभाविक व्यक्तिका नाममा व्यवसाय दर्ता गरी तेश्रो व्यक्तिबाट भएको कारोबारमा हुने बक्यौता न्यून गर्न त्यस्तो दर्ता प्रक्रियामा धरौटी माग गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
१०. कर निर्धारण पश्चात् माग कायम गरी कर दाखिला गर्ने म्याद भुक्तान भएपछि, सो बक्यौता सम्बन्धित कर अधिकृतकरार्यालय प्रमुखको Desktop मा Blink हुने गरी विभागको System विकास गर्न सकेमा नयाँ बक्यौताहरुको Follow-Up प्रभावकारी हुने ।
११. बक्यौता असुलीका लागि अन्तिम तहको कानूनी कारवाही परिणाममुखी हुने देखिएता पनि कार्यालयहरुबाट यस विषयमा ठोस प्रक्रिया अवलंबन गरी उत्साहजनक कार्यसंपादन हुन नसकेको अवस्थामा उच्च र पुराना बक्यौता रहेका करदाताहरुको छानौट गरी कार्य संपन्न गर्न विभाग र कार्यालयबीच नियमित संपर्क, सहकार्य र समन्वय बढाउन नितान्त आवश्यक देखिन्छ । त्यस्तै संकलन भ्रमण, कानूनी कारवाही जस्ता प्रक्रियागत कार्यसंपादन लक्ष्यहरुभन्दा कार्यालयको कूल राजस्व असुलीको तुलनामा वास्तविक बक्यौता निश्चित प्रतिशतमा कायम राख्ने वा यस्तै अन्य कुनै परिणाममुखी (*Result-Based*) लक्ष्य निर्धारण भएमा कार्यालयको बक्यौता अनुगमन र संकलन तत्परता वृद्धि हुने र बक्यौता असुलीका नवीनतम् अभ्यासहरुको पहिचान हुन सक्ने संभावना समेत रहन्छ ।
१२. कानूनी कारवाहीको प्रक्रियामा कार्यालयको निर्णय, सम्बन्धित ऐनको दफाको उल्लेख आदि जस्ता अक्षरशः कानूनी चरणहरु अक्षरशः पालना गर्ने ।
१३. बक्यौता संकलनका क्रममा हाल कानुनी कारवाही अन्तर्गत बैंक खाता रोक्का र जग्गा रोक्काको प्रवृत्ति बढ़दो छ । ऐनले प्रदान गरेका अन्य अधिकारहरु जस्तो तेश्रो व्यक्तिबाट कर असुली, निकायका अधिकृत कर्मचारी माथि दवाव सिर्जना जस्ता व्यवस्थाहरुको समेत समानान्तर प्रयोग फलदायी हुन सक्छ ।
१४. करदाता र कर प्रशासनबीच निर्धारण भएको कर संबन्धमा विवाद उत्पन्न भएमा उक्त कर बक्यौताको रूपमा रहने प्रवल संभावना रहन्छ । तसर्थ अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरु अनुरूप करदाता र कर प्रशासनबीच उत्पन्न कर विवाद समाधानका लागि हाम्रो परिवेश सुहाउँदो प्रशासनिक मध्यस्थिता समितिरबोर्ड को नीतिगत अवधारणा प्रभावकारी हुन सक्छ ।
१५. बक्यौता संकलनको कुनै आयाममा निजी क्षेत्रका वस्तुगत तथा विषयगत संघ संस्थाहरुलाई उनीहरुको समेत हित हुने गरी सहभागी गराएर प्रभावकारिता हासिल गर्न सकिने संभावना संबन्धमा अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । वर्तमान अवस्थामा प्रत्येक करदाता कुनै न कुनै त्यस्ता निकायहरुसँग आवद्ध हुने क्रम विकसित भएको हुँदा बक्यौता संकलनमा निजी क्षेत्रको साभेदारी फलदायी हुन सक्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।
१६. सरकारी स्वामित्वमा रहेका निकायहरुको बक्यौता संबन्धमा रकम विनियोजन गरेर बक्यौता

फरफारक गर्ने वा मिन्हा गर्नेतर्फ पहलकदमी लिनुपर्ने देखिन्छ ।

१७. बक्यौता व्यवस्थापनलाई नीतिगत रूपमा प्रभावकारी बनाउन बक्यौता व्यवस्थापन निर्देशिका यथाशीघ्र निर्माण गर्ने ।
१८. औचित्य हेरी बक्यौता कर तिर्न किस्ताबन्दीको सुविधालाई प्रोत्साहन गर्ने ।
१९. सापेक्षिकरूपमा अधिक बक्यौता रहने कारोबार तथा करदाताको प्रकृति हेरी भुक्तानीमा अग्रिम करकट्टी (Tax Deduction at Source) तथा स्रोतमा कर संकलन (Tax Deduction at Source-TCS) जस्ता नवीनतम अवधारणालाई नीतिगत रूपमा गर्ने । संयुक्त उपक्रम ठेक्का (Joint Venture Contract) तथा अन्य राजस्व बक्यौताका संभावित क्षेत्रहरूमा यस व्यवस्थाले कर बक्यौता रकमको आयतन घटाउन सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

३. निष्कर्षः

राज्यले वैधानिक रूपमा प्राप्त गर्नुपर्ने कर राजस्व निश्चित समय सीमा भित्रमा प्राप्त नगरेमा कर बक्यौताको रूपमा रहने र यसको बढ्दो क्रमले राज्यको आर्थिक सामर्थ्यमा नै हास आउने हुँदा आजको जटिल बन्दै गएको राजस्व प्रशासनमा बक्यौता व्यवस्थापन चुनौतिपूर्ण हुँदै गएको छ । यस्ता चुनौतिहरूको सामना गर्न मुख्यतः राजस्व प्रशासनको प्रयास, दक्षता एवं प्रभावकारिता नै आधारभूत पक्ष हो । कार्यगत परिसूचकहरूको तथ्यांक थप गर्न भन्दा पनि कर सहभागिता बढाउनका लागि कार्यगत परिसूचकहरूको निर्धारण गरिएको वास्तविकता मनन् गर्न आवश्यक छ । साथै कर सहभागिताको लागि करदाताको चेतना अभिवृद्धि, अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास अनुरूप परिवेश सुहाउँदो मौलिक सक्षम नीतिगत व्यवस्था एवं ऐनले प्रदान गरेका अधिकारहरूको निर्वाध प्रयोग जस्ता विषयलाई समेत बक्यौता व्यवस्थनपन एवं असुलीका महत्वपूर्ण पक्षहरूको रूपमा हृदयंगम गर्नु जरुरी छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- Organization for Economic Cooperation & Development accessed july, 2016 www.oecd.org.
- वार्षिक प्रतिवेदन आ.व. २०७१/७२, आन्तरिक राजस्व विभाग, २०७२ ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ ।
- आयकर ऐन, २०५८ ।
- HM Revenue & Customs, accessed july, 2016.
<http://www.gov.uk/government/organisations/hm-revenue-customs>.
- State Of Michigan, accessed july, 2016, www.michigan.gov/taxes.

अन्तःशुल्क करकट्टी र पिता

राज कुमार खतिवडा
निर्देशक
आन्तरिक राजस्व विभाग

क. अन्तःशुल्क करकट्टी (क्रेडिट)

१. पृष्ठभूमी

कर कानून बमोजिम दर्ता भएको करदाताले करयोग्य वस्तु वा सेवाको खरिद वा पैठारीमा तिरेको कर सोही वस्तु वा सेवा वा सो बाट तयारी पदार्थ बनाई बिक्री गर्दा बिक्रीमा संकलन गरेको करमा समायोजन गर्न पाउने गरी सुविधा प्रदान गरिएको हुन्छ । जसलाई करकट्टी (Tax Credit Adjustment) भनिन्छ । यस्तो करकट्टीको सुविधा मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्क जस्ता अप्रत्यक्ष करमा प्रदान गरिएको हुन्छ । करकट्टी (Tax Credit Adjustment) सुविधा अप्रत्यक्ष करको सुन्दर पक्ष हो । अन्तःशुल्क प्रशासनमा समयानुकूल सुधार तथा परिमार्जन भै करकट्टीको सुविधा समेत थप भएको छ जुन अन्तःशुल्क प्रशासनलाई परम्परागत प्रणालीबाट आधुनिकता तर्फ लैजाने एक महत्वपूर्ण कदमको रूपमा लिन सकिन्छ ।

२. कानूनी व्यवस्था

अन्तःशुल्क प्रशासनमा करकट्टी सुविधाको विगत त्यति पुरानो छैन । अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ मा आर्थिक विधेयक, २०६५ बाट करकट्टी सम्बन्धी प्रावधान थप भै २०६८ साल सम्म निम्न व्यवस्था कार्यान्वयनमा थियो ।

‘व्यापारिक प्रयोजनका लागि अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु वा सेवाको खरिदमा वा पैठारीमा तिरेको अन्तःशुल्क त्यस्तो वस्तु वा सेवा बिक्री गर्दा तिर्नुपर्ने अन्तःशुल्कमा कट्टा गर्न पाईने ।

करकट्टी सम्बन्धी यस्तो व्यवस्था प्रभावकारी देखिएन । किनकी नेपालको सन्दर्भमा अन्तःशुल्क भौतिक नियन्त्रण प्रणाली अन्तर्गतका बस्तुको हकमा वस्तु उत्पादन गरी निष्कासन गर्दाको बखत नै, स्वयं निष्कासन प्रणाली अन्तर्गतका बस्तु (चुरोट तथा सूर्तीजन्य पदार्थ बाहेक) को हकमा बिक्री बिजक जारी गर्दाका बखत तथा पैठारी गर्दा भन्सार विन्दूमा नै निर्धारण र असुल उपर गरिन्छ ।

तर वस्तु वा सेवाको खरिद बिक्री व्यापार (Trading Business) को अन्य तहमा अन्तःशुल्क निर्धारण र असुल उपर गर्ने व्यवस्था नभएकोले उत्पादन र पैठारी बाहेक खरिद बिक्री व्यापारको तहले करकट्टी दावी नगर्नाले त्यस्तो सुविधा प्रभावकारी भएको देखिएन । त्यसैले अन्तःशुल्क करकट्टी सम्बन्धी व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन

अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु उत्पादन गर्दा खपत भएको कच्चा पदार्थमा तिरेको अन्तःशुल्क तयारी वस्तु निष्कासन गर्दा तिर्नुपर्ने अन्तःशुल्कमा कट्टा गर्न पाईने गरी आर्थिक विधेयक, २०६८ बाट संशोधन भएको हो ।

करकट्टी सम्बन्धमा हालको व्यवस्था

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३क(३) ले' अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु उत्पादन गर्दा खपत भएको कच्चा पदार्थमा तिरेको अन्तःशुल्क तयारी वस्तु निष्कासन गर्दा तिर्नुपर्ने अन्तःशुल्कमा कट्टा गर्न पाईनेछ तर स्वयं निष्कासन प्रणाली लागू हुने 'सूर्तीजन्य पदार्थ उत्पादन गर्ने उद्योगहरु बाहेक'उद्योगले कच्चा पदार्थ खरिद वा आयात गर्दा तिरेको अन्तःशुल्क तयारी वस्तु बिक्री गर्दा तिर्नुपर्ने अन्तःशुल्कमा कट्टा गर्न पाईनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

त्यसैगरी उपदफा ५ ले दफा ३क(३) बमोजिम अन्तःशुल्क कट्टा गर्दा सहायक कच्चा पदार्थ र प्याकिङ्ग सामाग्रीमा तिरेको अन्तःशुल्क कट्टा गर्न पाउने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

उल्लेखित कानुनी व्यवस्थाले भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा आधारित मदिराजन्य र स्वयं निष्काशन प्रणाली अन्तर्गतका सूर्तीजन्य पदार्थ उत्पादन गर्ने उद्योगले कच्चा पदार्थ खपतका आधारमा अन्तःशुल्क कट्टी गर्न पाउछ भने सूर्तीजन्य बाहेकका स्वयं निष्कासन प्रणालीमा आधारित उद्योगहरुले भने खरिदमा तिरेको सम्पूर्ण अन्तःशुल्क नै कट्टी गर्न पाउँछ ।

तर सहायक कच्चा पदार्थ तथा प्याकिङ्ग सामाग्रीको खरिदमा तिरेको अन्तःशुल्क भने भौतिक नियन्त्रण प्रणाली तथा स्वयं निष्कासन प्रणाली दुवै तर्फका उद्योगहरुले कट्टी गर्न नपाईने व्यवस्था गरेको हो ।

३. समस्याहरू:

- अन्तःशुल्कजन्य पदार्थ उत्पादन गर्नेले मात्र अन्तःशुल्क कट्टी गर्न पाउने, खरिद बिक्री व्यापारको तहले भने कट्टी गर्न नपाउने हुँदा व्यापारको तहमा अन्तःशुल्क छलीको सम्भावना बढेको ।
- सहायक कच्चा पदार्थ र प्याकिङ्ग मेटेरियल्सको खरिदमा तिरेको अन्तःशुल्क दावी गर्न नपाउनाले चुहावटका अन्य बाटोहरु प्रयोग हुन थालेको ।
- सहायक कच्चा पदार्थ र प्याकिङ्ग मेटेरियल्स अन्तर्गत के कस्ता वस्तुहरु पर्दछन् सोको व्याख्या नभएकोले करकट्टी सम्बन्धमा प्रशासन गर्न गाहो भएको ।

४. समस्या समाधानका उपायहरू,

- मदिराजन्य पदार्थ तथा सूर्तीजन्य पदार्थका उत्पादकको कार्यालयबाट नियमित अनुगमन तथा निरिक्षण गर्नुपर्ने ।
- अन्तःशुल्कजन्य पदार्थको खरिद बिक्री व्यापारको अन्य तहले पनि करकट्टी पाउने गरी वा आयकर तर्फ खर्च कट्टी पाउने गरी कानुनी व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- सहायक कच्चा पदार्थ र प्याकिङ्ग मेटेरियल्सको खरिदमा तिरेको अन्तःशुल्क कट्टी गर्न पाउने वा आयकर तर्फ खर्च कट्टी गर्न पाउने गरी कानुनी व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- उद्योग विभागसंग समन्वय गरी सहायक कच्चा पदार्थ र प्याकिङ्ग मेटेरियल्स अन्तर्गत के कस्ता वस्तुहरु पर्दछन् सोको व्याख्या गर्नुपर्ने ।

ख. अन्तःशुल्क फिर्ता

१. पृष्ठभूमि

फिर्ता सम्बन्धी व्यवस्था परम्परागत अन्तःशुल्क प्रशासनलाई आधुनिकता तर्फ ढोन्याउने महत्वपूर्ण कदम हो। सन् १९५४ मा फ्रान्सबाट मु.अ.कर शुरू हुँदा कर कट्टि र कर फिर्ता जस्ता सुन्दरपक्ष समावेश थिए। यी सुन्दर पक्षहरु अन्य करहरुमा पनि समावेश गर्नुपर्दछ भन्ने मान्यता स्वरूप अन्तःशुल्कमा पनि शुरू भएको पाईन्छ। सामान्यतया बिक्रीमा संकलन गरेको भन्दा खरिदमा तिरेको कर बढी भएको खण्डमा, तिर्नु नपर्ने कर तिरेको प्रमाणित भएमा करदातालाई नै फिर्ता दिने प्रावधान नेपालमा मु.अ.कर ऐन लागू भए देखि नै हो भने आयकर तर्फ पनि बढी दाखिला कर फिर्ता दिने प्रावधान ऐन लागू भए देखि कै हो। तर अन्तःशुल्कमा भने कर बढी दाखिला भएपनि फिर्ता दिने व्यवस्था थिएन। अन्तःशुल्क प्रशासन परम्परागत र जटिल भएको भन्ने आरोप लाग्दै आएको भएपनि समय सापेक्ष भएका परिवर्तनलाई आत्मसात गर्दै र अन्य कर कानूनसंग सापेक्ष बनाउदै मुल्य अभिवृद्धि करमा भएको कर फिर्ता जस्तो सुन्दर पक्षलाई अन्तःशुल्कमा पनि समावेस गरी अन्तःशुल्कलाई वढी सुन्दर बनाउने प्रयास स्वरूप आर्थिक ऐन, २०७२ ले अन्तःशुल्क ऐनमा संशोधन गरी अन्तःशुल्क फिर्ताको प्रावधान थप गरेको छ।

अन्तःशुल्कजन्य वस्तु निकासी गर्दा कट्टि गरेर मिलान हुन नसकेको अन्तःशुल्क फिर्ता पाउने व्यवस्था भएको छ। यसले करदातामा उत्साहको संचार गरेको छ। अन्तःशुल्क ऐनमा भएको फिर्ता सम्बन्धी व्यवस्थालाई २०७३ वैशाख १ गते देखि लागू हुने गरी जारी भएको अन्तःशुल्क फिर्ता प्रक्रिया सम्बन्धी निर्देशिकाले थप व्यवस्थित गरेको छ।

२. कानूनी व्यवस्था

अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु उत्पादन गरी विदेश निकासी गर्ने उद्योगले त्यस्ता वस्तु निकासी गरेको परिमाण उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ खरिद वा पैठारी गर्दा तिरेको अन्तःशुल्क उद्योगबाट अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु निष्काशन गर्दा तिर्नुपर्ने अन्तःशुल्क रकममा कट्टि गर्दा मिलान हुन नसकेको रकम फिर्ता गर्ने कार्य नै अन्तःशुल्क फिर्ता हो।

तर ड्युटी फ्रि सप वा वण्डेड वेयर हाउसबाट बिक्री गरिने अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको पैठारी गर्दा त्यस्तो वस्तुमा लाग्ने अन्तःशुल्क बराबरको रकम नगद वा बैंक ग्यारेन्टी राखी विभागले तोकेको प्रकृया बमोजिम फुकुवा गरिन्छ। यस्तो व्यवस्था पनि अन्तःशुल्क फिर्ता कै अर्को रूप हो।

स्वीकृति प्राप्त वण्डेड वेयर हाउसबाट हुने बिक्रीमा अन्तःशुल्क फिर्ता

अन्तशुल्क ऐन २०५८ मा यस सम्बन्धमा देहायको व्यवस्था रहेको छ :

- अन्तःशुल्क ऐन २०५८ को दफा ३ख को उपदफा (१)ख(२) मा स्वीकृति प्राप्त वण्डेड वेयर हाउसबाट बिक्री गरिने अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु पैठारी गर्दा त्यस्तो वस्तुमा लाग्ने अन्तःशुल्क बराबरको रकम नगद धरौटी वा बैंक प्रत्याभूति राख्नु पर्ने।
- उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिमको नगद धरौटी वा बैंक प्रत्याभूतिको फुकुवा वा फिर्ता प्रकृया विभागद्वारा तोकिए बमोजिम हुने।
- ऐनको दफा ३ख को उपदफा ३ मा नेपाल भित्र उत्पादन भएको वा तयार भएको मालवस्तु नेपाल बाहिर निर्यात भैसकेपछि सम्बन्धित पक्षले लिन अस्वीकार गरी वा अन्य कुनै कारणले पुनः पैठारी

गरी त्याएको अवस्थामा सोही मालवस्तु पैठारी भएको ३ महिनाभित्र निकासी गर्ने भएमा यसरी फिर्ता ल्याउँदाका बखत लाग्ने अन्तःशुल्क धरौटीमा राखी त्यस्तो मालवस्तु पुनः निकासी भएपछि धरौटी रकम सम्बन्धित भन्सार कार्यालयले फिर्ता दिनेछ, भनि उल्लेख भएको ।

बैंक प्रत्याभूति (ग्यारेन्टी) तथा नगद धरौटी फुकुवा सम्बन्धमा विभागद्वारा तोकिएको व्यवस्था

- (क) इजाजतपत्र प्राप्त वण्डेड वेयर हाउसले अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु पैठारी गर्दा लाग्ने अन्तःशुल्क वरावरको रकम धरौटी/बैंक प्रत्याभूति राखी सम्बन्धित भन्सार कार्यालयमा निवेदन दिने र अन्तःशुल्क इजाजत प्रदान गर्ने कार्यालयले दिएको आयात स्वीकृति अनुरूप भए भन्सार कार्यालयले धरौटी/बैंक प्रत्याभूतिका आधारमा सामान पैठारी गर्न दिनु पर्दछ ।
- (ख) वण्डेड वेयर हाउसले अनुसूची ३० (ख) अनुसारको विवरण सम्बन्धित करदाता सेवा कार्यालय वा आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा र बैंक ग्यारेन्टी फुकुवाको लागि भन्सार कार्यालयमा पेश गर्नु पर्दछ । अन्तःशुल्क अधिकृतले यसरी पेश भएको विवरणसाथ पैठारी गरेको प्रज्ञापनपत्र, परराष्ट्र मन्त्रालयको सिफारिश विक्री भएको माल सामानको विवरण, स्टिकर प्राप्ती, खपत र मौज्दातको विवरण, नियमित रूपमा जाच गर्नु पर्नेछ ।
- (ग) भन्सार कार्यालयले पैठारी भएको मितिले ११ महिना भित्र सम्पूर्ण मालवस्तु विक्री नभएमा वा ११ महिना भित्र धरौटी फुकुवाको लागि निवेदन नदिएमा विक्री हुन बाँकी परिमाणको अन्तःशुल्क वरावरको रकम राजस्व दाखिला गराई वाँकी धरौटी/बैंक प्रत्याभूति फुकुवा गर्न सक्नेछ ।
- (घ) नगद धरौटी/बैंक प्रत्याभूति राखेको विवरण सहितको अभिलेख भन्सार कार्यालयले खातामा अनिवार्य रूपमा राख्नु पर्नेछ ।
- (ड.) मदिरा तथा चुरोटको आयात गरी कर लाग्ने र कर मुक्त पसल वा वण्डेड वेयर हाउसबाट त्यस्ता मालवस्तु विक्री गर्ने इजाजतवालाले कर लाग्ने र कर मुक्त पसल वा वण्डेड वेयर हाउसको गोदाम तथा विक्री कक्ष छुट्टा छुट्टै राख्नु पर्दछ ।
- (च) करमुक्त पसलको लागि बैंक प्रत्याभूति राखि पैठारी गरी त्याइएको मदिरा, वियर तथा चुरोट कुटनैतिक तथा महशुल सुविधा प्राप्त व्यक्ति वा निकायलाई वाहेक अरु कसैलाई विक्री गर्न पाइने छैन । यस व्यवस्था विपरित विक्री गरेमा बैंक ग्यारेन्टी सुविधा एवं इजाजतपत्र समेत रद्द गरिनेछ, र विक्री भएको परिमाण वरावर अन्तःशुल्क निर्धारण गरिनेछ ।

निकासी गर्ने उद्योगको अन्तःशुल्क फिर्ता सम्बन्धी व्यवस्था

अन्तशुल्क ऐन २०५८ मा यस सम्बन्धमा देहायको व्यवस्था रहेको छ :

- अन्तःशुल्क ऐन २०५८ को दफा ३ख बमोजिम भौतिक नियन्त्रण प्रणाली अन्तर्गतका मदिराजन्य तथा स्वयं निष्कासन प्रणाली अन्तर्गतका सूर्तीजन्य पदार्थका उत्पादकले अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु निकासी गरेको परिमाण उत्पादन गर्दा कच्चा पदार्थ खपत भएको आधारमा खरिद वा आयातमा तिरेको कर निष्काशन गर्दा तिर्नुपर्ने करमा कट्टि गरेर मिलान हुन बाँकी रहेको हकमा फिर्ता पाउने व्यवस्था गरिएको छ ।
- अर्थात अन्तःशुल्क फिर्ताको प्रावधान भौतिक नियन्त्रणमा आधारित मदिरा, वाईन, वियर, साईडर जस्ता मदिराजन्य पदार्थ तथा स्वयं निष्काशनमा आधारित सूर्ती, चुरोट, सिगार, खैनी, पानमसला, गुट्खा,

निकोटिनयुक्त र निकोटिनरहित पानमसला, वा अन्य यस्तै पदार्थहरूका निकासीकर्ता उद्योगले मात्र दावी गर्न पाउने गरी भएको देखिन्छ ।

- दफा इख को उपदफा (५) मा कट्टा गर्दा मिलान हुन नसकेको अन्तःशुल्क रकम फिर्ता पाउनको लागि अन्तःशुल्क अधिकृत समक्ष दावी गर्न सक्ने व्यवस्था छ ।
- उपदफा (६) मा उपदफा ५ बमोजिम फिर्ता दावी भएको अन्तःशुल्क रकम अन्तःशुल्क अधिकृतले छानविन तथा परीक्षण गर्दा त्यस्तो दावी मनासिव देखिएमा फिर्ताका लागि दावी गरेको ६० दिनभित्र फिर्ता दिनु पर्छ ।
- उपदफा (७) मा उपदफा ५ बमोजिम अन्तःशुल्क फिर्ता दावी गर्नका लागि सूर्तीजन्य र मदिराजन्य पदार्थ तथा पानमसलाको निकासीमा कमितमा १५ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि भएको हुनु पर्छ ।
- उपदफा (८) मा उपदफा ५ बमोजिम फिर्ता दावी गर्दा विवरण बुझाउनुपर्ने अवधि समाप्त भएको मितिले एक वर्ष भित्र फिर्ताको लागि दावी नगरेमा र उपदफा ७ बमोजिमको मूल्य अभिवृद्धि नभएको अवस्थामा यस दफा बमोजिमको अन्तःशुल्क फिर्ता हुने छैन भन्ने व्यवस्था छ ।

अन्तःशुल्क फिर्ता प्रकृया सम्बन्धी निर्देशिका बमोजिम थप हेन्रुपर्ने विषयहरू:

(क) मूल्य अभिवृद्धि गणना गर्ने तरीका:

१५ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि गणना गर्दा अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु उत्पादन गर्दा खपत भएको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा र प्याकिड सामग्रीको लागत समावेश गर्नुपर्छ ।

मूल्य अभिवृद्धि गणना गर्ने तरीका: मूल्य अभिवृद्धि % =

निकासी मूल्य - (उत्पादन गर्दा खपत भएको कच्चा पदार्थको मूल्य + सहायक कच्चा पदार्थको मूल्य + परिवेष्टन सामग्रीको मूल्य) $\times 100$

(उत्पादन गर्दा खपत भएको कच्चा पदार्थको मूल्य + सहायक कच्चा पदार्थको मूल्य + परिवेष्टन सामग्रीको मूल्य)

(ख) निकासी प्रमाणित हुने कागजातहरू:

अन्तःशुल्कजन्य वस्तु निकासी भएको प्रमाणित हुने निम्नानुसारका कागजातहरू पेश गर्नुपर्छ ।

(क) उत्पत्तिको प्रमाण पत्र

(ख) निकासी प्रज्ञापन पत्र, रसिद तथा विजक

(ग) विल अफ ईन्ट्री र Airway Bill/consignment note/ Transport Bill

(घ) बैंक मार्फत विदेशी मुद्रा भुक्तानी प्राप्तिको विवरण

(ग) भुक्तानी प्राप्ति सम्बन्धी विवरण:

(क) भुक्तानी पठाउने पार्टीको नाम

(ख) भुक्तानी प्राप्त गर्ने बैंकको नाम

(ग) भुक्तानीको प्रकृया (एल.सी., अग्रिम भुक्तानी प्राप्त रकम)

- (घ) भुक्तानी प्राप्त रकम (विदेशी मुद्रा वा नेपाली रकम आदि)
- (घ) फिर्ता प्रकृया
- (क) अन्तःशुल्क फिर्ता सम्बन्धी कार्य आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेका कार्यालयहरुबाट हुन्छ ।
- (ख) कट्टा गर्दा मिलान हुन नसकेको अन्तःशुल्क रकम फिर्ता पाउनको लागि मासिक विवरण मार्फत अन्तःशुल्क अधिकृत समक्ष दावी गर्न सक्ने व्यवस्था छ ।
- (ग) फिर्ता दावी भएको अन्तःशुल्क रकम अन्तःशुल्क अधिकृतले छानविन तथा परीक्षण गर्दा त्यस्तो दावी मनासिव देखिएमा फिर्ताका लागि दावी गरेको टप्प दिनभित्र फिर्ता दिनु पर्ने व्यवस्था छ ।
- (घ) अन्तःशुल्क फिर्ता दावी गर्नका लागि सूर्तीजन्य र मदिराजन्य पदार्थ तथा पानमसलाको निकासीमा कम्तिमा १५ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि भएको हुनु पर्दछ ।
- (ङ) फिर्ता दावी गर्दा विवरण बुझाउनुपर्ने अवधी समाप्त भएको मितिले एक वर्ष भित्र फिर्ताको लागि दावी नगरेमा र १५ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि नभएको अवस्थामा यस दफा बमोजिमको अन्तःशुल्क फिर्ता नहुने व्यवस्था छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. आर्थिक ऐन, २०७३ ।
२. अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ ।
३. अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ ।
४. अन्तःशुल्क निर्देशिका, २०६८ (परिमार्जित संस्करण २०७३) ।
५. अन्तःशुल्क सम्बन्धी विभिन्न सामग्रीहरु ।

शिक्षा सेवा शुल्कको अवधारणा र नेपालमा यसको परिचालन

रमेश अर्याल
उपसचिव
अर्थ मन्त्रालय

१. पृष्ठभूमि

सरकारको आम्दानीको प्रमुख स्रोत राजस्व हो । रक्तसञ्चारको अभावमा मानव शरीर सञ्चालन हुन नसके भै राजस्वको अभावमा सरकार सञ्चालन हुन सक्दैन । त्यसैले राजस्वलाई रक्तसञ्चारसँग दाज्ञे गरिन्छ । दैनिक प्रशासन सञ्चालन गर्न, जनतालाई सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्न, कल्याणकारी कार्य र विकास निर्माणका काम गर्न सरकारले राजस्व संकलन गर्दछ । सरकारले कर राजस्व र गैरकर राजस्वको रूपमा राजस्व संकलन गर्दछ । सरकारले सेवासुविधा उपलब्ध गराउने भन्दा पनि आम्दानी र उपभोगका आधारमा लगाइने राजस्व कर राजस्व हो । जनताले वस्तु तथा सेवा जति बढी उपयोग गर्यो र आम्दानी जति बढी गर्यो सोही मात्रामा कर तिर्नुपर्दछ । जस्तै : आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार, अन्तशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर, पूँजीगत लाभकर, घरजग्गा तथा सवारी साधन कर । कानुन बमोजिम गनुपर्ने कार्य नगरे वापत वा कानुन बमोजिम नगर्नु पर्ने कार्य गरेवापत सरकारले दण्डस्वरूप असुल गर्ने रकम र सरकारले प्रदान गरेको सेवाको लागत बापत नागरिकवाट उठाइने रकम नै गैरकर राजस्व हो । जस्तो सडक सुविधा उपलब्ध गराए वापत लिइने सडक मर्मत तथा सम्भार शुल्क, कुनै सेवा सञ्चालन गर्न दिए वापत लिइने इजाजत दस्तुर तथा शुल्क, कानूनको उल्लंघन र अतिक्रमण गरे वापत दण्ड, जरिवाना र जफत आदि ।

करलाई प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष गरी दुइ प्रकारले वर्गीकरण गर्ने गरिन्छ । करको भार कर तिर्ने व्यक्तिले बहन गनुपर्ने कर प्रत्यक्ष कर हो । यस्तो करको भार र असर अर्को व्यक्तिमा सार्न सकिदैन । करको विवरण बुझाउदा समेत सम्बन्धित व्यक्तिले नै बुझाउनुपर्दछ । यस किसिमको कर सामान्यतः आम्दानी र सम्पत्तिमा लाग्दछ । जस्तै : आयकर, सम्पत्ति कर, घरबहाल कर, घरजग्गा कर, सवारी साधन कर, पूँजीगत लाभ कर । अप्रत्यक्ष करमा कर तिर्ने व्यक्तिले आफ्नो करको भार अन्य व्यक्तिमा सार्न सक्छ । शुरुमा कर तिर्ने व्यक्ति एउटा हुन्छ तर पछि त्यसको भार वहन गर्ने व्यक्ति अैं हुन्छ । सामान्यतः यो कर वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, उपभोग र वितरणमा लाग्दछ । मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार, अन्तशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर आदिलाई अप्रत्यक्ष करको रूपमा बुझिन्छ ।

नेपालमा कर राजस्वका स्रोतको रूपमा आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार, अन्तशुल्क, घरजग्गा कर, सवारी साधन कर, शिक्षा सेवा शुल्क, स्वास्थ्य सेवा करलाई लिने गरिन्छ । शिक्षा सेवा शुल्कको प्रयोग हुन थालेको धेरै भएको छैन । २०६५ साल असोज महिनादेखि निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूले लिने शुल्कमा ५ प्रतिशतका दरले शिक्षा सेवा कर लगाइएको थियो । तर यसको कार्यान्वयन प्रभावकारी हुन नसकेको, अभिभावकहरूलाई थप आर्थिक भार पर्न गएको एवं देशको सम्पूर्ण भागमा यो शुल्क लगाउदा दुर्गम एवं पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित जनताले थप करको भार वहन गर्नु परेको जस्ता कारणले गर्दा आर्थिक वर्ष २०६६/०६७ देखि शिक्षा सेवा शुल्कको नामबाट

एक प्रतिशत मात्र शुल्क लगाउने व्यवस्था गरियो । शिक्षा सेवा शुल्क असूल उपर गर्ने प्रक्रियालाई सरल, सहज तथा प्रभावकारी बनाउन शिक्षा सेवा शुल्क निर्देशिका, २०८६ जारी गरी कार्यान्वयनमा रहेको छ ।

२. शिक्षा सेवा शुल्कको परिचय

शिक्षा सेवा शुल्क भनेको निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूले असूल गर्ने भर्ना शुल्क र मासिक शिक्षण शुल्कमा तथा विदेशमा अध्ययन गर्ने जाने विद्यार्थीलाई शिक्षण शुल्क वापत विदेशी मुद्राको सटही सुविधा दिंदा त्यस्तो सटही रकममा असूल गरिने शुल्क हो । शिक्षा सेवा शुल्क पिछडिएका एवं दुर्गम क्षेत्रका विपन्न वर्गका विद्यार्थीहरूको हितमा खर्च गरिने उद्देश्यका साथ लागू गरिएको हो । शिक्षा सेवा शुल्कको प्रशासन आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गतका आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरू वा करदाता सेवा कार्यालयहरूबाट हुने र आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गतका कार्यालय नभएको जिल्लामा कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयहरूले प्रशासन गर्ने व्यवस्था रहेको छ । शिक्षा सेवा शुल्क असूल गर्ने प्रयोजनको लागि स्थायी लेखा नम्बर लिनु पर्दछ ।

३. शिक्षा सेवा शुल्कको दर

निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित देशभरिका उच्च माध्यमिक शिक्षा भन्दा माथिको शिक्षा प्रदान गर्ने शिक्षण संस्थाहरू, काठमाडौं उपत्यकाभित्र तथा उपमहानगरपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सदरमुकाम तथा आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको स्थानमा सञ्चालित शिक्षण संस्थाहरूको हकमा सबै तहको शिक्षा प्रदान गर्ने शिक्षण संस्थाहरूले असूल गर्ने भर्ना शुल्क र मासिक शिक्षण शुल्कमा एक प्रतिशतका दरले शिक्षा सेवा शुल्क लगाइन्छ र असूल उपर गरिन्छ । त्यस्तै विदेशमा अध्ययन गर्ने जाने विद्यार्थीलाई शिक्षण शुल्क वापत विदेशी मुद्राको सटही सुविधा उपलब्ध गराउने बैकहरूबाट विदेशी मुद्राको सटही सुविधा दिंदा त्यस्तो सटही रकममा एक प्रतिशतका दरले शिक्षा सेवा शुल्क लगाइन्छ र असूल उपर गरिन्छ । शिक्षा सेवा शुल्क निर्देशिका, २०८६ तथा प्रत्येक आर्थिक वर्षको लागि जारी हुने आर्थिक ऐनको व्यवस्था बमोजिम शिक्षा सेवा शुल्क असूल उपर गरिने व्यवस्था छ ।

४. नेपालमा शिक्षा सेवा शुल्कको संकलन अवस्था

नेपालमा शिक्षा सेवा शुल्कको कार्यान्वयन भएको धेरै भएको छैन । आ.व. २०८५/८६ मा शिक्षा सेवा करबाट यसको शुरुवात गरिएकोमा आ.व. २०८६/८७ देखि शिक्षा सेवा शुल्क उठाउन शुरू गरिएको हो । पछिल्लो ५ वर्षमा संकलन भएको शिक्षा सेवा शुल्क निम्न तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका १ : शिक्षा सेवा शुल्कको संकलन अवस्था

आ.व.	शिक्षा सेवाशुल्क असुली (स्कूल कलेज) रु.करोडमा	शिक्षा सेवा शुल्क असुली (वैदेशिक अध्ययन) रु.करोडमा	जम्मा शिक्षा सेवा शुल्क असुली रु. करोडमा
२०८८/८९	१८.९३	३.४४	२२.३७
२०८९/९०	२५.७२	६.३५	३२.०७
२०९०/९१	३१.५८	९९.८९	४३.४८
२०९१/९२	३०.७१	९५.४४	४६.१५
२०९२/९३	३६.६४	९९.९९	५६.६३

स्रोत : आन्तरिक राजस्व विभाग

यस तालिका अनुसार शिक्षा सेवा शुल्कको असुली प्रति वर्ष बढ्दै गएको छ। आ.व. २०६८/६९ मा २२ करोड ३७ लाख ७ हजार असुली भएकोमा आ.व. २०७२/७३ मा ५६ करोड ६३ लाख ३ हजार शिक्षा सेवा शुल्क असुली भएको छ। यसरी ५ वर्षको अवधिमा शिक्षा सेवा शुल्क डेढ गुणा बढेको पाइन्छ। हालका वर्षमा कुल आन्तरिक राजस्वमा शिक्षा सेवा शुल्कको योगदान शुन्य दशमलव २८ प्रतिशत छ भने कुल कर राजस्वमा शुन्य दशमलव १३ प्रतिशत रहेको छ। त्यस्तै कुल राजस्वमा यसको योगदान शुन्य दशमलव ११ प्रतिशत रहेको छ।

५. शिक्षा सेवा शुल्कको रकम र विवरण बुझाउने प्रकृया

शिक्षा सेवा शुल्क र विवरण दाखिला गर्ने प्रयोजनको लागि चार महिनाको एक अवधि कायम गरिएको छ। शिक्षा सेवा शुल्क असूल गर्ने प्रत्येक शिक्षण संस्थाले आफूले असूल गरेको शिक्षा सेवा शुल्क र सोको विवरण आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालय भएको जिल्लामा सो कार्यालयमा र आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालय नभएको जिल्लामा कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा निम्न अवधि भित्र दाखिला गर्नु पर्छ।

- साउन १ गते देखि कार्तिक मसान्तसम्मको मंसिर २५ गते भित्र,
- मंसिर १ गते देखि फागुन मसान्तसम्मको चैत्र २५ गते भित्र,
- चैत्र १ गते देखि असार मसान्तसम्मको साउन २५ गते भित्र,
- विदेशमा अध्ययन गर्न जाने विद्यार्थीबाट विदेशी मुद्रा सटही सुविधा दिंदा सटही रकममा वैकहरूले कट्टा गरेको शिक्षा सेवा शुल्क वापतको रकम प्रत्येक महिनाको समाप्ति पछि अर्को महिनाको १५ गते भित्र राजस्व खातामा जम्मा गर्नुको साथै सम्बन्धित विद्यार्थीको नाम, ठेगाना, सटही सुविधा दिएको रकम र कट्टी रकमको विवरण सहितको जानकारी सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालयमा बुझाउनु पर्दछ।

६. शिक्षा सेवा शुल्कको विवरण र शुल्क रकम ढिला दाखिला गरेमा हुने जरिवाना

तोकिएको म्याद भित्र शिक्षा सेवा शुल्कको विवरण दाखिला नगरेमा प्रति विवरण रु. एक हजार र शिक्षा सेवा शुल्क दाखिला नगरेमा वार्षिक पन्थ प्रतिशतका दरले व्याज असूल उपर गरिने व्यवस्था छ। तीन महिना सम्म पनि शिक्षा सेवा शुल्क दाखिला नगर्ने शिक्षण संस्थालाई नेपाल सरकारले वन्द गर्न आदेश दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ।

शिक्षा सेवा शुल्कको असुली तथा व्यस्थापनमा अन्य सरकारी निकायहरूले पनि सहयोग गर्नुपर्दछ। जिल्ला शिक्षा कार्यालय वा अन्य सरकारी निकायले शिक्षण संस्थालाई जुनसुकै किसिमको सेवा सुविधाको सिफारिस उपलब्ध गराउँदा त्यस्तो शिक्षण संस्थाले बुझाउनु पर्ने शिक्षा सेवा शुल्क बुझाएको प्रमाण पेश गरेपछि मात्र सेवा वा सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्दछ।

७. शिक्षा सेवा शुल्कमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

शिक्षा सेवा शुल्कमा देहायका कुरामा ध्यान दिनुपर्दछ :

- शिक्षा सेवा शुल्क असूल गर्ने प्रयोजनको लागि सर्वप्रथम स्थायी लेखा नम्बर लिनु पर्दछ।
- प्रत्येक शिक्षण संस्थाले शिक्षा सेवा शुल्क असूल गर्दा अनिवार्य रूपमा सिलसिलेबार नम्बर सहितको शिक्षा सेवा शुल्क निर्देशिका, २०६६ को अनुसूची १ वर्मोजिमको ढाँचामा विजक जारी गरी शिक्षा

सेवा शुल्क असूल गर्नु पर्दछ ।

- शिक्षा सेवा शुल्कको चौमासिक विवरण र कर तोकिएको समयमा दाखिला गर्नुपर्छ । अन्यथा दण्ड जरिवाना तिर्नुपर्छ ।
- शिक्षा सेवा शुल्क दाखिला गर्दा निजी शैक्षिक संस्थाहरुले राजस्व शीर्षक ११४४३ मा र वैकहरुले वैदेशिक अध्ययन अन्तर्गतको राजस्व शीर्षक नं ११४४४ मा दाखिला गर्नु पर्दछ ।
- शिक्षा सेवा शुल्क निर्देशिका, २०६६ को अनुसूची १ मा तोकिएको ढांचा वमोजिमको शुल्क खाता सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालयवाट प्रमाणित गराई प्रयोग गर्नुपर्छ ।
- कम्प्युटरवाट समेत विजक जारी गर्दा आन्तरिक राजस्व कार्यालय/करदाता सेवा कार्यालयको स्विकृती लिई विजक जारी गर्नुपर्छ ।

८. निष्कर्ष

शिक्षा सेवा शुल्क कर राजस्व अन्तर्गतको अप्रत्यक्ष कर हो । पिछडिएका एवं दुर्गम क्षेत्रका विपन्न वर्गका विद्यार्थीहरुको हितमा खर्च गरिने उद्देश्यका साथ आ.व. २०६६/७ देखि नेपालमा शिक्षा सेवा शुल्क लागू गरिएको हो । कुल राजस्वमा शिक्षा सेवा शुल्कको योगदान कम भए तापनि यसको आफैनै महत्व छ । शिक्षा सेवा शुल्कको दायरामा आउनुपर्ने शिक्षण संस्थाहरु सबै दायरामा आएका छैनन् । त्यस्तै समयमै विवरण र कर नवुभाउने, कारोबारको यथार्थ विवरण पेश नगर्ने, बिल विजक जारी नगर्ने लगायतका समस्याहरु देखा परेका छन् । कर प्रशासनप्रति शिक्षा सेवा शुल्कको बारेमा व्यापक प्रचारप्रसार नगरेको, अनुगमनलाई तीव्र पार्न नसकेको लगायतका गुनासाहरु छन् । अतः कर प्रशासनले करदाता शिक्षा मार्फत शिक्षा सेवा शुल्कको बारेमा जनचेतना जगाउने, अनुगमन गरी शिक्षा सेवा शुल्कको दायरामा ल्याउने गर्नुपर्छ, भने करदाता (शिक्षण संस्था) हरुले करसँग डर होइन भर परेर करको दायरामा आउनुपर्छ । यथार्थपरक, पारदर्शी, नैतिकवान भई कारोबार गर्नुपर्छ । शिक्षा सेवा शुल्कको विवरण र रकम समयमै वुभाउनुपर्छ । कर तिर्नु सभ्य नागरिकको कर्तव्यका साथै गौरव पनि हो भन्ने कुरामा सदैव ध्यान दिनुपर्दछ र आन्तरिक राजस्व मार्फत देशको अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर बनाउदै देशलाई समृद्ध बनाउन अग्रसर हुनुपर्दछ ।

सन्दर्भ सामाच्री

- शिक्षा सेवा शुल्क निर्देशिका, २०६६, आन्तरिक राजस्व विभाग ।
- शिक्षा सेवा शुल्क सम्बन्धी ब्रोसियर, आन्तरिक राजस्व विभाग ।
- अर्थिक ऐन, २०७३, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
- उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ को प्रतिवेदन ।
- राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन, २०७३, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
- आन्तरिक राजस्व विभागद्वारा आयोजित व्यवस्थापन गोष्ठी, २०७३ मा प्रस्तुत प्रगति प्रतिवेदन ।
- आन्तरिक राजस्व विभागका वार्षिक प्रगति प्रतिवेदनहरु ।
- अर्याल, रमेश (२०७२ मंसिर), आन्तरिक राजस्व परिचालनको अवस्था र सुधारका क्षेत्र, आन्तरिक राजस्व स्मारिका, काठमाडौं : आन्तरिक राजस्व विभाग ।

करछूट पाउने संस्था: सन्दर्भ आयकर ऐन, २०५८

शरद निरौला
निर्देशक
आन्तरिक राजस्व विभाग

१. पृष्ठभूमि :

कुनै किसिमको प्रत्यक्ष प्रतिफलको आश नगरी राज्यलाई अनिवार्य रूपमा भुक्तान गर्नुपर्ने आर्थिक दायित्व नै कर हो । यो कुनै निश्चित सेवा सुविधा उपलब्ध गराए बापत तत्काल प्रत्यक्ष रूपमा असुल गरिने रकम नभई राज्यद्वारा राज्य संचालनका सिलसिलामा उपलब्ध गराएको सेवा तथा सुविधाको उपभोग तथा आय आर्जनको स्तरका आधारमा निश्चित समयमा असुल गर्ने गरिन्छ । कानुनले निर्धारण गरे बमोजिमका हेरक व्यक्ति तथा संस्थाहरुमा कर तिर्ने दायित्व हुन्छ । करको दायित्वबाट कोहि पनि पन्छिन पाउदैन यदि पन्छिन खोज्दछ भने उक्त व्यक्ति दण्डको भागी हुन्छ । करलाई प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष गरी २ वर्गमा विभाजन गर्ने गरिन्छ ।

प्रत्यक्ष कर : जुन व्यक्तिलाई कर लगाएको हुन्छ सो कर तिर्ने अन्तिम दायित्व पनि सोहि व्यक्तिमा रहन्छ र आफुले तिरेको करको दायित्व प्रत्यक्षरूपमा अरुलाई हस्तान्तरण गर्न सकिदैन भने त्यस्तो करलाई प्रत्यक्ष कर भन्ने गरिन्छ । आयकर, सम्पत्तिकर, पुंजीगत लाभ कर, आदि प्रत्यक्ष करका उदाहरणहरु हुन् ।

अप्रत्यक्ष कर: जुन व्यक्तिलाई कर लगाएको हुन्छ सो कर तिर्ने अन्तिम दायित्व उक्त व्यक्तिमा नभई अन्य व्यक्तिमा हस्तान्तरीत हुन्छ अर्थात कर तिर्ने व्यक्ति र सो को आर्थिक भार बहन गर्ने व्यक्ति बेरला बेरलै हुन्छन् भने त्यस्तो करलाई अप्रत्यक्ष कर भन्ने गरिन्छ । शिक्षा सेवा कर, स्वास्थ्य सेवा कर, मूल्य अभिवृद्धिकर, अन्तःशुल्क आदि अप्रत्यक्ष करका उदाहरणहरु हुन् ।

२. बिषय प्रवेश :

पृष्ठभूमि खण्डमा उल्लेख भए अनुसार नै हेरक व्यक्ति तथा संस्थाहरुमा कर तिर्ने दायित्व रहेको हुन्छ । करको तिर्नुपर्ने दायित्वबाट कोहि पनि पन्छिन पाउदैन । यदि कर दायित्वबाट पन्छिन खोज्दछ भने दण्डको भागी हुन्छ । यो परापूर्व कालदेखि चलि आएको मान्यता हो । यसै सन्दर्भलाई उदृत गर्दे Benjamin Franklin (1706-90) ले भनेका छन् 'In this world nothing can be said to be certain, except death and taxes.' अर्थात यो विश्वमा मृत्यु तथा कर बाहेक कुनै पनि कुरा अवस्यमभावी छैन ।

तर कतिपय अवस्थामा निश्चित व्यक्ति वा संस्थाको कार्यलाई प्रोत्साहन गर्न वा त्यस्ता व्यक्ति वा संस्थालाई बजार प्रतिस्पर्धाबाट संरक्षण प्रदान गर्न, राज्यले कानुनी तवरबाट नै निश्चित व्यक्ति तथा संस्थाहरुलाई कर तिर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति प्रदान गरेको हुन्छ । यस्तो किसिमको कर उन्मुक्ति वा छुट अन्तर्गत आंशिक वा

पुर्ण दुवै किसिमको कर छुटहरु पर्ने गर्दछन् ।

आंशिक करछुट : आंशिक करछुटले त्यस्तो किसिमको छुटलाई प्रतिनिधित्व गर्दछ जस अन्तर्गत कुनै निश्चित व्यक्ति वा संस्थालाई निश्चित कर नलगाउने वा कम दरले लगाउने गरी व्यवस्था गरिएको हुन्छ । आयकर ऐन, २०५८ ले कृषि तथा सहकारीको आयमा आयकर छुट प्रदान गर्नु, निश्चित रकमसम्मको आयमा व्यक्तिलाई छुट प्रदान गर्नु, विशेष उद्योग तथा निकाशी गर्ने व्यक्तिलाई करको दर कम लगाउनु आंशिक कर छुटका उदाहरणहरु हुन् ।

पूर्ण करछुट : कुनै निश्चित व्यक्ति वा संस्थालाई पुर्ण रूपले कुनै करको दायरा भन्दा बाहिर राख्ने गरी गरिएको व्यवस्थालाई पूर्ण करछुट भनिन्छ । आयकर ऐन, २०५८ अनुसार राष्ट्र वैकको आय, स्वीकृत अवकाश कोषको आयलाई छुट प्रदान गर्नु पूर्ण छुटको उदाहरण हो ।

३. करछुट पाउने संघ/संस्था/निकाय :

कुनै निश्चित कार्यक्षेत्रमा निश्चित कार्य गर्ने गरी व्यक्ति वा व्यक्तिहरुको समुहद्वारा कानुन बमोजिम स्थापना गरिएको कृतिम व्यक्ति नै संघ/संस्था/निकायहो । यसरी स्थापना भएका अधिकांस संघ/संस्था/निकायको अन्तिम उद्देश्य मूनाफा आर्जन गर्नु रहेको हुन्छ । तर कतिपय संघ/संस्था/निकायहरु मूनाफा आर्जन गर्न भन्दापनि सामाजिक क्षेत्रमा सर्वसाधारण जनताहरुलाई विभिन्न किसिमका सेवा तथा सुविधाहरु उपलब्ध गराउने उद्देश्यले स्थापना भएका हुन्छन् । यस्ता गैह मूनाफा मूलक संघ, संस्था तथा निकायहरुले विभिन्न क्षेत्रमा विभिन्न किसिमबाट राज्य सरकारको सहयोगीको भुमिका निर्वाह गरी रहेका हुन्छन् । यसको सटामा राज्यद्वारा समेत त्यस्ता संघ, संस्था तथा निकायहरुलाई निर्वाध रूपमा संचालन भई रहन सक्ने बातावरण सृजना गर्न विभिन्न किसिमका सेवा तथा सुविधाहरु उपलब्ध गराई रहेको हुन्छ । राज्यद्वारा उपलब्ध गराईएका यस्ता किसिमका सेवा सुविधाहरुमा सरल दर्ता प्रकृया, विभिन्न मौद्रिक तथा गैह मौद्रिक प्रोत्साहन, प्रतिस्पर्धाबाट उन्मुक्ति, विभिन्न प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष करछुट आदी पर्दछन् ।

राज्यबाट प्रदान गरिने यस्ता प्रकारका सेवा सुविधाहरु मध्ये पनि करछुटको सुविधालाई महत्वपूर्ण सुविधाका रूपमा हेनै गरिन्छ भने राज्यबाट करछुट पाएका यीनै संघ/संस्था/निकायहरु कर छुट पाउने संघ/संस्था/निकायहरु को परिभाषा भित्र पर्दछन् ।

अमेरिकाको Internal Revenue Code को 501(c) मा करछुट का संस्थाका सम्बन्धमा “Miscellaneous types of organizations that qualify for exemption from federal income tax are classified as tax exemption organization”भन्ने व्यहोरा उल्लेख छ । यस अन्तर्गत शैक्षिक, धार्मिक, परोपकारी लगायत अन्य विभिन्न सामाजिक संस्थाहरुलाई राखेको पाईन्छ ।

त्यसैगरी सोहि Revenue Code ले “Organizations are not automatically exempt from tax. Organizations must apply for exemption” भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी सबै किसिमका संघ संस्थाहरु आफैमा करछुट हुँदैनन् यसको लागि सम्बन्धित संघ संस्थाहरुले करछुटका रूपमा निवेदन दिनुपर्ने स्पष्ट गरेको छ । त्यसैगरी सोहि Revenue Code मा उल्लेखित “Depending on the category of exemption for which it qualifies, an organization may be granted exemption from sales, franchise or hotel tax” व्यहोराबाट संस्थाको उद्देश्य हेरेर सो संस्थालाई

कस्तो किसिमको करछुट प्रदान गर्ने हो सो निर्णय हुने व्यहोरा स्पष्ट गरेको छ ।

नेपालको सन्दर्भमा हेर्ने हो भने आयकर ऐन, दण्डको दफा २ को (ध) मा “छुट पाउने संस्था” भन्नाले देहायका निकाय सम्भन्तु पर्छ भनी उल्लेख गरिएको छ ।

(१) कर छुट पाउने संस्थाको रूपमा विभागमा दर्ता भएका देहाय बमोजिमका निकाय :-

(क) नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी संस्था,

(ख) सामाजिक वा खेलकूद सम्बन्धी सुविधा प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले सो संस्था वा त्यसका सदस्यहरूले लाभ नलिने गरी गठन भएको अव्यवसायी (एमेच्योर) खेलकूद संस्था,

(२) निर्वाचन आयोगमा दर्ता भएको राजनैतिक दल,

(३) गाउँ विकास समिति, नगरपालिका वा जिल्ला विकास समिति,

आयकर ऐन, २०५८ को उपरोक्त व्यवस्थाले कर छुट पाउने संस्थाहरूलाई २ वर्गमा वर्गिकरण गरिएको पाईन्छ । पहिलो वर्गमा नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी संस्था, सामाजिक वा खेलकूद सम्बन्धी सुविधा प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले लाभ नलिने गरी गठन भएको अव्यवसायी (एमेच्योर) खेलकूद संस्थाहरु पर्दछन् । जसले करछुट पाउन आन्तरिक राजस्व विभागमा दर्ता हुनु पर्दछ भने अर्को किसिममा निर्वाचन आयोगमा दर्ता भएको राजनैतिक दल, गाउँ विकास समिति, नगरपालिका वा जिल्ला विकास समिति जस्ता संस्था पर्दछन् जुन संस्थाहरूलाई कर छुट प्राप्त संस्थाको रूपमा दर्ता भैरहनु पर्दैन ।

यसै सन्दर्भमा सम्मानित सर्वोच्च अदालको मिति २०६८/३/१२ गते को फैसलाले कम्पनी ऐन २०६३ को दफा ३(३) तथा दफा १६६ मा गरेको कानूनी व्यवस्था बमोजिम दर्ता भएका संस्थाले कर छुटको लागि निवेदन गरेमा करछुट पाउने संस्थाको रूपमा दर्ता प्रमाण पत्र दिन विभागको नाममा परमादेश जारी भएको । यस अर्थमा कम्पनी ऐन २०६३ को उपरोक्त व्यवस्था बमोजिम कुनै पेशा वा व्यवसायको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्न वा कुनै खास पेशा वा व्यवसायमा लागेका व्यक्तिहरूको सामूहिक हक हितको संरक्षण गर्न वा कुनै शैक्षिक, प्राप्ति, सामाजिक, परोपकारी वा सार्वजनिक उपयोगिता वा कल्याणकारी उद्देश्य प्राप्तिको लागि लाभांश बांडी लिन नपाउने शर्तमा कुनै स्थापना भएकोमा सो समेतले विभागमा कर छुटको लागि निवेदन गरेमा करछुट पाउने संस्थाको रूपमा दर्ता प्रमाण पाउन सक्ने देखिन्छ ।

४. करछुट पाउने संघ/संस्था/निकायलाई कर :

करछुट पाउने संघ, संस्था वा निकायलाई कर लगाउने सन्दर्भमा आआफ्नै किसिमको प्रचलन रहेको छ । कतिपय देशले त्यस्ता संस्थालाई सबै किसिमको करबाट उन्मुक्ति प्रदान गरेको पाईन्छ भने कतिपय देशले त्यस्ता संस्थाहरूलाई कुनै निश्चित कर वा करको आंशिक दायित्वबाट मात्रै मुक्त गरेको पाईन्छ । संयुक्त अधिराज्यले त्यहांको परोपकार कानुन बमोजिम स्थापना भएका संस्थाहरूलाई सम्पत्ति कर तथा आयकरमा आंशिक मात्रमा छुट दिएको पाईन्छ । त्यसैगरी संयुक्त राज्य अमेरिकाले संघिय आयकरमा छुट दिएको पाईन्छ भने अन्तःशुल्क र अन्य करमा छुट दिएको पाईदैन ।

नेपालको सन्दर्भमा आयकर ऐन, २०५८ ले २(ध) मा करछुट पाउने संस्थाको परिभाषा गरी छुट पाउने

संस्थाको उद्देश्य अनुसार कार्य सम्पन्न हुंदा वा कुनै व्यक्तिद्वारा सो संस्थालाई प्रदान गरिएका सम्पति वा सेवा वापतको कुनै भुक्तानी गर्दा बाहेक सो संस्थाको सम्पति र सो संस्थाले प्राप्त गरेको रकमबाट कुनै व्यक्तिलाई कुनै फाइदा पुऱ्याएको भए त्यस्तो संस्थालाई कर छुट हुने छैन भनी व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी सोहि ऐनको दफा १० मा छुट पाउने संस्थाले प्राप्त गरेको देहायबापतको रकम लाई कर छुट हुने व्यवस्था गरेको छ ।

- (क) करछुट पाउने संस्थाले प्राप्त गरेको चन्दा, उपहार,
- (ख) त्यस्ता संस्थालाई प्रतिफल प्राप्त गर्ने वा प्रतिफलको आस नगरी संस्थाको कार्यसंग प्रत्यक्ष रूपले सम्बन्धित अन्य योगदानहरु,

यस प्रकार हेर्दा नेपालमा करछुट पाउने संस्थालाई आयकर ऐन, २०५८ अनुसार आंशिक आयकरको छुट सुविधा प्राप्त हुने देखिन्छ । अर्थात् संस्थाको सम्पति र सो संस्थाले प्राप्त गरेको रकमबाट कुनै व्यक्तिलाई कुनै फाइदा नपुऱ्याई संचालन भएको अवस्थामा चन्दा, उपहार र योगदान बापत उक्त संस्थाले प्राप्त गरेको आयको हदसम्म मात्र आयकर छुट हुने तर उपरोक्त बमोजिम बाहेक संस्थाले अन्य गतिविधी गरी आय प्राप्त गरेमा करछुट प्राप्त संस्थाले समेत आयकर तिर्नुपर्ने देखिन्छ । यसलाई आयकर नियमावली, २०५९ को छैठौं संशोधन २०७३ ले स्पष्ट ढंगले कर छुटको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेका कर छुट पाउने संस्थाले आय वर्ष समाप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र त्यस्तो प्रमाण पत्र नवीकरण गराउनु पर्ने र त्यस्तो संस्थाले आयकर ऐन, २०५८ को दफा १० को खण्ड (५) मा उल्लेख भएको रकम (चन्दा, उपहार, योगदान) र आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९२ बमोजिम अन्तिम रूपमा कर कट्टी हुने कुनै भुक्तानी प्राप्त गरेकोमा सो बाहेक अन्य कुनै रकम प्राप्त गरेको भए आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९६ बमोजिम अनिवार्य रूपमा आय विवरण पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

५. करछुट पाउने संघ/संस्था/निकायको दायित्व :

आयकर ऐन, २०५८, आयकर नियमावली, २०५९ अनुसार करछुटमा दर्ता भएका संघ, संस्था तथा निकायले देहाय बमोजिमका दायित्वहरु पुरा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- क) संस्थाबाट भएका भुक्तानीहरुमा अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्ने भए सोमा अग्रिम कर कट्टी गरी तोकिएको समयावधी भित्र सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा सेवा कार्यालयमा अग्रिम करको विवरण तथा कर बुझाउने ।
- ख) आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ३ महिना भित्र करछुटको प्रमाण पत्र नवीकरण गरी लिने ।
- ग) आयकर ऐन, २०५८ को दफा १० को खण्ड (५) मा उल्लेख भएको रकम (चन्दा, उपहार, योगदान) र आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९२ बमोजिम अन्तिम रूपमा कर कट्टी हुने भुक्तानीहरु मात्र प्राप्त गरेकोमा आय वर्ष समाप्त भएको ३ महिना भित्र सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा सेवा कार्यालयमा वित्तिय विवरण बुझाउने ।
- घ) आयकर ऐन, २०५८ को दफा १० को खण्ड (५) मा उल्लेख भएको रकम (चन्दा, उपहार, योगदान) र आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९२ बमोजिम अन्तिम रूपमा कर कट्टी हुने कुनै भुक्तानी प्राप्त गरे बाहेक अन्य कुनै रकम प्राप्त गरेको भए आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९६ बमोजिम अनिवार्यरूपमा आय विवरण पेश गरी लाग्ने कर बुझाउने ।

ड.) उपरोक्त वाहेक अन्य प्रचलित ऐन तथा ती ऐन संग सम्बन्धित नियमावली तथा निर्देशिकाहरूले निर्धारण गरेको अन्य दायित्वहरु पुरा गर्ने ।

६. करछुट पाउने संघ/संस्था/निकायको सम्बन्धमा देखिएका समस्याहरू :

करछुट पाउने संस्थाहरूको सम्बन्धमा विभाग तथा कार्यालयमा देखिएका समस्याहरूलाई निम्न बमोजिम २ वर्गमा विभाजन गरी हेर्न सकिन्छ ।

क) नीतिगत समस्या :

- करछुट पाउने संस्थाले समेत पूर्ण छुट नपाउने अवस्थामा करछुट पाउने संस्था का रूपमा प्रमाण पत्र दिंदा यसले सर्वसाधारणमा सम्पूर्ण रूपमा कर मुक्ति पाएको संदेश प्रवाह हुनगई ऐनको मनसाय अनुसार कार्य हुन नसकेको ।
- करछुट पाउने संस्थाको सम्बन्धमा स्पष्ट व्याख्या नभएको कारणले नगरपालीका, जिल्ला विकास समिति जस्ता निकायहरूलाई नेपाल सरकार अन्तर्गतका निकाय मानी सबै किसिमका आयमा करछुट हुने वा छुटै स्वायत्त करछुट संस्थाको रूपमा मानी ऐनले छुट दिए वाहेकका आयमा कर लगाउने ? के कस्ता कस्ता उद्देश्य भएका संस्थालाई मात्र करछुट पाउने संस्थाको रूपमा राख्ने ? शुल्क लिएर अध्यापन गराउने विद्यालयलाई करछुट प्राप्त गर्ने संस्था अन्तर्गत राख्ने नराख्ने ? निजी गुठीद्वारा संचालित उद्यमलाई करछुट प्राप्त गर्ने संस्थाका रूपमा दर्ता गर्ने वा नगर्ने ? करछुट प्राप्त संस्थाहरूले व्यवसायीक प्रतिस्पर्धामा भाग लिएर कार्य गरेमा त्यस्तो संस्थाहरूलाई कर छुट अन्तर्गत राख्ने वा नराख्ने ? सम्बन्धमा द्विवीधाहरु विद्यमान रहेको ।
- करछुटको आय सम्बन्धमा स्पष्ट व्याख्या नभएको कारणले कुन कुन आय संस्थाको उद्देश्य संग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हो, कुन होइन, कुन आयमा कर लाग्ने वा कुन आयमा कर नलाग्ने हो करदाता तथा कर प्रशासन दुवैमा अस्पष्टता रहेको छ । उदाहरणको निमित्त संस्थाको सदस्यता शुल्क, संस्थाले आफ्नो उद्देश्य संग प्रत्यक्ष सम्बन्धित भएर आर्जन गरेको अन्य रकमहरु जस्तै एम्बुलेन्स शुल्क, घरभाडा शुल्क करछुट अन्तर्गत पर्ने वा नपर्ने सम्बन्धमा अन्यौल रहेको पाईन्छ ।
- करछुटका संस्थाको नविकरण सम्बन्धमा भएको नयां व्यवस्था अनुसार कार्यालयले करछुटको प्रमाण पत्र नविकरण गर्दा कुन कुराको आधार लिने स्पष्ट नभएको । त्यसैगरी एकपटक करछुटमा दर्ता भई सकेको निकायले उद्देश्य विपरित कार्य गरेको पाईएमा सोको खारेजी गर्ने वा नगर्ने, गर्ने भए कसरी गर्ने भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट नभएको ।

छ) प्रशासनिक समस्या :

- करछुटका संस्थाहरूले कार्यालयमा केवल वित्तिय विवरण मात्र बुझाए पुर्ने र आफुले आर्जन गरेका कर छुट प्राप्त हुने आयहरुका सम्बन्धमा लिखित रूपमा स्वघोषणा गर्नु नपर्ने व्यवस्थाले गर्दा करदाता तथा कर प्रशासन दुवै पक्षबाट आयकर लाग्ने आयको पहिचानमा ढिलाई हुन गर्ई कर निर्धारणमा कठिनाई तथा बिलम्ब हुने गरेको ।
- करछुटका संस्थाहरूले कार्यालयमा पेश गरेका वित्तिय विवरणहरु तत्काल कम्प्युटर प्रणालीमा प्रविष्टि नहुने

भएकाले फाईलिड. व्यवस्थापन तथा विवरण नदिने संस्थाहरुको पहिचानमा कठिनाई हुने गरेको ।

- कार्यालयले करछुट प्राप्त संस्थाहरुलाई प्रमाण पत्र दिंदा संस्थाको विधान अध्ययन गरी दिने गरेको तर प्रमाण पत्र वितरण पश्चात संस्थाको विधानमा परिवर्तन भए नभएको सम्बन्धमा कार्यालयलाई जानकारी नहुने हुनाले नियमन कार्यमा कठिनाई देखिएको ।

७. समस्या सामाधानका उपायहरू :

माथि उल्लिखित समस्याहरुको समाधानको निमित्त निम्न बमोजिम का सुधारात्मक उपायहरुको आवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- करछुट पाउने संस्था उल्लेख गरी प्रमाण पत्र दिनुको सटा आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध) बमोजिमको संस्था उल्लेख गरी प्रमाण पत्र दिने । यस्तो प्रमाण पत्रको पृष्ठभागमा स्पष्ट रूपमा प्रमाण पत्र प्राप्त गर्ने संस्थाले के कस्तो आयमा आयकर छुट पाउने र के कस्तो आयमा आयकर छुट नपाउने जानकारीहरुका साथै संस्थाले पुरा गर्नुपर्ने प्रकृया र पालना गर्नुपर्ने दायित्वहरुको जानकारी उल्लेख गर्ने ।
- हालसम्म कार्यालयहरुमा करछुट पाउने संस्थाका रूपमा दर्ता गर्ने आएका सामाजिक संस्थाहरुको स्वरूप, उद्देश्य तथा प्रकृती सम्बन्धी जानकारीहरु संकलन गरी सोहि आधारमा कस्तो कस्तो संस्थालाई करछुट पाउने संस्थाको रूपमा दर्ता गर्ने र कस्तो कस्तो संस्थालाई नगर्ने सम्बन्धमा उदाहरण सहित व्याख्या गरी छुटौ निर्देशिका प्रकाशन गर्ने ।
- करछुट पाउने संस्थाको आयको स्रोत तथा प्रकृती सम्बन्धमा समेत कार्यालयबाट आवश्यक जानकारी संकलन गरी कस्तो कस्तो आयलाई करछुट प्रदान गर्ने र कस्तो कस्तो आयलाई छुट प्रदान नगर्ने सम्बन्धमा उदाहरण सहितको व्याख्या निर्देशिकामा समावेश गर्ने ।
- करछुटको प्रमाण पत्र नविकरण गर्दा कार्यालयबाट कुन कुन विषयबस्तुहरुको छानविन गर्ने भन्ने सन्दर्भमा स्पष्ट व्याख्या गरी नविकरण भएका संस्थाहरुको बिगत वर्षहरुको आय समेत छानविन हुन सक्ने जानकारी प्रमाण पत्रमा नै उल्लेख गरी दिने ।
- करछुटमा दर्ता भई कारोबार संचालन गरेको निकायले उद्देश्य विपरित कार्य गरेको पाईएमा वा ऐनको बरिलाप हुने अन्य कुनै कार्यहरु गरेको पाईएमा प्रमाण पत्र खारेजी गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था स्पष्ट गरी निर्देशिकामा समावेश गर्ने ।
- करछुटका संस्थाहरुले समेत आफ्नो करछुट हुने आयलाई कर नलाग्ने महलमा समावेश गरी अनिवार्य रूपमा आय विवरण दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने । यसबाट करदाता समेतलाई आफ्नो कुन आयमा कर लाग्ने र कुन आयमा कर नलाग्ने स्वयं घोषणा गर्न बाध्यात्मक अवस्था सृजना हुने हुनाले कर जोखिम कम गर्न सहज हुन्छ । साथै यसबाट करछुट पाउने संस्थाहरुको आय विवरण समेत करदाताहरुबाटै कम्प्युटर प्रणालीमा प्रविष्ट हुन गई फाईलिड. व्यवस्थापन तथा विवरण नदिने संस्थाहरुको पहिचानमा समेत सरलता आउँछ ।
- करछुट प्राप्त संस्थाहरुले नविकरणको लागि निवेदन दिंदा संस्थाको अध्यावधिक विधान समेत अनिवार्य रूपमा पेश गर्नुपर्ने बाध्यकारी व्यवस्था गर्ने । यसबाट संस्थाको विधानमा परिवर्तन भए

नभएको सम्बन्धमा कार्यालयलाई जानकारी हुने ।

- कर परीक्षणको लागि करदाताको छनौट गर्दा करछुट प्राप्त संस्थाहरु समेत निश्चित प्रतिशतका दरले परीक्षणको लागि छनौट गर्ने नीति अनुसरण गर्ने ।

द. निश्कर्षः

विश्वमा प्रचलित मान्यता अनुसार आयकर ऐन, २०५८ ले समेत सर्वसाधारण जनताहरुलाई विभिन्न किसिमका सेवा तथा सुविधाहरु उपलब्ध गराउने उद्देश्यले सामाजिक क्षेत्रमा स्थापना भएका केही सामाजिक र परोपकारी संघ संस्था र केहि विशेष प्रकारका संस्था वा निकायलाई करछुट संस्थाको रूपमा मान्यता दिई करछुटको प्रमाणपत्र प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसको साथै ऐनमा करछुटको प्रमाण पत्र प्राप्त गर्ने ति संघ संस्था वा निकायको विशेष प्रकारको आय (चन्दा, अनुदान, उपहार) मा कर नलाग्ने व्यवस्था समेत गरिएको छ ।

यसरी कर छुट हुने संस्थाको सम्पूर्ण आयमा कर छुट नगरी केही विशेष प्रकारको आयमा मात्र कर छुट हुने व्यवस्था गर्नुको पछाडि त्यस्ता संस्थाहरुलाई समेत करको दायरामा ल्याउने मनसाय ऐनमा रहेको पाईन्छ । यस अर्थमा यस्ता संस्था आफैमा कर छुट हुने संस्था नभई केवल ऐनले छुट प्रदान गरेको आय आर्जनको हदसम्म मात्र कर छुट हुने देखिन्छ ।

तर ऐनको मनसायका सम्बन्धमा करदाता तथा कर प्रशासन दुवैमा अन्यैल व्याप्त रहनु, ऐनका प्रावधानहरुका सम्बन्धमा अझै पनि कतिपय व्यवहारिक व्याख्या गर्न बाकि रहनु र अन्य विभिन्न प्रशासनिक कारणले गर्दा करछुटका संस्थाहरुको नियमन तथा प्रशासनमा विभिन्न किसिमका व्यवहारिक समस्याहरु देखा परेको पाईन्छ ।

करछुटका संस्थाहरुको नियमन तथा प्रशासनका सम्बन्धमा देखा परेका यस्ता किसिमका समस्याले एकातर्फ त्यस्ता संस्थाहरुलाई ऐनको परिपालन गरि निर्वाध रूपमा संस्था संचालन गर्न बाधा परिरहेको देखिन्छ, भने अर्कोतर्फ कर प्रशासनलाई समेत ऐन अनुसार कर संकलन तथा प्रशासनमा बाधा पुग्न गएको देखिन्छ । तर्थस करछुटका संस्थाहरुका सम्बन्धमा हाल देखा परेका समस्या लगायतका अन्य सम्भावित समस्याहरुको पहिचान गरी समाधानका उपायहरुको शिघ्र आवलम्बन गर्नु जरुरी देखिन्छ । यसबाट कर प्रशासन तथा करछुट प्राप्त संस्था दुवै पक्षलाई सहजता हुन गई राज्यको राजस्व संकलनका साथै सामाजिक उत्तरदायीत्व निर्वाहाको दुवै उद्देश्य समान रूपमा पुरा हुन सक्नेछ ।

सन्दर्भसामग्री :

नेपाल कानुन किताब व्यवस्था समिति, आयकर ऐन, २०५८, काठमाडौं ।

नेपाल कानुन किताब व्यवस्था समिति, कम्पनी ऐन, २०६३, काठमाडौं ।

आन्तरिक राजस्व विभाग, आयकर निर्देशिका २०६८, लाजिम्पाट ।

पाँचौ रात्रिय कर दिवस स्मारका, 2063

अन्तःशुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर र शिक्षा सेवा शुल्कको कार्यक्षेत्र व्यवस्थापनका चुनौती र उपायहरू

शालिकराम आचार्य
प्रमुख कर अधिकृत
ठूला करदाता कार्यालय

१. विषयवस्तुको अवधारणा/पृष्ठभूमि

नेपालमा सर्वप्रथम वि.सं. १९१० को मुलुकी ऐन बमोजिम स्थापित रकम बन्दोबस्त अड्डाले, खानी, मदभट्टी, हाड, गांजा, सुंगुरको जहर आदिमा ठेक्का प्रथाद्वारा अन्तःशुल्क राजस्व संकलन गर्ने गरिएको थियो । अन्तशुल्क ऐन २०१५ र अन्तशुल्क नियमावली, २०१९ कार्यान्वयनमा आएपछि अन्तशुल्क प्रशासन व्यवस्थित र समय सापेक्ष रूपमा अगाडि बढिरहेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०६५/६६ देखि निजी क्षेत्रबाट संचालित शिक्षण संस्थाहरूले लिने शुल्कमा पाँच प्रतिशतका दरले शिक्षा सेवा कर लगाउने व्यवस्था आर्थिक ऐन २०६५ को दफा ९ मा गरिएको थियो । शिक्षा सेवा करको प्रशासन आन्तरिक राजस्व विभागले तोके बमोजिम हुने व्यवस्था आर्थिक ऐन २०६५ मा गरिएको थियो । यसलाई वि.सं. २०६६ मा नाम परिवर्तन गरी शिक्षा सेवा शुल्क बनाइयो भने दरलाई घटाएर एक प्रतिशतमा भारियो । शुरुमा लागू गर्दा कुनै क्षेत्र नतोकी आएकोमा वि.सं. २०६६ मा काठमाडौं उपत्यका, उपमहानगरपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सदरमुकाम स्थित निजी क्षेत्रबाट संचालित शिक्षण संस्थाबाट मात्र शिक्षा सेवा असुल गर्ने गरी केही परिमार्जन गरियो । यसलाई व्यवस्थित गर्न “शिक्षा सेवा शुल्क निर्देशिका, २०६६” पनि जारी गरियो ।

नेपाल सरकारले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवा र सामुदायिक अस्पतालले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवा बाहेकका व्यक्ति, संस्था वा निकायले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवामा बिजक मूल्यको पाँच प्रतिशतका दरले स्वास्थ्य सेवा कर लगाउने र असुल उपर गर्ने व्यवस्था आर्थिक ऐन, २०६५ को दफा ८(१)मागरिएको थियो । स्वास्थ्य सेवा करको प्रशासन र कार्यविधि आन्तरिक राजस्व विभागले तोके बमोजिम हुने व्यवस्था आर्थिक ऐन २०६५ मा गरिएको थियो । हालसम्म पनि शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा करको प्रशासन मूलत आर्थिक ऐन र निर्देशिकाहरूका भरमा संचालन भै रहेको छ ।

२ विषयवस्तुको महत्व

कूल आन्तरिक राजस्वमा अन्तःशुल्कको लगभग २० प्रतिशत प्रत्यक्ष योगदान रहेको छ भने अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठानहरूले तिर्ने आयकर, मू.अ.कर तथा अन्तःशुल्क समेत जोड्दा यस्तो योगदान निकै बढी हुने देखिन्छ । स्वास्थ्य सेवा कर तथा शिक्षा सेवा शुल्कको योगदान हालसम्म त्यति उल्लेखनीय नभएतापनि प्रशासन सबल भएमा यसको संभावना पनि प्रशस्त देखिन्छ । अन्तःशुल्क प्रशासन प्रभावकारी नभएमा अन्तःशुल्कमा चुहावटत हुन्छ तै यसका अलावा मू.अ.कर तथा आयकरमा समेत नकारात्मक प्रभाव पर्ने हुन्छ । तसर्थ आगामी दिनहरुमा अन्तःशुल्क प्रशासनलाई परम्परागत शैलिबाट केही भिन्न र प्रभावकारी

वनाउनु पर्ने खांचो देखिएको छ ।

अन्तःशुल्क प्रशासन नेपालको कर प्रशासनमा जेठो सदस्य हो । आयकर तथा मूल्य अभिवृद्धि कर (विक्री कर) शुरु नहुंदा अन्तःशुल्क सरकारको राजस्वको प्रमुख स्रोतको रूपमा रहेको थियो । पछिल्ला दिनमा शुरु गरिएको मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ लागू भएर्देखि नै सुधारका प्रयास निरन्तर भै रहेका छन् र आयकर प्रशासनका हकमा पनि सुधारका प्रशस्त प्रयास भएका छन् । अन्तःशुल्क प्रशासन पुरानै भएतापनि यसमा सुधारका प्रयासहरू थेरै पछि मात्र शुरु भएकाछन् । समग्र कर संचालनमा अन्तःशुल्क प्रशासनलाई प्रवेश गराउने कार्य भर्खर मात्र (आ.ब. इण्डिएटघ देखि) शुरु भएको छ । विश्व व्यापार संगठनमा प्रवेश संगै भंसारका दरमा कटौती गर्न शुरु गरिएसंगै अन्तःशुल्कजन्य वस्तुहरूको संख्या बढ्दै गएको छ । कुल अन्तःशुल्क राजस्वमा परम्परागत रूपमा भौतिक नियन्त्रण प्रणाली अन्तर्गत प्रशासन गरिने मदिराजन्य र सूर्तिजन्य वस्तुहरू कै योगदान उल्लेखनीय रूपले बढी रहदै आएको छ । यस्ता वस्तुबाट कुल अन्तःशुल्क राजस्वको करिव ८५ प्रतिशत उठ्ने गरेको छ । आ.ब. २०७२/७३ देखि चुरोट तथा अन्य सूर्तिजन्य पदार्थ र पान मसला आदिमा भौतिक नियन्त्रण पद्धति हटाइएको छ । भौतिक नियन्त्रण प्रणालीबाट क्रमशः स्वयम् निष्काशन प्रणाली तर्फ लाग्दै गर्दा कतै अन्तःशुल्क प्रशासनले आफ्नो नियन्त्रणात्मक क्षमता गुमाउदै गएको हो की जस्तो देखिन आएको छ ।

अन्तःशुल्क प्रशासनको शुरुवात नै नियन्त्रित कारोबार अन्तर्गत भएको हो । अन्तःशुल्क पुरानो कर भएतापनि व्यवस्थित प्रशासन भने अन्तःशुल्क ऐन इण्डिएट आए पछि मात्र शुरु भएको हो । शुरुका दिनमा अन्तःशुल्क खासगरी मानवीय स्वास्थ्य तथा वातावरणमा असर गर्ने वस्तुमा लगाउने गरिएकाले स्वभावत यो नियन्त्रणमुखी थियो र भौतिक नियन्त्रण बिना यसको प्रशासनको कल्पना गरिएको थिएन । अन्तःशुल्क लाने वस्तुको संख्या तथा त्यस्ता वस्तु उत्पादन गर्ने उद्योगको संख्या बढ्दै जांदा यसको नियन्त्रण प्रणालीमा पनि पुनः विचार गर्नु पर्ने अवस्था आयो । यसै पृष्ठभूमिमा आ.ब २०४८/४९ देखि तोकिएको वस्तुमा स्वयम् निष्काशन प्रणाली शुरुवात गरियो । त्यस लगतै आ.ब २०४९/५० देखि आयकर तर्फ पनि स्वयम् कर निर्धारण प्रणाली शुरुआत गरियो । समग्र कर प्रशासनलाई सरलीकरण गर्ने विश्वव्यापि लहरको एक हिस्साकारूपमा स्वयम् निष्काशन प्रणालीको शुरुआत गरिएको थियो ।

अन्तःशुल्क लगायत नेपालको समग्र कर प्रशासन संचालनको अन्तिम जिम्मेवारी आन्तरिक राजस्व विभागको रहेको छ । आन्तरिक राजस्व विभाग स्थापना (वि.सं. २०५८) अगाडि नेपालको कर प्रशासन विभिन्न विभागको मातहत रहेको थियो । अन्तःशुल्क प्रशासन हेर्नलाई छुट्टै विभाग र मूल्य अभिवृद्धिकर (पहिले विक्री कर) हेर्नेलाई छुट्टै विभाग थिए । विभाग अनुसार स्थानीय स्तरमा कार्यालयहरू पनि छुट्टै छुट्टै हुने नै भए । यसले गर्दा काममा दोहोरोपन पर्न गई सरकारको साधन स्रोत बढी लगाउनु पर्ने अवस्था एकातिर थियो भने एकै प्रकृतिको काममा एक भन्दा बढी कार्यालय धाउनु पर्दा करदाताको कर सहभागिता लागत बढी पर्न जानु स्वाभाविक थियो । सरकारी कामको दोहोरोपन हटाउने, करदाताको कर सहभागिता लागत घटाउने तथा कर प्रशासनलाई आधुनिकीकरण तर्फ डोक्याउने प्रयास स्वरूप तात्कालिन विक्री कर विभाग र अन्तःशुल्क विभागलाई एकीकरण गरी आ.ब २०५०/५१ मा विक्रीकर तथा अन्तःशुल्क विभाग गठन गरियो । स्थानीय स्तरका कार्यालयमा पनि सोही अनुरूपसमायोजन गरियो । मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउने तयारी स्वरूप वि.सं. २०५२ सालमा यसलाई मूल्य अभिवृद्धि कर विभागमा रूपान्तरण गरियो । वि.सं. २०५८ सालमा कर विभाग र मूल्य अभिवृद्धि कर विभाग मिलाएर आन्तरिक राजस्व विभाग गठन गरियो । हाल देशभर समग्र कर प्रशासन संचालन गर्न केन्द्रमा आन्तरिक राजस्व विभागका अतिरिक्त कार्य संचालन स्तरमा ठूला करदाता कार्यालय-१, आन्तरिक राजस्व कार्यालय -२२ र करदाता सेवा कार्यालयहरू - २६ (काठमाण्डौ उपत्यका

भित्र १३ र बाहिर १३) रहेकाछन्। यी सबै कार्यालयहरूले अन्य कर लगायत अन्तःशुल्कको समेत प्रशासन गर्दछन्। आन्तरिक राजस्व कार्यालय नभएका ३४ जिल्लाका कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयहरूलाई अन्तःशुल्क प्रशासन गर्ने जिम्मेवारी तोकिएको छ। विभिन्न आन्तरिक राजस्व कार्यालय र तिनीहरूलाई तोकिएको कार्यक्षेत्र तल उल्लेख गरिएको छ:

क्र.सं.	कार्यालयको नाम	कार्यालयको कार्यक्षेत्र
१	ठुला करदाता कार्यालय, हरिहरभवन, ललितपुर	नेपाल राज्यभरका रहेका वार्षिक रु पचास करोड भन्दा बढीको कारोबार गर्ने सम्पूर्ण करदाता
२	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाण्डौ क्षेत्र नं. १, ववरमहल, काठमाण्डौ	कामनपा वडा नं. १, ६, ७, ८, ९, १०, ३१, ३२, ३३, ३४, ३५, काठमाण्डौ जिल्लाको साविकका मूलपानी, जोरपाटी, डाँची, कपन, गोकर्णेश्वर, नयापाटी, बालुवा, आलाकोट, इन्द्रायणी, भद्रवास गागलफेदी, बज्रयोगीनी, लप्सीफेदी, पुकुलाक्षी, नाम्लेभारे, सुनटोल, सुन्दरीजल, महाकाल, चुनीखेल र गोठाटार गा.वि.स मा रहेका पाँच करोड भन्दा माथि रु पचास करोड सम्म वार्षिक करोबार गर्ने करदाताहरू
३	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाण्डौ क्षेत्र नं. २, ववरमहल, काठमाण्डौ	कामनपा वडा नं. ११, १२, १३, १८, १९, २०, २१, २२, २३, २४, २५, २६, २७, २८ र ३० मा रहेका पाँच करोड भन्दा माथि रुपचास करोड सम्म वार्षिक करोबार गर्ने करदाताहरू
४	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाण्डौ क्षेत्र नं. ३, लाजिम्पाट, काठमाण्डौ	कामनपा वडा नं. २, ३, ४, ५, १३, १४, १५, १६ र २९ तथा काठमाण्डौ जिल्लाको तत्कालिन विष्णु बुढानिलकण्ठ, खड्का भद्रकाली, चपली भद्रकाली, धापासी, टोखा सरस्वती, टोखा चण्डश्वरी र भोर महाकाल, गोगबु, मनमैजु, सांगला, फूटुंग, धर्मस्थली, काभ्रेस्थली, गोलदुंगा, जीतपुरफेदी, इचंगुनारायण, सीतापाइला, रामकोट, भीमदुंगा, स्युचाटार, नैकाप पुरानो भन्ज्याङ्ग, नैकाप नयां भन्ज्याङ्ग, तीनथाना, सतुंगल, बलम्बु, थानकोट, मातातीर्थ, महादेवस्थान, दहचोक, वाण भन्ज्याङ्ग र मच्छेगाउँ, कीतिपुर नगरपालीका, तात्कालिन चालाखेल, टल्कु, डडेचौर, छैमले, दक्षिणकाली, सेतीदेवी र शेषनारायण गा.वि.स तथा धादिङ्ग, रसुवा र नुवाकोट जिल्लामा रहेका पाँच करोड भन्दा माथि रुपचास करोड सम्म वार्षिक करोबार गर्ने करदाताहरू
५	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भद्रपुर	झापा र इलाम जिल्ला
६	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, विराटनगर	मोरङ्ग जिल्ला
७	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, धरान	सुनसरी र धनकुटा जिल्ला
८	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, लाहान	सिराहा, सप्तरी र उदयपुर जिल्ला
९	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, जनकपुर	धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही र सिन्धुली जिल्ला
१०	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, सिमरा	बारा र रौतहट जिल्ला
११	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, विरागञ्ज	पर्सा जिल्ला
१२	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, हेटौडा	मकवानपुर जिल्ला

१३	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुर	चितवन र नवलपरासी जिल्लाको दाउन्ने पूर्वको नवलपुर क्षेत्र
१४	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भैरहवा	रुपन्देही जिल्लाको बुटवल नगरपालिका, देवदह, शंकरनगर, मोतिपुर, सेमलार, परोहा, दुधराक्ष, सालभण्डी, रुद्रपुर, गजेडी, खण्डवा बनगाई, मानपकडी र सौराहा फसाटिकर गा.वि.स. बाहेक अन्य सबै नगरपालिका र गा.वि.स.हरु, नवलपरासी जिल्लाका त्रिवेणीसुस्ता, रूपैलिया, कुडिया, नर्सही, पकलिहवा, गुठी परसोनी, गुठी सूर्यपुरा, बेदौली, प्रतापपुर, जमुनिया, सोमनी, तौली, भूजहवा, रामपुर खडौना, बडहरा दुवैलिया, जहदा, सरावल, देभगौन, सुनरी, कुसमा, हरपुर, पाल्ही, गेरमी, सनई, हकुई, सुक्रौली, अमरोड, बन्जरिया र सुस्ता गरी जम्मा २९ गा.वि.स. र रामग्राम नगरपालिका
१५	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, बुटवल	रुपन्देही जिल्लाका बुटवल नगरपालिका, देवदह, शंकरनगर, मोतिपुर, सेमलार, परोहा, दुधराक्ष, सालभण्डी, रुद्रपुर, गजेडी, खण्डवा बनगाई, मानपकडी र सौराहा फसाटिकर गरी जम्मा १२ गाउँ विकास समितिहरु र नवलपरासी जिल्लाका दाउन्नेदेवी, माकर, धुरकोट, पञ्चनगर, तिलकपुर, मनरी, रामनगर, स्वाठी र सुनवल गरी ९ गाउँ विकास समिति तथा पाल्या र गुल्मी जिल्ला सबै
१६	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, पोखरा	कास्की, तनहुँ, गोरखा र स्याङ्जा जिल्ला
१७	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, कृष्णनगर	कपिलवस्तु जिल्ला
१८	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, नेपालगञ्ज	बाँके, वर्दिया, सर्वेत र दैलेख जिल्ला
१९	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, दाङ्ग	दाङ्ग, सल्यान र प्याठान जिल्ला
२०	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, धनगढी	कैलाली जिल्ला
२१	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, महेन्द्रनगर	कञ्चनपुर, डडेल्धुरा र वैतडी जिल्ला
२२	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भक्तपुर	भक्तपुर र काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला
२३	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुर	ललितपुर जिल्ला
२४	करदाता सेवा कार्यालय, पुतलिसडक	का.म.न.पा वडा नं. १, ३१, र ३२
२५	करदाता सेवा कार्यालय, नयाँबानेश्वर	का.म.न.पा वडा नं. १० र ३४
२६	करदाता सेवा कार्यालय, बत्तिसपुतली	का.म.न.पा वडा नं. ८, ९ र ३३
२७	करदाता सेवा कार्यालय, चावहिल	का.म.न.पा. वडा नं. ६ र ७, काठमाण्डौ जिल्लाको साविकको मूलपानी, जोरपाटी, डाँची, कपन, गोकर्णश्वर, नयाँपाटी, बालुवा, आलाकोट, इन्द्रायणी, भद्रवास गागलफेदी, बज्रयोगीनी, लप्सीफेदी, पुकुलाशी, नांगेभार, सुनटोल, सुन्दरीजल, महाकाल र चुनीखेल गरी १९ गा.वि.स।
२८	करदाता सेवा कार्यालय, कोटेश्वर	का.म.न.पा वडा नं. ३५ र काठमाण्डौ जिल्लाको साविकको गोठाटार गा.वि.स
२९	करदाता सेवा कार्यालय, त्रिपुरेश्वर	का.म.न.पा वडा नं. ११, १२, २० र २१
३०	करदाता सेवा कार्यालय, नयाँसडक	का.म.न.पा वडा नं. १९, २२, २३, २४ र २५
३१	करदाता सेवा कार्यालय, ठमेल	का.म.न.पा वडा नं. १७, १८, २६, २७, २८ र ३०
३२	करदाता सेवा कार्यालय, टंगाल	का.म.न.पा वडा नं. २,४, र ५

३३	करदाता सेवा कार्यालय, महाराजगञ्ज	का.म.न.पा बडा नं. ३ र २९ तथा काठमाण्डौ जिल्लाको साविकको विष्णु बुढानिलकण्ठ, खड्का भद्रकाली, चपली भद्रकाली, धापासी, टोखा सरस्वती, टोखा चण्डश्वरी र भोर महाकाल गरी जम्मा ७ गा.वि.स
३४	करदाता सेवा कार्यालय, बालाजु	का.म.न.पा बडा नं. १६ र साविकको गा.वि.स गोंगबु, मनमैजु सांगला, फूटुंग, धर्मस्थली, काभ्रेस्थली, गोलदुंगा, र जीतपुरफेदी गरी जम्मा ८ गा.वि.स
३५	करदाता सेवा कार्यालय, कलंकी	का.म.न.पा बडा नं. १५ तथा साविकका इचंगु नारायण, सीतापाईला, रामकोट, भीमदुंगा, स्युचाटार, नैकाप पुरानो भन्ज्याङ्ग, नैकाप नयां भन्ज्याङ्ग, तीनथाना, संतुंगल, बलम्बु थानकोट, मातातीर्थ, महादेवस्थान, दहचोक, वाण भन्ज्याङ्ग र मच्छेगाउँ गरी जम्मा १६ गा.वि.स र धादिङ्ग, जिल्ला सबै ।
३६	करदाता सेवा कार्यालय, कालीमाटी	का.म.न.पा बडा नं. १३ र १४, कीर्तिपुर नगरपालीका, साविकका चालाखेल, टल्कु, डुडेचौर, छैमले, दक्षिणकाली, सेतीदेवी र शेषनारायण गरी जम्मा ६ गा.वि.स ।
३७	करदाता सेवा कार्यालय, इटहरी	धरान उपमहानगरपालिका र बराहक्षेत्र गा. वि. स. बाहेक सुनसरी जिल्ला
३८	करदाता सेवा कार्यालय, गाईघाट	उदयपुर जिल्ला
३९	करदाता सेवा कार्यालय, वर्दिवास	महोत्तरी (कार्यक्षेत्र नद्युट्टीएको जनकपुरको कार्यक्षेत्र)
४०	करदाता सेवा कार्यालय, धनकुटा	धनकुटा जिल्ला
४१	करदाता सेवा कार्यालय, इलाम	इलाम जिल्ला
४२	करदाता सेवा कार्यालय, सुखेत	सुखेत जिल्ला
४३	करदाता सेवा कार्यालय, जुम्ला	जुम्ला जिल्ला
४४	करदाता सेवा कार्यालय, दमौली	तनहुँ जिल्ला
४५	करदाता सेवा कार्यालय, बागलुङ्ग	बागलुङ्ग जिल्ला
४६	करदाता सेवा कार्यालय, पाल्पा	पाल्पा जिल्ला
४७	करदाता सेवा कार्यालय, गौर	रौतहट जिल्ला
४८	करदाता सेवा कार्यालय, धुलीखेल	काभ्रे जिल्ला
४९	करदाता सेवा कार्यालय, दमक	(शिवसतासी र गौरादह नगरपालिका, वैगुनधुरा, महाभारा, पाँचगाढी, खजुरगाढी, गौरीगञ्ज, तोपगाढी, लखनपुर, धरमपुर, कोरोवारी गाविस ।
	आन्तरिक राजस्व कार्यालय र करदाता सेवा कार्यालयले हेर्ने भनी तोकिएका उल्लिखित जिल्लाहरु बाहेकका जिल्लाहरुको हकमा अन्तःशुल्क अधिकृतको अधिकार क्षेत्र सम्बन्धित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयलाई तोकिएको छ	

३. विद्यमान अवस्था

स्वास्थ्य सेवा करको प्रशासन र कार्यविधि आन्तरिक राजस्व विभागले तोके बमोजिम हुने व्यवस्था आर्थिक ऐन २०६५ मा गरिएको थियो । यसलाई व्यवस्थित गर्न २०६५ सालमा “स्वास्थ्य सेवा कर निर्देशिका, २०६५” जारी गरिएको थियो । हालसम्म पनि शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा करको प्रशासन मूलत सालबसाली आर्थिक ऐन तथा शुरुआतका दिनमा जारी गरिएका निर्देशिकाको भरमा नै संचालन भै रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा पनि स्वास्थ्य सेवा करको प्रशासन आन्तरिक राजस्व विभाग र विभाग अन्तर्गतका कार्यालयबाट हुनेगरी तोकिएको छ । आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तरगतका कार्यालय नभएका जिल्लामा विभागले तोकेको प्रक्रिया बमोजिम कोष

तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयले स्वास्थ्य सेवा करको प्रशासन गर्नेव्यवस्था समेत गरिएको छ । स्वास्थ्य सेवा करको अन्य कार्यविधि निर्धारण गर्ने अधिकार आन्तरिक राजस्व विभागलाई प्रदान गरिएको छ ।

आर्थिक ऐनको माध्यमबाट आर्थिक वर्ष २०६५/६६ देखि लागू गरिएको शिक्षा सेवा शुल्कको प्रशासन आन्तरिक राजस्व विभागले तोके बमोजिम हुने व्यवस्था गरिएको थियो । शुरुवातका दिनमा ५ प्रतिशतले लगाउन प्रस्ताव गरिएकोमा उक्त दरलाई घटाएर आ.ब. २०६६/६७ मा एक प्रतिशतमा भारियो । आ.ब. २०६५/६६ मा लागू गर्दा कुनै क्षेत्र नतोकी लगाउन प्रस्ताव गरिएकोमा बि.सं. २०६६ मा काठमाडौं उपत्यका, उपमहानगरपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सदरमुकाम स्थित निजी क्षेत्रबाट संचालित शिक्षणबाट मात्र असुल गर्ने गरी परिमार्जन गरियो । यसलाई व्यवस्थित गर्न “शिक्षा सेवा शुल्क निर्देशिका” पनि जारी गरियो । आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा पनि शिक्षा सेवा शुल्कको प्रशासन आन्तरिक राजस्व विभाग र विभाग अन्तर्गतका कार्यालयबाट हुने गरी तोकिएको छ । आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तरगतका कार्यालय नभएका जिल्लामा आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको प्रक्रिया बमोजिम कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयले शिक्षासेवा शुल्कको प्रशासन गर्नेछ ।

अन्तशुल्कजन्य पदार्थको प्रशासन गर्ने सम्बन्धमा अन्तशुल्क ऐन २०५८ र अन्तशुल्क नियमावली २०५८ प्रमुखरूपमा रहेका छन् । त्यस्तै मदिराजन्य पदार्थको मात्र कारोबार नियमन गर्ने सम्बन्धमा मदिरा ऐन २०३१ तथा मदिरा नियमहरू २०३३ रहेका छन् । यी ऐन नियमहरूका अतिरिक्त आन्तरिक राजस्व विभागले विभिन्न समयमा स्वयंम् निष्कासन प्रणाली निर्देशिका २९६३, वियर उत्पादन, नियमन तथा निष्कासन निर्देशिका २०६५, मदिरा बिक्रि बितरण नियमन निर्देशिका २०६५ लगायतका निर्देशिका जारी गरेको थियो । यी सबैलाई एकीकृत गरी तथा सूर्तीजन्य पदार्थ (चुरोट/बिंडी बाहेक) मा अन्तशुल्क टिकट टाँस गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि २०७० र अन्तशुल्क फिर्ता प्रकृया सम्बन्धी निर्देशिका २०७२ का प्रावधानहरू समेतलाई समावेश गरी अन्तशुल्क निर्देशिका २०६८ को परिमार्जित संस्करण २०७३ जारी भै सकेको छ ।

अन्तशुल्क ऐन २०५८ को दफा ६ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्र खण्ड ६१, संख्या २५, मिति २०६८/६/३० मा सूचना प्रकाशन गरी विभिन्न कार्यालयका पदाधिकारीलाई अन्तशुल्क अधिकृत तोकी अधिकार क्षेत्र समेत तोकेको छ ।

४. कर प्रशासनमा सृजना भएका समस्या

अन्तशुल्क ऐनको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी आन्तरिक राजस्व विभागका उपमहानिर्देशक देखि करदाता सेवा कार्यालयका कर अधिकृतसम्मलाई अन्तशुल्क अधिकृत तोकेको छ । त्यस्तै आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तरगतका कार्यालय नभएका जिल्लामा प्रमुख भंसार अधिकृत, भंसार अधिकृत र भंसार कार्यालय पनि नभएको जिल्लामा प्रमुख कोष नियन्त्रक वा कोष नियन्त्रकलाई अन्तशुल्क अधिकृत तोकी निजको कार्य क्षेत्र समेत तोकिएको छ ।

तर केही करदाताको उद्योग परिसर एकातिर र कर्पोरेट अफिस अर्कातिर रहने, उद्योग परिसर जहां भएपनि कर्पोरेट अफिसका आधारमा स्थायी लेखा नम्वर लिने दिने, अन्तशुल्क इजाजत पत्र पनि सोही आधारमा लिने दिने गर्दा कर्तृ काममा दोहोरोपन पर्ने कर्तृ नियमन तथा नियन्त्रण कार्य प्रभावकारी नहुने र सो को कारणले राजस्व जोखिम समेत बढने देखिएको छ ।

अन्तशुल्क प्रशासन होस् वा अन्य आयकर वा मू.अ.कर को प्रशासन, व्यावसायिक परिसर एक स्थानमा र त्यसको प्रशासन गर्ने राजस्व सम्बद्ध कार्यालय अर्को क्षेत्रको हुन सक्ने परिकल्पना अन्य देशमा पनि

गरिएको देखिएन र नेपालको कर प्रशासनले पनि गरेको छैन । काठमाण्डौ उपत्यकाको हकमा कर प्रशासन गर्ने स्थानीय कार्यालयको संख्या पनि बढी भएको र एउटै सडकको दायां भाग एउटा कार्यालयको कार्यक्षेत्र पर्ने र अर्को भाग अर्को कार्यालयको कार्यक्षेत्र पर्ने भएकाले व्यवसायीले व्यवसायिक परिसर विस्तार गर्दा वा भाडामा रहेर व्यवसाय गरेको अवस्थामा नजिकैको अर्को घर भाडामा लिई व्यवसाय संचालन गर्दा पनि अर्को कार्यालयको प्रशासनिक क्षेत्रधिकार अन्तरगत पर्न जाने सम्भावना भएकाले पनि केहि समस्या आउने देखिन्छ । तर एउटा भुगोल कठेर अर्को स्थानको राजस्व सम्बद्ध कार्यालयमा दर्ता गर्ने तर नियतबस अर्को स्थानमा व्यवसाय संचालन गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित नै गर्नु पर्ने देखिन्छ । विगतमा यस्तो प्रवृत्ति निकै बढेको थियो । लाहानमा फर्म दर्ता गर्ने, व्यवसाय काठमाण्डौमा गर्ने, फर्म काठमाण्डौमा दर्ता गर्ने, व्यवसाय विराटनगरमा गर्ने खालका प्रवृत्ति पनि देखा परे । यसै क्रममा थुप्रै मुख्य कार्यालय विनाका शाखा कार्यालयहरु पनि देखा परे । व्यवशायिकस्थल काठमाण्डौ बाहिर देखाई स्थायी लेखा नम्वर लिने र सोको शाखाका रूपमा काठमाण्डौबाट व्यवशाय संचालन गरी कर प्रशासनलाई गुमराहमा राख्ने प्रयास पनि हुन थाले । कतिपय परिस्थितिजन्य कारणले र कतिपय नियतबस पनि यस्तो कार्य भएको देखियो । यस्तो प्रवृत्तिलाई अन्तःशुल्क प्रशासनका दृष्टिले मात्र नभै समग्र कर प्रशासनको दृष्टिले पनि निरुत्साहित गर्नु पर्ने अति जरुरी भै सकेकोछ ।

बिभिन्न समयमा करदाता तथा तिनका प्रतिनिधिमूलक सघं संस्थाहरुसंगको अन्तरक्रियाका अवसरमा अन्तःशुल्क प्रशासनलगायत समग्र कर प्रशासनसंग सम्बन्धित विषयहरुमासहभागीहरुले उठाएका समस्यालाई निम्न बमोजिम समूहिकृत गरिएको छ:

(अ) संस्थागत समस्या

- क. आन्तरिक राजस्वको वर्तमान कार्यगत संगठनात्मक संरचनाभित्र अन्तःशुल्क प्रशासनलाई आन्तरिकीकरण गर्न कठिन भएकोले विभाग तथा कार्यालय स्तरमा कार्य सम्पादनमा अप्यारो अवस्था रहेको,
- ख. अन्तःशुल्क प्रशासनलाई प्राविधिक रूपमा सक्षम र प्रविधियुक्त बनाउन नसकिएकोले प्राविधिक दक्षताको अभावमा यसको प्रशासन गर्न अन्य निकाय माथि निर्भर रहनु परेको,
- ग. विभागमा अन्तःशुल्क महाशाखा रहेको तर आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरुमा अन्तःशुल्क शाखा नरहेको ।
- घ. सबै जिल्लामा आन्तरिक राजस्व कार्यालय नरहेको जसले गर्दा कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमार्फत अन्तःशुल्क व्यवस्थापन गर्नु परेको । कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट अद्यावधिक जानकारी पाउन नसकिएको ।

(आ) प्रकृयागत समस्या

- क. स्वयम निष्काशन प्रणालीमा रहेका वस्तु तथा सेवाहरुको प्रभावकारी अनुगमन गर्न नसकिएको,
- ख. अन्तःशुल्क प्रशासनमा सूचना प्रविधिको प्रयोग पूर्ण रूपमा गर्न नसकिएको,
- ग. भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा आधारित अन्तःशुल्क लाग्ने सबै वस्तुलाई स्वयम निष्काशनमा लान नसकिएको,
- घ. अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुहरुको उत्पादन तथा विक्रिवितरणको अनुगमन, निरीक्षण र परीक्षणका व्यवस्थालाई

चुस्त गर्न नसकिएको कारणले गर्दा चुहावटको सम्भावना पनि फराकिलो हुँदै गएको,

ड. अवैध मदिराको उत्पादन तथा विक्री वितरणबाट हुने मानव स्वास्थ्यमा क्षति तथा राजस्व नोक्सानीमा पूर्ण नियन्त्रण हुन नसकेको,

करदातालाई पुऱ्याउनु पर्ने सेवा र प्राप्त हुने राजस्वको सुनिश्चितताका लागि नै कार्यालयको कार्यक्षेत्र तोकिन्छ । तोकिएको क्षेत्र भित्रका करदाताको सम्पूर्ण प्रशासन सोही कार्यालयको अधिकार क्षेत्रमा पर्दछ । करदाताको स्तर (Taxpayer Segment) अनुसार कर प्रशासनको मोडालिटी (Modality) तय गर्नु उपयुक्त हुने अवधारणा अनुसार निश्चित रकम भन्दा बढीको कारोबार गर्ने करदाताको प्रशासन गर्न २०६० साल माघमा ठूला करदाता कार्यालयको स्थापना भयो । ठूला करदाता कार्यालयको स्थापना पश्चात अन्तःशुल्कजन्य वस्तु उत्पादन गर्ने उद्योग प्रतिष्ठानको प्रशासन एक भन्दा बढीराजस्व सम्बद्ध कार्यालयबाट गर्नुपर्ने अवस्था सृजना भयो । अन्तःशुल्कको प्रशासन स्थानीय आन्तरिक राजस्व कार्यालयले गर्ने र सो बाहेक अन्य सम्पूर्ण कार्यठूला करदाता कार्यालयले गर्ने गरी कार्य तोकियो । अन्तःशुल्कको हकमा पनि कर परिक्षण लगायतका Enforcement संबद्ध कार्य ठूला करदाता कार्यालयले गर्ने भएबाट एउटा करदाता एक भन्दा बढी कार्यालयको प्रशासन अन्तर्गत रहनु पर्ने अवस्था सृजना भएको छ ।

हालको बर्गीकरण अनुसारकरदाताको व्यवसायिक कारोबार अंक तोकिएको सीमाअर्थात रु. ४० करोड (तोकिएका करदाताको हकमा रु २५ करोड) भन्दा बढी भएमा त्यस्तो करदाताको प्रशासन ठूला करदाता कार्यालय र सम्बन्धित क्षेत्रको आन्तरिक राजस्व कार्यालयले गर्नु पर्ने अवस्था आउन सक्छ । ठूला करदाता कार्यालयको खासमा कुनै भौगोलिक कार्यक्षेत्र नै छैन, सम्पूर्ण नेपाल नै उसको कार्यक्षेत्र हो । वार्षिक रु. ४० करोड (तोकिएका करदाताको हकमा रु २५ करोड) भन्दा माथिको कारोबार गर्ने करदाता त्यसको कार्यक्षेत्रमा पर्दछन् । त्यस्तै काठमाण्डौ जिल्ला स्थित आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरुको कार्यक्षेत्र पनि तोकिएको क्षेत्रका वार्षिक रु ५ करोड भन्दा माथि तथा रु ४० करोड (तोकिएका करदाताको हकमा रु २५ करोड) सम्म कारोबार गर्ने करदाता ती कार्यालयको कार्यक्षेत्रमा पर्दछन् । माथिको विष्लेषण अनुसार कार्यक्षेत्रसंग सम्बन्धित समस्या अन्तशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा करको प्रशासनमा मात्र नभै समग्र कर प्रशासनमै देखिन्छ । करदाताको भौगोलिक अवस्थिति एकातिर र प्रशासन गर्ने संबद्ध राजस्व कार्यालयको अवस्थिति अर्कोतिर हुँदा आईपर्ने समस्यालाई निम्न बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

(क) सेवा प्रवाहमा समस्या

करदाताको भौगोलिक अवस्थिति एकातिर र दर्ता भएको कार्यालय अर्कातिर हुँदाउसलाई दर्ता, खाता प्रमाणित, करदाता शिक्षा लगायतका सेवा प्रदान गर्न पनि समस्या पर्ने देखिन्छ । त्यस्ता करदातालाई सेवा प्रदान गर्न समय र जनशक्ति दुवै बढी लगाउनु पर्ने हुन्छ ।

(ख) अनुगमन प्रभावकारी नहुने

अन्तःशुल्क प्रशासन तर्फ नियमित अनुगमनका अतिरिक्त थप केही कुराहरुको विशेष निगरानी गर्नुपर्ने हुन्छः कच्चा पदार्थको खरिद, खपत, स्टक आदिको विवरण, सहायक कच्चा पदार्थको खपत, खरिद, स्टक, प्याकिङ मेटेरियल्सको हिसाब इत्यादि । कपोरेट अफिसको अवस्थितिका आधारमा करदाताको प्रशासन गर्न खोजियो भने यी कुराहरुको निगरानी संभव हुँदैन ।

(ग) **Enforcement** प्रभावकारी नहुंदा चुहावटको संभावना बढने

भरतपुरमा उद्योग संचालन गरेको छ, तर लाहानमा दर्ता छ, भने उद्योगका व्यवसायिक गतिविधिलाई निगरानी

गर्न, आकस्मिक निरीक्षण गर्न तथा आवश्यकता अनुसार अनुसन्धानका गतिविधि संचालन गर्न सहज हुँदैन । यसको सिधा सम्बन्ध स्वभाविकरूपमा कर चुहावटसंग रहेको हुन्छ ।

(घ) राजस्व तथा बक्यौता संकलन सम्बन्धी समस्या

कर प्रशासनको प्रमुख कार्य अपेक्षित मात्रामा राजस्व संकलन गर्नु हो । करदाताको आफैनै कारणले तथा कर प्रशासनले नियमितरूपमा निगरानी राख्न नसकदा पनि धेरै करदाताको अन्तशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर लगायतका रकम बक्यौता रहन गएको देखिएको छ । नियमित निगरानीमा राख्नु पर्ने करदाता आफ्नो भौगोलिक क्षेत्र बाहिर छारिएर रहेको अवस्थामा कर संकलनसंग सम्बन्धितकार्यहरु प्रभावकारी ढंगले गर्न सकिदैन ।

५. समस्या समाधानका उपाय

अन्तःशुल्क प्रशासनका सन्दर्भमा भौतिक नियन्त्रण प्रणाली अन्तर्गत प्रशासित करदाताको सम्बन्धमा कुनै विवाद देखिदैन तर स्वयम् निष्काशन प्रणाली अन्तर्गतका वस्तु उत्पादन गर्ने व्यवसायिक प्रतिष्ठानको प्रशासन सम्बन्धमा विवाद देखिएको छ । उद्योगको अवस्थिति एक स्थानमा, कर्पोरेट कार्यालय अर्को स्थानमा र कारोबार अंक वार्षिक रु द्वाण करोड भन्दा बढि भएमा त्यसको अन्तःशुल्क लगायत अन्य प्रशासन कहाँबाट गर्नु उपयुक्त हुने सामान्यतया उद्योग वा कारोबारस्थल जुन आन्तरिक राजस्व कार्यालयको भौगोलिक क्षेत्र अन्तर्गत पर्दछ त्यसैबाट आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तशुल्क लगायत कर प्रशासनका सम्पूर्ण कार्य हुनु उपयुक्त देखिन्छ ।

यसैगरी शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा करका सम्बन्धमा पनि यस्तो समस्या देखा परेको छ । स्वास्थ्य सेवा कर बुझाउने एउटै कलेजको अस्पताल एकातिर र कलेज अर्कातिर भएको पनि देखिएको छ । माथि उल्लेखित समस्यालाई सम्बोधन गर्न निम्न उपाय अवलम्बन गर्नु उपयुक्त देखिन्छः

- करदाताको कर्पोरेट कार्यालय वा अन्य कुनै आधारमा नभै मूल्य कारोबार स्थलका आधारमा स्थायी लेखा नम्वर लिन लगाउने र अन्तशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क, स्वास्थ्य सेवा करको प्रशासन पनि सोही आधारमा गर्ने गराउने व्यवस्थालाई कडँईकासाथ पालना गर्ने,
- कारोबार अंकका आधारमा एक भन्दा बढी आन्तरिक राजस्व कार्यालयको कार्यक्षेत्र आकर्षित हुने भएमा Enforcementबाहेका कर प्रशासन सम्बन्धी अन्य कार्य स्थानीय राजस्व कार्यालयबाट हुने व्यवस्था गर्ने,
- कारोबारका आधारमा एक भन्दा बढी आन्तरिक राजस्व कार्यालयको कार्यक्षेत्र आकर्षित हुने करदाताको अन्तशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर निर्धारण लगायतका कर प्रशासनसंग सम्बन्धित विवरणमा कारोबार स्थलसंग सम्बन्धित सबै कार्यालयको पहुंच स्थापना हुने व्यवस्था मिलाउने,
- एक भन्दा बढी स्थानमा अन्तशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर लाग्ने कारोबार गर्ने करदाताले सो सम्बन्धी विवरण दर्ता कायम रहेको सम्बन्धित कार्यालयमा बुझाउने।

सन्दर्भ सामग्रीहरु

आयकर ऐन, नियम तथा निर्देशिका ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, नियमावली तथा निर्देशिका ।

अन्तःशुल्क ऐन, नियमावली तथा निर्देशिका ।

मदिरा ऐन र मदिरा नियमहरु ।

चालु आर्थिक वर्षको आर्थिक ऐन ।

ਪੰਜਾਬ ਰਾਨਿਤਿਕ ਕਾਰਿਊਲੋਜੀਜ਼ ਸਕਾਰਿਕਾ, 2003

कर विवाद समाधान: अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन र नेपालको सन्दर्भ

उत्तम भक्त वाग्ले

निर्देशक

आन्तरिक राजस्व विभाग

१. पृष्ठभूमी :

बहुदो आर्थिक गतिविधि, सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग, बहुदो अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध एवं व्यापारका करणले करारोपणको बिषय पनि थप जटिल बन्दै गएको छ। यही जटिलताले कर प्रशासन र करदाता बीच करारोपणको विवाद राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा सृजना भएको देखिन्छ। यसरी सृजित विवाद समाधानको लागि कानूनी प्रकृया अवलम्बन गरी अदालत जाने र अदालत नगई अन्य वैकल्पिक उपायहरु अवलम्बन गरी समाधान गरिएको पाइन्छ। कर विवाद लामो समयसम्म रहँदा सरकारलाई प्राप्त हुन पर्ने कर रकम समयमै प्राप्त नहुने र करदातालाई मर्कापरी भएको कर निर्धारणको विवाद उचित समयमा समाधान नहुँदा करदाताको लागत समेत बढन जाने हुँदा यस्ता विवादहरुको निरुपण छिटो गरिनु पर्ने हुन्छ। करारोपणको निर्णयहरु करदाताले स्वीकार नगरी विवाद सृजना भई सो विवादलाई कानूनी तवर अर्थात अदालतबाट भन्दा भिन्न प्रकृयाबाट निरुपण वा समाधान गरिने विधिलाई Alternative Dispute Resolution(ADR) भनिन्छ।

२. कर विवाद समाधानका अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनहरु:

सामान्यतया कर सम्बन्धी विवादहरु निरुपण गर्न हाल अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा देहायका प्रकृया अवलम्बन गर्ने गरिएको छ। फरक फरक देशमा फरक फरक विधि र प्रकृयाद्वारा कर विवाद समाधान गर्ने गरिएको पाइन्छ।

वार्ता (Negotiation): कर विवाद समाधानको लागि करदाता र कर प्रशासन विच वार्ताद्वारा समाधान गरिने परम्परागत पद्धतीको रूपमा वार्ता (Negotiation) लाई लिईन्छ। आवश्यक ठानिएमा तेस्रोपक्षको संलग्नता पनि हुन सक्ने हुन्छ। वार्ता पछि संभौता भई अन्तिममा विवाद समाधान (Settlements) हुन्छ। दुबै पक्षले स्वीकार गरेमा तेश्रो पक्षको मध्यस्तता (Arbitration) बाट पनि विवाद समाधान गरिन्छ।

Conciliation/ Mediation: निष्पक्ष तेस्रो पक्ष (Conciliator) को सहायतामा करदाता र कर प्रशासन बीच रहेको विवाद समाधान गरिने प्रकृया हो।

पूर्वादेश (Authority of Advance Rulings): कानून कार्यान्वयनमा द्विविधा भएमा करदाताले कर प्रशासन अर्थात महानिर्देशक समक्ष स्पष्ट हुन पूर्वादेश माग गर्न सक्ने छन्। त्यस्ता पूर्वादेशबाट पनि कठिपय महत्वपूर्ण करका विवादहरु हल भएको पाइन्छ।

Mutual Agreement Procedure (MAP): बहुदो अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार र लगानीका कारणबाट पनि अन्तर्राष्ट्रियकरमा प्रभाव पर्ने र दुई पक्ष विच विवाद सृजना हुने हुन्छ। दोहोरो कर मुक्ति संभौता भएका देशहरुविच अर्थात देशहरुका बासिन्दा विच विवाद देखिएमा competent authorities मार्फत विवाद समाधान गरिने पद्धति हो। मूलत Transfer Pricing र Permanent Establishments को विवाद

समाधानमा यो प्रकृया बढी प्रयोग भएको पाईन्छ ।

Tax Settlement Commission (TSC) : कर विवाद समाधान गर्न स्थायी एवं अस्थाई प्रकृतीका आयोग गठन गरी कर विवाद समाधान गर्ने Commission approach धैरै ठाउंमा प्रचलनमा रहेको पाईन्छ ।

घ. केही अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास:

(क) भारत:

कर सम्बन्धी विवादहरु निरुपणगर्न भारतमा Commission प्रणालीलाई अबलम्बन गरिएको छ । आयकर तथा सम्पत्ति करकाविवादहरु आयोगको कार्यक्षेत्रमा राखिएको छ । सन् १९७६ मा गठन भएको यस आयोगको अध्यक्षता Supreme Court of India का पूर्व प्रधान न्यायाधिशले गरेका छन् र सात वटा बेन्चबाट कार्य सम्पादन हुने गरेको छ । करदाताले निवेदन दिएको १८ महिना भित्र कर विवाद निरुपण गर्नु पर्ने र आयोगको निर्णय अन्तिम हुने व्यवस्था छ ।

(ख) श्रीलङ्का

कर प्रशासनले गरेको कर निर्धारणको निर्णय विरुद्ध करदाता Tax Appeal Commission Act, २०११ अनुसार गठन भएको आयोगमा पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । यो आयोगमा सर्वोच्च वा Court of Appeal का अवकाश प्राप्त न्यायाधिश र अन्य विज्ञ गरी ९ जना सदस्य रहने व्यवस्था छ, ३ जनाको तिन व्यानलबाट कार्य सम्पादन गरिने गरिएको छ । करदाताले कर निर्धारणको जानकारी पाएको ३० दिन भित्र पुनरावलोकन गर्नु पर्ने, विवादित कर रकमको २५ प्रतिशत धरौटी वा बैंक रयारेण्टी राख्नु पर्ने व्यवस्था छ । यसरी अपिल गर्दा Commissioner of General of Inland Revenue लाई पनि जानकारी दिनु पर्ने र Commissioner General ले ३० दिन भित्र कर निर्धारण गर्नु पर्ने कारण आयोग लाई दिनु पर्ने व्यवस्था छ ।

निवेदन प्राप्त भएको ३० दिन भित्र आयोगका सचिवले करदाता वा निजका प्रतिनिधिलाई सुनुवाईको लागि समय दिने र यसरी दिईएको सुनुवाईको २६० दिन भित्र आयोगले निर्णय दिनु पर्ने व्यवस्था छ । आयोगको निर्णयमा करदाताले चित नवुझएमा Court of Appeal मा जान सक्ने व्यवस्था छ ।

(ग) वेलायत

वेलायतको कर प्रशासनमा कर विवाद समाधानको लागि Alternative Dispute Resolution लाई प्रयोगमा ल्याईएको छ । कर प्रशासन र करदाता बिच छलफल गरी करदाताको कर तिर्ने क्षमतालाई बिचार गरी एक निश्चित रकम कर तिराईन्छ । यो प्रकृया अबलम्बन गरिए पछि ५८ प्रतिशत केशहरु पूर्णरूपमा समाधान भएका, ८ प्रतिशत आशिक रूपमा समाधान भएको र ३४ प्रतिशत केश मात्र समाधान हुन नसकेको, प्रत्यक्ष करको हकमा औषत २३ महिनामा कर सम्बन्धी विवाद समाधान भएको तथ्याङ्क International Taxation Vol 9, September, 2013 मा प्रकाशित भएको छ । ADR वाट विवाद समाधान नभए करदाता कानूनी उपचारको लागि Court of Appeal मा जान सक्ने व्यवस्था छ ।

४. नेपालमा कर विवाद समाधानका लागि भएको कानूनी व्यवस्था:

नेपालको सन्दर्भमा पनि आयकर ऐन, २०५८, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र अन्तःशल्क ऐन, २०५८ एवं स्वास्थ्य सेवा कर र शिक्षा सेवा शूलकको सम्बन्धमा सालवसाली आर्थिक ऐन अनुसार कार्यालय वा विभागबाट भएका कर निर्धारणका आदेश वा निर्णयहरुमा विवाद भएमा हालको कानूनी व्यवस्था अनुसार आन्तरिक राजस्व विभागका

महानिर्देशकबाट छानविन गर्ने एवं कानून सम्मत भए नभएको हेरिने प्रशासकिय पुनरावलोकनको व्यवस्थालाई पनि कर विवाद समाधानको महत्वपूर्ण विधिको रूपमा लिन सकिन्छ । यसरी छानविन गर्दा कर निर्धारण सम्बन्धि निर्णयहरु कानून सम्मत भएको नदेखिए सो हद सम्म त्यस्ता निर्णयहरु वा आदेशहरु वदर गरिन्छ । कर निर्धारण गर्ने पदाधिकारीहरूले कर निर्धारणका सम्बन्धमा कानूनले निर्दिष्ट गरेका प्रकृयाहरु पुरा नगरेमा, प्राविधिक/गणितीय त्रुटीहरु गरेमा, प्रचलित कर कानूनको सहि व्याख्या नगरेमा वा लापरबाही गरी कर निर्धारण गरेमा त्यस्ता त्रुटीहरु सच्चाउने प्रयोजनका लागि प्रचलित कर सम्बन्धि कानूनहरूमा यस्तो व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

५. प्रशासकीय पुनरावलोकनमा आउन सक्ने अवस्था:

आयकर ऐन, २०५८, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र अन्तःशल्क ऐन, २०५८ एवं स्वास्थ्य सेवा कर र शिक्षा सेवा शुल्कको सम्बन्धमा सालवसाली आर्थिक ऐन अनुसार कार्यालय वा विभागबाट भएका कर निर्धारण र कर सम्बन्धमा भएका आदेश वा निर्णयहरु लगायत देहायका विषयमा पुनरावलोकनमा आउन सक्ने छन् ।

क) आयकर ऐन, २०५८:

- दफा ११४: प्रशासकीय पुनरावलोकन हुन सक्ने निर्णयहरु तथा कार्यविधि सम्बन्धमा देहायका निर्णयहरु उपर प्रशासकीय पुनरावलोकन हुन सक्ने व्यवस्था रहेको छ;
- दफा ७६ वमोजिम विभागले जारी गरेको पूर्वादेश,
- दफा ९०(८) वमोजिम गरिएको निर्णय वा दिईएको आदेश,
- दफा ९५(७) वमोजिम कुनै व्यक्तिले दाखिला गर्नु पर्ने अनुमानित करका बारेमा विभागले गरेको अनुमान वा अनुमान गर्नको लागि गरेको निर्णय,
- दफा ९६(५) वा दफा ९७ वमोजिम आय विवरण पेश गर्न कुनै व्यक्तिलाई आदेश दिने गरी विभागले गरेको निर्णय,
- दफा ९८ वमोजिम कुनै व्यक्तिले पेश गर्नु पर्ने आय विवरणको म्याद थप गरिपाउन दिएको निवेदनमा विभागले गरेको निर्णय,
- दफा १०० र १०१ वमोजिम कुनै व्यक्तिले कुनै आय बर्षको लागि बुझाउनु पर्ने करको निर्धारण वा दफा १०५(५) वमोजिमको लिलाम विक्री खर्चको निर्धारण वा दफा १२२ वमोजिम कुनै व्यक्तिले बुझाउनु पर्ने शुल्क तथा व्याजको निर्धारण,
- दफा १०८ (२) वमोजिम प्रापकको हैसियतमा कुनै व्यक्तिले पाउने रकम भनि छुट्याई राख्नु पर्ने गरी विभागले दिएको सूचना,
- दफा १०९ (१) वमोजिम कर बक्योता राख्ने व्यक्तिलाई बुझाउनु पर्ने रकम राख्ने कुनै व्यक्तिलाई विभागमा दाखिला गर्न आदेश दिने गरी विभागले गरेको निर्णय,
- दफा ११०(१) वमोजिम गैर वासिन्दा व्यक्तिको तर्फबाट दाखिला गर्नु पर्ने कुनै व्यक्तिको कर दाखिला गर्न कुनै व्यक्तिलाई आदेश दिने गरी विभागले गरेको निर्णय,
- दफा ११३ (५) वमोजिम कर फिर्ता पाउँ भनी कुनै व्यक्तिले दिएको कुनै निवेदन उपर विभागले

गरेको निर्णय,

- दफा ११५(३) बमोजिम उजुरी दर्ता गर्ने म्याद थपको लागि कुनै व्यक्तिले दिएको कुनै निवेदन उपर विभागले गरेको निर्णय,
- दफा ११६ (१) बमोजिम विभागमा दिएको निवेदन उपर भएको निर्णयमा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले राजस्व न्यायाधीकरण ऐन, २०३१ बमोजिम राजस्व न्यायाधीकरणमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ ।
- ११६ (२) बमोजिम पुनरावेदन दिने व्यक्तिले पुनरावेदन दिएको १५ दिन भित्र पुनरावेदनको सूचनाको एक प्रति विभागमा दर्ता गराउनु पर्नेछ ।

छ) मू. अ. कर ऐन, २०५२ :

मू.अ.कर ऐन, २०५२ को दफा ३१क. मा कर अधिकृतले गरेको कर निर्धारणको निर्णय उपर चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ ।

ग) अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ :

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९ मा अन्तःशुल्क अधिकृतले गरेको अन्तःशुल्क निर्धारणको निर्णय उपर चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ ।

घ) मदिरा ऐन, २०३१:

मदिरा ऐन, २०३१ को दफा १५ बमोजिम अन्तःशुल्क अधिकृतले गरेको निर्णय उपर राजस्व न्यायाधीकरणमा र नेपाल सरकारले तोकी दिएको अधिकारीले गरेको निर्णय उपर सम्बन्धीत पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्नेछ र यस्तो पुनरावेदन गर्ने व्यक्तिले पुनरावेदन दिएको पन्थ दिन भित्र पुनरावेदनको एक प्रति सम्बन्धित कार्यालयमा दर्ता गराउनु पर्नेछ ।

ड) आर्थिक ऐन :

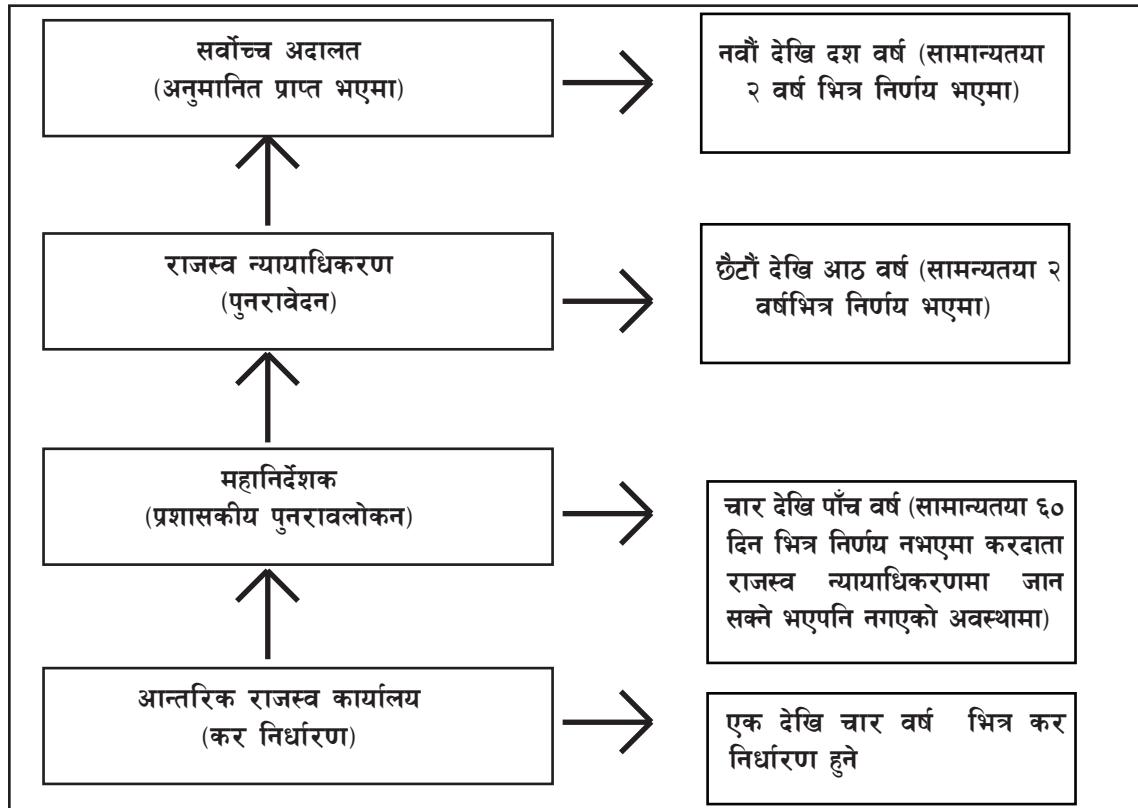
सालवसाली जारी हुने आर्थिक ऐनमा स्वास्थ्य सेवा कर र शिक्षा सेवा शुल्कको निर्धारण र कारोबार बन्द गर्न दिएको आदेश उपर चित्त नबुझ्ने व्यक्ति, संस्था वा निकायले प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५(१) बमोजिम निर्णय विरुद्ध विभाग समक्ष निवेदन दिने व्यक्तिले निर्धारित कर रकम मध्ये विवादरहित करको सम्पूर्ण रकम र विवादित करको एक तिहाई रकम बुझाउनुपर्नेछ भनी आर्थिक ऐन, २०७३ ले व्यवस्था गरेको छ ।

६ कर विवाद समाधानको लागि लाग्ने समय :

नेपालमा कर निर्धारण गर्ने अधिकारी एवं निकायवाट भएका कर निर्धारणमा चित्त नबुझाई वर्षको करीव ६०० देखि ६५० करदाताहरु प्रशासकीय पुनरावलोकनमा आउने गरेको तथ्याङ्क छ । यसरी आउने निवेदनहरु मध्ये केही राजश्व न्यायाधीकरणमा पुनरावेदनमा जाने र केही करदाताहरु सर्वोच्च अदालतमा अनुमतिमा समेत जाने गरेको पाइन्छ । नेपालको सन्दर्भमा हालको अनुभवले कर निर्धारणदेखि सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट अन्तिम निर्णय हुँदा समेत लाग्ने

समय देहायको तालिकाबाट देखिन्छ। समान्यतया कार्यालयले संशोधित कर निर्धारण गर्नु परेमा चार वर्ष भित्र गरिसक्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था भएकोले विवरण पेश गरेको चार वर्ष पछि संशोधित कर निर्धारणभए पछि विवाद सृजना हुने देखिन्छ। सो विवाद प्रशासकीय पुनरावलोकन हुदै महानिर्देशक समक्ष आउने र महानिर्देशकले ६० दिन भित्र निर्णय नदिएमा करदाताले सो निवेदन अस्वीकार गरेको मानि राजश्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था छ। राजश्व न्यायाधिकरणको निर्णय उपर सम्मानित सर्वोच्च अदालतले अनुमति प्रदान गरेमा सो विवादले सर्वोच्चमा प्रवेश पाउने हुन्छ। कर निर्धारणबाट भएको विवाद आन्तरिक राजश्व विभाग, राजश्व न्यायाधिकरण हुदै सर्वोच्च अदालतबाट अन्तिम निर्णय प्राप्त हुदा बढीमा १० वर्षसम्म लाग्ने हालको अनुभवबाट देखिन्छ।

कर विवाद समाधानमा लाग्ने अधिकतम समय

७. अन्त्यमा,

नेपालको सन्दर्भमा पनि कर विवाद निरुपण हुन तिकै लामो समय (९ देखि १० वर्ष) लाग्ने गरेको देखिन्छ। यसरी विवाद निरुपणको विलम्बताले सरकारी कोषमा प्राप्त हुनु पर्ने रकम समयमा प्राप्त नहुने र करदातालाई वास्तविक रूपमा मर्का परेको भए उचित समयमा न्याय नपाउने अवस्था समेत देखिन्छ। यस्तो अवस्थाले करदाता मैत्री वातावरण नवन्ने र मुलुकमा लगानीका सम्भावनाहरु सीमित हुन गई समग्र विकास अवरोध हुन जाने देखिन्छ। तसर्थ कर विवाद निरुपणका समम्बन्धमा आ.व. २०७२/७३ बजेट बक्तव्य मार्फत Alternative Tax Dispute Resolution को व्यवस्था गर्ने नीति उद्घोष भैसकेको छ। माथि उल्लिखित अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनका आधारमा करदाताले कर दायित्वलाई मुल्तवी राख्ने

उद्देश्यले मुदामा आउने परिपाटीलाई अन्त्य गर्न स्थायी प्रकृतीको विवाद समाधान समिति वा संयन्त्रको व्यवस्था हुनु आवश्यक भै सकेको छ । विवाद समाधान समिति वा संयन्त्रका सम्बन्धमा वलियो कानूनी आधार तयारपार्नु पर्ने हुन्छ । यस्तो कानून निर्माण गर्दा देहायका विषयहरु स्पष्ट हुनु पर्ने हुन्छ :

- संरचना
- कार्यक्षेत्र
- अधिकार
- कार्यप्रकृता
- करदाताको दायीत्व र अधिकार,
- धरौटी व्यवस्था,
- निर्णय प्रकृता
- फैसलाको कानूनी अवस्था,
- फैसला कार्यान्वयन, आदी

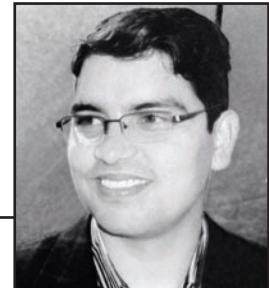
विवाद समाधान संयन्त्रको गठन पश्चात हालको प्रशासकीय पुनरावलोकनको कानूनी व्यवस्था, राजस्व न्यायाधिकरणको पुनरावेदनको व्यवस्था, कर फछ्यौट आयोग र सर्वोच्च अदालतमा अनुमतिमा जाने व्यवस्थाका सम्बन्धमा समेत कानूनी रूपमा नै स्पष्ट हुनु जरुरी छ ।

सन्दर्भ सामाग्री:

- १ आय कर ऐन, २०५८ ।
- २ मू. अ. कर ऐन, २०५२ ।
- ३ अन्तःशूल्क ऐन, २०५८ ।
- ४ सालवसाली आर्थिक ऐनहरु ।
- ५ राजश्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ ।
६. उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ को प्रतिवेदन ।

अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार र यसका विविध पक्षहरू

युक्त सुवेदी
कर अधिकृत
आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं ३

अवधारणा (Concept)

वस्तु तथा सेवाको उत्पादनमा विशिष्टता तथा श्रम विभाजनको कारणले अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार हुने गर्दछ। जस्तो कपडा बनाउने मानिसले कपडाको उत्पादन गर्दछ भने किसानले अन्नको उत्पादन गर्दछ। अन्न उत्पादन गर्ने किसानले कपडाको उत्पादन र कपडा बनाउने मानिसले अन्न उत्पादन गर्न थाल्दा दुवैले प्राप्त गर्ने लाभको मात्रा तुलनात्मक रूपमा कम हुन्छ यस्तो अवस्थामा व्यापार सम्भव हुँदैन। तुलनात्मक लाभको आधारमा वस्तुहरूको वीचमा विनिमयको कारोबार सम्भव हुन्छ जुन श्रम विभाजन र उत्पादन विशिष्टीकरणको कारणले सम्भव हुन्छ। अर्थशास्त्री जेम्स सि. इन्ग्रामले विशिष्टीकरणको फाईदाको कारणले नै विभिन्न देशहरू अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा संलग्न हुन्छन् भनेका छन्। यसरी दुई वा दुई भन्दा बढी देशहरूका वीचमा हुने व्यापारिक कारोबारलाई अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार भनिन्छ। यस्तो व्यापार तुलनात्मक लाभका आधारमा र देशको भौगोलिक सिमाना नाघेर हुने गर्दछ। अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारवाट नै राष्ट्रिय व्यापारको नाफा र घाटाको आंकलन हुने गर्दछ। अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार किन हुन्छ? के को आधारमा कसरी हुन्छ? भन्ने कुरा नै यसको अवधारणा हो। अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार मानवीय आवश्यकता, उत्पादनमा हुने विशिष्टीकरण र उत्पादनमा लाग्ने लागतको कारणले हुन्छ।

वस्तु तथा सेवा उत्पादनको लागत सबै देशमा एकै हुन सक्दैन। उत्पादन लागत देशहरूबीच घटी वा बढी हुन सक्छ। त्यसै कारणले सबै देशरूले उत्पादन लागत कम भएका वस्तुहरू उत्पादन गरी एक देशबाट अर्को देशमा निर्यात गर्न चाहन्छन्। दुई देशमध्ये एक देशमा दुवै वस्तुको उत्पादनमा बढी कुशलतापूर्वक हुन्छ, अर्को देश कम कशुल छ, भने कम कुशल देशले बढी कुशल भएको देशबाट सामान आयात गर्ने र आफूले कुशलतापूर्ण तरिकाले उत्पादन गर्न सक्ने अन्य वस्तु उत्पादन गर्नु पर्दछ। धेरै जसो देशहरूले उत्पादन लागत धेरै भएका वस्तुहरू आफूले उत्पादन नगरी अन्य देशबाट आयात गर्न चाहन्छन्। यसो गर्दा उत्पादनमा विशिष्टीकरण हुन्छ। यसरी दुई वा दुई भन्दा बढी देशरूबीच तुलनात्मक लागत अन्तर हुने कारणले नै व्यापार हुने गर्दछ। अन्यथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सम्भव हुँदैन। उत्पादन लागतमा कमी वा बढी हुने कारणले नै अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको अवधारणाको विकास भएको हो।

अर्थ (Meaning)

कुनै पनि वस्तुको विनिमय गर्ने प्रक्रियालाई व्यापार भनिन्छ। व्यापार आन्तरिक र अन्तर्राष्ट्रिय दुई किसिमको हुन्छ। देशको सिमानाभित्र हुने व्यापारलाई आन्तरिक व्यापार भनिन्छ। देशको सीमावाहिर गरिने वस्तुहरूको विनिमयलाई अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार भनिन्छ। अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा एक देशको व्यक्ति वा संस्था क्रेता र अर्को

देशको विक्रेता हुन्छ। दुवै पक्षहरूको फाइदालाई ध्यानमा राखेर नै अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सञ्चालन हुन्छ। अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारलाई विभिन्न अर्थशास्त्रीहरूले विभिन्न किसिमले परिभाषित गरेका छन्।

एउटा देशको नागरिकहरूले अर्को देशका नागरिकहरूबाट वस्तु तथा सेवा खरिद विक्री गर्नुलाई अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार मानिन्छ। -लाकेट (Lucket)

अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार आन्तरिक व्यापारकै एउटा विशेष अवस्था हो। -हेक्स्चर ओहोलिन (Heckscher Ohlin)

आन्तरिक व्यापार अधिकांश समानस्तरका उत्पादनहरू बीच वस्तुहरूको आदानप्रदान हो भने अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार प्रायः जसो व्यापक तवरले स्तर अन्तर भएका उत्पादकहरूबीच वस्तुहरूको आदानप्रदान हो। -हरोड (Harrod)

उल्लेखित परिभाषाका आधारमा पनि अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारले दुई वा दुईभन्दा बढी देशहरूबीचको आपसी समझदारीमा वस्तु तथा सेवाहरू आयात निर्यात वा खरिद विक्री हुनुलाई जनाऊछ। अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारलाई निम्नानुसार बुझ्नुपर्ने हुन्छ।

- ❖ छानौटका आधारमा व्यापार स्वतन्त्र हुन्छ।
- ❖ लाभको भावनामा व्यापार हुन्छ।
- ❖ व्यापार चक्रबाट मुक्त हुन्छ।
- ❖ पूर्ण प्रतिस्पर्धा र पूर्ण रोजगारी हुन्छ।
- ❖ उत्पादनको मूल्य श्रमिकहरूमा भर पर्दछ।
- ❖ उत्पादनको साधनको रूपमा श्रमलाई मात्र लिइन्छ।
- ❖ उत्पादनमा अन्य साधनहरू सहायकको रूपमा रहन्छन्।

अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारका विशेषताहरू (Characteristics)

- ❖ व्यापारमा कम्तिमा दुई देश संलग्न हुन्छन्।
- ❖ व्यापार दुई देशविचमा हुने लाभको आधारमा निर्धारण हुन्छ।
- ❖ निरपेक्ष हुन सक्दैन सापेक्ष हुन्छ।
- ❖ कानुनद्वारा संचालित हुन्छ।
- ❖ आवश्यकताको सिद्धान्तमा आधारित हुन्छ।
- ❖ लागत भेदको कारणले सिर्जना हुन्छ।

महत्व (Importance)

अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारबाट आर्थिक तथा गैर आर्थिक लाभहरू प्राप्त हुन्छन्। जसबाट आज विश्वका सबैजसो मुलुकहरू यस्तो व्यापारप्रति बढी भुकाव राख्दछन्। विश्वमा यस्तो देश छैन जसले अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नगरोस्। सबै देशहरूले पारस्परिक निर्भरताका आधारमा आ-आफ्ना व्यापारिक क्रियाकलाप सञ्चालन गरी बढी भन्दा बढी लाभ प्राप्त गर्ने उद्देश्य राखेका हुन्छन्। जस्तै गर्दा अर्थतन्त्र सबल हुन पुछ्छ। त्यसैले यसको

महत्व बढ़दै गएको छ । यसको महत्वलाई बुँदागत रूपमा यसप्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- ❖ उत्पादनमा विशिष्टिकरण कायम गर्न,
- ❖ औद्योगिक विकास गर्न,
- ❖ एकाधिकारलाई अन्त्य गर्न,
- ❖ मूल्यमा हुने परिवर्तनलाई रोक्न,
- ❖ प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको विकास गर्न,
- ❖ राज्यलाई आर्थिक संकटबाट जोगाउन,
- ❖ जनताको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन,
- ❖ आर्थिक विकास गर्न,
- ❖ स्रोत साधनको उच्चतम परिचालन गर्न,
- ❖ उत्पादन प्रविधिमा सुधार गर्न,
- ❖ अन्तर्राष्ट्रीय सम्बन्धको विकास गर्न,
- ❖ उत्पादन लागत कम गर्न, आदि ।

अन्तर्राष्ट्रीय व्यापार सिद्धान्तहरू (Theories)

तुलनात्मक लागत सिद्धान्त (Comparative Advantage theory)

अन्तर्राष्ट्रीय व्यापारका तुलनात्मक लागत सिद्धान्तका प्रवर्तक David Ricardo हुन् । Ricardo ले यस सिद्धान्तको प्रतिपादन सन १८१७ मा गरेका हुन् । यस सिद्धान्तलाई अन्तर्राष्ट्रीय व्यापारको परम्परागत सिद्धान्त पनि भनिन्छ । David Ricardo को यस सिद्धान्तलाई परिमार्जन भने Bastable, J.S. Mill जस्ता अर्थशास्त्रीले गरेका थिए भने अझै यो सिद्धान्तलाई Haberier, Taussing ले व्यापक परिमार्जन गरी सर्वव्यापकतामा जोड दिएका थिए । यस सिद्धान्त अनुसार विभिन्न देशहरूमा विद्यमान विविध प्राकृतिक साधन, श्रमको मूल्य हावापानी, भौगोलिक स्थिति, मानिसको दक्षता एवं उत्पादन क्षमता, प्रविधिको स्तर आदिका कारणले उत्पादनमा विविधता आउँछ । जस्तै भारतमा उत्पादन हुने वस्तुको उत्पादन लागत नेपालमा एकै हुन सक्दैन । घटी वा वढि हुन सक्छ । कुनै देशले उत्पादन लागत कम भएको वस्तु आफै उत्पादन गरी निर्यात गर्ने र लागत वढि भएको वस्तु आयात गरेर ल्याउछ । यस्तो अवस्थामा उत्पादनमा विशिष्टिकरण हुने भएकोले अन्तर्राष्ट्रीय व्यापार हुन जान्छ ।

साधन अनुपात सिद्धान्त (Factor proportions theory)

अन्तर्राष्ट्रीय व्यापारको यस सिद्धान्तका व्याख्याता E. Heckscher & Bartil Olin हुन् । यो सिद्धान्तलाई उनिहरूले सामान्य सन्तुलनको सिद्धान्त(General Equilibrium Theory of Trade) भनि नामाकरण गरेका छन् । यो सिद्धान्तलाई अन्तर्राष्ट्रीय व्यापारको आधुनिक सिद्धान्त मानिन्छ । डेभिड रिकार्डो लगायतका शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूले तुलनात्मक लागत अन्तरलाई अन्तर्राष्ट्रीय व्यापारको आधार तथा मूल कारणको रूपमा लिएका थिए । उनीहरूले लागतमा हुने अन्तरले व्यापारिक कारोबार हुने उल्लेख गरेपनि ऐउटै वस्तु उत्पादन गर्दा के

कारणले लागत अन्तर पर्छ भन्ने कुरा उल्लेख गर्न सकेका थिएनन। हेक्चर र ओहलिनले तुलनात्मक लागत लगायत साधनहरूको प्रयोगले अन्तराष्ट्रिय व्यापार निर्धारण गर्ने कुरा उल्लेख गरेका छन्। उनीहरूको सिद्धान्त अनुसार बेगलावेगलै मुलुकमा उपलब्ध हुने साधनहरूको दुर्लभता र पर्याप्तताको कारणले अन्तराष्ट्रिय व्यापार हुने कुरा उल्लेख गरेका छन्। यो सिद्धान्तको सन १९१९ मा E. Heckscher ले आफ्नो पुस्तक The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income मा उल्लेख गरेका थिए भने Bartil Olin ले सन १९३३ मा यो सिद्धान्तको विकास गरेको हुनाले यसलाई हेक्चर ओहलिन सिद्धान्त भनिन्छ। अन्तराष्ट्रिय व्यापारको शास्त्रीय सिद्धान्तले श्रमको मूल्यलाई जोड दिएको छ, भने यो सिद्धान्तले साधन अनुपात विश्लेषणलाई जोड दिएको छ। यो सिद्धान्तले पूँजी र श्रम दुवैलाई उत्पादनको मुख्य साधनको रूपमा लिएको छ।

यो सिद्धान्तले अन्तराष्ट्रिय व्यापारमा निम्न मान्यताहरू राखेको हुन्छ।

- ❖ दुई देश, दुई वस्तु, दुई ओटा उत्पादनका साधनहरू हुन्छन्। अन्तराष्ट्रिय व्यापारमा दुईओटा देशहरू संलग्न हुन्छन्, आयत निर्यातमा दुईओटा वस्तुहरूमात्र समावेश हुन्छन्। दुई देशमा वस्तु उत्पादनको लागि श्रम र पूँजी मात्र उपयोग गरिन्छ।
- ❖ वस्तु तथा उत्पादनका साधनहरूको बजारमा पुर्ण प्रतिस्पर्धा रहन्छ।
- ❖ व्यापारमा कुनै किसिमको प्रतिवन्ध हुदैन। व्यापारमा संलग्न देशहरूविच वस्तुहरूको आयात निर्यातमा कुनै हस्तक्षेप हुदैन।
- ❖ आन्तरिक रूपमा उत्पादनका साधनहरू गतिशील हुन्छन् तर अन्तराष्ट्रिय रूपमा अगतिशील हुन्छन्।
- ❖ देशहरूको विचमा वस्तुहरूको पारस्परिक आयात निर्यात हुन्छ तर पूँजी तथा लगानीको आवागमन हुदैन।
- ❖ अर्थतन्त्र पुर्ण रोजगारीको अवस्थामा रहन्छ भने लामो समयसम्म यसमा कुनै परिवर्तन हुदैन।
- ❖ विभिन्न देशहरूविचमा उत्पादनका साधनहरूको वितरण स्थिर रहन्छ।
- ❖ विभिन्न देशमा उत्पादनका साधनहरूको वितरणमा परिमाणात्मक भिन्नता रहन्छ, भने साधन गुणात्मक रूपमा एउटा देशभित्र समरुण हुन्छ।
- ❖ वस्तुको उत्पादनमा उत्पादन समता नियम लागु हुन्छ।
- ❖ माग र पूर्तिको अवस्था समान रहन्छ भने उपभोक्ताको छनौट, रुचि दुवै देशमा समान रहन्छ।
- ❖ वस्तुको उत्पादनमा प्रयोग हुने साधनहरूमा भिन्नता रहन्छ। कुनै वस्तु पूँजी प्रदान प्रविधि वाट उत्पादन गर्दा सस्तो पर्दछ भने कुनै श्रम प्रदान प्रविधिवाट उत्पादन गर्दा सस्तो पर्दछ।
- ❖ एउटै वस्तुको उत्पादनमा विभिन्न देशहरू विच उत्पादनका साधनहरू विचको सम्बन्धमा समानता रहन्छ।
- ❖ दुवै देशमा उपभोक्ताको प्राथमिकता समान रहन्छ।

पोर्टरको राष्ट्रिय फाइदाको सिद्धान्त (Porter's Diamond of National Advantage Theory)

यो सिद्धान्त Michael porter ले प्रतिपादन गरेका हुन्। उनले चार ओटा साधनहरू प्रतिस्पर्धी भए भने देशले अन्तराष्ट्रिय

व्यापारवाट फाइदा प्राप्त गर्दू भनेका छन्। यी चारओटा साधनको स्तर उच्च भएमा तथा उद्योग तथा कम्पनीहरु विच साधनको Interlinked भएमा उत्पादनमा विशिष्टता आउँछ र व्यापार सम्भव हुन्छ भनेका छन्। उनले उत्पादनका साधनको अवस्था, बजारमा वस्तु तथा सेवाको माग, उस्तै र सहयोगी उद्यम, फर्म तथा उद्योगको रणनीति गरी चारओटा साधनहरु मानेका छन्। साधनको अवस्था अन्तर्गत भूमि, श्रम र पुँजीलाई उत्पादनको परम्परागत साधन मानेका छन्। फर्मको रणनीति अन्तर्गत Product Design, अनुशन्धान र विकास, गुणस्तर लागत पर्ने कुरा उल्लेख गरेका छन्।

स्वतन्त्र व्यापार (Free Trade)

अर्थ (Meaning)

आफ्नो देशको सिमाभित्र र बाहिर बिना रोकतोक वस्तु तथा सेवाको आयात निर्यात, खरिद बिक्री गरिन्छ, भने त्यस्तो व्यापार नै स्वतन्त्र व्यापार हो। व्यापारमा आन्तरिक तथा बाह्य वस्तु तथा सेवाहरूको खरिद बिक्रीमा कुनै कोटा प्रणाली लागु हुँदैन। सरकारद्वारा व्यापारमा कुनै पनि किसिमको अवरोध खडा गरिदैन। वस्तु तथा सेवाहरू निर्वाध रूपमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा ओसारपसार हुन्छ। व्यापारमा आन्तरिक र बाह्य वस्तुहरूबीच कुनै भेदभाव हुँदैन। तर खुला रूपमा वस्तु तथा सेवाको खरिद बिक्री भएता पनि सम्पूर्ण व्यापारिक क्रियाकलापहरु र आयात निर्यातमा सरकारले कर लगाएकै हुन्छ। व्यापारमा सरकारको कुनै नियन्त्रण नहुने भएकोले स्वतन्त्र रूपले व्यापार चलिरहन्छ।

गुणहरू (Metris)

स्वतन्त्र व्यापारको कारणले नै विश्वले आर्थिक जगतमा ठूलो उन्नति गर्न सफल भएको हो। यसका गुणहरू यस प्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ-

- ❖ उत्पादनमा वृद्धि हुने,
- ❖ अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा श्रमको विशिष्टकरण हुने,
- ❖ वस्तुको उत्पादन लागत सस्तो हुने,
- ❖ एकाधिकारको नियन्त्रण हुने,
- ❖ प्राविधिक विकास सम्भव,
- ❖ उद्योगहरूको स्थानीयकरणमा सहयोग,
- ❖ आर्थिक विकासमा सहयोगी,
- ❖ राष्ट्रिय आयमा वृद्धि हुने,
- ❖ अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा ऋकउष्टभलअथ बढाउने,
- ❖ विदेशी वस्तुको प्रयोग गर्न सकिने,
- ❖ उत्पादनमा प्रतिस्पर्धा वृद्धि हुने, आदि।

अवगुणहरू (Demerits)

- ❖ घरेलु उद्योगहरू धरासाथी हुन्छन्।
- ❖ परनिर्भरता बढ्छ।

- ❖ प्राकृतिक स्रोतसाधनको शोषण हुन्छ ।
- ❖ पूँजी निर्माणमा कमी हुन्छ ।
- ❖ बचत र लगानी घट्छ ।
- ❖ बेरोजगारी बढ्छ ।
- ❖ कच्चा पदार्थहरूको निर्यात हुन्छ ।
- ❖ आर्थिक विकासमा बाधा उत्पन्न हुन्छ, आदि ।

संरक्षणवाद (Protectionism)

अर्थ (Meaning)

सहुलियत वा सुविधा प्रदान गरेर स्वदेशको व्यापार एवं उद्योगहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने नीतिलाई संरक्षणवाद भनिन्छ । स्वदेशी उद्योगहरूलाई प्रोत्साहित गर्न सरकारले अनुदान दिन्छ । विदेशी वस्तुको आयातमा लाईसेन्स, धेरै कर, कोटा प्रणाली लगाएर आयात गर्न असजिलो बनाउँछ भने निर्यातलाई प्रवर्द्धन गर्न निर्यात करमा छुट दिन्छ । यो एउटा व्यापार संरक्षण हो जस्ते विदेशी वस्तुको प्रयोगलाई निरूत्साहित गर्दछ भने स्वदेशमा नै विभिन्न उद्योगहरू बीच प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणको सिर्जना गरी गुणस्तरीय वस्तुहरूको उत्पादन गर्न प्रोत्साहित गर्दछ । सरकारले विदेशी व्यापारलाई पूर्णरूपमा आफ्नो नियन्त्रणमा राख्दछ । यसले आन्तरिक व्यापारलाई बढावा दिई राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई सबल र सक्षम बनाउँछ ।

गुणहरू (Merits)

संरक्षण व्यापारका गुणहरूलाई यसप्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- ❖ स्वदेशी उद्योगधन्दाहरूको संरक्षण हुन्छ,
- ❖ उद्योग कलकारखानाको विकासमा जोड दिन्छ,
- ❖ रोजगारी वृद्धि,
- ❖ व्यापार सुरक्षामा वृद्धि,
- ❖ आत्म निर्भर,
- ❖ राष्ट्रिय आम्दानीमा वृद्धि,
- ❖ उत्पादनमा वृद्धि एवं प्रतिस्पर्धा,
- ❖ श्रमिकहरूको हित,
- ❖ प्राकृतिक श्रोतसाधनरूपको सदुपयोग,
- ❖ भुक्तानी सन्तुलन एवं सन्तुलित विकासमा जोड,
- ❖ आयात कटौती एवं निर्यात वृद्धि ।

अवगुणहरू (Demerits)

संरक्षण व्यापारका अवगुणहरूलाई यसप्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- ❖ संरक्षणको कारणले उद्योगहरू आत्मनिर्भर हुनै सक्दैनन,
- ❖ उद्योगहरूमा प्रतिस्पर्धात्मक भावनाको विकास हुनै सक्दैन,
- ❖ उपभोक्ताको वस्तु छनौट गर्ने अवसर प्राप्त गर्दैनन,
- ❖ उपभोगमा छनौट हुँदैन,
- ❖ मूल्यवृद्धि हुन्छ,
- ❖ उद्योगहरूको विकसमा अवरोध सिर्जना हुन्छ,
- ❖ अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धको विकास हुन सक्दैन,
- ❖ उत्पादनमा विशिष्टिकरणको अभाव हुन्छ,
- ❖ बजारमा एकाधिकार हुन्छ,
- ❖ अर्थतन्त्रमा शिथिलता आउन सक्छ ।

व्यापार संरक्षण दिने तरिकाहरू (Methods of protection)

- ❖ आयातमा कोटा प्रणाली लागू गरेर ।
- ❖ आयतकरमा वृद्धि गरेर ।
- ❖ आयातकर्तामा लाइसेन्स प्रणाली लागू गरेर ।
- ❖ सीमित मात्रामा विदेशी मुद्रा उपलब्ध गराई विनिमय नियन्त्रण गरेर ।

नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार: बनावट, प्रकृति, अवसर, समस्या र समाधानका उपायहरू (Foreign Trade of Nepal: Composition, Trend, Opportunity, Problem and Remedial Measures)

वाणिज्य क्षेत्रको विकासले वस्तु तथा सेवाको सहज आपूर्ति गरी वितरण प्रणालीलाई सहज बनाउन सकिन्छ । देशमा उत्पादित वस्तु तथा सेवालाई प्रतिस्पर्धी वनाउन सकेमा निकासी व्यापार वृद्धि गर्न सकिन्छ । निकासी व्यापारले देशमा आर्थिक वृद्धि गर्न मद्दत गर्दछ । नेपालले खास गरी पर्यटन, जलविद्युत जस्ता सेवाको व्यापारवाट प्रशस्त फाइदा लिन सक्छ । व्यापनरनै आर्थिक विकासको मेरुदण्ड हो भन्ने मान्यताकासाथ सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको साझेदारीवाट आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धनका कार्यक्रम सञ्चालन नभएका पनि होइनन तर पछिल्ला दिनहरूमा मुलुकले अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारलाई आफ्ने पक्षमा पार्न सकेको देखिदैन । यसको लागि हाम्रो व्यापारको बनावट कस्तो रहेको छ? उत्पदन प्रविधि कस्तो रहेको छ? आयातित वस्तुहरूमा कस्ता वस्तुहरूको हिस्सा धेरै रहेको छ? व्यापारमा के कस्ता अवसरहरु रहेका छन? के कस्ता समस्याहरु रहेका छन यी विषयलाई समयमा नै सम्बोधन गर्नु जरुरी छ । बनावट(Composition)

विभिन्न देशहरूबीच हुने व्यापारमा आयत निर्यात गरिने वस्तुहरूको गुण, स्वभाव तथा परिमाण आदि लाई

नै अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको बनावट भनिन्छ। कुनै देशले आफ्नो कुल अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा के-कस्ता खालका वस्तुहरू जस्तै कच्चापदार्थ, कृषिजन्य वस्तुहरू, यन्त्र उपकरण वा विद्युतिय वस्तु आयात निर्यात गर्दछ भन्ने कुरा नै त्यस देशको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको बनावट हो। अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको बनावटबाट नै कुनै देशको आर्थिक क्रियाकलापबाटे जानकारी लिन सकिन्छ। जुन देशको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको बनावटमा प्रशोधन नगरिएका प्राथमिक तथा कृषिजन्य वस्तुहरू, उपभोग्य तयारी वस्तु तथा निर्माण सामग्री र यन्त्र उपकरणहरूको आयातको परिमाण बढी हुन्छ त्यस्तो देश निश्चय नै अल्पविकसित तथा कृषिप्रधान देश हुन सकछ। अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा ठिक त्यसको विपरित भएमा त्यस्तो देश विकसित हुन्छ। नेपाल कृषिप्रधान देश भएकोले विदेश व्यापार अन्तर्गत निर्यात हुन सक्ने प्रमुख वस्तुहरूमा कृषिजन्य वस्तुहरू नै पर्दछन्। अल्पविकसित अनि औद्योगिक उत्पादनमा पछि परेकोले नेपालबाट बढी मात्रमा प्राथमिक वस्तुहरूको निर्यात हुने गर्दछ। विदेश निर्यात हुने वस्तुहरूमा फलामजन्य वस्तुहरू गलैचा, तयारी पोसाक, खाद्यान्न, घ्यु, जडिबुटी, जुटका सामानहरू, काठ, छाला, अदुवा, चिया, अलैच आदि पर्दछन्। नेपालले विभिन्न मुलुकहरूबाट विकास निर्माणका यन्त्र र उपकरणहरू, रासायनिक पदार्थहरू, पेट्रोलियम पदार्थहरू, सबारी साधनहरू, फलाम र फलामका सामानहरू, रेडियो, टेलिभिजन, कम्प्युटर, कपडा, औषधी, खाद्यपदार्थ आदि वस्तुहरूको आयात गर्दछ। वस्तुहरूको अन्तर्राष्ट्रिय वर्गीकरण अनुसार नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको संरचनामा अपेक्षाकृत रूपमा तयारी वस्तुहरूको तुलनामा प्राथमिक वस्तुहरूको अंश बढौं गइरहेको छ। अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा आयात निर्यात गरिने वस्तुहरूको सूची लामो हुन्छ तसर्थ आयात निर्यात गरिने सम्पूर्ण वस्तुहरूलाई वर्गीकरण गरिन्छ जसलाई अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार मापन (Standard International Trade Classification) SITC भनिन्छ। यसअनुसार नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको वस्तुहरूलाई दश वर्गमा विभाजन छ।

क्र.सं.	वर्गीकरण SITC अनुसार	क्र.सं.	वर्गीकरण SITC अनुसार
१.	खाद्यवस्तु तथा जीवजन्तु	२.	सुर्ती तथा पेय पदार्थहरू
३.	अखाद्य र अप्रशोधित पदार्थ	४.	खनिज ईन्धन र चिल्लो पदार्थ
५.	वनस्पति तथा जीवजन्तुको तेल र बोसो	६.	रसायन तथा औषधी
७.	वर्गीकृत तयारी वस्तुहरू	८.	यातायात तथ यान्त्रिक उपकरणहरू
९.	विविध तयारी वस्तुहरू	१०.	वर्गीकरण नभएका वस्तुहरू

नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको प्रकृति (Trend of Nepalese Foreign Trade)

नेपालले परापूर्वकालदेखि भारत र तिब्बतसँग व्यापार गर्दै आएको कुरा इतिहासमा अध्ययन गर्न पाइन्छ। काजी भीम मल्लका पालामा सम्पन्न नेपाल तिब्बत सम्झौतापछि नेपाल व्यापारीहरू तिब्बत गई व्यापारिक कारोबार संलग्न भएका थिए। त्यतिवेळा वस्तु विनियमयको अतिरिक्त नेपाली मुद्रा समेत प्रचलनमा त्याई व्यापार गर्दथे। नेपालले वि.सं. २०२०/२१ सालदेखि व्यापार, भारत, तिब्बत, चीनका अन्य प्रान्तहरू र समुन्द्रपारसम्म सुरु गन्यो जुन हालसम्म हुँदै आएको छ। पछिल्ला वर्षहरूमा नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार आफ्नो पक्षमा रहेको देखिदैन। प्रतिवर्ष व्यापार बढौं गइरहेको छ भने व्यापार घाटा पनि बढी रहेको छ।

आर्थिक वर्ष २०१३/१४ देखि २०७२/७३ को आषाढ मसान्तसम्मको नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको प्रवृत्तिलाई विश्लेषण गर्दा लगातार व्यापारको परिमाण बढिरहेको तथा सानो अंशको व्यापार घाटा क्रमशः वृद्धि हुँदै गएको छ। आर्थिक वर्ष २०१३/१४ मा नेपालले ९ करोड ५५ लाख निर्यात गरेको र १६ करोड ९९ लाख आयात गरी सो अवधिमा व्यापार घाटा ७ करोड ४४ लाख रहेकोमा करिव दुई दशक पछि अर्थिक वर्ष २०३१/३२ मा ८८ करोड ९६ लाखको निर्यात गरेको थियो भने १८१ करोड ४६ लाख आयात भई व्यापार घाटा १२ गुणाले वृद्धि भई १२ करोड ५० लाख पुगेको देखिन्छ। यसरी नेपालको व्यापार घाटा क्रमिक रूपमा बढ्दो प्रवृत्तिमा देखिए गयो निर्यातको अंश घट्दो क्रममा देखियो। अर्थिक वर्ष २०६३/६४ सम्म आईपुरदा १३८ अर्व ६० करोड ३४ लाख हुन पुग्यो। अर्थिक वर्ष २०६९/७० सम्म आईपुरदा कुल निर्यात रु ७७ अर्व ३५ करोड र आयातका ६०१ अर्व २१ करोड रही कुल व्यापार घाटा ५२३ अर्व ८६ करोड रहायो। आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा निर्यात रु ९१.३६ अर्व र आयात रु. ७२२.७८ अर्व भई कुल व्यापारघाटा रु. ६३९.४२ अर्व पुग्यो भने आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा निर्यात रु ८६.६४ अर्व र आयात रु. ७८४.५८ अर्व भई कुल व्यापारघाटा रु. ६९७.९४ अर्व पुग्यो। आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा निर्यात रु ७५.१४ अर्व र आयात रु. ७८९.१४ अर्व भई कुल व्यापारघाटा रु. ७५०.०० अर्व पुग्यो। नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको प्रकृतिलाई तल उल्लेख गरिएको छ।

(Rs. thousands)

आर्थिक वर्ष	जम्मा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार	निर्यात	आयात	व्यापार घाटा
२०६३/६४	२५६७४९६०९	५९०७३०९७	१९७६७६५१२	१३८६०३४१५
२०६४/६५	२९५५०४३६५	५८४७४३५९	२३७०३०२७६	१७८५५५९१७
२०६५/६६	३५९५९७७९६	६८५९६८५२	२९१००९४४	२२२४०४०९२
२०६६/६७	४३६५५५४७३	६०९४९६०३	३७५६०५८७०	३१४६५६२६७
२०६७/६८	४६२०९८३८६	६४५६२४४४	३९७५३५९४२	३३२९७३४९८
२०६८/६९	५७२२५०९३४	७४०८९०६०	४९८९६१०७४	४२४०७२०१४
२०६९/७०	६७८५५५२३४	६०९२०४५२५	७७३५०७०९	५२३८५३८१६
२०७०/७१	८१४१३७८२४	९१३६१०३६	७२७७६७८८	६३१४१५७५२
२०७१/७२	८७१२२१७१७	८६६४०४६२	७८४५८१२५५	६९७९४०७९३
२०७२/७३	८५२२८३६२४	७११३७६६३	७८११४५९६१	७१००८२९८

Source: TPEC

Foreign Trade Balance of Nepal

Summary Of Foreign Trade Composition of Nepal (Value RS Billion)					
	Total Exports	Total Imports	Total Trade	Trade Deficit	Export: Import Ratio
F.Y. 2013/14 (2070/71)	91.36	722.78	814.14	631.42	1:7.9
Share % in Total Trade	11.2	88.8			

F.Y. 2014/15 (2071/72)	86.64	784.58	871.22	697.94	1:9.1
Share % in Total Trade	9.9	90.1			
F.Y. 2015/16 (2072/73)	71.14	781.15	852.29	710.01	1:11
Share % in Total Trade	8.3	91.7			
Percentage Change in F.Y. 2014/15 compared to same period of the previous year	-5.2	8.6	7.0	10.5	
Percentage Change in F.Y. 2015/16 compared to same period of the previous year	-17.9	-0.4	-2.2	1.7	

Source: TPEC

माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा नेपालमा हरेक वर्ष व्यापार घाटा वृद्धि भएको छ । निर्यातको अनुपातमा आयातको अनुपात वृद्धि हुँदै गएको छ । व्यापार घाटा प्रायजसो देशमा रहेको हुन्छ तर आयातमा कस्ता किसिका वस्तुको हिस्सा धैरे छ भन्ने कुराले वढि अर्थ राख्दछ । दैनिक उपभोग्य वस्तु तथा विलाशिताका सामानहरूको पैठारी वृद्धि हुँदै जानु, उच्च उत्पादन लागत, कच्चा पदार्थको अभाव, जस्ता विषयहरू व्यापार घाटा वृद्धि हुँदै जानुको मुख्य कारणहरू हुन् । आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादन २२४८६९.१ करोडमा थोक तथा खुद्रा व्यापारले १४.२ प्रतिशत ओगटेको छ । यसवाट के देखिन्छ, भने नेपालको आर्थिक क्षेत्रमा व्यापारको महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ ।

अवसर (Opportunity)

नेपाल उदयीमान अर्थतन्त्र भएका दुई ठुला देशको विचमा रहेको छ । विश्व व्यापार संगठन, दक्षिण एशियाली स्वतन्त्र व्यापर सम्झौता, बहुक्षेत्रीय प्राविधिक तथा आर्थिक सहायता सम्बन्धी बंगालको खडीको प्रयास जस्ता क्षेत्रीय तथा वहुपक्षिय संस्थासंगको आवद्वतापछि व्यापार वृद्धि गर्ने अवसर प्राप्त भएको छ । यस्तो अवस्थामा हामीले तुलनात्मक लाभका वस्तुको खोजी गरी सोही वर्मोविम वस्तु तथा सेवा निकासी गर्न सकिने ठुलो अवसर छ । नेपालमा उच्च सम्भावना भएको प्राकृतिक, धार्मिक, साँस्कृतिक एवं पुरातात्त्विक स्थानहरूको प्रचार प्रसार गरी पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिने त्यतिकै सम्भावना छ । पर्यटन, खनिज तथा उत्पादनजन्य क्षेत्रमा वैदेशिक लगानी आर्कशण गरी वजारको खोजि गर्ने र निर्यात वृद्धि गर्न सकिने सम्भावना पनि त्यतिकै रहेको छ । हाल हाम्रो अर्थतन्त्रले उत्पादनशिल जनशक्ति बोनसको रूपमा हामीलाई दिएको छ । सो जनशक्तिलाई प्रयोग गरी उत्पादन वृद्धि गर्न सकिने र हाम्रा उत्पादनलाई विश्व वाजरमा पठाई अन्तराष्ट्रिय व्यापार आफ्नो पक्षमा पार्न सकिने त्यतिकै सम्भावना रहेको छ । छिमिकी राष्ट्रमा भएको उच्च आर्थिक वृद्धिवाट पर्यटन, व्यापार, लगानीका क्षेत्रमा फाइदा लिन सकिने अवसर पनि त्यतिकै रहेको छ । विभन्न देशहरूसंग भएको दोहोरो करमुक्ती सम्झौता,

लगानी सम्भौता, व्यापारिक सम्भौता आदीवाट प्रशस्त फाइदा लिन सकिने सम्भावनाहरु रहेका छन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारका समस्याहरू (Problems of Foreign Trade of Nepal)

आन्तरिक र अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार विस्तारको लागि प्रशस्त सम्भावना हुँदाहुँदै त्यसवाट मुलुकले अपेक्षित लाभ लिन सकेको देखिएन । मुलुकमा प्राकृतिक साधनहरूको पर्याप्तता भएपनि उत्पादन, उपभोग एवं वितरणमा न्यूनता नै छ । उत्पादित वस्तुको खपत बजार पनि साँधुरो छ भने उत्पादित वस्तु तथा सेवा खपतको लागि बाह्य बजारको आवश्यकता त्यतिकै छ । मुलुकको अर्थतन्त्रलाई निर्यात व्यापारको अति खाँचो भएपनि निर्यात क्षमता सुदृढिकरण गर्न नसक्दा व्यापार घाटाको परिमाण वर्षेनी बढ्दि हुँदै गएको छ भने अर्को तर्फ व्यापारले विभिन्न समस्या भेलिरहेको छ ।

- ❖ वाणिज्य सम्बन्धी सम्भौताहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन नसकिएको,
- ❖ वणिज्य कुट्टीतिको प्रभावकारिता बढ्दि गर्न नसकिएको,
- ❖ व्यापारमा अन्तरनिर्भरता कायम गर्न नसकिएको,
- ❖ खाद्यान्नमा आत्मनिर्भर हुन नसकिएको,
- ❖ कमजोर आद्योगिक श्रम सम्बन्ध,
- ❖ खुल्ला सिमानाको कारणले पुर्ण रूपमा आयात-निर्यातको अभिलेख राख्न नसकिएको ,
- ❖ निर्यात आधार साँधुरो,
- ❖ निर्यात गरिने अधिकांश वस्तुहरु आयातित कच्चा पदार्थमा आधारित हुने गरेको,
- ❖ नेपालको तीनतिर भारतीय भूमि भएकोले अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा भारतसंगको परनिर्भरता वढि रहेको ,
- ❖ आयात धेरै र निर्यात कम भएकोले व्यापार सन्तुलन प्रतिकूल बन्दै गएको ,
- ❖ कच्चा पदार्थको उत्पादनमा न्यूनता तथा आयातमुखि रहेको,
- ❖ परस्परागत उत्पादन प्रविधि छ । यसले विश्व बजारको आधुनिक उत्पादन प्रविधिसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसकेको अवस्था,
- ❖ भूपरिवेष्टित मुलुक भएको कारणले अन्य मुलुकसँग व्यापार गर्न भारतीय भूमि प्रयोग गर्नुपर्ने बाध्यता रहेको,
- ❖ अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको बढ्दि गर्ने सम्बन्धमा दीर्घकालीन खोज, अनुसन्धान हुन नसक्नु,
- ❖ निकासीमूलक वस्तु तथा बजारको पहिचान गर्न नसएिको,
- ❖ आन्तरिक उत्पादनमा भौगोलिक विषमता रहेको,
- ❖ वस्तुहरूको उत्पादन र वितरण क्षेत्रमा समन्वय हुन नसकेको,
- ❖ गैरकानूनी व्यापार बढ्दो, करिव ३७ प्रतिशत,
- ❖ अविक्षित औद्योगिक क्षेत्र एवं अपर्याप्त पूँजी,

- ❖ कम उत्पादन र उत्पादनमा लागत बढी हुनु,
 - ❖ प्राथमिक कच्चा पदार्थहरूको निकासी गर्नु,
 - ❖ दिगो शान्ति स्थापना नभइसकेकोले लगानीको वातावरण बन्न नसकेको,
- समस्या समाधानका उपायहरू (Remedies Measure)
- ❖ कृषि उत्पादन र बनजन्य उत्पादनमा जोड दिने ।
 - ❖ उत्पादनमा विशिष्टिकरण गरी देशगत व्यापार विविधिकरणमा जोड दिने,
 - ❖ यातायात, सञ्चार जस्ता विकासका पूर्वाधारहरूको विकास गर्ने,
 - ❖ अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारसम्बन्धी नीति तथा कानूनहरू संशोधन गरी समयानुकूल बनाउने,
 - ❖ आफ्नो देशभित्र उत्पादन हुन सक्ने सम्भावना क्षेत्रहरूको खोजी गर्ने,
 - ❖ अन्य देशहरूले उत्पादन गर्न नसक्ने वस्तुहरूको सर्वेक्षण गरी त्यस्ता वस्तुहरूको स्वदेशमा नै उत्पादन गर्नका लागि विभिन्न प्रशोधन कारखानाहरू खोल्ने र त्यसबाट अर्धप्रशोधित र प्रशोधित वस्तुहरू निर्माण गरी निर्यात वृद्धि गर्ने,
 - ❖ नेपालको आफ्नै देशमा उपलब्ध कच्चा पदार्थहरूमा आधारित वस्तुहरू जस्तै चिया, कफी, अलैंची, सुठो, अदुवा, हस्तकलाका सामानहरू मसला आदि वस्तुहरू उत्पादन गरी निर्यात वृद्धि गर्ने,
 - ❖ विदेश निर्यात गर्ने सबै वस्तुहरूको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता वृद्धि गर्ने,
 - ❖ High Value उत्पादनमा जोड दिने, जस्तै Software उत्पादन गरी निकासी गर्ने,
 - ❖ विद्युत उत्पादनमा वृद्धि गरी निकासी गर्ने जसले गर्दा व्यापारमा अन्तरनिर्भरता कायम हुन जान्छ,
 - ❖ वाणिज्य कुट्टीतिलाई प्रभावकारी बनाउने तथा चिनसंग व्यापारिक सन्धि गर्ने, आवश्यक सामाग्री आपूर्ति गरी भारतसंगको निर्भरता कम गर्ने,
 - ❖ आयात निर्यातको प्रकृया सरलीकरण गर्ने ,
 - ❖ असमान व्यापारिक सन्धि सम्झौताहरूको पुनरावलोकन गर्ने,
 - ❖ सडक विस्तार गरी हिमाल, पाहाड, तराई र शहरको Connectivity वृद्धि गर्ने,
 - ❖ प्रतिस्पर्धात्मक वजारको विकास गर्ने,
 - ❖ उत्पादनमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गर्ने ।
 - ❖ विशेष आर्थिक क्षेत्र पुर्ण रूपमा सञ्चालन गर्ने,
 - ❖ निर्यात हुने वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर परिक्षण, प्रमाणिकरण, लेवलिङ्ग, प्याकेजिङ सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

निष्कर्ष (Conclusion)

नेपालले व्यापारमा घाटा कम गर्ने अवसरहरू धेरै छन् । यी अवसरहरूबाट फाईदा लिनको लागि

राज्यले व्यापारिक नीति र कानुनमा भएका अवरोधहरु सुधार गर्दै लैजान आवस्यक छ। विभिन्न देशसंग भएका व्यापारिक सञ्ची र सम्झौताहरुको समसायीक पुनरावलोकन गर्दै नेपालको निर्यात व्यापारलाई प्रवर्द्धन गर्नुपर्दछ। हाम्रो देशमा आयातित वस्तुहरु मध्ये ठुलो हिस्सा उपभोग्य तयारी वस्तु, यन्त्र उपकरणले आगटेको हुनाले पक्कै पनि हाम्रो अर्थतन्त्रको ठुलो हिस्सा कृषिले ओगटेको स्पष्ट हुन्छ। आयात प्रतिस्थापन गर्नको लागि हामीले सम्भावना भएका क्षेत्रको पहिचान गरी लगानी वृद्धि गर्दै जानुपर्दछ। कुल गाहस्थ उत्पादनमा करिब एक तिहाई योगदान रहेको कृषिक्षेत्रको उत्पादनमा वृद्धि गर्न सक्ने हो भने चामल, दाल गहुँ, मकैको आयात कम हुन जानेछ। कृषिको उत्पादकत्वले खाद्यान्तको आपुर्ति गर्न नसक्ने हुनले नै दाल चामल, पिठो जस्ता पदार्थको आयात भएको देखिन्छ, भने औद्योगिक उत्पादन वृद्धि गर्नको लागि नै मेशिनरी र पाटपुर्जा आयात गर्नु परेको स्पष्ट छ। हाम्रो अर्थतन्त्रलाई सबल र उन्नत वनाउन कृषि वस्तुहरुको उत्पादनमा वृद्धि गरी प्राथमिक वस्तुहरुलाई तयारी वस्तुहरु वनाई निर्यात गर्न सकेमा व्यापार घाटा कम हुन जान्छ भने अर्कोतिर अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा प्रभावकारिता वृद्धि हुने विषयलाई नकार्न सकिदैन।

सन्दर्भ सामग्रीहरु

सुवेदी, युक्त, निर्यात वढाउने उपायहरु, कान्तिपुर दैनिक, काठमाण्डौ, अश्विन ८, २०७१।

सुवेदी, युक्त, व्यापार घाटा र अर्थतन्त्रमा असर, कारोबार दैनिक, काठमाण्डौ, श्रावण २१, २०७२।

योजना, चौधौ, नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, काठमाण्डौ, असार, २०७३।

आर्थिक सर्वेक्षण, आर्थिक वर्ष २०७२/७३, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, जेष्ठ २०७३।

www.tepc.gov.np.

www.mof.np.

www.nrb.org.np.

ਪ੍ਰਾਚੀਂ ਰਾਤ੍ਰਿਕ ਕੁਦਿਆਸ ਸ਼ਾਰਿਕਾ, 2063

An overview of Revenue Reform in Nepal

Dhani Ram Sharma
Deputy Director General
Inland Revenue Department

Abstract

This article attempts to contain the analysis of past performance of revenue reform actions, current challenges along with a way forward proposals for future reform. Revenue reform in Nepal has been executed in the different dimensions aiming to make an efficient and reliable system to finance the government plans and programs. The implementation of reform initiatives has yielded the remarkable result that self-reliance of the government expenditure is in encouraging direction. However, there are some challenges in the system that should be cautiously sorted out in the future.

1. Background

Revenue policy in any country is an intrinsic part of the economic policy of the government to manage public affairs and development activities. There are different conventional assumptions, practices in the different countries to set the revenue policy. Among them, economic neutrality is a key assumption emphasizes that revenue policy should have minimum consequence of the economic activities. Therefore, reform in revenue policy and program also its put forward together with other economic reform activities. The government in Nepal has been revisiting revenue reform simultaneously with economic policy reform.

2. Revenue Reform in Nepal

Revenue reform geared up in Nepal massively after 1990s, particularly in three aspects; Policy, administration and taxpayer compliance.

In policy perspective, the government levied fewer taxes instead of multiple taxes to build a tax system easier and focused on broadening the tax base rather than increasing the tax rate. Likewise, the government unveiled Value Added Tax (VAT) as a modern and transparent tax system by substituting multiple consumption taxes. Additionally, the self assessment system in Income Tax had been put into effect. In order to facilitate the international trade, customs tariff have been gradually scaling down with some exceptions. The tax laws seek to incorporate the newly emerging

economic transactions into the tax net. Besides that, tax has also been used to facilitate foreign investment by introducing various tax incentives and double taxation has been eliminated through tax treaty or income tax law. Moreover, the exporter and manufacturers are also granted by different tax incentives.

In administration perspective, the authority has been attempting to build working procedure transparent and to uphold integrity. Modern technology has been massively adopted to create the system more sophisticated and to slash tax compliance cost. Likewise, integration of revenue administration, implementation of performance based incentive system, effective implementation of tax laws and focus on controlling revenue leakages are some additional administrative measures that have been executed to cultivate efficient tax authority.

In taxpayer compliance aspect, taxpayer education and sensitization and consumer awareness programs have been implemented. Taxpayer participation during revenue policy formulation and implementation process is also a key reform aiming to ensure the taxpayer support and commitment.

3. Impact of Revenue Reform

Above mentioned reform activities implemented in Nepal have some positive impacts that are described below;

- **Structural change:** The composition of tax revenue has been changed visibly after offering reform activities. For instance, customs tariff had noteworthy share with 37% of the tax revenue before 1990s. However, It has only 21% share now and it places third position. Likewise, income tax had barely 10% contribution in the tax revenue before 1990s, which shares 25% presently and becomes the second largest source of tax revenue. Value added tax has foremost share in the tax revenue. Thus, this structural transformation signifies that relying on internal revenue has been improved as expected track.
- **Increasing revenue/ GDP ratio:** A key gauge of benchmarking the revenue productivity is revenue/GDP ratio which is ascending remarkably in Nepal. This ratio at present is roughly 20% as it was merely 8 to 9% in 1990s. This ratio is acceptable as compared to other developing countries whereas it is still behind with the ratio of advanced economies.
- **Increasing tax compliance:** Tax coverage is widening constantly as various campaigns are being launched every year. The number of taxpayers who have Permanent Account Number (PAN) was 160000 before 10 years, which are now 765000. Moreover, there are 1500000 taxpayers are in the tax net, including the individual Permanent Account Number. The numbers of VAT registrants are remarkably soaring up as well.

- **Integrated and equipped tax administration:** The major taxes; Income tax, VAT and Excise are solely administered by the Inland Revenue Department (IRD) aiming to provide tax service and information through a single door to lower the procedural complexities and formalities. This integration also maintains consistency in taxing behavior. Similarly, taxpayers returns and information are managed by computer software along with online services provided to the taxpayers. The application of information technology has not only constructed the tax formalities smooth and translucent but also formed the efficient tax database for future policy feedback.
- **Self reliance:** Nearly 50% of public expenditure was compensated by foreign assistance before 1990s, whereas revenue contributes approximately 80% of total public expenditure at the moment which points out the surging trend of self reliance. It is marvelous indication that the government is relying on sustainable source.
- **Trade facilitation:** Modernization of customs and introducing information, technology is supporting to promote trade facilitation. Reducing the paperwork and making the customs procedure global standards further underpin to downsize the customs complexities.

4. Reform and Strategic Plan

Inland Revenue Department (IRD) has undertaken its five year strategic plan that comprises of policy reform, improvement of taxpayer service and education, optimal uses of modern technology and revitalization of the organization system as objectives. Based on this strategic plan, three year reform plan has also been launched which clearly defined the reform activities tied to the expected result. Custom Department has also its customs modernization plan that aims to simplify the customs procedure and to facilitate trade.

5. Existing Challenges in the Revenue System

Revenue reform initiatives aforesaid have numerous positive impacts in the system. Nevertheless, the existing revenue system is not trouble free. As the relevance of novel economic reform agenda is realized presently after the new constitution is promulgated, revenue reform should also be in line with economic reform in the days to come.

The current revenue system has primarily following challenges;

- **Import based tax revenue:** Notwithstanding the customs tariff has vanished its contribution to the total tax revenue, nearly 48% of total tax revenue is still collected at the customs point. VAT and excise levied on imported goods are collected at the customs point. The tax revenue structure of any country essentially is highly associated with the economic structure of that country. As the Nepalese economy is highly import based, its reflection apparently has been displayed in tax

revenue structure that arouses the question of sustainability. Generally, collection of tax revenue in customs point is trouble-free as compared to internal revenue. Most importantly, the question here is the efficiency of the revenue system, that is, whether internal revenue will be mobilized accordingly and sufficiently in the future or not if the economic structure of the country changed and dominated by the domestic production.

- **Poor tax compliance:** The number of taxpayers registered in the tax office is increasing now. Nonetheless, the tax compliance level is fragile as one third taxpayers in VAT are non filer, huge number of VAT returns is zero and credited as well as under invoicing and non invoicing problems is rampant in the market. Additionally, approximately 50 percent taxpayers registered in PAN have not submitted their income tax return. The common feature of least developed countries is even large taxpayers are also not doing the right compliance, which has also been happening in Nepal.
- **High tax compliance cost:** The government is seeking to cut down the compliance cost through technology and taxpayer education. However, statistics show that Nepalese tax compliance cost is still high. Doing business report of the World Bank has stated that Nepal is in 142 position out of 190 countries in terms of paying taxes rank in 2016. A key reason of high compliance cost is small taxpayers, particularly who is consulting middlemen to comply their tax liability as they are not attentive with regard to the tax laws and procedures. Correspondingly, complexities in the procedures and non uniformity in the interpretation of tax law is also stimulating tax compliance gap. Large numbers of cases in the administrative review and judicial review are also testimonies of weak compliance level.
- **Weak tax evasion investigation:** It is equally imperative in the revenue system to discourage deliberate tax evasion by doing the detail examination and investigation based on reliable information. Effective enforcement mechanism indeed is a way to acquire triumph from the self assessment system. Unless there is no apprehension and detection mechanism, getting right compliance is almost unfeasible. No taxation without information is a well established slogan in the tax system. It is not viable to attain equity and neutrality in the tax system without comprehensive information mechanism. Presently, tax audit and investigation, implementing in Nepal are not able to the spillover effect to other firms in the market. Furthermore, tax evasion investigation is not comprehensive as expected due to lack of information access.
- **Illegal trade and high tax evasion:** A key root of tax evasion in Nepal is because of the open border with India and large size of the informal economy. The goods which have high demand for consumption and non elastic with income are also not importing through legal channel implies high tax evasion. There is no assurance of quality of cheap imported goods due to lack of modern equipment and mechanism

of quality control which not only hinders the domestic production but also affects the public health and the environment.

- **Lack of integrated information system:** Revenue administration has massively used information technology. However, different softwares are not interfacing with each other, resulting in poor information system. Each department is unable to provide the requirements of information to another department.
- **Rising informal economy:** Informal economy is a key challenge of both developed and developing economies. It expresses those economic activities which do not fulfill the required legal obligations. The share of the informal economy is gigantic and therefore is a key impediment to enlarge the formal economy. On one hand, informal economy hampers the tax compliance. On the other hand, the tax system can be used as a mean to formalize the economy. If the cost will be high through setting severe penalties for informalities, economic activities will be diverted to the formal channel. There are only small shops (Street shops, etc.) that are in the informal economy in developed countries. In contrast, big business houses are also in the shadow economy in developing and least developed countries due to their affiliation with political and administrative tycoons. As the immense size of economy in Nepal is in the informal sector, it is a key challenge for tax administration to cope with.
- **Weak tax administration:** Tax administration is still not entirely based on information technology and staffs have lack of professional efficiency. Taxation itself is a technical subject which needs specific knowledge and expertise. However, entering generalist without any training and the frequent staff reshuffle is also an impediment to extend the professionalism to handle the complex economic transactions.
- **Poor morale of taxpayers:** Different corruption indicators illustrate that Nepal is facing pathetic governance system. The service delivery mechanism is meager and physical infrastructures are awfully poor. Similarly, the government expenditure mechanism is not well-built, resulting in a remarkable budgetary surplus in the government treasury. This information is not a good sign for the taxpayer to lift up the morale.
- **Weak financial sector:** Well managed financial sector is a vital pointer to construct economic activities transparent, which eventually supports to the tax system as well by providing sufficient and reliable information. However, financial deepening is not so much developed and there is a huge cash transaction which is an obstacle to get the proper information.
- **Weak tax flexibility:** Tax system should be built in such a way that tax collection needs to be elastic with national income. If each sector complies properly in the tax system, the system will be perfectly elastic. However, some sectors are not into the tax net and huge compliance gap is existing in Nepal resulting in weak

tax flexibility.

Apart from these challenges, following additional challenges will be occurring in the revenue system in the days to come;

- **Increasing demand of resource:** The country has two long term development goals; graduating the country from LDCs and sustainable development goals. After promulgating the new constitution, people's aspiration is very high to achieve economic prosperity. Therefore, massive resource needs to be mobilized to attain these long term goals and people's aspiration. In order to achieve these goals and aspirations, private as well as public investment should be expedited accordingly. As government revenue is a principal source to pay off the government investment, revenue system should be strengthened. Public debt only offset the short term requirement which eventually will be paid back through revenue mobilization. Therefore, the best option is to mobilize revenue appropriately now rather than shifting the debt burden to the future generation.
- **Implementation of federalism:** The country is in the phase of transferring the governance structure from unitary to federal as stipulated in the constitution. The constitution has clearly demarcated the state power vertically to federal, state and local government. Revenue system has been challenged to offer resources for all three levels of government affairs. As constitution mentioned, most of the revenue currently collected will be again collected by the central government. Therefore, central government will be accountable to reassign the financial resources to the state and local governance.
- **Investment friendly environment:** As the countries are competing to cut the tax rate in order to attract foreign investment globally, Nepal has also given emphasis on foreign investment and provides incentives to the foreign investors. Therefore, due to global competition, the government does not have the option of tax rate hike even though it is a sovereign authority of any state. The government must keep the comparative tax rate, particularly with neighboring countries. Conversely, the government might have pressure to further downsize the corporate income tax rate in the future to obtain more foreign investment.

6. Way Forward

As above mentioned problems and challenges faced by the Nepalese revenue administration, following revenue reform initiatives should be put into effect in the days to come.

- **Policy and legal reform:** Revenue management must be developed according to international standards and requirements. The emerging economic activities such as e-commerce should be taxed accordingly. Thus, continuous improvement in tax law is necessary to battle with global competition of capital inflow. Tax formalities

and procedures should have uniformity through single tax code in order to scale up compliance and administrative ease.

- **Equitable tax policy:** An objective of tax policy in any country is to preserve equity through tax and reduce the inequalities. Tax is massively used as a policy instrument in the advanced economies to narrow down the inequalities whereas it is not effective in developing countries. The income tax rate in Nepal is also not equitable. Therefore, income tax rates should be revisited to formulate more distributive and equitable tax system.
- **Institutional reform:** Current mechanism of revenue policy formulation is not research and evidence based as generalists are formulating the policy. In order to review the revenue policy based on studies and research, to keep stability in the administration and to build up professionalism, well powered central revenue board should be formed to deal with the future revenue threats.
- **Research and development:** A key reason of policy failure in Nepal is that policies are formulated on an ad hoc basis rather than being based on any findings of research and development. Some policies are imported but not customized them with our ground reality. 'No one size fit all' assumption should keep in mind and policy decision should be based on research and development. It is indispensable to develop a robust research and development wing that aims to continuously assess the policy.
- **Taxpayer and consumer awareness:** In order to boost up the taxpayers and consumer morale, taxpayers and consumer awareness programs should be massively implemented.
- **E-tax governance:** Not only services to the taxpayers should be fully electronic basis, the activities of the tax administration should be also done electronically. Integrated information system should be developed and interfaced with each other.
- **Tax incentives:** Tax incentives should be stuck on capital and employment oriented rather than customary incentives. Incentives should be reviewed frequently and scrutinized accordingly.
- **Tax expenditure:** Tax law should have minimum exemptions and exceptions. Unnecessary exemptions and exceptions only make system complex. Therefore, the tax expenditure system should be introduced to minimize the intricacies.
- **Capacity development of tax administration:** Development of efficient human resource should be in foremost concern for fair implementation of tax laws and programs. The specialization should be further strengthened in recruitment and transfer. On the job training should be further expedited and integrity will be closely monitored to boost up the tax morale.

- **Information based tax evasion investigation:** Tax evasion investigation needs to be scientific and fact and information based which spill over demonstrative effect on others. Well information based investigation will assist to curtail the informality in the economy.

7. Conclusion:

In a nutshell, aspiration of economic prosperity will be materialized only through effective implementation of fiscal policy that includes efficient revenue system. Multidimensional revenue reform should be put forward for proficient resource management of the government to carry out the development plans and programs. There is no doubt that these reforms obviously require high level political and administrative commitment.

References:

- Budget speech 2073, Ministry of Finance, Nepal.
- Economic Survey 2072/73, Ministry of Finance, Nepal.
- Doing Business report 2016, World bank.
- Strategic plan, 2012/13-2016/17, Inland Revenue Department, Kathmandu, Nepal.
- Reform plan, 2015/16-2017/18, Inland Revenue Department, Kathmandu, Nepal.
- Revenue Statistics (Unpublished), Revenue Management Division, Ministry of Finance, Nepal.

The Role of Financial Literacy in Tax compliance

Chet Nath Dahal

Director

Inland Revenue Department

A. Introduction:

Tax laws are not always clear. As Slemrod and colleagues put it, ‘although one can assert that legality is the dividing line between evasion and avoidance, in practice the line is blurry; sometimes the law itself is unclear, sometimes it is clear but not known to the taxpayer, sometimes the law is clear but the administration effectively ignores a particular transaction or activity’ (Slemrod, Blumenthal and Christian, 2001, p. 459).

Financial literacy is the ability to understand how money works in the world: how someone manages to earn or make it, how that person manages it, how he/she invests it (turn it into more) and how that person donates it to help others. More specifically, *it refers to the set of skills and knowledge that allows an individual to make informed and effective decisions with all of their financial resources*. Additionally, a growing number of financial literacy researchers are raising questions about the political character of financial literacy education, arguing that it justifies the shifting of greater financial risk (e.g. tuition fees, pensions, health care costs, etc.) to individuals from corporations and governments. Many of these researchers argue for a financial literacy education that is more critically oriented and broader in focus; an education that supports individuals better understand systemic injustice and exclusion rather than one which understands financial failure as an individual problem and the character of financial risk as a political. Many of these researchers work within social justice, critical pedagogy, and feminist and critical race theory paradigms.

The tax knowledge now is considering one of the others determinant factors for tax compliance otherwise there might be high chance of non- compliance. The Tax knowledge and citizen financial literacy has found linkage in tax compliance and non-compliance.

How is the state mirrored in citizens’ minds? This is the question with which any investigation about the discipline that citizens exercise over their tax paying behavior must start. Consciousness about the state leads to citizens’ civic and tax ‘sentiments’ and to a fundamental attitude with regard to problems of ‘their’ state. (Schmo“ lders, 1960, p.38)

The tax knowledge is assumed as narrow concept which excluded other than taxpayers but financial literacy is considered as broad concept which included the entire citizen. However, the tax literature studying subjective tax knowledge is poor, although it can be assumed that people's knowledge and concepts of taxation form the basis of their judgments, evaluations, perceptions of fairness and willingness and ability to comply with the law. Subjective tax knowledge –

i.e., ordinary people's understanding of taxation – is important in understanding why people behave as they do. When taken as part of social representations, subjective understanding does not focus on whether the knowledge is correct with regard to existing laws and administration of laws, but focuses instead on what knowledge people have and how this knowledge is organized to form a meaningful representation (Moscovici, 2001). Many people do not feel competent with regard to taxes. Indeed, it is in this arena of economic understanding, writes Furnham (2005).

The transformative learning model is the most established within adult education; within this *framework*, adults embark through a psycho cultural process of acquiring new and/or revised interpretations of financial beliefs and attitudes that inform and shape new perspectives and behaviors. In addition, according to Xiao et al., it is suggested that financial education be provided to adults so as to correlate with their readiness to change as in Prochaska et al.'s Tran theoretical Model of Behavioral Change. Financial Social Work is a transformative learning model that was developed by Reeta Wolfsohn, CMSW at the Center for Financial Social Work. While it originated in 1997 from Wolfsohn's work with women as, it expanded in 2005 to all individuals, regardless of gender.

Financial Social Work is a multi-disciplinary psychosocial approach that helps individuals examine and re-evaluate their money thoughts, attitudes and beliefs, and as it increases self-awareness and self-esteem, it empowers individuals' to establish long-term healthy money habits leading to greater financial security. The National Financial Educators Council a financial literacy resource company that provides financial education resources, training and promotions. The NFEC provides financial education services – the Certified Financial Education Instructor program, financial literacy curriculum, financial education events, turnkey financial literacy programs and consultation services – to people from all walks of life, via events held globally.

The author argued that financial literacy is broad concept which is covering the tax knowledge as parts of its framework and dealing tax knowledge as perception of determining the behavior of tax compliances. Difficult to understand or not strong desired to understand generally leading to non-compliances In line of the above back ground, the article mainly focused on how the financial literacy education is getting attention around the world and put suggestions for improvement in level of tax compliance in Nepal.

B. International Practices

The Organization for Economic Co-operation and Development started an inter-governmental project in 2003 with the objective of providing ways to improve financial education and literacy standards through the development of common financial literacy principles. In March 2008, the OECD launched the *International Gateway for Financial Education which aims to serve as a clearinghouse for financial education programs, information and research worldwide*. In the UK, the alternative term "financial capability" is used by the state and its agencies: the Financial Service Authority (FSA) in the UK started a national strategy on financial capability in 2003. The US Government also established its Financial Literacy and Education in 2003. An international OECD study was published in late 2005 analyzing financial literacy surveys in OECD countries. A selection of findings included:

In Australia, 67 per cent of respondents indicated that they understood the concept of compound interest, yet when they were asked to solve a problem using the concept only 28 per cent had a good level of understanding. The Australian Government established a National Consumer and Financial Literacy Taskforce in 2004, which recommended the establishment of the Financial Literacy Foundation in 2005. In 2008, the functions of the Foundation were transferred to the Australian Securities and Investments Commission (ASIC). The Australian Government also runs a range of programs (such as Money Management) to improve the financial literacy of its Indigenous population, particularly those living in remote communities. In 2011 ASIC released a National Financial Literacy Strategy - informed by an earlier ASIC research report 'Financial Literacy and Behavioral Change' - to enhance the financial wellbeing of all Australians by improving financial literacy levels. The strategy has four pillars:

1. Education
2. Trusted and independent information, tools and support
3. Additional solutions to drive improved financial wellbeing and behavioral change
4. Partnerships with the sectors involved with financial literacy, measuring its impact and promoting best practice

British survey found that consumers do not actively seek out financial information. The information they do receive is acquired by chance, for example, by picking up a pamphlet at a bank or having a chance talk with a bank employee. The UK has a dedicated body to promote financial capability – the Money Advice Service. The priority areas were:

- New parents
- Schools (a programme being delivered)

- Young Adults
- Workplace
- Consumer communications
- Online tools
- Money advice

A Canadian survey found that respondents considered choosing the right investments to be more stressful than going to the dentist. In 2006, Canadian securities regulators commissioned two national investor surveys to gauge people's knowledge and experience with investments and fraud. The results from both studies demonstrated there is a need better to educate and inform investors about capital markets and investment fraud. Education in this area is particularly important as investors take on more risk and responsibility of managing their retirement savings, and a large body boomer population enters the retirement years across North America.

A survey in the US found that four out of ten American workers are not saving for retirement."Yet it is encouraging that the few financial education programmes which have been evaluated have been found to be reasonably effective. Research in the US shows that workers increase their participation in 401(K) plans (a type of retirement plan, with special tax advantages, which allows employees to save and invest for their own retirement) when employers offer financial education programmes, whether in the form of brochures or seminars." In America, much of the nation's financial education resources are run through a national nonprofit organization in each state, in turn, has its own chapter organization that holds events and helps members promote financial education to youth. While many organizations have supported the financial literacy movement, they may differ on their definitions of financial literacy.

Singapore

In Singapore, the National Institute of Education Singapore established the inaugural Financial Literacy Hub for Teachers in 2007 to empower school teachers to infuse financial literacy into core curriculum subjects to embed pedagogically sound activities to engage students in learning. Such day-today relevant and authentic illustrations enhance the experiential learning to build financial capability in youth. Integral to evidence-based practices in schools, research on financial literacy is spearheaded by the Hub, which has published numerous impact studies on the effectiveness of financial literacy programs and on the perceptions and attitudes of teachers and students.

Belgium

The FSMA is tasked with contributing to better financial literacy of savers and investors that will enable individual savers, insured persons, shareholders and investors to be in a better position in their relationships with their financial institutions. As a result, they will

be less likely to purchase products that are not suited to their profile.

Switzerland

A study measured financial literacy among 1500 households in German-speaking Switzerland. Testing the three concepts compound interest, inflation, and risk diversification, results show that the level of financial literacy in Switzerland is high compared to results for other European countries or the US population. Results of the study further show that higher financial literacy is correlated with financial market participation and mortgage borrowing. The Swiss National Bank aims at improving financial literacy through its initiative icon mix that targets upper secondary school students. The new public school curriculum will cover financial literacy in public schools.

Asia Pacific Middle East Africa

A survey of women consumers across Asia Pacific Middle East Africa (APMEA) comprises basic money management, financial planning and investment. The top ten of APMEA Women MasterCard's Financial Literacy Index are Thailand 73.9, New Zealand 71.3, Australia 70.2, Vietnam 70.1, Singapore 69.4, Taiwan 68.7, Philippines 68.2, Hong Kong 68.0, Indonesia 66.5 and Malaysia 66.0. In

C. Current status of Nepal

In Nepal, to promote financial literacy, there are many programs held by government, nongovernment organization (NGOs) and private sector. Nepal Rastra Bank launched a program 'NRB with Students' for enhancing the financial literacy among students (NRB,

2014) In enhancing financial literacy, NRB Strategic Plan 2012-2016 focuses on financial literacy programs for women, victims of conflict, ethnic minorities, and deprived and marginalized section of population. Similarly, since 2012 monetary policy of NRB has emphasized on the financial awareness programs stating "because of low financial literacy financial services are not effective so appropriate strategy should be developed" (Thapa&Surendra, 2015).In Nepal, the financial literacy has been not in integrated level. Tax Department has more focused on taxpayer education where as NRB has only considered banking sector not general citizen.

D. Conclusion

The awareness of the importance of financial education is gaining momentum among policy makers across the world's economies. Again, helping young people by understand their financial issues is quite important, as younger generations are likely to face ever increasingly complex financial products and services. They are also more likely to bear more financial risks in adulthood than their parents, especially in saving, planning for retirement and covering their healthcare needs. The need of financial literacy has become increasingly significant with the deregulation of financial markets

and the easier access to credit, the ready issue of credit cards and the rapid growth in marketing financial products. Recognizing the importance of financial literacy, a growing number of countries have developed and implemented national strategies for financial education in order to improve the financial literacy of their populations in general, often with a particular focus on younger generations. So financial literacy to general citizen enhancing and understanding the tax knowledge now is considering one of the others determinant factors for tax compliance otherwise there might be high chance of non-compliance.

Bibliography

- Kirchler, E. (2007). *The Economic Psychology of Tax Behaviour*. USA: Cambridge University Press.
- Thapa&Surendra. (2015). Financial Literacy in Nepal: A Survey Analysis from College Students. *NRB Economic Review*, 50-51.
- Wikipedia, the free encyclopedia.

Tax Incentive: Practices and Effectiveness

Chudamani Dhungana
IT Director
Inland Revenue Department

Background

Every country has its own taxation policy constituting different rates of tax to be levied and collected against any business or activity carried out within its territory. Just and impartial treatment to similar business entity and individuals is primary motive of tax laws. However, there arises certain situation in which a positive discrimination becomes much demanding that the state cannot escape from. The separation of treatment to different sector, geography, businesses and individuals with expectation of positive impact is always the priority of the government. These additional facilities, that lowers the tax burden, provided to comparatively small population of taxpayers is termed as tax incentive.

Tax incentives are preferred to be transitory. Otherwise it invites distortion on tax collection and compliance because of the feeling of discrimination by non-incentivized sector taxpayers. This may increase tax avoidance and non-compliance against the impunity given to non-compliant or the permission for voluntary declaration of income and savings with tax waiver. Evaluation of incentivising policy in regular and intensive manner can avoid negative outcome to severe stage that may have taken place as a result of misuse or abuse of certain incentive.

Good governance, transparency and proper utilization of tax incentives benefits the taxpayers, the society and the whole country.

Conceptual Outline

Tax incentive represents a deviation from the general tax regime treatment, and are the reduction or postponement of tax burden from taxpayer perspective. In spite of various risks and disadvantages like economic distortion, high compliance & administrative cost, inequality, and uncertainty of intended achievement, tax incentives are very useful tool for providing benefit to targeted group or sector of economic activities.

Definition differs but in one way or another cover the lowering of tax burden to identified group, sector or individual taxpayers. Wikipedia (2016) has defined tax incentive as an

aspect of a country's tax code designed to incentivise, or encourage particular economic activity. As per business dictionary the deductions, exclusions and exemptions from a tax liability offered as an enticement to engage in a specified activity for a specific time period can be understood as tax incentive.

There are different school of thought regarding tax incentives. Some claim that taxation should treat equally to all businesses of similar type, therefore, incentivising should be done by other ways like subsidies and social security than playing on tax matters. The rich are the most benefitted group who enjoys the tax incentive because poor either do not understand the complexity or do not fall on the category as it is addressed through structural component of tax system of the country. Tax incentive factor can be replaced by lowered tax rate and broadening of tax base. This not only reduces the administrative and compliance cost but also wipes out the complication on calculating and adjusting tax incentive.

Whereas, other emphasize that certain incentives in tax can significantly improve the economy of the country if the sector to incentivize is identified properly and incentive plan handled efficiently. It supports to achieve social justice by empowering backward society and sector enabling them to compete with others. Many tax incentives simply remove part or all the burden of the tax from whatever market transaction is taking place. The measurement varies as some of them do not have direct and measurable impact component. Moreover, the structural part of tax system of a country cannot address transitory arrangement that government has to make to tackle specific issues generated either by economic players or by natural calamities like flooding, famine, earthquake, drought etc. In these cases tax incentive for specific period of time can be introduced to support revival of the sector.

There are various tax incentives that can be followed or incorporated in tax systems. All may not be suitable for every economy. Tax rebate and subsidy can be deployed to incentivise to support specific sectors suffered from some adversaries. Similarly, some of the tax incentives that can be implemented for investment in targeted sector are: preferential tax rates; capital recovery incentives (accelerated depreciation allowance; initial capital allowance); tax holidays; special economic zones; investment tax credit; treatment of dividend; etc.

Design Aspects and Assessment of Cost

Tax policy goals can be summarized by three factors- efficiency, equity and incentive. The tax policy should alter market prices as less as possible, however, it should raise the required amount of revenue for the financing of public expenditures while minimizing the welfare loss. It should treat equally to all of the similar type of activities taking into account redistribution and progressivity issues. At the same time it should integrate differentiation in effective tax rate (ETR) to encourage some type of investment, savings

and consumptions. Marginal effective tax rate (METR) is used to assess how taxes affect level of investment, whereas, average effective tax rate (AETR) measure the tax burden on profitable investment projects which is used to assess tax effects on discrete investment choices and location decisions.

The design of effective and efficient tax incentive is a complex job. Primarily it should yield some additionality on existing tax structure. It requires a significant change on ETR and change on behaviour with price elasticity significantly higher than zero. Importantly, there should be no change on pre-tax price ensuring passage of tax rebate on to the market. The tax incentive may ignite a rush to the incentive plan as it provides taxpayers a feeling of windfall gain; it may create capitalization of tax-incentive in market price; incentives may be captured handful of firms due to imperfect competition. Therefore, it is of prime importance to investigate the issues- additionality versus windfall gain, additional revenue yield, and final economic incidence of tax incentives.

In an OECD study, associated costs of tax incentives have been classified in four main categories:

- Forgone revenues: The losses in tax revenue from tax incentives mainly come from three sources; first, the forgone revenue that otherwise would have been collected from the activities undertaken; second, the forgone revenue from projects that would have been undertaken even if the investor did not receive any tax incentives; and, third, lost revenue from investors and activities that improperly claim incentives (taxpayers abuse) or shift income from related taxable firms to those firms qualifying for favourable tax treatments (tax planning).
- Resource allocation (neutrality) costs: Originated when tax incentives create distortions on investment choices among sectors or activities instead of correcting market failures.
- Enforcement and compliance costs: these costs increase with the complexity of the tax system and the system of fiscal incentives (in terms of qualifying and reporting requirements, different schemes). Additionally, there is a problem of perception of lack of fairness when targeted incentives are used, which reduces compliance and, therefore, increases enforcement efforts.
- Lack of transparency: When the rationale for granting tax incentives is based more on discretionary and subjective qualification requirements, instead of automatic and objective requirements, they can originate rent-seeking behaviour and facilitate officials' abuse on the granting process. In particular for developing and emerging economies, it is important to move away from discretionary incentives towards greater reliance on rules-based means of attracting FDI - national and international rules that maintain or strengthen environmental and labour standards and create

stability, predictability and transparency for policy makers and investors alike.

Practices

There is an old proverb “You can catch more flies with honey than you can with vinegar.” This is analogous to the use of tax incentives to broaden the tax-net and consequently collecting more revenue. Countries offer direct and/or indirect investment incentives to boost employment, encourage the development of the private sector and improve their competitive position in today’s global economy. There are many rationales for tax incentives some of which can be listed as:

- Positive externalities (Exemption on expenses for corporate social responsibilities)
- Promote social policy goals (Benefit on socially unprivileged individuals/family)
- Promote economic growth (Attract investment on export based industries)
- Create employment (Tackle unemployment problem by incentivizing self-employment, promoting entrepreneurship)
- Redirect investment to targeted sectors (Entice private sector to infrastructure and services that are on priority sector, tax holidays)
- Attract FDI and internationally mobile industries (Multinational companies establishing industries in business friendly and low labour/tax expenses countries)
- Compensation for externalities (R&D tax credit; poverty and equity concern like no tax on pension income)

Practices reveal that every incentive plan does not end up with desired outcome. In many cases there are chances of malfunctioning and misuse of tax incentive that ultimately distorts the market. Before introducing any incentive, it should be taken into account that the environment afterward is conducive for honest ones to be compliant but not for the forfeiters. A few exemplary cases of experience and findings of studies are mentioned below.

An experience of Philippines reveals negative outcome of incentivising agriculture based incentive with a view of promoting local farming and production. Tax rate reduced to 10% (normal is 22%) to enterprises’ income from farming, breeding, cultivation and processing of agricultural and aquatic products in areas with difficult socio-economic conditions. Enterprises importing raw materials from other countries for processing are benefitted. As a result, the target of developing domestic agriculture remained as mere plan and intension of the government.

A survey carried out in South East Europe (OECD (2003)) revealed the fact how tax systems are perceived by investors. The survey suggested that strategic investors consider tax factors as only one of the obstacles to investment (counting only 24 per cent), instability and unpredictability of the tax system (adding risk) being perceived the key tax impediments. Tax issues were not mentioned in the responses of the opportunistic investors, indicating that they were not so important in the decision making process.

The R&D tax credit in Ireland has a generic nature, covering a wide scope of eligible expenditures and offering a common rate to all types of firms, including foreign companies. This is important for a small and open economy like Ireland, as it maintains a level playing field for foreign direct investment (FDI) inflows and facilitates knowledge transfer from innovative multinationals. The scheme's organization conforms best practice. The application procedure is relatively simple, offering an online application, a one-stop agency and guides. Even though an econometrical evaluation of the effects of the R&D tax credits was deemed impossible, consultation and survey of firms indicated that the R&D tax credit system is viewed as beneficial to motivating more R&D in the private sector.

A study by European Commission concludes, in general, best practices discourage the use of special tax incentives to attract FDI and argues in favour of a reduced statutory corporate income tax rate on a broad tax base. (This simpler approach benefits both old and newly acquired capital, avoids many pitfalls associated with other forms of relief while taking tax-planning pressures off the domestic base). However, at the same time, it is recognised that pressures can mount to introduce special incentives in response to tax competition amongst competing states, and that policy makers can benefit from a review of design considerations to target assistance and minimize unintended revenue loss.

Challenges

Despite the popularity and widespread use of incentives in the Middle East and North Africa region, there generally have not been systematic reviews of the effectiveness of the various incentives offered, either by individual countries or at a regional level. In many countries, there is an absence of reliable data on actual investments made, direct and indirect benefits to the host economy and the cost of the incentives in terms of direct spending or revenue lost.

There are several issues that hinder the proper selection of effective and efficient incentives and ensuring its fair and ethical use by the businesses and individuals. These issues are more pertinent in the context of underdeveloped countries entangled with political instability and those not having practices of structured and systemic analysis of the effect of incentive plans already in place. Some of them can be noted as follows:

- Baseless commitment at the time of election and declaration accordingly when

they are in power as ruling or coalition political parties especially targeted to manage fund for election and attract swing voters

- Ambitious plan without rigorous analysis of the possible effect of the policy decision on the market activities
- Unavailability of data sufficient for analysis of the effect of incentive plans so that policy decision can be made for better option
- Undue nexus of business leaders, politicians and bureaucrats forming deceitful decision that seems to benefit others than it actually favours
- Difficulties on justification of inequality, high compliance & administrative cost resulted from tax incentive
- Degradation of transparency and accountability
- Benefit to the rich that widens the gap between haves and have nots

Every activity is exposed to varieties of challenges, it is the good manager who copes them tactfully. The incentive should be clear and, at the same time, difficult for deceitful use by non-targeted taxpayers that can prove it defunct. OECD taxation working paper suggests that fiscal incentives, including tax policies, should be directed at specific barriers, impediments or synergies to facilitate the desired level of investment in R&D and innovations. Without careful design, policies can have unintended consequences such as favouring incumbent firms, encouraging small firms to undertake less efficient activities, or creating arbitrage and rent-seeking activity.

Analysis of Effectiveness

There is not any concrete demarcation accepted worldwide on what is incentive and what is integral part of the tax system. It differs from country to country and even in same country during two different period of time. In this context, tax incentive can be understood as the deviation from the structural part of the tax system also known as benchmark. It is somehow subjective to segregate tax incentive from the benchmark, therefore, benchmark setting demands rigorous discussion and analysis of the tax system adopted by the particular country.

The mostly used tools in analysing effectiveness of tax incentives are as follows:

Descriptive tax statistics: It is generally based on survey data.

Ex-ante tax analysis: It includes tax indicators like ETR (effective tax rate) and tax-depreciation calculator; cost-benefit analysis; micro simulation models, CGE (computable general equilibrium) models etc.

Ex-post evaluation includes econometric analysis: Most econometric analysis disclose that cost is greater than benefits. The sources of costs are redundancy (subsidise activity that would have taken place anyway); shifting (starting new business and closing previous one); increased complexity (cost of defining incentives and anti-abuse rules); and increased compliance cost (to both taxpayers and government).

Assessment of effectiveness of any tax incentive is exposed to many difficulties.

- Assembling sufficient data (lack of data is common) to carry out analysis
- Assessing how much additional activity took place as a result of the incentive
- Identifying what activities were not undertaken by taxpayers because of incentive
- Determining impact of incentive on prices of unsubsidized activity

A good practice principle proposed through a study by the European Commission consortium is that tax incentives should only be aimed at R&D activities that are likely to contribute to the world-wide stock of knowledge, rather than support activities limited to advancement in firm's own state of expertise. The impact of a tax incentive on innovation will depend strongly on the strictness of its novelty requirement. Without any novelty requirement, a tax incentive could stimulate imitation, rather than innovation. Countries that are lagging in terms of innovation might catch up faster if they allow for imitation of foreign innovations.

Young companies, rather than SMEs in general, are probably more likely to bring the innovations that challenge large incumbent firms. A favourable environment for entrepreneurs might not only contribute to a country's innovativeness but also to the flexibility of its economy. Targeting young companies can be considered a better practice than targeting SMEs.

Summing Up

Tax incentive is an integral part of tax policy of any country that provides place for applying special privilege to specific group, sector of business and individual on top of the tax structure implemented within its territory. Treatment of particular deduction or subsidy as incentive or component of tax structure differs from state to state. Furthermore, the suitability of certain incentive plan depends on many factors specific to the country of implementation due to the specificity of private sector strength, socio-political setting, entrepreneurship level, market structure etc.

Analysis of effectiveness of incentive systems offered to the business and individuals should be done rigorously before introducing, continuing or dropping the scheme. Tax incentive does not always give positive result and in many cases yields negative outcome including market distortion. Calculation and estimation of cost of tax incentive is full

of complexity but is of prime importance. Therefore, a permanent structure dedicated to analyse, plan and recommend better options to policy decision-makers is of great essence for efficient and effective use of tax incentives.

“Analyse deep;

Continue incentive, working fine if.”

References

Effective and Efficient Use of Tax Incentive, 2016, Case Study and Paper Presentations on OECD-Seminar, Seoul, Korea.

European Commission, 2014, A Study on R&D Tax Incentives, CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis (Consortium Leader), The Hague.

Neubig, T. et al., 2016, Fiscal Incentives for R&D and Innovation in a Diverse World, OECD Taxation Working Papers, No. 27, OECD Publishing, Paris.

OECD, 2007, Tax Incentives for Investment— A Global Perspective: Experiences in MENA and non-MENA Countries; Draft Report Prepared for the MENA-OECD Investment Program.

The PEW Charitable Trust, 2015, Tax Incentive Program: Evaluate Today, Improve Tomorrow, USA.

Websites: www.businessdictionary.com; www.wikipedia.com; www.oecd.org.

Electronic Cash Register (ECR) – An Overview

*Shiba Kumar Pokhrel
IT Director
Inland Revenue Department*

Background

The cash register is an essential business tool that is often overlooked as one of the transforming mechanizations of the industrial age. A cash register records the amount of a sale, supplies a receipt to the customer, and keeps a permanent journal of daily transactions. Today, cash registers are highly automatic, and have many functions that help in the organized running of a store or restaurant. A more expensive and complex register system can be used to keep track of inventory and signal distant computers to reorder supplies. It can tally sales by department or by class of item, saving managers time and paperwork. This kind of machine is most often used by large chain retailers or restaurants and referred to as a point of sale (POS) terminal. The POS terminal may be a hodge-podge of components from different manufacturers. More conventional cash registers used by smaller establishments are generally one-piece machines with a built-in cash drawer, printer, and display. These are almost all manufactured in Asia but designed by distributors in the country where they will be used.

Definition

A **cash register**, also referred to as a **Till**, is a mechanical or electronic device for registering and calculating transactions at a point of sale. It is usually attached to a drawer for storing cash and other valuables. The cash register is also usually attached to a printer that can print out receipts for record keeping purposes. An electronic cash register (ECR) is a system designed to enable products to be sold at a retail outlet. Electronic cash registers help large retail outlets track sales, minimize register errors, collect inventory data and much more.

An electronic cash register typically processes goods by: Reading the information contained on a product label (usually using a scanner), Checking the price database for the price matching the label information, Adding that price to the running total of all products being purchased by the customer, Sending data to sales and inventory software after the sale is complete.

History

An early mechanical cash register was invented by James Ritty and John Birch following the American Civil War. James was the owner of a saloon in Dayton Ohio, USA, and wanted to stop employees from pilfering his profits. The Ritty Model I was invented

in 1879 after seeing a tool that counted the revolutions of the propeller on a steamship. With the help of James' brother John Ritty, they patented it in 1883. It was called **Ritty's Incorrputible Cashier** and it was invented for the purpose to stop cashiers of pilfering and eliminating employee theft or embezzlement.

Early mechanical registers were entirely mechanical, without receipts. The employee was required to ring up every transaction on the register, and when the total key was pushed, the drawer opened and a bell would ring, alerting the manager to a sale taking place. Those original machines were nothing but simple adding machines.

Since the registration is done with the process of returning change, according to Bill Bryson odd pricing came about because by charging odd amounts like 49 and 99 cents (or 45 and 95 cents when nickels are more used than pennies), the cashier very probably had to open the till for the penny change and thus announce the sale.

Shortly after the patent, Ritty became overcome with the responsibilities of running two businesses, so he sold all of his interests in the cash register business to Jacob H. Eckert of Cincinnati, a china and glassware salesman, who formed the **National Manufacturing Company**. In 1884 Eckert sold the company to John H. Patterson, who renamed the company the **National Cash Register Company** and improved the cash register by adding a paper roll to record sales transactions, thereby creating the journal for internal bookkeeping purposes, and the receipt for external bookkeeping purposes. The original purpose of the receipt was enhanced fraud protection. The business owner could read the receipts to ensure that cashiers charged customers the correct amount for each transaction and did not embezzle the cash drawer. It also prevents customer from defrauding the business by falsely claiming of receiving a less amount of change or a transaction that never happened in the first place. The first evidence of an actual cash register was used in Coalton Ohio at the old mining company.

In 1906, while working at the **National Cash Register** company, inventor C harles F. Kettering designed a cash register with an electric motor. The company made a science of advertising and selling, becoming the role model for many other industries with its canned sales talks and innovative distribution of sales territories. By 1900, the company had sold over 200,000 registers and sent salesmen throughout Europe and South America. As early as 1896 it had sales in China, and by the end of World War I, **National Cash Register** was bringing in almost half its sales from overseas markets represented by at least 50 countries. The number of registers sold in 1922 alone was over two million. The company dominated the industry, buying up competitors when convenient. **National Cash Register** continued to develop its product line, coming out with new features to respond to customer demands. By 1944, the company had applied for 2,400 patents.

A leading designer, builder, manufacturer, seller and exporter of cash registers in the 1950s until the 1970s was London-based (and later Brighton-based) Gross Cash Registers Ltd., founded by brothers Sam and Henry Gross. Their cash registers were particularly popular around the time of decimalization in Britain in early 1971.

With the advent of micro processing technology in the 1970s, the cash register industry changed. Most of the manufacturing moved to factories in Asia, and eventually two basic types of cash register evolved. One type is the generally low-end, all-in-one machine usually referred to as an electronic cash register, or ECR. The other wing of the industry is the POS terminal, which is more than a cash register because of its superior data processing ability. Both are manufactured in similar ways, though the ECR may be shipped to the customer complete and ready to go, where the POS is made up of different components that may not meet up until the customer installs the terminal.

Modern Use of ECR

In some jurisdictions the law also requires customers to collect the receipt and keep it at least for a short while after leaving the shop, again to check that the shop records sales, so that it cannot evade any taxes.

Often cash registers are attached to scales, barcode scanners, check stands, and debit card or credit card terminals. Increasingly, dedicated cash registers are being replaced with general purpose computers with POS software. Cash registers use bitmap characters for printing.

Today, point of sale systems scan the barcode for each item, retrieve the price from a database, calculate deductions for items on sale, calculate the sales tax or VAT, calculate differential rates for preferred customers, actualize inventory, time and date stamp the transaction, record the transaction in detail including each item purchased, record the method of payment, keep totals for each product or type of product sold as well as total sales for specified periods, and do other tasks as well. These POS terminals will often also identify the cashier on the receipt, and carry additional information or offers.

Currently, many cash registers are individual computers. They may be running traditionally in-house software or general purpose software such as DOS. They may be connected to computerized point of sale networks using any type of protocol. Such systems may be accessed remotely for the purpose of obtaining records or troubleshooting. Many businesses also use tablet computers as cash registers, utilizing the sale system as downloadable app-software.

Cash drawer

Cash registers include a key labeled "No Sale", abbreviated "NS" on many modern electronic cash registers. Its function is to open the drawer, printing a receipt stating "No Sale" and recording in the register log that the register was opened. Some cash registers require a numeric password or physical key to be used when attempting to open the till.

A cash register's drawer can only be opened by an instruction from the cash register except when using special keys, generally held by the owner and some employees (e.g. manager). This reduces the amount of contact most employees have with cash and other valuables. It also reduces risks of an employee taking money from the drawer without a record and the

owner's consent, such as when a customer does not expressly ask for a receipt but still has to be given change (cash is more easily checked against recorded sales than inventory).

A cash drawer is usually a compartment underneath a cash register in which the cash from transactions is kept. The drawer typically contains a removable till. The till is usually a plastic or wooden tray divided into compartments used to store each denomination of bank notes and coins separately in order to make counting easier. The removable till allows money to be removed from the sales floor to a more secure location for counting and creating bank deposits. Some modern cash drawers are individual units separate from the rest of the cash register.

A cash drawer is usually of strong construction and may be integral with the register or a separate piece that the register sits atop. It slides in and out of its lockable box and is secured by a spring-loaded catch. When a transaction that involves cash is completed, the register sends an electrical impulse to a solenoid to release the catch and open the drawer. Cash drawers that are integral to a stand-alone register often have a manual release catch underneath to open the drawer in the event of a power failure. More advanced cash drawers have eliminated the manual release in favor of a cylinder lock, requiring a key to manually open the drawer. The cylinder lock usually has several positions: locked, unlocked, online (will open if an impulse is given) and release. The release position is an intermittent position with a spring to push the cylinder back to the unlocked position. In the "locked" position, the drawer will remain latched even when an electric impulse is sent to the solenoid.

Due to the increasing amount of notes and varieties of notes, many cash drawers have opted to store notes in a vertical side facing position instead of the traditional horizontal upward facing position. This enables faster access to each note and allows more varieties of notes to be stored. Sometimes the cashier will even divide the notes without any physical divider at all. Some cash drawers are also flip top in design, where they flip open instead of sliding out like an ordinary drawer, resembling a cashbox instead.

Manual input

Registers will typically feature a numerical pad, QWERTY or custom keyboard, touch screen interface, or a combination of these input methods for the cashier to enter products and fees by hand and access information necessary to complete the sale. For older registers as well as at restaurants and other establishments that do not sell barcoded items, the manual input may be the only method of interacting with the register. While customization was previously limited to larger chains that could afford to have physical keyboards custom-built for their needs, the customization of register inputs is now more widespread with the use of touch screens that can display a variety of point of sale software.

Scanner

Modern cash registers may be connected to a handheld or stationary barcode reader so that a customer's purchases can be more rapidly scanned than would be possible by keying numbers into the register by hand. The use of scanners should also help prevent

errors that result from manually entering the product's barcode or pricing. At grocers, the register's scanner may be combined with a scale for measuring product that is sold.

Receipt printer

Cashiers are often required to provide a receipt to the customer after a purchase has been made. Registers typically use thermal printers to print receipts, although older dot matrix printers are still in use at some retailers. Alternatively, retailers can omit issuing paper receipts in some jurisdictions by instead asking the customer for an email to which their receipt can be sent. The receipts of larger retailers tend to include unique barcodes or other information identifying the transaction so that the receipt can be scanned to facilitate returns or other customer services.

Security deactivation

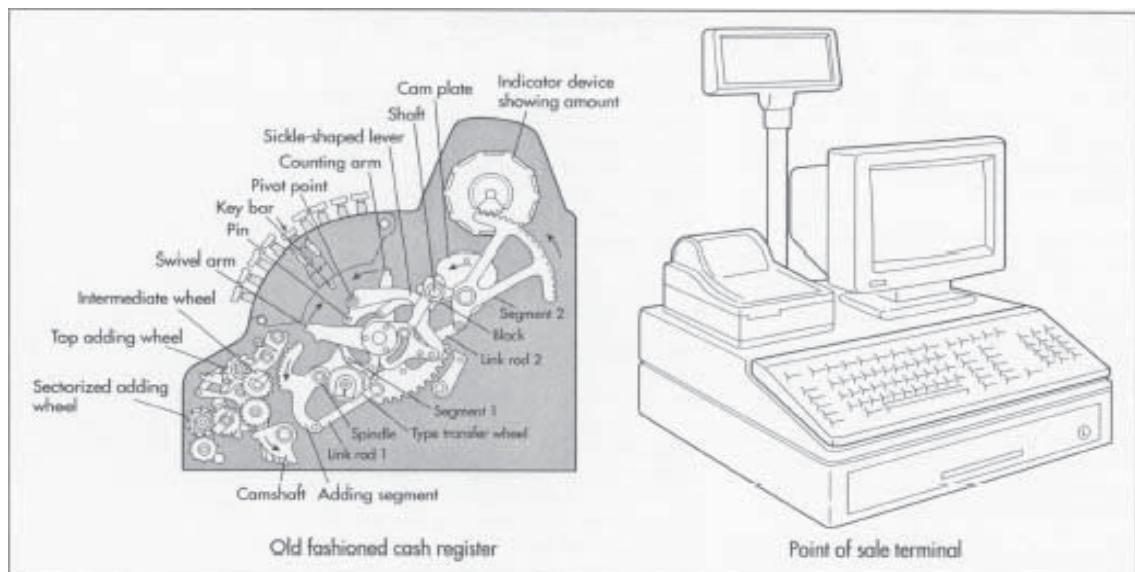
In stores that use electronic article surveillance, a pad or other surface will be attached to the register that deactivates security devices embedded or attached to the items being purchased. This will prevent a customer's purchase from setting off security alarms at the store's exit.

Self-service cash register

Some corporations and supermarkets have introduced self-checkout machines, where the customer is trusted to scan the barcodes (or manually identify uncoded items like fruit), and place the items into a bagging area. The bag is weighed, and the machine halts the checkout when the weight of something in the bag does not match the weight in the inventory database. Normally, an employee is watching over several such checkouts to prevent theft or exploitation of the machines' weaknesses (for example, intentional misidentification of expensive produce or dry goods). Payment on these machines is accepted by debit card/credit card, or cash via coin slot and bank note scanner. Store employees are also needed to authorize "age-restricted" purchases, such as alcohol, solvents or knives, which can either be done remotely by the employee observing the self-checkout, or by means of a "store login" which the operator has to enter.

Design of ECR

Cash registers are used around the world. All except the lowest-end products need to be designed for the country and particular industry where it will be used. In the United States, most retailers or restaurants wanting a more specialized machine order their registers through a domestic distributor. The distributor works with the customer to understand the specific tasks the cash register needs to perform. Perhaps the register needs to be able to recall certain records of customer transactions. A cash register for a dim bar may need an easy-to-read display. The cash register in a restaurant may print one receipt for the customer, but print different information in the kitchen, telling the cooks what to prepare. The cash register distributor will design the software for these special functions or have it designed at a software company. The distributor then approaches the manufacturer with the list of needed features. In some cases, the new features can be made to fit in a preexisting model or the manufacturer's engineers may have to redesign parts and processes.

An early model cash register compared to a modern day POS terminal.

Types of ECR and POS System

Classic Cash Register

You can find the standard cash register most commonly in small retail stores and restaurants. An integrated cash drawer now opens after the clerk makes a sale. The modern cash register allows the user to not only enter prices, but also allocate an item to departments (usually a group of articles), which the user has previously programmed. This gives the user the advantage of analyzing his sales data to see, which departments have sold the best. In addition, the ECR prints a receipt for the customer, thereby giving him a copy of the sales transaction for his own records.

The Modern Cash Register and POS System

Yet, the modern tills no longer require the user to enter prices manually, thereby reducing a potential source of errors. They allow the user to scan in items with the help of bar codes that uniquely identify an item for sale. The user can thereby enter price info automatically and book the item out of the store's inventory. Many cash registers incorporate all the management features a store owner needs to operate his business. They even allow an online connection to an ERP system, which allows the manager to follow sales of items and manage re-order points thanks to the information that the register tracks and stores. Moreover, POS systems can even track the purchasing behavior of returning customers in order to offer them special deals or target them with promotions.

Self-Check-Out Counters, Tablet POS, and Cloud POS

A newer design that is becoming more commonplace in the retail world is that of the self-

service checkout. This works in a similar way to the traditional point of sale, but does not require a staff member. The customer scans and packs their own items, often placing them in a packing area which doubles as a scale to ensure that all items packed have been scanned.

They are then presented with a total cost, and are prompted to pay by cash or card. While card payment is dealt with automatically in a similar way to standard checkouts, cash is inserted into the register, and is then filtered through size and weight sensors, which determine how much has been inserted. A receipt is printed, and if necessary, change is calculated and returned to the customer through a drop system.

In recent years we have seen the initiation of tablet based POS systems, which run on either Windows, iOS, or Android operating systems. In addition, some vendors have moved the "brain" of the POS to the cloud.

Difference between Standard ECR and POS

	Cash Register	POS
Appearance	Cash registers look old and out dated. And remember, in a retail environment, first impressions count.	POS instantly shows your customers that your store is current, cutting edge, and up to date with the latest payment processing technologies.
Convenience	In a store with a cash register, there's only one option: line up at the cash.	With POS, you can serve your customers throughout your store and bring the cash register to them! Create customer profiles and collect email addresses for future promotions right on the spot.
Reporting & Analytics	A cash register records sales but it doesn't offer reports or analytical data about your business.	POS, your electronic cash register, provides detailed, understanding and practical reports and analyses.
Email Receipts	A cash register only produces paper receipts for customers.	With POS, you're able to give your customers the option of a printed or emailed receipt.
Online / Offline Syncing	A cash register only records sales without any synchronization with your online store.	POS automatically syncs your offline data with your online store in real time, all the time.
Customer Support	Most of the ECR, customers are not supported 24/7 by companies technician whenever they need.	POS is offered through many companies, customers are fully supported by their knowledgeable customer support team whenever they need.

Features to Look for in a Modern Cash Register

Whether you own a large or small retail business, you need a cash register to store money and credit card slips, as well as record and calculate sales. Cash registers have come a long way from the antique types that functioned as large calculators with everything entered manually. Depending on the size and nature of your business, you may need different cash register features, so before making a purchase, learn which features are essential to making your business a success.

Security Features

When handling all that cash as well as all those cheques and credit card slips with important numbers on them, you need to make sure they are safe and secure. Make sure whichever cash register you choose has a locking drawer so money and records stay in one place. You can even find ones that come with a cash box to install nearby for when the cash drawer is overloaded. You can install a locked cash box in a hidden location out of the way of the cash register. You can put the money in envelopes and drop them into a slot at the top or on the side of the box when the register count reaches a set amount. Another security feature lets you know when the register has more cash in it than you want. You can pre-set an amount into the register's computer and it alerts you when you should remove cash and place it in the drop box.

Receipt Printing Options

All modern cash registers print receipts for customers at the end of a transaction, but some use a printer ribbon to create a receipt and others, use a thermal printing system. The thermal system comes with a higher initial cost, but in the end, it saves your business money as it uses heat to print the receipts so you do not have to buy replacement ink cartridges constantly, which add up month after month. However, one advantage of using an ink cartridge is that you get a clearer and easier-to-read receipt.

Inventory Tracking

If you run a retail establishment with a large inventory, a modern cash register that tracks that inventory helps you keep efficient records and allows you to give answers to customers in just minutes. Most Point of Sale (POS) cash registers come with this system. A POS register scans a customer's item and deducts it from your inventory records at the end of the transaction. This also saves you the trouble of manually counting inventory on a regular basis.

References

Cash and Credit Registers, National Museum of American History.

"*Replica of the Ritty Model 1 Cash Register*". National Museum of American History. Retrieved April 7, 2009.

"*On This Day*". The New York Times. January 30, 2002. Retrieved May 18, 2014.

"*Inventor of the Week: Archive*". Massachusetts Institute of Technology. April 2002. Retrieved April 7, 2009.

- Kerr, Gordon (2013). *Book of Firsts*. RW Press.
- Bryson, Bill (1994). *Made in America: An Informal History of the English Language in the United States*. William Morrow Paperbacks. pp. 114–115. ISBN 978-0380713813.
- Brat, Ilan; Zimmerman, Ann (September 2, 2009). "Tale of the Tape: Retailers Take Receipts to Great Lengths". *Wall Street Journal*. p. A1. Retrieved September 2, 2009.
- "Forum relating to the manufacturing activities at the Hollingbury industrial estate, Brighton, during 1960s.". Retrieved July 21, 2009.
- "Gross Cash Registers pictures and company history". Retrieved July 21, 2009.
- "Restaurants, paying the bill, receipt, check". Slow Travel Italy. Retrieved September 27, 2013.
- "When in Italy, Keep That Receipt!". Roderickconwaymorris.com. April 10, 1992. Retrieved September 27, 2013.
- "Type: Bitmap". Papress.com. Retrieved September 27, 2013.
- Wingfield, Nick (April 22, 2013). "Tablets transforming the cash register". The New York Times.
- "Cash Drawers". PCS Technology Ltd. Retrieved April 30, 2012.
- Cortada, James W. *Before the Computer*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
- Crandall, Richard L., and Same Robins. *The Incorruptible Cashier*. Vestal, New York: The Vestal Press Ltd., 1988.
- Marcosson, Isaac F. *Wherever Men Trade: The Romance of the Cash Register*. New York: Dodd, Mead & Company, 1945.
- <http://www.madehow.com/Volume-7/Cash-Register.html>
- <https://www.techopedia.com/definition/26650/electronic-cash-register-ecr>
- <https://www.shopify.com/pos/cash-register/alternative>
- <http://www.ebay.com/gds/Top-3-Features-to-Look-for-in-a-Modern-Cash-Register->
- <http://www.quorion.com/pos-system-resources/cash-register-history.htm>
- <http://www.expertmarket.com/What-Kinds-Of-Cash-Registers-Are-There.>

गाँचौ राष्ट्रिय कर दिवस स्मारक, 2003

Value Added Tax: from the perspective of Japan, Korea and Nepal

Keshav Raghuvanshi
Tax officer
TSO Putalisadak

Recently, developing as well as developed countries in the world have increasingly focused their attention towards reforming the tax system by standardizing and improving the poorly designed tax structure in order to mobilize a high volume of resources for development purposes and make the economy healthy, efficient and self sufficient to a larger extent. In this regard, Value Added Tax (VAT) has become a point of attraction to more than 150 countries in the world including Nepal. In Nepal, existing sales tax along with contract tax, entertainment tax and hotel tax were replaced by VAT since 1997. VAT was initially expected to have a high revenue yield due to its broader coverage and basis. Obviously, now VAT revenue has been one of the major sources of revenue not only in Nepal but also in many countries. Its' share in total tax revenue is increasing gradually. Actually, VAT was introduced in Nepal with an ambitious hope to increase the revenue and particularly stop the leakage made through other forms of taxes. But it is still not satisfactory. There is a practice of evading VAT by using fake bills and there is still a huge problem of under valuation of goods in the customs office in Nepal. Hence, it has become necessary to devise an appropriate mechanism to mitigate the problems having surfaced so far. Besides, widening tax base, reducing tax exemption, reducing zero rate items are other several factors which determine the revenue yield of VAT in Nepal.

The 2006 movement is a harbinger of new hope in Nepal. After tremendous efforts of all political parties and Nepalese people, Nepal is governed according to the new Constitution of Nepal, which came into effect on September 20, 2015, replacing the Interim Constitution of 2007. Nepalese people are beginning to dream of a different New Nepal. Under such situation, the old status quo in the administrative field also must change. Surely, this is a real challenge to the administrators and the policy makers of Nepal. If that status quo could not

be broken, no matter whatever big changes take place, they would have no influence at all. This is a real paradox. However, if the nation is to march fast enough to keep pace with the momentum of development and political change; it must come out with a new inventory of concepts and strategies as opposed to the old stereotyped ones. It is a well known fact that the industrialization of Japan and South Korea was possible because of their tax policies. So under the changed system in the country, a tax system definitely could play a crucial role in the course of nation-building. Sweeping and radical reforms on the VAT system with a comprehensive incentive package based on the VAT concept would help the economy boom.

In Japan, The National Tax Agency (NTA) administers assessment and collection of consumption tax. Japan adopts the self-assessment system. Under the self-assessment system, taxpayers are required to calculate their taxable transactions, file tax returns, and pay their taxes due. Reviews of returns are carried out by tax offices in order to study the appropriateness of the assessment and discover cases of evasion. The e-Tax system is a way for taxpayers to implement the procedures for filing such as notifications, income tax returns, corporation tax returns, consumption tax returns, information under mandatory submission, and applications for filing the blue returns, which used to be processed on paper. NTA and the Ministry of Home Affairs both agencies have maintained and promoted a cooperative relationship in the field of tax administration for cooperation with Local Tax Authorities. Similarly, the administrative appeal system allows a taxpayer (and other interested parties) to protest against actions by the tax authorities. As human resource management for tax administration, the NTA recruits new staff from applicants who have passed examinations. The NTA provides various kinds of training as well. For the tax payer service and relations, the counsel offices provide a variety of taxpayer services, along with an integrated program of examination and guidance. For the taxpayer service, TAX ANSER (Automatic answer Network System for Electronic Request), automatic computer system, is available, which answers Frequently Asked Questions. Likewise, various Public relations activities such as: utilization of television, radio, Internet and newspapers, Printed materials, Tax education, Public hearing activities are done for tax payer service and relations.

In Korea, the National Tax Service (NTS) is mainly in charge of the assessment and collection of internal taxes. The major functions of NTS are: supplying the revenue base and promoting taxation fairness. VAT is charged under the Value Added Tax Law (VATL) of Korea. A person, who engages in the supply of goods or services independently in the course of business, whether or not for profit, is liable to value-added tax. When a registered trader supplies goods or services, he or she has to issue an invoice to the other party and maintain accounting records of all transactions at each business place. Credit policy was established from 1999 to reduce tax evasion. Generally, cash leaves no trail and many tax-evaders would not report their cash sales. So the Korean government decided to encourage people to use credit cards. To control tax frauds, NTS analyzes the characteristics of the illegal-tax-refund applicants and built an electronic system that shows the suspects conforming to the characteristics.

In Nepal, Inland Revenue Department (IRD) under the Ministry of Finance is currently

responsible for the administration of VAT. The person who gets involved in commercial activities having the turnover that exceeds the given threshold is required to register for the VAT purpose. Purchase and sales books, VAT account, stock are kept for vat accounting and every registrant is required to issue a tax invoice to the recipient in supplying any goods and services. Nepalese VAT is based on a self-assessment system. Every registered taxpayer is required submitting the return to a tax officer within twenty five days after the close of the tax period. A provision of appeal to the director general has also been included in the VAT act. Similarly, there is a special provision for the offences and penalties too. But, still Nepalese tax administration is not efficient enough. The most challenging aspect of VAT is to address no-billing and under-billing conditions. The custom administration has not succeeded yet to enforce the law to buy all the goods declared undervalued. Still some fraudulent taxpayers are shielded from legal action. Similarly, some criminal-minded taxpayers have been in collusion with fraudulent taxpayers resulting in fake input tax and refund claims. Tax refund has turned out to be a means that fraudulent taxpayers use to get back money from the treasury by preparing forged tax invoices and export document. On the other hand, the small traders which fall on the threshold limit could not have been brought into VAT net yet. They should be registered. Likewise, only few numbers of consumers have the habit of taking bills on their purchases which implies that there is a very low public consciousness level. This indicates the very need of supervision, investigation, rational auditing and public awareness programmes towards VAT.

References:

- Government of Nepal. Ministry of Finance. Economic Survey Fiscal Year 2015/16. Kathmandu: 2016.
- Government of Nepal. Value Added Tax Act 1997. Kathmandu: 1997.
- Government of Nepal. Value Added Tax Rules 1997. Kathmandu: 1997.
- OECD. Consumption Tax Trends 2014: VAT/GST and Excise Rates. OECD Publishing: 2014.
- IMF. Staff Discussion Note. Raising the Consumption Tax in Japan: Why, When, How?: 2011.
- Government of Japan. Ministry of Finance. Let's Think About Taxes. Tokyo: 2011.
- Yoshiyasu, Okada. National Tax Agency. The Japanese Tax Administration. Tokyo: 2002
- National Tax Agency. National Tax Agency Report 2016. Japan: 2016
- OECD. OECD Economic Surveys: Korea 2016. OECD Publishing: 2016.
- OECD. OECD's Current Tax Agenda. OECD: 2011.
- Republic of Korea. Ministry of Strategy and Finance. 2010 Korean Taxation. Korea: 2010.
- <http://www.mof.gov.np>
- <http://www.ird.gov.np>
- <http://www.mof.go.jp/english/>
- http://www.nta.go.jp/foreign_language/
- <http://english.mosf.go.kr/>
- <http://www.nts.go.kr/eng>
- <http://www.oecd-ilibrary.org/>

पाँचौ शास्त्रीय कर्तव्यसंस्कारिका, २०६३

Role of Tax in National Building and Responsibility of Taxpayer

Raman Aryal

Class: 10, KMC School

The major, reliable and sustainable source of income for the government is tax. Tax is the compulsory charge imposed by the state or public authority in which no specific individual is given special services. Tax helps to accelerate the rate of economic growth and accomplish economic stability. It enhances the capital formulation and investment. Tax also promotes equitable distribution of income and property. Just as oxygen is required for our body, similarly. Tax is important for the government and nation's development.

Among the notable duties performed by the citizens, taxpaying is the most important. In which, a small financial charge is imposed by the government to gain funds for providing public services. From the economist point of view, tax paying is a personal obligation, yet it is a compulsory method of transferring private income into public expenditure without any direct return to the taxpayer. Money collected from tax is used by the government to carry out many function. Such functions include enforcement of law and order. Protection of property. Public works, economical and physical infrastructure construction and for the running of government itself. In the words, tax helps the government run smoothly. Tax revenue is also imposed for campaign programs for social inclusions , poverty eradication, creating employment opportunities and for regional balance. Revenue from tax is also used to fund public welfare and services. This services include education systems, healthcare, pension, public transportation, and for utilities such as energy, water and waste management. From tax, allowance for the senior citizens, disabled, widows etc are carried out as social security benefits.

There are mainly two types of taxes, direct and indirect tax. Direct tax refers to any levy imposed or collected from an individual or an organization. Example of direct tax include income tax, in which tax is collected from the person making actual income. Indirect tax are those taxes, in which the burden of an individual can be shifted to another so that the tax given to the government is wholly or partially paid by the personal who the tax has been shifted to. Indirect taxes are put on production and sales of devices that get a small or large part of the tax burden to the consumers. Examples of indirect taxes include value added tax (VAT), excise, duty, health service tax, custom duty, education service tax etc. Currently, the Inland Revenue Department

(IRD) is responsible for the administration of income tax, excise duty, health service tax and education service tax.

Talking about the current situation of Nepal, Revenue collected from tax is even more important. Due to the massive earthquake, in the beginning of 2072 B.S. destruction and loss of public and private property is uncountable. With the promulgation of the latest constitution, Nepal is starting a new era in Democracy. Among all this, Nepal is getting ready for the implementation of federal states. All of these events have huge economic and administrative cost and burden on Nepal.

Due to the recent blockade of border parts by India, Nepal is able to become its own self reliant and self dependent country. However, If enough revenues is not able to be collected by our country, it will rely on foreign aid, This situation again compels Nepal to accept unnecessary demands, ultimatums and challenges put forth by foreign countries. Hence, Nepal goes on the track of irregular and unhealthy development. For the effective implementation of self dependent country, revenue must be collected. And the best source of revenue at the moment, is through tax.

In the fiscal year 2071-072, according to government data, 89% of the total revenue (Rs 423 billion) was collected from tax revenue. The Inland Revenue Department collected 38% (RS 160 billion) of the total revenue and 43% of the total tax revenue. In this, the percent of total revenue for Gross domestic product (GDP) in 19.9% and that of total tax revenue is 17.64%. This data clearly shows that the nation, un knowly, relies on tax to gain revenue. Even more so, our nation depends upon the taxpayers.

Who is a taxpayer ? Simply, a taxpayer is a person or an organization that must pay taxes to the government. First and foremost, as a taxpayer, They must have a tax identification number, i.e. Permanent Account Number. (PAN). Secondly a taxpayer should pay all tax on due time. They must inform about any charge which has occurred in their business, to the tax office. Staying updated and accurate on tax books and law is a responsibility of the taxpayer. And as an honest taxpayer, forgery of bill and tax evasion should not be done. If found to be doing so, criminal charges and substantial penalties for the taxpayers are put forth. If required by the tax law, they are obligated for an assessment.

A taxpayer must never sell, purchase or produce any illegal liquor or contraband. They must provide correct information regarding to their account and balance. If a taxpayer decides to close, his business, he must inform the tax office for business closure and deregistration. Taxpayers must provide correct amounts from their payment (TDS). As a taxpayer, suggestion can be given to the tax administration for their betterment. And finally a taxpayer must abide to all tax rules, acts, directives and policies.

The tax system of Nepal is still not able to impose all of people's poverty under the tax net. Due to the infancy of the tax system in Nepal, many areas can be improved and made better for tax coverage for this, taxpayer education should be given to all in the work

places, universities and schools. Social provisions and campaigns can be raised by civil societies to aware people about tax paying. The importance of tax can be emphasized to the public through various mediums of the media. With proper education on tax and tax paying, government can provide effective services to the public and evolve the nation's progress for development.

Nation building is multi dimensal. It is composed of economically, political, social, cultural ethical and many other sectors. Tax is needed and is very important for the enhancement of these sectors. Tax is the fundamental base and backbone of the government. So, at last, taxpayers with the cooperation of government and business personals should follow correct moral duties by paying taxes. For the effective and voluntary taxpaying it entirely depends upon faith, transparency, honesty and morality of the taxpayers and business personal.

Therefore Nepal is ready for the further successful operation of the tax system with the full cooperation of the government and taxpayers. With this, economic stability for current development and for future perspectives can be created. For all of the development, tax is an important source and it is the one possible way of building the nation without foreign help.

Thank you.

(This essay had been awarded by IRD first prize on the occasion of Fourth National Tax day Mansir 1, 2072)

पाँचौं राष्ट्रीय कर दिवस स्कारिका, 2063

राष्ट्र निर्माणमा कर

सन्देश लामिछाने

काठमाडौं फरेस्टी कलेज, कोटेश्वर

हिमाल पानीका श्रोत भूमि बन्दछ उर्वर
राष्ट्र निर्माणको श्रोत जनताको कर
माटो हो राष्ट्रको शक्ति परिना रोप्नु पर्दछ
माटोले जाति जो दिन्छ बचाई बांच्नु पर्दछ ।

बत्ती भङ्गलल कोठामा करैले बाल्ज सकदछ
गाडी सरर जुम्लामा करैले शुद्धन सकदछ
अंध्यारे देशको पगल्छ करैले बोल्छ शिक्षक
राष्ट्र सेवक सेवामा करैले वृत्ति मिल्दछ ।

नसामा नचलै स्तर देश निष्प्राण बन्दछ
नतिरे कर जनतालै हामी नेपाल ढल्दछ
लिन्छ अंश जहांबाट उसैमा गर्छ आर्पण
आयको अंश छुट्याई राज्यलाई समर्पण ।

कर छल्छन् यहां जल्लै तिनैको हुन्छ हुण्ठि
खुसीलै कर जो दिन्छन् बढ्छ विकासको गति
छर्क्कन्छन् जलका धारा मान्छेका घर आंगन
सुरक्षित भई बांच्छु सत्य सेवा सुरक्षण ।

माटोको मौल समझैर सहर्ष कर तिर्नुछ
निवास वास माटोमै बरेको कर तिर्नुछ
उद्योगी खोज्छ उद्योग आय आर्जन गर्दछ
छुट्याई आयको अंश हामीले तिर्नुपर्दछ ।

आप्नै दायित्व समझेर समरत राष्ट्रसेवक
सेवाको झंश छुट्याई कर त्यो तिर्नु पर्दछ
छल्छ मानिसको दैह नचलै भित्रको मुटु
उठन सवदैन यो देश कर हो देशको मुटु

कमाई जति जै हुन्छ झमान्दार बर्नौं अब
यो हामै लागि हो अन्दै तिरीं कर सर्गौख
देश विकासमा लावस् तिरेको सबलै कर
होओस् सगरमाथा अँ राष्ट्र निर्माणको घर

कर हो देशको शति सौचेभन्दा बढी उठौस्
स्वर्ग जस्तै छ नैपाल अझै स्वर्गसरि बजौस्
भरउन् आकासका तारा देशवासी सबै उठौं
तिरेर कर साराले राष्ट्र निर्माणमा जुटौं ।

(चौथो राष्ट्रिय कर दिवस २०७२ को अवसरमा आयोजित कविता प्रतियोगितामा प्रथम स्थान हासिल गरेको कविता)

बुढानिलकण्ठ घोषणापत्र, २०७३

आन्तरिक राजस्व विभाग मुलुकको आन्तरिक राजस्व संकलन तथा व्यवस्थापन गर्ने एक महत्वपूर्ण निकाय हो । यस विभागद्वारा आर्थिक वर्ष २०७२/०७३ मा आयकर रु ११७ अर्व १३ करोड, आन्तरिक तर्फको मूल्य अभिवृद्धि कर रु ४९ अर्व ८२ करोड, आन्तरिक तर्फको अन्तःशुल्क रु ३६ अर्व १९ करोड, स्वास्थ्य सेवा कर रु ७२ करोड र शिक्षा सेवा शुल्क रु ५६ करोड गरी कुल रु २०४ अर्व ४३ करोड कर राजस्व संकलन गरिएको छ । गत आर्थिक वर्षमा संकलन गरिएको कर राजस्व विगत वर्षमा असुली गरिएको कर राजस्वभन्दा २८ प्रतिशतले वृद्धि भई लक्ष्यको तुलनामा १०५ प्रतिशत प्रगति हासिल भएको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर र अन्तःशुल्कको अनुपात क्रमशः ५.४३, ५.०२ र ३.०९ प्रतिशत रहेको छ । कुल राजस्व परिचालनमा आन्तरिक राजस्व विभागको योगदान करिब ४२.३५ प्रतिशत रहेको छ । यस अवधिसम्ममा कुल १४,४२,८१८ करदाताहरु करको दायरामा समाहित भएका छन् जुन कुल जनसंख्याको करिब ४.७ प्रतिशत हुन आउँछ । यी मध्ये व्यावसायिक स्थायी लेखा नम्बर (PAN) लिने करदाता ८,४०,०९८ तथा व्यक्तिगत स्थायी लेखा नम्बर लिने करदाता ६,०२,८०० रहेका छन् । व्यावसायिक स्थायी लेखा नम्बर लिने मध्ये मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ १,६४,०२४ र अन्तःशुल्कतर्फ ४२४९५ करदाता दर्ता रहेका छन् । व्यावसायिक स्थायी लेखा नंवर लिनेमध्ये करिब ९८ प्रतिशत करदाताहरुले e-filing गरिरहेका छन् ।

वित्तीय स्थायित्व एवम् आर्थिक वृद्धिको लागि सुदृढ वित्त संरचना निर्माण गर्ने, कर प्रणालीको सुदृढीकरण गर्दै दिगो रूपमा आन्तरिक वित्तीय स्रोत परिचालन गर्ने, छारितो कार्यविधि एवं विद्युतीय शासन पद्धति मार्फत् कर सहभागिता लागत एवं संकलन लागत न्यून गर्ने उद्देश्यले पञ्चवर्षीय रणनीति, ३ वर्षीय सुधार योजना, वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र विभागद्वारा विभिन्न समयमा घोषणा गरिएका प्रतिबद्धता एवं नीतिहरूलाई आत्मसात् गर्दै २०७३ साल श्रावण २०, २१ र २२ गते बुढानिलकण्ठमा सम्पन्न व्यवस्थापन गोष्ठीबाट चालु आर्थिक वर्ष २०७३/०७४ मा तपसिल बमोजिमका कार्य सम्पादन गर्ने सामूहिक प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौ ।

तपसिल

- आर्थिक वर्ष २०७३/०७४ को लागि निर्धारण गरिएको कुल राजस्व संकलनको लक्ष्य रु ५६६ अर्व मध्ये यस विभागलाई निर्दिष्ट गरिएको रु. २३३ अर्व ६० करोड शीर्षकगत रूपमा संकलन गरिनेछ ।
- कुल आयकरमा स्रोतमा संकलन गरिने करको योगदान कम्तीमा ३० प्रतिशत पुऱ्याइनेछ ।
- चालु आर्थिक वर्षदेखि सबै सरकारी निकायहरूलाई अनिवार्य रूपमा स्थायी लेखा नंवर (PAN) लिनु पर्ने गरी PAN for All व्यवस्था गरिनेछ । ती निकायहरूले भक्तानीको समयमा स्रोतमा कर कटौती गरेको रकमलाई विद्युतीय माध्यमबाट राजस्व दाखिला गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- वक्यौता राख्ने करदाताहरुको अभिलेख राखी वक्यौता असुलीको कारवाहीलाई तिब्रता दिइनेछ । अटेर गर्ने करदाताहरुलाई अन्तिम तहको कारवाही गरिनेछ ।
- हालसम्म कायम भएको फछ्योट हुन वाकी बेरुजुमध्ये चालु आ.व.मा कम्तीमा ७५ प्रतिशत बेरुजु

सम्परीक्षण गरिनेछ ।

६. मूल्य अभिवृद्धि करको Non-filer को सीमा ठूला करदाता कार्यालय तथा आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाडौं क्षेत्र नं १, २, र ३ को हकमा एक प्रतिशतभन्दा तल र अन्य कार्यालयको हकमा १५ प्रतिशतभन्दा तल कायम राखिनेछ ।
७. शिक्षा सेवा शुल्क तथा स्वास्थ्य सेवा कर प्रयोजनको लागि दर्ता रहेका करदाताहरूले पेश गर्ने विवरणलाई यस आर्थिक वर्षभित्र कम्प्युटर प्रणालीमा आबद्ध गरिनेछ ।
८. आय विवरण पेश गर्ने म्याद थप सम्बन्धी निवेदनलाई online मार्फत् प्राप्त गर्ने, पेश गर्ने र सोही माध्यमबाट स्वीकृति दिने व्यवस्थालाई कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।
९. आन्तरिक राजस्व विभागले विकास गरेको एकीकृत कर प्रणाली (Integrated Tax System) को प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि सूचना, संचार र प्रविधि सम्बन्धी कार्य संचालन निर्देशिका (Information, Communication and Technology Standard Operating Procedure) निर्माण गरी २०७३ माघ मसान्तभित्र जारी गरिनेछ ।
१०. हाल प्रयोगमा ल्याइएको (Standard International Trade Code - SITC) को परिमार्जन गर्ने सम्बन्धमा विज्ञबाट प्राप्त प्रतिवेदनलाई कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।
११. विद्युतीय माध्यमबाट करको भुक्तानी गर्ने (e-Payment) व्यवस्थालाई सरोकारवाला निकायहरु (Stakeholder) संग समन्वय गरी यसै आर्थिक वर्षदेखि ठूला करदाता कार्यालयमा दर्ता भएका करदाताको लागि आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्क भुक्तानी गर्न सकिने गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।
१२. करदातालाई कारोबारको प्रकृति, क्षेत्र तथा आकारको आधारमा वर्गीकरण एवं राजस्व जोखिम पहिचान गरी त्यस्ता करदाताको अनुसन्धानात्मक कर परीक्षण तथा चालु वर्षको कर परीक्षण कार्य सम्पन्न गरिनेछ ।
१३. व्यवसायको प्रकृति अनुरूपका फरक फरक कर परीक्षण प्रतिवेदनको ढांचा तयार गरी सबै कार्यालयमा पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।
१४. आन्तरिक राजस्व विभागको यस वर्ष सम्पन्न हुने ५ वर्षे रणनीतिक योजना (Strategic Plan) को मूल्याङ्कन गरी प्राप्त निष्कर्षको आधारमा आगामी आर्थिक वर्षदेखि लागू हुने गरी दोस्रो ५ वर्षे रणनीतिक योजना Strategic Plan तयार गरिने छ ।
१५. प्रशिक्षण रणनीति स्वीकृति गरी सोही आधारमा सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई विषयगत तालिम दिने व्यवस्था गरिनेछ । सहभागीले तालिम कार्यक्रममा देखाएको सक्रियता तथा हासिल गरेको ज्ञान एवं सीपको वस्तुगत मूल्यांकन गरी सोही आधारमा स्वदेशी तथा विदेशी तालिममा सहभागी गराइने छ ।
१६. प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि निवेदन दिने करदाताहरूलाई आफ्नो जिकिर विभाग समक्ष प्रत्यक्ष रूपमा राख्नको लागि इजलास खडा गरी सुनुवाईको अवसर दिने सम्बन्धमा गत वर्षदेखि थालनी गरिएको पद्धतिलाई थप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाइनेछ ।

१७. आन्तरिक राजस्व विभाग र मातहतका कार्यालय प्रमुख बीच निर्दिष्ट कार्यगत लक्ष्य हासिल गर्न गत वर्ष प्रारम्भ गरिएको कार्यसम्पादन सम्झौता प्रणालीलाई निरन्तरता दिइनेछ ।
१८. कर चुहावट नियन्त्रण गर्दै जाने प्रयोजनका लागि तोकिएका करदाताहरुमा Electronic Cash Register कार्यान्वयन गरिनेछ ।
१९. विद्युतीय प्रणालीबाट विजकको प्रयोग बढाउने प्रयोजनको लागि डिपार्टमेन्टल स्टोर र व्यावसायिक संरचनामा रहेका करदाताले अनिवार्य रूपमा विद्युतीय प्रणालीबाट विजक जारी गर्ने व्यवस्थाको कार्यान्वयन गरिनेछ ।
२०. अन्तःशुल्क सुदृढीकरणको लागि स्वचालित प्रणाली अद्यावधिक गरी मदिरा, वियर, वाइन, चुरोट, लगायतका सूर्तिजन्य तथा मदिराजन्य वस्तुमा लगाउदै आएको अन्तःशुल्क स्टिकरलाई प्रविधिमा आधारित अनुगमन र परीक्षण गर्न सक्ने Track and Trace System लागू गर्ने सन्दर्भमा आवश्यक अध्ययन गरी सोको लागि यसै आ.व. भित्र टेप्डर प्रकाशन गरिनेछ ।
२१. आगामी ५ वर्षभित्र अर्थात् आ.व. २०७७०७८ सम्ममा आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गतका सबै कार्यालयको आफ्नो जग्गा तथा भवनको व्यवस्थापन गर्ने गरी नक्सांकन, डिजाइन लागत अनुमान एवं बजेट व्यवस्थापन समेतका कार्य प्रकृया अगाडि बढाइनेछ ।

राजस्व शिर्षक संकेत (व्याख्या सहित)

क्र.सं.	संकेत	राजस्व शिर्षक	व्याख्या
१.	१११११	व्यक्तिगत वा एकलौटी फर्म	एकलौटी फर्म तथा व्यक्तिगत आयमा लाग्ने कर यसमा पर्दछ।
२.	११११२	पारिश्रमिक आय कर	गरेको तलब, ज्याला, मजदुरी, पारिश्रमिक, भत्ता एवं सुविधा, अवकाश भुक्तानी, रोजगारीका सम्बन्धमा गरिएका अन्य भुक्तानी, अध्ययन, अध्यापन आदि विभिन्न स्रोतबाट हुने आयमा लाग्ने कर यसमा पर्दछ।
३.	११११३	पूँजीगत लाभ कर व्यक्तिगत	घर, जग्गा, शेयर आदि सम्पत्तिको विक्री, पट्टा, हक हस्तान्तरण लगायत विभिन्न किसिमका निःसर्गबाट भएको पूँजीगत लाभमा व्यक्ति तथा एकलौटौ फर्मलाई लाग्ने कर यसमा पर्दछ।
४.	१११२१	सरकारी प्रतिष्ठानहरु	नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश (५० प्रतिशत भन्दा बढी) स्वामित्व भएका सरकारी निकाय तथा त्यस्ता निकायको व्यवस्थापकीय नियन्त्रण भएको निकायको आयमा लाग्ने कर यसमा पर्दछ।
५.	१११२२	पब्लिक लि.	कुनै विशेष ऐन वा कम्पनी ऐन अन्तर्गत दर्ता भएका पब्लिक लिमिटेड कम्पनी र नेपाल सरकारको ५० प्रतिशत भन्दा कम स्वामित्व भएका कम्पनीको आयमा लाग्ने कर यसमा पर्दछ।
६.	१११२३	प्रा.लि.	कम्पनी ऐन अन्तर्गत दर्ता भएका प्राइवेट लिमिटेड कम्पनी तथा आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम तोकिएको कम्पनीको आयमा लाग्ने कर यसमा पर्दछ।
७.	१११२४	अन्य निकाय	माथि उल्लिखित उपशीर्षक १११२१ देखि १११२३ भित्र परेका वाहेक अन्य संस्थाहरु: साझेदारी फर्म, सहकारी संस्था, ट्रृट, युनिट ट्रृट, संघ/संस्था, विदेशी कम्पनी एवं अन्य निकायको आयमा लाग्ने कर यसमा पर्दछ।
८.	१११२५	पूँजीगत लाभकर निकाय	घर, जग्गा, शेयर आदि सम्पत्तिको विक्री, पट्टा, हक हस्तान्तरण लगायत विभिन्न किसिमका निःसर्गबाट भएको पूँजीगत लाभमा निकायलाई लाग्ने कर यसमा पर्दछ।
९.	१११३१	बहाल कर	घर, जग्गा, सवारी साधन तथा अन्य अचल सम्पत्ति बहाल वा पट्टा वा दीर्घकालिन करारमा दिए वापतको आयमा लाग्ने कर यसमा पर्दछ।
१०.	१११३२	व्याज कर	बैंक, वित्त कम्पनी वा अन्य निकाय वा व्यक्तिबाट भुक्तानी गरिने वा प्राप्त हुने व्याजमा लाग्ने कर यसमा पर्दछ।
११	१११३३	लाभांश कर	कुनै पनि कम्पनी वा निकायमा लगानी गरे वापत प्राप्त हुने लाभांशमा लाग्ने कर यसमा पर्दछ।
१२	१११३४	अन्य लगानीको आयकर	लगानी सम्बन्धी अन्य आयमा लाग्ने कर यसमा पर्दछ।
१३	१११३५	आकस्मिक लाभ कर	जुवा, चिङ्गा, बाजी, उपहार, दान, अपुताली, सुराकी, पुरस्कार लगायतका आकस्मिक लाभका स्रोतबाट प्राप्त आयमा लाग्ने कर यसमा पर्दछ।
१४	१११३६	अन्य आयकर	माथि उल्लेखित शिर्षक नं. हरुमा नपरेका अन्य आयमा लाग्ने कर यसमा पर्दछ।

१५	९९१२१	पारिश्रमिकमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कर	कुनै प्राकृतिक व्यक्तिले रोजगारीबाट प्राप्त गरेको तलब, ज्याला, मजदुरी, पारिश्रमिक, भत्ता एवं सुविधा, अवकाश भुक्तानी, रोजगारीका सम्बन्धमा गरिएका अन्य भुक्तानी, अध्यापन आदि विभिन्न स्रोतबाट हुने समग्र आयमा एकमुष्ट रूपमा तोकिए बमोजिम लिइने सामाजिक सुरक्षा कर यसमा पर्दछ ।
----	-------	--	--

मूल्य अभिवृद्धि कर तरफको

१६	९९४९९	उत्पादन	उत्पादकर्ताले वस्तु उत्पादन गरी विक्री गर्दा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर यसमा पर्दछ ।
१७	९९४९२	पैठारी	आयातकर्ताले मालसामान पैठारी गर्दा भन्सार विन्दूमै तिर्नुपर्ने मूल्य अभिवृद्धि कर यसमा पर्दछ ।
१८	९९४९३	विक्री वितरण	थोक तथा खुद्रा विक्रेताबाट मूल्य अभिवृद्धि करवापत तिर्नुपर्ने रकम यसमा पर्दछ ।
१९.	९९४९४	सेवा	सबै प्रकारका ठेक्का व्यवसाय तथा परामर्श सेवामा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर यसमा पर्दछ । मूल्य अभिवृद्धि कर लागू हुनु अगाडि असुल हुन बाँकी रहेका ठेक्का कर असुल भएमा यसैमा जम्मा गर्नु पर्दछ ।
२०	९९४९५	पर्यटन व्यवसाय	पर्यटन व्यवसायसँग सम्बन्धित होटल, ट्राभल एजेन्टी, पदयात्रा (ट्रैकिङ) जलयात्रा (च्याफ्टिङ) समेतका व्यवसायमा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर यसमा पर्दछ । मूल्य अभिवृद्धि कर लागू हुनु अगाडि असुल हुन बाँकी रहेका होटल कर असुल भएमा यसैमा जम्मा गर्नु पर्दछ ।
२१	९९४९६	अन्य सेवा	सबै प्रकारका संचार सेवा (सरकारी हुलाक सेवा बाहेक) बीमा र तोकिएका अन्य सेवाको विक्रीमा लगाइने मूल्य अभिवृद्धि कर र हवाई उडान कर वापतको रकम यसमा पर्दछ । मूल्य अभिवृद्धि कर लागू हुनु अगाडि असुल हुन बाँकी रहेका मनोरन्जन कर असुल भएमा यसैमा जम्मा गर्नु पर्दछ ।
२२	९९४९७	वेदार्तावाल मू.अ.कर रिभर्स चार्ज	

अन्तःशुल्क तरफको

२३	९९४२१	सूर्तीजन्य पदार्थ	सबै प्रकारका सूर्तीजन्य पदार्थको उत्पादनमा लाग्ने अन्तःशुल्क, उत्पादन र विक्री इजाजत दस्तुर र नवीकरण दस्तुर यसमा पर्दछ ।
२४	९९४२२	मादिरा	मादिरा (वाइन र हल्का पेय पदार्थ समेत) मा लाग्ने अन्तःशुल्क रकम, उत्पादन र विक्री इजाजत दस्तुर र नवीकरण दस्तुर यसमा पर्दछ ।
२५	९९४२३	वियर	वियरमा लाग्ने अन्तःशुल्क रकम, उत्पादन र विक्री इजाजत दस्तुर र नवीकरण दस्तुर यसमा पर्दछ ।

२६	११४२४	अन्य औद्योगिक उत्पादन	माथि उल्लेखित उपशिर्षक ११४२१, ११४२२ र ११४२३ मा परेको वाहेक अन्य औद्योगिक उत्पादनमा लाग्ने अन्तःशुलक, उत्पादन र विक्री इजाजत दस्तुर र नविकरण दस्तुर यसमा पर्दछ ।
२७	११४२५	पैठारी अन्तःशुल्क	नेपाल भित्र पैठारी हुने सामानमा भन्सार विन्दूमै तोकिए बमोजिम लाग्ने अन्तःशुल्क यसमा पर्दछ ।

अन्य करहरू

२८	११४४१	वैदेशिक रोजगार आपूर्ति सेवा	वैदेशिक रोजगारका लागि जनशक्ति आपूर्ति गर्दा लाग्ने सेवा कर यसमा पर्दछ ।
२९	११४४२	स्वास्थ्य सेवा	नेपाल सरकार तथा सामुदायिक अस्पतालले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवा वाहेक अन्य स्वास्थ्य संस्थाले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवामा लाग्ने कर यसमा पर्दछ ।
३०	११४४३	शिक्षा सेवा शुल्क शैक्षिक संस्था	निजी शैक्षिक संस्थाहरूले प्रदान गर्ने तोकिएको शैक्षिक सेवाहरूमा लाग्ने शिक्षा सेवा शुल्क यसमा पर्दछ ।
३१	११४४४	शिक्षा सेवा शुल्क वैदेशिक अध्ययन	विदेशमा अध्ययन गर्न जाने विद्यार्थीहरूले बुझाउनु पर्ने शिक्षक शुल्कमा लाग्ने सेवा शुल्क वापतको रकम यसमा पर्दछ ।
३२	१४१५२	क्योसनो रोयल्टी	क्यासिनोबाट प्राप्त रोयल्टी रकम यसमा पर्दछ ।
३३	१४१५६	अन्य रोयल्टी	माथि उल्लेखित शिर्षक नं. १४१५२ देखि १४१५५ मा परेका वाहेक अन्य रोयल्टीको रकम यसमा पर्दछ ।
३४	१४२१४	दूर संचार सेवा शुल्क	दूर संचार सेवा शुल्क वापतको रकम यसमा पर्दछ ।
३५	१४२१५	टेलिफोन स्वामित्व शुल्क	टेलिफोन स्वामित्व वापतको रकम यसमा पर्दछ ।
३६	१४२२७	अन्य प्रशासनिक दस्तुर	विभिन्न मन्त्रालय, विभाग तथा कार्यालयले लिने टिकट वापतको रकम, बोलपत्र फाराम विक्रीको रकम, निवेदन दस्तुर, नो अवजेक्षण सर्टिफिकेट दस्तुर, व्यावसायिक प्रमाणपत्र जारी तथा नवीकरण दस्तुर वापत प्राप्त रकम यसमा पर्दछ ।
३७	१४५२१	अन्य राजस्व	माथिका शिर्षकहरूमा नपरेका अन्य रकमहरू यसमा पर्दछन् ।
३८	१५११२	क. १.६ बेरुजु	राजस्व वाहेकको बेरुजु रकम यसमा पर्दछ । राजस्व सम्बन्धी बेरुजु सम्बन्धित राजस्व उपशीर्षकमा नै दाखिला गर्नु पर्दछ ।

गौरवका साथ तिरौं कर. समृद्ध राष्ट्र हामो रहर